

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİNDE MADENCİLİK (1923-1938)

Doktora Tezi

Hilal ÖZ

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİNDE MADENCİLİK (1923-1938)

Doktora Tezi

Hazırlayan
Hilal ÖZ

Danışman
Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Ankara-2018

ÖZET

Osmanlı Devleti için madenler, özellikle 19. yy sonlarına doğru hazineye gelir sağlayan girdilerden biridir. Bu sebeple maden imtiyazı ve metruk madenlerin yeniden işletilmesi adı altında harç ve rüsum bedelleri kanunlaştırılmışken 1887’de herhangi bir şarta bağlanmadan 99 yıllığına verilen imtiyazlar, madenlerin yabancı yatırımcılar tarafından sömürülmesiyle sonuçlanmıştır. Cumhuriyet Döneminde madencilikle ilgili gelişmeleri iki dönemde ele almak mümkündür. İlk dönem olan 1923-1931 yılları arasında piyasa üzerinde devlet müdahalesi ve işletmeciliği asgari düzeyde olup piyasa şartlarında sanayileşmeye öncelik verildiği görülmektedir. Fakat bunun için sermayeye ihtiyaç vardır. Sermaye birikimini sağlayabilmek ve ülkede izlenecek ekonomik programın belirlenmesi için 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede güçlü bir ekonomi için “milli ekonomi” ve milli sermaye sınıfı” yaratılmasına karar verilmiştir. Ayrıca madenlerde Türk işçi çalıştırılması, maden haritalarının yapılması, harpte işletilemeyen madenlerin vergiden affı, maden kömürleri ile kükürtün yabancı rekabete karşı korunması, ülke içerisinde kendi kömürlerimizin kullanılması ve maden ocaklarının hukuki sınırlarının çizilmesi konuları yer almıştır.

Atatürk Dönemi madencilik hareketi incelendiğinde ise Türkiye’de ticari miktarda petrol bulmanın öncelikli olduğunu görmekteyiz. Petrol aramalarında amaçlanan önemli ithalat kalemlerinden birini azaltma düşüncesidir. Kömür ve linyit üretimi teşvik edilerek yabancı ülkelere kömür ihraç edebilmek, demir-çelik sanayisi kurmak, Ergani Bakır Madenlerinde üretime geçmek, Türk krom ihracatını yükseltmek ve kükürt üretimini yapabilmek hedeflenmiştir.

Madencilikğin geliştirilmesi için bankalar açılmış, demiryolu hatları maden bölgelerine kadar getirilmiş ve raporlar hazırlanarak madencilikğin sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Atatürk Döneminde madencilik yalnızca ekonomik kalkınma aracı olarak kullanılmamıştır. Ayrıca iç bölgelerde inkılapların yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Madencilik(1908-1922)” adını taşıyan birinci bölümde Osmanlı Devleti’nin madencilikle ilgili çıkarttığı kanunlarda maden işletmelerinin durumu

ortaya konmuştur. Yine bu bölümde Alman Arşivinden yararlanılarak I. Dünya Savaşı sırasında madenlerimizin durumu hakkında bilgi verilmiştir.

“Cumhuriyet'in İlanından Dünya Ekonomik Buhranına Türkiye'de Madencilik Gelişimi (1923-1931)” adını taşıyan ikinci bölümde bankalar, demiryolları, madencilikle ilgili raporlar ve kalkınma planlarına yer verilmiştir. Bu kısımda Türk madenciliğinin sorunları, demiryollarının sanayileşmeye katkısı, sermaye yetersizliğinin nasıl aşılmaya çalışıldığı ve 1929 Ekonomik Bunalımına karşı alınan tedbirler ortaya konmuştur.

“Devletçilik İle İlgili Uygulamaların Madencilik Yansımaları (1931-1938)” adlı üçüncü bölüm maden bazında alınarak bakır, krom, kömür, simli kurşun madenlerindeki üretimi artırma çabaları ve maden şehirlerinin nasıl değiştikleri anlatılmaktadır. Ayrıca Devletçilik ilkesinin uygulanma sebepleri ortaya konulmuştur. Kalkınma planlarının uygulanması ise Kükürt Fabrikası, Sömikok Fabrikası, Demir-Çelik Fabrikası ve elektrik işleri ile mümkün olmuştur.

ABSTRACT

For the Ottoman State, the mines were one of the entrances to the treasure, especially towards the end of the 19th century. For this reason, the privileges given to the 99 years without any circumstance in 1887 when the mortgage and redemption charges were enacted under the name of re-operation of the mine concession and the mysterious mines have resulted in the exploitation of the mines by foreign investors. The development of mining in the Republican era can be considered in two periods. In the first period of 1923-1931, state intervention and management on the market is at minimum level and industrialization is given priority in market conditions. But this requires capital. İzmir Economy Congress was convened between 17 February and 4 March 1923 for the purpose of providing capital accumulation and determining the economic program to be followed in the country. In this congress, it is decided to create a "national economy" and a "national capital class" for a strong economy. In relation to mining, it is necessary to employ Turkish workers in mines, to make mining maps, to forgive the mines that can not be operated at war, to protect minerals and sulfur against foreign competition, and drawing legal boundaries of mines.

When Atatürk Period mining movement we see that primarily examined my discovery of oil in commercial quantities in Turkey. The idea is to reduce one of the major import items intended for oil exploration. It is aimed to export coal to foreign countries, to establish iron and steel industry, to produce in Ergani Copper Mines, to raise Turkish chromium exports and to be able to produce sulfur by promoting production of coal and lignite.

Banks were opened for the development of mining, railway lines were brought up to mining areas and reports were prepared to solve the problems of mining. During the Ataturk Period, mining was not only used as an instrument of economic development. It is also intended to place reforms in the internal regions.

Our thesis consists of three parts. "II. From Monarchy to Republic of Turkey Mining (1908-1922) "in the first part of the Ottoman Empire with the name of the law related to mining issued by the state mining company it has revealed. In this section, the German Archives were used to inform the situation of our mines during World War I.

"The World Economic Crisis Leads to the Mining Development of the Republic of Turkey (1923-1931)" the banks named in the second part, the railways, the place has been given to mining-related reports and development plans. In this section, the problems of Turkish mining, the contributions of the railways to industrialization, how to overcome capital deficiency and measures taken against the 1929 Economic Crisis are presented.

The third section, "Reflections on the Mining of Applications of Statism (1931-1938)", explains the efforts to increase the production of copper, chrome, coal, silver lead mines and how the mining towns have changed. Moreover, the reasons for the application of the Statism principle have been established. The implementation of the development plans was possible with the Sulfur Factory, the Sömikok Plant, the Iron-Steel Factory and the electricity works.

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlar madencilik sektöründe de kendini göstermiştir. Tanınan imtiyazlar neticesinde madenlerden ülke menfaatine uygun olarak faydalanılamamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hedeflerden biri ekonomik alanda bağımsız bir devlet kurabilmektir. Lozan Antlaşmasıyla kapitülasyonların kaldırılması ekonomik bağımsızlık yönündeki engelleri kaldırabilmiştir.

1923 yılında toplanan Türkiye İktisat Kongresinde, "Madenleri kendi istihsalı için işletir.." cümlesiyle madencilik sektörüne önem verileceği beyan edilmiştir. Ekonomik kalkınmanın doğal kaynakların kullanımı üzerine inşa edilmesi madencilik sektörünün önemini arttırmıştır.

Çalışmaların temel kaynaklarını Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen belgelerin yanında Türkiye’de hiç yayınlanmamış olan Almanya Federal Arşivi kaynaklarından yararlanılmıştır. Ayrıca dönemin gazeteleri ve dergileri taranarak konuyla ilgili yazılı kaynaklara yer verilmiştir.

Tezin ilk bölümünde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki madencilik durumu; ikinci bölümde madencilik geliştirilmesi için alınan tedbirler; üçüncü bölümde maden bazında yaşanan gelişmeler ve madencilik bağli sanayileşme incelenirken madencilik sosyal ve siyasal boyutuna yer verilmiştir.

Tez boyunca aydınlatıcı ve yapıcı düşünceleriyle beni yönlendiren tez hocam Prof. Dr. Mesut ÇAPA’ya, tezimin zenginleşmesini sağlayan jüri üyeleri Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN ve Prof. Dr. Necdet HAYTA’ya, Almanca çevirilerde yardımcı olan Prof. Dr. Hakan SERT’e teşekkür ederim. Ayrıca tezim sırasında beni destekleyen eşime ve aileme en derin şükran ve sevgilerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM.....	8
II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE MADENCİLİK (1908-1922).....	8
1.1. Osmanlı'da Madencilik Hareketinin Başlangıcı: 19. Yüzyılda Osmanlı'da Madencilik Hareketleri.....	8
1.2. Yabancı Sermaye İmtiyazındaki Osmanlı Madenciliğinin Durumu.....	12
1.2.1. Simli-Kurşun Madenlerinde Fransız Hâkimiyeti.....	13
1.2.2. Osmanlı'da Bakır Madenin Durumu.....	14
1.2.3. İngiltere Hâkimiyetinde Osmanlı Krom İşletmeleri.....	18
1.2.4. Fransa Zonguldak Kömür Havzasında.....	20
1.2.5. Diğer Maden İmtiyazları.....	25
1.3. I. Dünya Savaşı Sırasında Almanların Gözünden Osmanlı Madenleri.....	28
1.4. Milli Mücadele Döneminde Madenciliğin Durumu.....	41
II. BÖLÜM.....	50
CUMHURİYET'İN İLANINDAN DÜNYA EKONOMİK BUHRANINA TÜRKİYE'DE MADENCİLİĞİN GELİŞİMİ (1923-1931).....	50
2.1 Hükümet Programlarında Madenciliğin Geliştirilmesi İle İlgili Kararlar ve Meclis Görüşmeleri.....	54

2.2. Devlet Destekli Özel Sermaye: Türkiye İş Bankası'nın Madencilik Alanındaki Faaliyetleri.....	56
2.3. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	58
2.4. Demiryollarının Madencilğin Geliştirilmesinde Rolü	61
2.5. Madencilik Alanında Türk Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar	65
2.5.1 Şakir Kesebir Planı.....	66
2.5.2 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin Düzenlediği Sanayi Kongresi Raporlarında Madencilik.....	68
2.5.3. Madenciler Birliği Tarafından Hazırlanan Rapor	72
2.6. 1923-1931 Yılları Arasında Maden İmtiyazları.....	75
2.7. 1929 Dünya Ekonomik Buhranın Etkilerini Azaltmak İçin Alınan Ekonomik Tedbirler.....	79
III. BÖLÜM	84
DEVLETÇİLİKLE İLGİLİ UYGULAMALARIN MADENCİLİĞE YANSIMALARI(1931-1938).....	84
3.1. Yabancı Uzmanların Gözünden Türk Madencilğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri	88
3.1.1 Sovyet Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar.....	88
3.1.2 Hines Raporu.....	91
3.1.3. Profesör Granigg'in Zonguldak Kömür Havzası Raporu	98
3.1.4. Page Raporu	100
3.1.5. Dr. M. Von der Porten Raporu.....	101
3.2. Devletçilik İlkesine Geçişte I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ve Madencilik.....	105
3.3 Dış Piyasaların Analizi ve Türk İhraç Mallarının Korunması Amacıyla Türkiye Dış İşleri Milli Ofisleri Dairesi'nin Kurulması	108
3.4. Devletçilik İlkesinin Uygulanmasında Bankaların Rolü.....	110

3.4.1. Sümerbank'ın Kuruluşu	110
3.4.2. Etibank'ın Kurulması ve Faaliyetleri	112
3.5. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü.....	114
3.6. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik	116
3.7. Devletçilik İlkesinin Madencilikte Uygulanması.....	121
3.7.1. Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Türk Anonim Şirketi ve Kükürt Fabrikasının Kuruluşu.....	121
3.7.2. Ergani Bakır Madeninin Ekonomiye Kazandırılması	127
3.7.3. Doğu Karadeniz Bölgesinde Ekonomik Canlanma İçin Kuvarshan ve Murgul Bakır İşletmesi	136
3.7.4. Zonguldak Kömür Havzası İçin Alınan Tedbirler	138
3.7.5 Linyit Kömürü Alanında Yaşanan Gelişmeler.....	161
3.8. Demir Madeni Arama Çalışmaları	168
3.8.1 Karabük Demir-Çelik Fabrikasının Kuruluşu.....	170
3.9. Petrol Arama Faaliyetleri	180
3.10. Altın Arama Faaliyetleri	186
3.11. Dış Ticaret Ödemelerinde Önemli Bir Takas Aracı Olan Krom.....	187
3.11.1. Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi.....	192
3.11.2. Şark Kromları Türk Anonim Şirketi	193
3.12. Balye –Karaaydın Şirketi ve Simli Kurşun-Çinko Madenleri	195
SONUÇ	199
KAYNAKÇA.....	204
EKLER.....	219
ÖZGEÇMİŞ	235

TABLO ve GRAFİK LİSTESİ

Tablo 1: I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı Madenlerindeki Yabancı Paylar ve Şirketler

Tablo 2: İngiliz Paterson'a Ait Krom Üretimi

Tablo 3: Demiryolları, rıhtım ve limanların devletleştirilmesi için ödenen ücretler

Tablo 4: 1928-1932 senelerinde ithal edilen sanayi mamulâtı ve değeri

Tablo 5: II. Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik

Tablo 6: Kükürt İthalatı

Grafik 1: 1908-1938 Kükürt Üretimi

Grafik 2: 1908-1938 Bakır Üretimi

Grafik 3: 1908-1938 Kömür üretimi

Grafik 4: 1908-1938 Linyit Üretimi

Grafik 5: 1908-1938 Krom üretimi

Grafik 6: 1908-1938 Kurşun Üretimi

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.t: Adı Geçen Tez

B: Bestandssingnatur/Stok

bkz: Bakınız

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C: Cilt

CA: Cumhuriyet Arşivi

CHP: Cumhuriyet Halk Fırkası

D: Dönem

D.B.A: Alman Federal Arşivi

KTÜ: Karadeniz Teknik Üniversitesi

Km: Kilometre

KMA: Savaş Metalleri ve Hisse Senetleri Topluluğu

MTA: Maden Tetkik Arama

M.Ö: Milattan Önce

s: Sayfa

S: Sayı

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırka

SEKA: Selüloz ve Kağıt Fabrikası

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TTK: Türk Tarih Kurumu

Türkofis: Türkiye Dış İşleri Milli Ofisleri Dairesi

Vd: Ve diğerleri

Y: Yıl

YKY: Yapı Kredi Yayınları

Yy: Yayın yılı

GİRİŞ

Latince “Metallum” sözcüğünden gelen “metal” mineral, cevher, maden ocağı ve maden işletmesi terimlerini anlatmaktadır.¹ Yeraltı zenginlikleri olarak tanımlanan doğadaki maddelerin, yer kabuğunun dış yüzeyinde veya yüzeye yakın yerlerde bulunan, kullanım değerine sahip metalik kökenli olanları “maden” olarak tanımlanmaktadır. Kısaca maden, ekonomik değeri olan mineral ve elementlere verilen isimdir.² Madenlerin işletilip değerlendirilebilmesi için “Madencilik” adı verilen iş kolu oluşmuştur. Madencilik, bir maden yatağının ortaya çıkartılması, jeolojiden yararlanılarak rezervlerin tespit edilmesi ve üretim için yatırım gereken faaliyetlerin yürütülmesi anlamına gelmektedir. Örneğin kömür, demir, krom gibi madenlerin kullanılabilmesi için bu faaliyetlerin yürütülmesi zorunlu olmuştur.³ Maden yatağı, işletilebilen her maden kütlesine verilen ad olup bu yataklardan elde edilen ürünler endüstride ilgili oldukları kullanma yerine göre sınıflandırılırlar.⁴ Madenler, maden endüstrisinin temel maddelerini meydana getiren madenler (kurşun, krom, bakır ve demir); enerji kaynağı ve hammadde olan madenler (maden kömürü ve linyit kömürü); yapı malzemesi olan madenler (mermer, kireçtaşı ve granit) ve kıymetli madenler (altın, gümüş) olarak sınıflandırılmışlardır.⁵

Madenler birçok sanayinin hammaddesi olarak kullanılmışlardır. Kömür madeni, karbonlu bir yapıya sahip olup esas kullanım alanı ısı elde etmektir. Evlerde ve fabrikalarda ısınmak amaçlı olarak kullanılırken santrallerde kömürden elde edilen ısı elektrik enerjisine dönüştürülür. Sanayi İnkılabı ile birlikte buhar makineleri, kömürden elde edilen enerji ile çalıştırıldığından bu madenin önemi artmıştır.⁶ Bakır madeni, ısı ve elektrik iletkenidir. Yine bakırın en yaygın kullanım

¹ Altan Gümüş, **Metalik Maden Yatakları**, KATÜ Genel Yayınları: 59, Çağlayan Baimevi, 1974, s. 6.

² <http://www.toplum.net/modules/wordbook/entry.php?enteryID=5777/Madencilik-nedir+Madencilik-net>, erişim tarihi 10.04.2017. Madencilikle ilgili terimler arasında Maden rezervi: Toprak altında bulunan saf madendir. Maden filizi: Toprağın altında diğer madenlerle birleşik oluşturan maden cevheridir. Maden cevheri: Ekonomik değer taşıyan mineral ve elementlerdir. Maden tenoru: Madenin taş ve toprak içindeki yüzde oranıdır.

³ Turgut İleri, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Maden Politikaları (1923-1960)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı (Doktora Tezi), Samsun, 2009, s1-3.

⁴ Gümüş, **age**, s.8.

⁵ İleri, **a.g.e**, s. 4-5.

⁶ <http://www.notbu.net/komur-olusumu/>, erişim tarihi 14.07.2018.

alanı diğer metallerle yaptığı alaşımlardır (kalay, çinko, bronz gibi...). Metal piyasasında önemli ihtiyaç olan bu alaşımlar endüstrinin hemen her alanında kullanılmaktadır.⁷ Simli-kurşun madeni, tehlikeli radyasyonu özellikle gama ışını azaltma özelliği bulunmaktadır. Ayrıca cam, sır, cila ve mühimmat imalinde kullanılır. Kurşunun bir diğer özelliği ise korozyonu/aşınma önlemesidir.⁸ Krom madeni, paslanmaz çelik metal ve silah endüstrisinin önemli hammaddesidir. Çeliğe sertlik, kırılma ve darbelere karşı direnç veren krom arınma ve oksitlenmeyi büyük ölçüde engeller.⁹

Metallerin ve cevherlerin fiyatı isteğe bağlı olarak değişime uğramıştır yani piyasa koşulları fiyatı etkilemiştir. Yeni ocakların açılması, açık olanların faaliyetlerini hızlandırması veya eskilerin işletilmesi endüstrinin ihtiyaçlarına göre biçimlenmiştir. İhtiyacın çok acil olması fiyatlara yansiyarak artış meydana getirirken ihtiyaç üstü üretim yapılması maden fiyatının düşmesine ve yatakların işletilmesini ekonomik olmaktan çıkartmaktadır.¹⁰

Türkiye’de madencilığe ilişkin buluntulara bakıldığında arkeolojik verilere göre Ergani’deki bakır yatakları MÖ 2000’li yıllarda, Murgul’daki bakır ve Balya’daki kurşun yataklarının ise MÖ 500’lü yıllardan itibaren işletildiğini ortaya koymaktadır.¹¹ Ayrıca bahsi geçen yerler Türkiye Selçuklu ve Osmanlı Devleti zamanında da işletilmeye devam etmiştir. Osmanlı Devletinin, Sanayi İnkılabını yakalayamamış olması ve kapitülasyonların varlığı ülke madenlerinin yabancı sermaye tarafından kendi yararlarına işletilmesiyle sonuçlanmıştır.

Avrupalıların, Osmanlı İmparatorluğuna ait olan madenler üzerinde hakka sahip olma sürecine baktığımızda, Sanayi İnkılabını yakalamak isteyen Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile halkına miras bırakma ve özel mülkiyet edinme haklarını tanıyarak ülke içerisinde sermaye birikimini oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle devlet eliyle İstanbul’a yakın olan Çatalca-Kocaeli yarımadasında sanayileşme faaliyetlerine girişilmiştir. Ancak bu teşebbüslerin başarıya ulaştığını söylemek güçtür. Açılan fabrikaların tüm ustalarını, alet ve edevatını ithal eden Osmanlı Devleti, yetişmiş işgücüne sahip olmaması ve kapitülasyonların varlığı

⁷ http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/fe473396242072e_ek.pdf, erişim tarihi 14.07.2018.

⁸ <http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/kursun>, erişim tarihi 14.07.2018.

⁹ <http://www.madenler.info/krom-kullanim-alanlari/>, erişim tarihi 14.07.2018.

¹⁰ Gümüş, **age**, s.13.

¹¹ Orhan Turan, **Türkiye’nin Maden Gerçeği ve Önerileri**, İstanbul, (yy yok),s. 27.

sebepleriyle istediği başarıyı yakalayamamıştır. Artan ihtiyaçlar karşısında Avrupa'dan borç alma yoluna giden Osmanlı Devleti, borçları ödeyemediğinden Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Sermaye yetersizliği, teknik donanımın olmaması gibi sebeplerle yabancı sermaye, Osmanlı Devletinin ekonomik gelişimi için olmazsa olmaz bir etken olarak kabul edilmiştir. Örneğin 1909 yılında Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınan bir köşe yazısında, Osmanlı milletinin zengin olabilmesi için ziraatın geliştirilmesini, sanayinin kurulmasını, ticaretin özendirilmesini, şoselerin, kanalların, demiryolları hatlarının yapılmasını, hayvan nesillerinin ıslah edilmesini, madenlerin işletilebilmesini gerekli görmüştür. Fakat para ve ihtisasa ihtiyaç duyan büyük yatırımların ancak dışarıdan gelecek sermaye ile yapılmasının mümkün olabileceğini yazmıştır¹². Hâlbuki Osmanlı Devleti'nin mali çöküş yaşadığı, Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da büyük toprak kaybettiği zamanlarda yabancı sermaye başta demiryolu ve bankacılık olmak üzere madencilik, sanayi, sigortacılık, ticaret, su, gaz gibi belediye hizmetleri ile limanlara yatırım yapmıştır. Yapılan yatırımlar, Osmanlı ekonomisinin gelişmesinden ziyade Avrupalıların çıkarları doğrultusunda bu ülkelerin dış ticaret gereksinimleri için olmuştur.¹³

Kapitülasyonların varlığı maden sahalarının Avrupalılar tarafından rahat bir biçimde kullanılmasına, yabancı sermayenin büyük kâr elde etmesine zemin hazırlamıştır. Yabancı sermaye, nakliyatı en kolay olanı yani sahillere paralel madenleri işletmeyi tercih etmiştir.¹⁴ Özellikle 1902-1911 yılları arasında maden üretiminde yabancı sermayenin payı %75'e yükselmiştir. Ham borasit, simli kurşun gibi Avrupa sanayisi için önemli madenler tamamen yabancı sermaye tarafından işletilmiştir. Üretimi yapılan bu madenler Avrupa'ya ihraç edilirken Osmanlı sanayisi, üretilen madenlerin yurt içinde kullanılmasını sağlayacak nitelikte gelişmeyi gösterememiştir.¹⁵

Lozan Antlaşmasında kapitülasyonların kaldırılmasıyla birlikte Türkiye'de ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi için faaliyetlere başlanmıştır. Türkiye'nin

¹²Hüseyin Cahit, “*Siyaset-Ecnebi Sermayesi ve Umur-u Nafia*”, **Tanin Gazetesi**, 18 Mayıs 1327/30 Mayıs 1909, No: 266, s.1.

¹³Biçe Sükan, “*İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Arayışı*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s. 207.

¹⁴Muhlis Ete, “*Türkiye Ekonomisinde Madenlerimizin Yeri ve Önemi*”, **Türk Ekonomisi**,Yıl(Y): 5,Sayı (S): 45/47 (Mayıs 1947), s.65.

¹⁵Gündüz Ökçün, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları**, Ankara, 1971, s.894-895.

sanayileşmesinde dünya piyasalarıyla rekabet etmek amacı güdülmemiştir. Ana amaç Türk pazarına mal üretebilmektir. Bu anlamda aslında Türkiye'nin sanayileşmesi bir anlamda milli savunma programıdır. Çünkü Avrupa'ya ve Amerika'ya hammadde sağlamaya çalışan bir tarım ülkesi olmak, görünüşte bağımsız olsa da ekonomik olarak sömürge olmak anlamına gelmektedir. Türkiye'nin sanayileşme programının esasını ekonomik bağımsızlık isteği, özelliklerini ise milli ihtiyaçlar belirlemiştir.¹⁶

Nitekim üretim kaynaklarının güçlendirilmesi amacını Celal Bayar, kükürt tesislerinin temel atma töreninde “...Zengin madenlerimiz dururken harice sürekli para verilmesine müsaade edemedik.” cümlesiyle özetlemiştir.¹⁷ Buradan hareketle aslında Atatürk Döneminde yapılan sanayileşme faaliyetinin ana fikri, ülke içerisinde hammaddesi bulunan tüketim malzemelerinin üretimini gerçekleştirerek ithalatçı anlayışı azaltmaktır diyebiliriz.

Milli ihtiyaçların karşılanması için çeşitli dönemlerde madencilik düzenleyen kanunlar çıkartılmıştır. 1926'da çıkartılan 792 sayılı kanun Türkiye'deki petrol aramalarını hükümete vermiştir. Hükümet bunu bizzat yapabileceği gibi şirketlerle uyularak da bu hakkını kullanabilecektir. Petrol işleri, genel maden mevzuatından ayrı olarak serbest sistem yerine devlet teşebbüsü prensibi kabul edilmiştir.¹⁸ Ayrıca 1928 yılında İktisat Vekâleti tarafından memleket dahilinde petrol aramaları için Türk vatandaşı olmayanlara ruhsatname verilmeme kararı alınmıştır.¹⁹ 14 Haziran 1935 tarihli 2818 sayılı kanunla yapılan değişiklikler arasında maden işletenlerle madende çalışan bütün teknisyenler ve işçilerin Türk olması şartı aranması vardır. Ereğli Kömür, Ergani Bakır ve Keçiborlu Kükürt İşletmeleri gibi yabancı şirketlerin elinde kalan madenlerin devletçe satın alınması için Sümerbank ve İş Bankası görevlendirilmiştir.²⁰

Atatürk Dönemi madencilik hareketinin altı amacı bulunmaktadır. İlk hedef ticari miktarda petrol bulmak amacıyla araştırma yapmaya devam ederek hem savaş zamanlarında Türkiye'nin petrol sıkıntısı yaşamasını engellemek hem de ithalat

¹⁶Falih Rıfki, “Müddetli Program”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Temmuz 1934, s.1.

¹⁷“İktisat Vekili Keçiborlu Kükürt Fabrikası Merasiminde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 I. Teşrin 1934, s.2.

¹⁸Kemal Balkar, “Türkiye’de Maden Mevzuatı”, **Türkiye Ekonomisi**, S:45/47 (Mart/Mayıs 1947), s.149.

¹⁹BCA, FK: 30.18.1.1, YN: 028.21.001, s.1.

²⁰“Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madencilik”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası**, Sene:10, Sayı:2/34 (Ekim 1945), s.250.

kalemlerinden birini azaltabilmektir. İkincisi içeride kömür ve linyit üretimini teşvik ederek yabancı ülkelere kömür ihraç etmektir. Üçüncü olarak ülke içindeki inşaat malzemeleri, demiryolu traversleri, çelik telleri ve benzeri malzemeyi imal edebilecek demir-çelik sanayisi kurmak ve Türk kömürüne karşı talep uyandırmaktır. Dördüncüsü Ergani Bakır Madenlerinde üretimi başlatmak, beşincisi kükürt üretimini yapabilmek ve son olaraksa Türk krom ihracatını senelik 100.000 tona yükseltmektir.²¹ Krom üretiminin artırılmasının nedeni demir-çelik fabrikasının yapımı sırasında takas aracı olarak kullanılmasından ileri gelmektedir. Herman A. Brassert firması namına teklif hazırlayan Direktör M. Mackenzie, mektubunda poliçelere teminat karşılığı olmak üzere lazım gelen sterlin miktarını Londra’da sağlayabilmek için İngiltere’de Türk madenlerini satan bir teşekkülün oluşturulacağını ve senelik 400-500.000 sterlinlik satışla obligasyonların ödeneceğini yazmıştır. Manganez, krom, kükürt, kurşun, volfram ve antimovan madenlerinin tespit edilerek cevherlerin kimyasal özelliklerinin analiz edilmesi ve İngiliz piyasası için gerekli olanların incelenmesi teklif edilmiştir.²² Kısaca madenler sadece ihraç ürünü olduğu için kıymetli değildir.

Tüm bunların yanında Atatürk Dönemindeki faaliyetlerin temelinde Modernizm anlayışı bulunmaktadır. Modernizm kavramı Giddes’e göre bilimsel devrimler, siyasal devrimler, kültürel devrimler ve endüstriyel devrimler sonucunda oluşmuştur. Başka bir ifadeyle modernite kavramının kapsamında kapitalist üretim ilişkilerine dayanan endüstrileşmiş bir toplumsal düzen kastedilmiştir. Modernitenin içinde bilgi, sanat ve ahlak yaklaşımının değiştirilmesi ya da evrensel değerler üretmesi vardır.²³ Askeri yenilgilere uğrayan Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Fermanıyla birlikte sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda modernleşmeye başlamıştır. Ancak kısmi olan bu modernite anlayışı savaşlar ve eğitim kurumlarının azlığı sebebiyle geniş bir sosyal yapı oluşturmayı bürokratik düzeyde kalmıştır. Böylece Avrupa’da ekonomik devrim olarak gerçekleşen Modernizm, Türkiye’de bürokratik bir kültür devrimi olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşından sonra

²¹Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Köy Öğretmen Basımevi, Ankara, 1936, s.400-401.

²²BCA, FK:030.10, YN: 207.413.20, s.8.

²³Arif Aytekin, “Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 30 (Aralık 2013), s.315-116.

imparatorluk topraklarının işgale uğraması yeni bir ulus devletini yani Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Yeni kurulan devlet, ulusal ekonominin kurulmasıyla ekonomik kalkınmayı sağlama, artan sanayileşme ve kentleşme gibi etkenlerle toplumsal yapıyı modernleştirme amacı gütmüştür.²⁴

Madencilik konusuyla ilgili birincil arşiv kaynakları, MTA tarafından yayınlanmış çeşitli eserler ve az sayıda akademik araştırma bulunmaktadır. Bu alanda maden mühendisleri tarafından yazılan kitaplarda teknik bir dil kullanılmış, tarihsel gelişimine çok az yer verilmiştir. Yapılan akademik çalışmalar içinde Hamdi Genç'in "Ereğli Kömür Madenleri (1840-1920)", Şerife Yorulmaz'ın "Aydın Vilayetinde Madenler (1850-1908) adlı tezleri, Tamer Güven'in "Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı" adlı eseri yalnızca ele alınan şehir ve Cumhuriyet öncesi dönemi ele almaktadır. Turgut İleri'nin "Türkiye Cumhuriyeti Maden Politikaları (1923-1960)" adlı çalışmasında Cumhuriyet sonrası ele alınmış ve hukuki yönden değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu tez, tarihsel ve iktisadi olarak dönemlere ayrılmıştır. Madencilik alanında Osmanlı'dan kalan sorunlar, madenciliğin geliştirilmesi için yapılması gerekenler ile alakalı raporlar ve uygulamalar incelenerek tüm bunların uygulanmasında devletin rolü saptanacaktır. Nitekim Atatürk Döneminde hazırlanan raporların madencilik yönü bütüncül olarak sonuç bölümünde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Osmanlı'da madenciliğin durumu verilerek özellikle Avrupalıların Türkiye madenleri üzerindeki rolü ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümdeyse Cumhuriyet Döneminde madencilikle ilgili raporlara yer verilerek maden sektörünün temel sorunları detaylandırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümdeyse verilen raporların ve ön hazırlıkların maden işletmeleri üzerindeki etkileri kömür, kükürt, bakır madenlerinin millileştirilmesi gibi alt başlıklarla belirlenmeye çalışılmıştır.

Tezde birincil kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Arşivi ve Alman Arşivleri kullanılmıştır. İkincil kaynaklarda altyapı, sosyal hayat ve

²⁴Alper Kaliber, "Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, C:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.109.

devlete doğru evrilen ekonominin madenciliğin gelişmesi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, ekonomik özgürlüğü sağlamaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi öz kaynaklarını ne ölçüde kullandığını ortaya çıkartmaktır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde kurulan hükümetlerin madencilikle ilgili programları var mıdır ve programlarında eğer varsa madencilikle ilgili hedeflerini başaramışlardır? Sanayi ve Maadin Bankasının, madencilik sektörünün gelişimindeki rolü nedir? Madenciliğimizde yabancı sermayenin payı var mıdır? Eğer yabancı sermayenin payı varsa hangi tarih itibariyle artmış veya azalmıştır? Yabancı sermayeye ait olan işletmeler hangi koşullar altında millileştirilmiş ve ne zamana kadar sürmüştür? Etibank'ın madencilik sektörü üzerindeki etkisi nedir? Madencilik sektöründeki gelişmelerin ithalatımızda ya da ihracatımızda etkili olmuş mudur? Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsünün madenciliğin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi üzerindeki etkisi ne ölçüdedir? Sorularına yanıt aramanın yanında hazırlanan raporlarla madencilik alanında yapılan faaliyetler arasındaki ilişkiyi saptamaktır.

I.BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE MADENCİLİK (1908-1922)

1.1. Osmanlı'da Madencilik Hareketinin Başlangıcı: 19. Yüzyılda Osmanlı'da Madencilik Hareketleri

1839 Tanzimat Fermanı öncesinde, Osmanlı toprak sistemi içinde toprağı kullananlar devletin kiracısı olduğundan madenlerin mülkiyeti devlete aittir. Madenlerin işletilme ve yönetim şekli devlet tarafından kanunnamelerle tespit edilmiştir. Maden ocakları; doğrudan devlet tarafından işletilenler, devlet yardımı ve kontrolü altında madenciler tarafından idare edilenler ve belirli süreliğine belirli birine verilen imtiyazlar olmak üzere üç şekilde işletilmiştir.²⁵ Osmanlı Devleti sınırları içindeki madenlerin verimli olarak işletilmesini sağlayacak kuralların belirlenmesini ve uygulanmasında fayda görülen hukuki ve teknik hususların tespit edilerek padişaha sunulması için 1842 yılında Maadin-i Hümayun Meclisi kurulmuştur.²⁶

19. yy sonlarına doğru Osmanlı'da maden arama ile maden haklarını alıp satmak gibi kârlı zannedilen bir madencilik hareketi başlamıştır. Devlet adamları ise bunu fırsat bilerek hazine gelirlerini arttırmak amacıyla maden imtiyazı ve metruk/terk edilmiş madenlerin yeniden işletilmesi adı altında harç ve rüsum bedellerini kanunlaştırılarak bahsi geçen madencilik hareketini himaye ederek cesaretlendirmiştir.²⁷ Çünkü Osmanlı devlet adamları sanayiye geliştirebilmek için yabancı sermayeye güvenmişlerdir. Örneğin 1880 yılında Nafia Nazırı Hasan Fehmi tarafından kaleme alınan raporda demiryolu yapımını yabancı sermayeye cazip kılmak amacıyla yapılacak olan yolların yakınlarına tesadüf eden madenlerin işletme imtiyazlarının demiryolunu yapacak olan şirkete/yabancı sermayeye verilmesi

²⁵Tülay Duran, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazlar 1856-1922 Yılları Arasında Verilen Maden İmtiyazları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S:48 (Ocak 2001), s.23-24.

²⁶ Abdülmecid Mutaf, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, **History Studies**, C: 2 (2010), s. 295. <http://www.historystudies.net/dergi/tar2015126fd5d.pdf>, erişim tarihi 11.07.2018.

²⁷BCA, FK:030.01, YN: 39.233.12 s. 2

önerilmiştir²⁸. Nitekim sonraki yıllarda yabancı şirketlere demiryolu hattının yirmişer kilometrelik alanında bulunan madenleri çıkarma ve işletme imtiyazı verilmiştir.²⁹

Tanzimat Fermanında “mülkiyet” hakkının saklı olacağı ile ilgili hüküm, 1858 yılında Arazi Kanunnamesinin yapılması, yabancı kaynaklı işlenmiş madenlerin Osmanlı piyasasına girmesi, 1851 ve 1855 Paris sergilerine katılması Osmanlı’yı yeni bir maden nizamnamesi hazırlamaya itmiştir.³⁰ Özellikle Kırım Savaşından sonra Osmanlı Devleti’nde faaliyet gösteren bazı yabancı spekülâtörler, madenler dâhil olmak üzere çeşitli alanlarda imtiyaz fermanları alıp bu imtiyazı başkalarına devrederek yüksek kazanç sağlamaya başlamışlardır. Madenler üzerindeki bu tür oyunları engellemek isteyen Osmanlı Devleti, 17 Temmuz 1861’de Sultan Abdülaziz Döneminde (1861- 1876) “Maadin Nizamnamesi” çıkarmıştır.³¹ Bu nizamnameyle birlikte toprak sahipleri kendi mülklerinde hiçbir izin almadan maden araması yapabilmiş ancak devlet arazilerinde maden araması izinle yapılabilmektedir. Maden bulunması durumunda madeni işletmek için imtiyaz alınması gerekmiştir. İmtiyaz sahiplerinin devlete ödeyecekleri vergi oranı madenin zenginliğine göre belirlenmiş, imtiyaz süresi sonunda işletmenin tüm tesisleriyle birlikte devlete devredilmesine karar verilmiştir. 1861 tarihli Maadin Nizamnamesi ile madenlerdeki ruhsat ticareti sınırlanmaya çalışılmış, toprak mülkiyetinden bağımsız bir "maden işletme hakkı" getirilmiştir.³² Bu nizamnameler, yeni bulunan madenlerin işletilmesini padişah onayına bırakmıştır. Ferman olarak verilen onay Saray’dan çıkıncaya kadar madeni bulan kişi, Madenler Dairesi tarafından verilen izin tezkeresiyle madeni işletebilmiştir. Doğal olarak yabancı uyruklu kişiler kolay bir şekilde izin alıp faaliyete geçmek için, mensubu buldukları devletlerin, Osmanlı

²⁸Hayri Mutluçay, “*Yakın Tarihimizde İlk Kalkınma Planı (Sosyal-İktisadi ve Teknik)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 49 (Şubat 2001),s.25.

²⁹Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.19.Sadece madencilik sahasında Cumhuriyetin ilanına kadar dört yüz arama ve işletme imtiyazı verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Avni Zarakoğlu, “*Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C:15, S:1 (1958), s. 166.

³⁰Duran, **a.g.m.**, s.24.

³¹Şerife Yorulmaz, **Aydın Vilayeti’nde Madenler (1850-1908)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi), İzmir, 1994, s.52.

³²Zarakoğlu, **a.g.m.**, s. 166.

Devleti üzerindeki yaptırım gücünü elçilikler ve konsolosluklar vasıtasıyla kullanarak işlemleri hızlandırmaya çalışmışlardır.³³

1810 tarihli Fransız Maden Yasasından yararlanılarak 29 Kasım 1868'de 98 maddelik yeni bir "Maadin Nizamnamesi" yayımlanmıştır.³⁴ 1868 Nizamnamesinde madenlerin ruhsatname süreleri bir yıla indirilerek süreyi uzatma yetkisi vilayet maden mühendisinin onayına bırakılmıştır. Keşfedilen madenin işletilmesi Osmanlı vatandaşı olan kişiler dışında 1866 yılında çıkartılan "Tasarruf-ı Emlak" kanununu kabul eden devlet vatandaşlarına da tanınmıştır.³⁵ 1870 yılında yapılan değişiklikle de "1867 protokolüne katılan devletlerin vatandaşlarının bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri" esasının kabul edilmesiyle Fransız Ereğli Şirketi ile diğer bazı yabancı sermaye sahipleri Zonguldak Kömür Havzası'na resmen girebilmelerinin yanında yabancı sermaye birçok madenlere bu yasa değişikliği sayesinde hâkim olmuşlardır.³⁶

II. Abdülhamit Döneminde (1876-1909) ise, 1887 yılında yeni bir yönetmelikle damar halinde olmayan madenlerin Maadin İdaresinin takdirine bağlı olarak 40 yıldan az 99 yıldan çok olmamak üzere ihale edilebileceğine, arama izinlerinin bir yıl olmasına fakat gerekirse uzatılabileceğine karar verilmiştir.³⁷ Yabancı sermayeye gösterilen kolaylıklar arasında herhangi bir şarta bağlanmadan 99 yıllığına verilen imtiyazlar ülke madenlerinin işletmeciler tarafından sömürülmesiyle sonuçlanmıştır. İmtiyazı alan işletmelerin tercihi ise ulaştırma bakımından masraflı görülen İç Anadolu değil metal tenoru ve rezerv bakımından zengin olup sahillere en yakın olan maden bölgeleri olmuştur. Buna ek olarak

³³Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977, s.206.

³⁴Zeki Tez, **Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2011, s.161.

³⁵ Abdülmecit Mutaf, "*Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü*", **History Studies**, C.2,S.2, 2010, s.296-297.

³⁶1906 tarihli Maadin Nizamnamesi, yabancı sermayeye 99 yıllık işletme hakkı tanınmıştır. Tamzok,**a.g.m.**,s.181. Fransız sermayesi tarafından 1892'de Balya-Karaaydın'da simli kurşun, 1893'te Kesendere madenlerinde manganez, 1896'da Ereğli'de kömür ve 1900'de Karasu'da kurşun-çimento madenleri işletilmiştir. Ayrıca 1887'de İngiliz sermayesi olan Boraks Şirketi borasit, 1885'te Peterson ve Ortakları ise krom madenlerini işlemiştir. **Ayrıntılı bilgi için bkz** Tülay Duran, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazlar "Demir Madeni İmtiyazları"*", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 51 (Nisan 2001),s.78-80.

³⁷ Şerife Yorulmaz, **a.g.t.**, s. 55.

mühendisler, teknisyenler ve usta işçiler de imtiyaz alan ülke vatandaşları arasından seçilmiştir.³⁸

Ancak 1899 yılında maden yasalarında Osmanlı vatandaşlarını kayıran bir değişiklik yapılmıştır. Yabancı uyruklu olanlar çıkarttıkları madenin değeri üzerinden %20 vergi ödemek zorundayken Osmanlı uyruklulardan bu vergi kaldırılmıştır. Osmanlı hükümeti, yabancı madencileri uyararak ellerindeki madenleri üç ay içerisinde ihraç etmemeleri halinde stokların vergilerinin yeni oran üzerinden belirleneceğini bildirmiştir. 1902 yılında yapılan değişiklikle Osmanlı hükümeti daha önce vermiş olduğu maden imtiyazlarını hiçbir tazminat ödemediği gerçeğine sahip olmuştur.³⁹

1908’de Meclis-i Mahsusa Vekilleri tarafından hazırlanan bir rapor, Ereğli madenlerinin yabancı sermaye eliyle değil devletin kontrolünde ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak, siyasi açıdan özgürlük sağlayacak biçimde işletilmesine, madenin Ziraat Bankası tarafından satın alınarak Zonguldak’tan İzmit’e kadar demiryolu yapılmasını önermiştir. Fakat Fransa Hükümeti, Ereğli Şirketinin 3.000 hissesinin kendisine ait olduğundan “imtiyaz hukukunu” Osmanlı’ya devredemeyeceğini bildirmiştir.⁴⁰

Meşrutiyet döneminde ise 23 Haziran 1910 tarihinde kabul edilen “Menafii Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”la 1850’lerden itibaren uygulanmakta olan imtiyaz usulü düzenlenmiştir.⁴¹ Ancak yabancı sermayeye duyulan ihtiyaç nedeniyle maden imtiyazları verilmeye devam edilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ise Almanya, müttefik devlet sıfatıyla Osmanlı madenlerini işletmiş ve rezerv durumlarını araştırmıştır.

³⁸“Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası**, Y:10, S:2/34 (Ekim 1945), s.246-248.

³⁹Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977, s.224-225.

⁴⁰Hamdi Genç, **Ereğli Kömürleri Madenleri (1840-1920)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s.156-167.

⁴¹Seda Örsten Esirgen, “II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre “Menafii Umumiyyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”un Kabulü”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt (C): 65, S: 4 (2011), s.961.

1.2. Yabancı Sermaye İmtiyazındaki Osmanlı Madenciliğinin Durumu

Osmanlı'da Avrupalıların imtiyazı altındaki madenleri tablo olarak verdiğimizde yatırımların dağılımını da açık bir biçimde ortaya çıkmış olacaktır.

Yatırımcı Ülke	Şirket Adı	Kuruluş Yılı	Madenin Cinsi	Yatırım (Frank)	Toplam (Yatırım ve Tahvil)
Fransız Sermayesi	Balya-Karaaydın	1892	Simli kurşun	11.316	17.986
	Kesendere Mad.	1893	M. Kömürü	5.750	10.304
	Ereğli Maden	1896	Manganez	42.780	74.658
	Seniçer Maden	1891	Zift	1.105	1.955
	Karasu Maden	1900	Krş-Çinko	5.750	10.810
Toplam				66.746	115.713
İngiliz Sermayesi	Boraks Şirk.	1877	Borasit	9.085	15.410
	Paterson ve Ort.	1885	Krom	2.300	2.300
	Toplam			11.385	17.710
Alman Sermayesi	Sarıca Ocakları	1913	M. Kömürü	3.105	5.405
	Krupp,Rochling	1911	Krom	1.725	1.725
	Toplam			4.830	7.130
İtalya ve Yunan Ser.	Kozlu Kömür Madenleri	1913	M. Kömür	1.380	2.070
Rus Sermayesi	Maadin Osmanlı AŞ	1910	Maden Kömürü	920	2.300
Genel Total				85.261	144.923

Tablo 1: I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı Madenlerindeki Yabancı Paylar ve Şirketler⁴²

Tablodan anlaşılacağı üzere Osmanlı madenleri üzerinde en fazla imtiyaz alan ülke Fransa'dır. Fransız sermayesi özellikle maden kömürü ve simli kurşun işletmelerinde söz sahibi olmuştur. İkinci sırada yer alan İngiltere, borasit ve krom üretiminde Osmanlı'daki tek söz sahibi ülke konumuna gelmiştir. Kromun bir diğer taliplisi olan ülke Almanya'dır. Ancak Alman sermayesi, Osmanlı madenleri

⁴²**Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi**, s.52. bu çizelgeden anlaşılacağı üzere Fransız yatırımları kurşun, kömür, çinko alanında; İngiliz yatırımları boraks ve krom alanında ve Alman yatırımları ise krom ve maden kömürü üzerine olmuştur. Fransız sermayesi toplam yatırımın %80'nini, İngiliz sermayesi %14'ünü ve Alman sermayesi ise %6'sını oluşturmaktadır.

üzerinde az bir yüzdeye sahiptir. Bunun sebebi ise ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır.

1.2.1. Simli-Kurşun Madenlerinde Fransız Hâkimiyeti

Osmanlı'da simli-kurşun işletmeleri Palu kazasının Ekil nahiyesinde, Konya'nın Alaiye ve Hadim kazalarında işletilmiştir. Simli kurşun madeni 19. yüzyılın ikinci yarısında "Keban Maden İşletmesi" tarafından işletilmiş, yılda yaklaşık olarak 1283 gr gümüş üretimi yapılmıştır. Teknolojik yetersizlikler yüzünden çıkartılan madendeki gümüşün %32'si kurşunun ise %12'si kayba uğramıştır. Bu kayıpların önüne geçebilmek için 1867'de Avrupa'dan mühendisler getirilse de başarılı olunamamış ve devlet -1861 Maden Tüzüğünden yararlanarak- imtiyazlar vererek şirketleşme yoluna gitmiştir.⁴³ Bu şirketlerden en büyüğü 1880-1939 yıllarına kadar Balya madenini işleten, "Minerais et Metaux" ve "Pennarroya" Fransız şirketlerinin bir kolu olan Balya-Karaaydın Maden Şirketi ve Balya-Karaaydın Madenlerini Kiralama Şirketi'dir. Sadece simli kurşun değil aynı zamanda Mancık'ta kömür, Patlak'ta kurşun, çinko ve demirle karışık manganez imtiyazları da almıştır.⁴⁴ Şirket, 1889 yılında doksan dokuz yıllığına madenin imtiyazını almıştır. İmtiyaz olarak verilen 17.234 dönüm için devlet kayıt rüsumu olarak beş para ve toplamda 2.154 kuruş 10 para almıştır.⁴⁵ Şirket, Balya'da 1901 yılında kurduğu santralde kömür yakarak elektrik üretmiş, ihtiyacı fazlasını yerel yönetime vererek ilçenin aydınlatılmasını sağlamıştır. Ocaklardan 1904 yılında 64.070 tonlato üretim yapılmış, 1903 yılına göre daha yüksek oranda kurşun elde edilmiştir. Şirket, Mancılık'ta elektrik fabrikası yapmak üzere Siemens ve Haleske (?) Ticarethanesiyle anlaşma yaparak alet ve edavat almaya karar vermiş ancak çıkan sorunlar nedeniyle şirket temsilcisi Almanya'ya gönderilmiştir.⁴⁶ Şirket ayrıca Ergani madenlerindeki

⁴³Tülay Duran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazlar "Simli Kurşun Madeni İmtiyazları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 50 (Mart 2001),s.78-80.

⁴⁴"Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi", **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası**, Y:10, S:2/34 (Ekim 1945), s.270.

⁴⁵Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme Osmanlı Sanayi Monografi ve Yorumları**, Creavite Yayınları, İstanbul, 1991, s.172. Ayrıca bkz Sefer/Sefir (?) Bey "Madenlerimiz", **Tanin**, 3 Muharrem 1327, No: 176, s.2.

⁴⁶**Balya Karaaydın Madenleri Anonim Osmanlı Şirketi fi 9 Haziran 1320 Tarihinde Akd-i İc'tima Eden Hissedarlar Heyet-i Umumiyesinde Kırat Olunan Meclis-i İdare Layihasıyla Müfettiş Efendinin Raporudur**, Aristovolus ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1320, s.7-21. 1902 senesinde 2500 lira emlak inşasına, 3500 lira alet ve edevata, 2200 lira çeşitli işlere ve 1334,06 lira Mancılık'a ayrılmıştır.

bakırın derecesi hakkında keşifte bulunmak için de müracaatta bulunmuştur.⁴⁷ Nafia Vekâleti, 1908 yılında Balya-Kaaydın Şirketi tarafından Palamutluk'a kadar uzatılan dekovil hattı üzerindeki arazinin satın alınması sırasında öşür ve haraç bedeli aranılmamasına karar vermiştir.⁴⁸

Balya-Karaaydın Madenleri AŞ, 1904-1913 yılında kâr oranını %12'den %357'ye çıkartmıştır. Balya madeninin en önemli özelliklerinden biri 3000'den fazla maden işçisinin ücretlerin yetersiz olması, madende güvenliğin olmaması ve çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmemesi sebepleriyle 14 Eylül 1908'de Türkiye'deki ilk iş bırakma eylemini yapmış olmalarıdır. Bu grev başarıyı ulaştırmazken koşulların iyileştirilmesi için 1911 yılında yapılan ikinci grevleri başarıya ulaştırmıştır.⁴⁹ 1910 yılında dünyada 3.400.000 kantarlık kurşun çıkartılmış ve Amerika'da batmanı 9 kuruştan işlem görmüştür. Kurşunun 1.200.000 kantarı Amerika'da, 580.000 kantarı İspanya'da, 495.000 kantarı Almanya'da, 37.000 kantarı ise Osmanlı'da üretilmiştir⁵⁰. 1913/1914 yılında Ergani Madeninin tetkik edilmesi için Balya-Karaaydın Şirketine izin verilmiştir.⁵¹

1.2.2. Osmanlı'da Bakır Madeninin Durumu

1878 tarihinden sonra Artvin bölgesi, Berlin Antlaşmasıyla Rus egemenliği altına girmiştir. Kör Lazarof isminde yerli bir Rum Murgul'daki bakır madenini keşfetmiş ve Çarlık Hükümetinden maden imtiyazı almıştır. Daha sonra ise bu imtiyazı 750 bin ruble karşılığında İngilizlere satmıştır.⁵² Murgul'da bakırın sistematik olarak aranması ilk kez Cangar yatağı ve civarında 1898 yılında yapılmıştır. Kurulan Caucasus Copper Company, 1903 yılına kadar civarda bulunan

⁴⁷Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Fon Kodu (FK): BEO, Dosya No (DN):4283, Gömlek No (GN): 32.1204.02, s.1.

⁴⁸BOA, FK: BEO, DN:3271, GN: 245286, s. 003.

⁴⁹Tahir Öngür, **Balya Çinko-Kurşun Madeni Çevre Sorunları ve Balya İlçesinde Toplumsal Yeniden Kalkınma**, Dev. Maden-Sen Yayın Kurulu, Ankara,2004, s.16-17. **Bkz.** BOA., FK:BEO, DN:3422, GN:256616, s.1. Dahileye Nezareti Balya-Karaaydın Madeninde işçilerin tekrar grev yapma ihtimaline karşı orada bulunan jandarma sayısını arttırmaya karar vermiştir.

⁵⁰Lütfi Agop Babikyan, **Ameli İlm-i Madeniyat ve Türkiye'nin Madeniyati**, Müşterek Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1911, s.106-107. 1900 yılı içinde Türkiye'de en çok bilinen iki kurşun işletmesi vardır. İlki 41/2 milyon frank sermayeyle bir anonim şirket tarafından işletilen Bursa madenleridir. Şirket 17.000 dönüm üzerindeki Kocagümüş ve 8000 dönüm üzerindeki Karaaydın olmak üzere iki yerde iş açmış ve Bursa'dan senelik 60-70.000 liralık kazanç sağlamıştır. İkincisi ise 31/32 milyon frank sermayeyle kurulan Osmanlı Anonim Şirketi, Karesi Madenlerini işletmiştir ve 4000 amelenin çalıştığı denilmiştir.

⁵¹BOA, FK:BEO, DN:4283, GN: 321204, s.1.

⁵²İsmail Habib, "*Morgul Harabesi.*", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1937, s.3.

bakır yataklarını aramaya devam etmiştir.⁵³ 1905 yılında İngilizler tarafından işletilmeye başlanan fabrika için Batum'dan borularla tazyikli mazot getirtilmiştir. Yine tazyikli su hortumlarını dağa tutarak yüze yakın olan bakırı herhangi bir toprak altı işlemi yapılmaksızın çıkartmışlardır.⁵⁴

Kafkas Bakır Şirketi tarafından işletilen Murgul madenlerinde I. Dünya Savaşına kadar senelik 30.000 ton cevher üretilmiştir.⁵⁵ 1915 yılında İngilizler tarafından madenin hâlâ işletilmekte olduğu istihbaratını alan Harbiye Nezareti, bu madenin alet, edevat ve makineleri ile maden hakkında tahkikat yapılmasına karar vermiştir.⁵⁶ Murgul'un Türk idaresine geçmesi Amerika Birleşik Devletlerinin, Osmanlı Dış İşleri Bakanlığına müracaatına sebep olmuştur. Bu acil durumun sebebi "Kafkasya Bakır Şirketi" ve Dganguoul'daki sermaye stokunun çoğunluğunu oluşturan Amerikalı sahiplerinin Şirket mülkiyetinin güvenliği konusunda endişelerinin olmasıdır. Amerika, şirketin mülkiyetinin Türkiye tarafından korunması talebinde bulunmuştur.⁵⁷ Bakır bakımından zengin olan bir diğer yer ise Kuvarshan'dır. Burada bakırı ilk olarak İmamzade Mehmet Efendi keşfetmişse de bir Rus mühendis maden imtiyazını almış ve Alman Siemens şirketine satmıştır.⁵⁸ Siemens fabrikası tarafından ilk çalışmalar 1905 yılında başlamıştır.⁵⁹ Murgul'daki madene göre çıkartılması daha masraflı olsa da Kuvarshan'daki bakırın içinde az miktarda altın bulunduğu için elektrik ve telefon teli işlerine elverişlidir. Bu sebeple Siemens şirketi burada çıkarttığı bakırı piyasada satmayarak kendi fabrikalarında kullanmıştır.⁶⁰ I. Dünya Savaşı sırasında madeni tahrip etmek ve madene ait tesisatı çalmak için gelen kuvvetleri Türk ordusunda mülazım rütbesinde olan bir subay "Bunlar milletimin malıdır. Ben burada oldukça zerresini bile alamazsınız." diyerek

⁵³"Murgul Bakır Madeni", **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:2, Nisan 1938, s.17.

⁵⁴İsmail Habib, "Morgul Harabesi..", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1937, s.3.

⁵⁵**Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, s.396. Rus Hükümeti tarafında Kafkas Koper Kompani Limited şirketine verilen bu imtiyaz 19 Şubat 1918 tarihli bir kanunla Rus Sovyet Sosyalist Şuralar İttihadı Hükümeti tarafından Rus milli malları içinde ithal edilmiştir. **Bkz.** BOA, FK: 030.10, YN: 175.211.1, s.1.

⁵⁶BOA, FK: DH.İD, DN: 189, GN: 34, s.3. Bu belgede şirketin yıllık üretimi on bin tonilato olarak verilmiştir.

⁵⁷BOA, FK:HR.SYS, DN:2405, GN: 0078, s.1.

⁵⁸İsmail Habib, "Morgul Harabesi..", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1937, s.3.

⁵⁹Hakkı Toklu, "Madencilik Tarihimize Bir Bakış", **Türk Ekonomisi Dergisi**, Y: 5, S: 45/47 (Mayıs 1947), s.138.

⁶⁰İsmail Habib, "Morgul Harabesi..", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1937, s.3.

Kuvarshan Bakır Madeninin, Murgul Bakır Madeni gibi talan edilmesini engellemiştir.⁶¹

5 Kasım 1914'te idaresi Türklere; 1915 baharında ise Rusların eline geçmiş ve Ocak 1918 senesine kadar maden çalıştırılmıştır.⁶² I. Dünya Savaşından sonra Kuvarshan ve Murgul madenlerinin işletilmemesinin nedenleri arasında Türk limanlarına giden yolun kötü durumda olmasının yanında Rus limanlarına giden yolun kapalı olması ve Milli Mücadele döneminde işletmelerin sahipliğiyle ilgili durumun belli olmamasıdır.⁶³

Bakır madeni açısından bir diğer önemli yatak Ergani Madenidir. Ergani madeninden ham olarak getirilen bakır Tokat'ta işlendikten sonra İstanbul'da Darphaneye teslim edilirdi. Bakırın sürekli olarak askeriyenin ihtiyaçlarına tesis edilmesi toplumda huzursuzluklara neden olmuştur. 1809'da piyasaya bakır sürümü devletçe yasaklanmış fakat aynı yıl Ergani madeninde piyasaya ham bakır satışına tekrar izin verilmiştir.⁶⁴ Ergani Bakır Madenine 1867 yılında şose yol yapılmış, üretilen bakır 1880 yılına kadar İstanbul'a gönderilmiştir. Serbest piyasada Ergani bakırının satışına 1882 yılında başlanmış, 1892 yılında Londra'ya 20 bin ton bakır ihraç edilmiştir.⁶⁵ 1905 yılında Ergani Bakır madeninin hasılatı olan 1.375.232 kilo bakırdan 250 bin kilosu askeri ihtiyaçlar için ayrılarak kalan 1.125.232 kilo bakırın İskenderun limanından Londra'ya gönderilerek Osmanlı Bankası aracılığıyla satılmasına karar verilmiştir.⁶⁶ Ergani'de çıkartılan bakırın içerisinde altın da bulunmuştur. Çıkan bakırın senelik ihracatının 250.000 Osmanlı lirası kıymetinde

⁶¹“*Ekonomi Bakanımız Kamutayda Şimdiye Kadar Yapılan ve Yapılacak İşleri Anlattı*”, **Karınca Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, S: 37(Haziran 1937), s.35-36. **Bkz.** Mekki, Said“*Çoruhta Yeni Bir Maden Merkezi Kuruluyor*”, **Cumhuriyet**, 21 İkinciteşrin 1937, s.7. Murgul madenin 20 milyonluk tesisatı, amelesi ve memuruyla engin bir şehirken, I. Dünya Savaşı sırasında talana uğramıştır. Önce kiremitleri sökülerek yağmur ve kar altında paslandırılarak hurda süsü verilmiş bütün makine aksamaları çalınarak satılmıştır. İsmet Paşa buraya geldiğinde gözyaşı dökmüş; Mareşal Fevzi Çakmak'sa “Daha fazla görmeyeyim.” diye otomobilini geri çevirmiştir.

⁶²Sezai Cankut, “*Türkiye’de Bakır İşletmeleri*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, Y: 5, S: 45/47 (Mayıs 1947), s.118.Madene, 1912’de izbahane kurulmuş ve işletilmeye başlanmıştır.

⁶³Hadi, “*Türkiye’de Madenler ve Madencilik*”, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, 1930, s.440.

⁶⁴ Fahrettin Tızlak, **Osmanlı Döneminde Keban Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)**, TTK, Ankara,1997, 161-162.

⁶⁵Lütfi Ergene, **Geçmişten Günümüze Bakır Maden**, Maden Yayınevi, İstanbul, 1995, s.59-61.

⁶⁶BOA, FK: BEO, DN: 3417, GN: 256269, s..2.

olduğu tahmin edilmiştir.⁶⁷ Ergani Bakır Madeni, Tokat Kalhanesinde işlem görerek Samsun ambarlarında muhafaza edilmiştir.⁶⁸ I. Dünya Savaşı sırasında askeri ihtiyaçlar için bakırın önemi artmıştır. 18 Eylül 1916 tarihinde orduya askeri gereçleri imal eden fabrikalarda, müttefik devletlerin fabrikalarındaki bakır ihtiyacını karşılamak maksadıyla Ergani Bakır Madeninin askeriye tarafından işletilmesine ve ihtiyacın fazlasının müttefik devletlere ihraç edilmesine karar verilmiştir.⁶⁹ 1915/1916 yıllarında Ergani ve Tokat'ta 1.975.000 okkalık üretim yapılmıştır.⁷⁰ 12 Ocak 1915 tarihinde 85 numaralı tezkereyle Almanya'nın ihtiyacı olan kırk bin kilo bakırın Almanya'ya ihracına karar verilmiştir.⁷¹ Yine başka bir belgede, Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Alman ticaret firması arasında yapılan mukaveleyle Ergani Bakır Madeninden bin üç yüz ton bakır İstanbul yoluyla Almanya'ya ihraç edilmesinin temini için şirket, madenden demiryolu istasyonuna kadar bakırın nakli için deve tedarik edilmesi hususunda izin talep edilmiştir.⁷² Hükümet tarafından Ergani'de bulunmaya memur edilen mühendis Abdullah Hüsrev (Guleman), Guleman'daki krom madenini keşfetmiştir.⁷³ 1917 yılında hükümet tarafından bakır madeninin rezervi hakkında araştırma yapmak üzere kurulan komisyon, Kasım 1918'e kadar 37 adet sondaj yapmış ve madenin 2.5 milyon ton mevcudu olduğu yönünde tespitte bulunmuştur.⁷⁴ 14 Ağustos 1917 tarihli mukavelenamenin birinci maddesindeki esasa göre, Ergani Madeninin imtiyaza verilmemiş kısmının mülkiyeti devlete ait olarak işletilmesine, diğer maddeleri de yazılı şartlar dâhilinde İtibarı Milli Bankasına verilmiştir.⁷⁵ Bu mukavele, Meclis İdare Reisi Cahid Bey, Ticaret ve Ziraat Bakanı

⁶⁷Babikyan, **a.g.e.**,s.100-101. 1910 senesinde dünyada 54.000.000 Osmanlı lirası kıymetinde bakır çıkartılmıştır. Bunun büyük kısmı ise Amerika'da işlenmiştir. Türkiye'de 1910 yılı içinde Ayıntap'ta bakır madeni arama çalışmaları yapılmış ve birkaç ocak bulunmuştur.

⁶⁸"*Ticaret ve Ziraat Nezareti*", **Takvim-i Vekayi**, 3 Mayıs 1328, s.7. Ambarda biriken bakırın yüz otuz iki bin iki yüz üç kilosu Ticaret ve Ziraat Vekaleti tarafından kapalı zarf usulüyle müzayedeye konulmuştur. Bu müzayede çağrısı için ayrıca bakınız "*Ticaret ve Ziraat Nezareti*", **Takvim-i Vekayi**, 10 Mayıs 1328, s.3 ve "*Ticaret ve Ziraat Nezareti*", **Takvim-i Vekayi**, 20 Mayıs 1328, s.4.

⁶⁹BOA, FK: MV, DN: 203, GN: 81, s.1.

⁷⁰Hasan El Basri, **Madencilik**, İstanbul Mesai Matbaası, İstanbul, 1331-1915/1916, s.12-13.

⁷¹BOA, FK: BEO, DN: 4330, GN:324.707.001, s.1.

⁷²BOA, FK: DH.İ.UM, DN:77-2, GN:1-34, s.2.

⁷³Ömer Kemal Açar, "*Krom ve Türkiye Kromları*", **Altan Mecmuası**, Elazığ Halkevi Yayını, Y:3, S: 39-40-41-42 (Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1938), s.45.

⁷⁴Lütfi Ergene, **a.g.e.**,s.64-65.

⁷⁵Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.), Fon Kodu(F.K): 030.10 Yer No (Y.N): 176.212.3, s.1. 14 Ağustos 1917 tarihli mukavelenamenin üçüncü maddesinde, Ergani Bakır Madeninin I. Dünya Savaşının bitişinde imzalanacak olan barış anlaşmasından sonra Hükümetçe İtibarı Milli Bankasına gönderilecek tebliğ tarihinden üç ay zarfında banka tarafından yetkili bir vekil bulundurmak suretiyle

Mustafa Şeref Bey ve Banka Müdürü Viknur Vil tarafından imzalanarak otuz yıl boyunca yürürlükte kalacak şekilde ayarlanmıştır.⁷⁶

1.2.3. İngiltere Hâkimiyetinde Osmanlı Krom İşletmeleri

Krom madeni Türkiye’de ilk kez 1848 yılında Profesör Lawrence Smith tarafından Bursa’nın 25 km kuzeyinde bulunan Harmancık’ta bulunmuştur.⁷⁷ Muğla bölgesindeki krom işletmelerindeki ilk imtiyaz 1887’de Ali Rıza Paşa adlı bir şahsa verilmiştir.⁷⁸ 1882-1922 tarihleri arasında otuz beş ayrı yerli veya yabancı kişi ve kuruluşa krom madeni işletme imtiyazı verilmiştir.⁷⁹ Çanakkale’nin Okçular mevkiinde ve Kastamonu’nun Devrekani ilçesinde bulunarak işlenmeye başlanmış ve kısa sürede dünya üretiminin %60’ına ulaşmıştır.1874’te Yeni Kaledonya’da, 1903’te Hindistan’da ve 1906’da Rodezya’da kromun işlenmesiyle beraber Türk kromunun piyasadaki yeri gerilemeye başlamıştır.⁸⁰ Halbuki 1880 yılından itibaren kromun kullanım yerleri artmıştır. Özellikle demire sertli veren krom, dış tesirlere karşı dayanıklılık, paslanmazlık ve aşınmazlık vererek demir sanayisinin vazgeçilmez maddesi olmuştur. Buna rağmen Türkiye’de, 1901 yılında 40.972 ton olan krom üretimi 1908’de 11.547 tona düşmüştür. Bu düşüşün temelinde Osmanlı’nın krom üretimini ve satışını düzenleyememesi neticesinde dış piyasadaki rekabet karşısında yetersiz kalmış olmasıdır.⁸¹

Batı Anadolu’da bulunan krom madenlerinin üretimi içinde en başarılı olan şirket, 1876 yılında Dağardı madenlerini işletme imtiyazı alan Paterson ve Ortakları şirkettir. 1878’te bu şirket daha sonra Harmancık maden işletme imtiyazını da alarak 1902’de Anadolu’da işletilen yirmi dört krom madeninden on dokuzunun

teslim alınacağı kaydedilmiştir. 8 Ağustos 1918 tarihli müzeyyel mukavelenamenin birinci maddesinde bu tebliğin barışın yapılmasına müteakip bir ay zarfında vuku bulacağı belirtilmiştir.

⁷⁶TBMMZB, D:2, C:5, B:82, s.49. 1923 yılında Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey, TBMM’ye verdiği bir soru önergesinde dünyanın en zengin madenlerinden birini teşkil eden Ergani Bakır Madenlerinin İtibar-ı Milli Bankası ile bir kısmı Çester Kumpanyasına verilen imtiyazlarının Çester Mukavelesi kısmının feshedildiğini fakat İtibar-ı Milli Bankasının görevini yerine getiremediğine değindikten sonra Hükümetin, bakır madenini ne suretle işletmeye başlayacağını sormuştur. **Bkz.** BOA, FK:030.10, YN:6.34.18, s1.

⁷⁷Hakkı Toklu, “*Madencilik Tarihimize Bir Bakış*”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47 (Mayıs 1947), s.137-138.

⁷⁸“*Krom ve Ürünleri Hakkında Bilgiler*”, **Etibank Bülteni**, S. 71 (Şubat 1985), s.8. Ali Rıza Paşa, 1926 yılına kadar imtiyazını sürdürmüştür. 1926’da ruhsatı iptal edilmiştir.

⁷⁹Tülay Duran, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda İmtiyazlar “Krom Madeni İmtiyazları (V)”*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 50 (Mayıs 2001),s.50.

⁸⁰**Şark Ticaret Yıllığı**, Milli Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1934, s.407.

⁸¹Toklu, **a.g.m.**,s.135.

sahibi olmuştur.⁸² Çünkü 1879'da Paterson modern maden arama metotlarını kullanarak 10.000 dönüm alana yayılan Aydın vilayetindeki Fethiye ve Köyceğiz krom damarlarını keşfetmiştir.⁸³ 1907'de toplam krom üretiminin %56.8'ini yapmıştır.⁸⁴ Bu şirkete 1919 yılı içinde İzmir Körfez Vapur Şirketinin işletmesinden vazgeçmesi halinde işletme hakkının Paterson Kumpanyasına verilmesine karar verilmiştir.⁸⁵

Yıllar	Toplam üretim (Ton)	Paterson'a Ait Ocaklarda Üretim	Paterson'un Payı	Toplam İhracat (Ton)
1902	33.621	7.570	22,5	33.321
1903	30.472	12.014	39,4	28.467
1904	19.191	6.889	35,9	18.997
1905	20.235	2.309	11,4	22.319
1906	32.627	17.449	53,9	32.649
1907	29.123	16.544	56,8	28.886
1908	11.834	3.030	25,6	11.547
1909	17.548	3.046	17,4	17.747
1910	17.028	7.214	42,4	17.028
1911	17.457	8.453	48,4	14.939

Tablo 2: İngiliz Paterson'a Ait Krom Üretimi⁸⁶

Dağardı Krom Madeninin imtiyazı Tersane fabrikalarında kullanılmak üzere herhangi bir rüsum vermemek üzere Bahriye'ye verilmiştir. Ancak sabık Ragıp Paşa bu imtiyazı ele geçirmiş ve vergi ödemeksizin kendi namına kullanmıştır⁸⁷. 1910

⁸²Paterson Şirketi, Fethiye'de bulunan krom madeni imtiyazlarını farklı zamanlarda şahsında toplamıştır. Örneğin Fethiye'nin Küçük köyünde Mehmet Vasıf Efendi adına verilen ruhsatnamenin hakları Paterson'a devredilmiştir. **Bkz.** BOA., FK: M.V, DN:18, GN: 18 s.1. Yine Fethiye'nin Üzümlü köyünde Hacı Nikola Loyzidi Efendi'nin sahip olduğu krom madeni arama ruhsatı hukuku 1912 yılında İngiliz Stanly Paterson'a verilmiştir. **Bkz.** BOA., FK: M.V, DN:182, GN:15, s.1.

⁸³ Yorulmaz, **a.g.t.**, s.121.

⁸⁴V. Necla Geyikdağı, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul, 2008, s.178-179. Ayrıca krom madeniyle ilgilenen bir diğer ülke Almanya'dır. 1911 yılında Krupp ve Rochling şirketleri de birçok ocakta imtiyaz almayı başarmıştır.

⁸⁵BCA FK: DH.ŞFR, DN:104, GN:90, s.1.

⁸⁶Kurmuş, **a.g.e.**,s.226.

⁸⁷"Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'nin Dikkatine", **Tanin**, 6 Şaban 1326/16 Ağustos 1324, No: 29, s.4. Yazının devamında irade-i sabıka döneminde hukuk hiçe sayılsa da krom madeni konusuna Nazır

yılında Türkiye’de Bursa’dan beş altı saat mesafede olan Harmancık’ta çıkartılan krom madeninde senede 100.000 kantara yakın işletildiği olmuştur. Aydın ve Bursa’da işletilen madenler İzmir’den ihraç edilmiştir. Amerika’da kantarı 140 kuruştan satılmıştır.⁸⁸

I. Dünya Savaşı sırasında Alman askeri fabrikalarında cephaneye yapılmak üzere Dağardı ve Çardı madenleri kromları kullanılmıştır.⁸⁹ 1915 yılı içinde 400 ton borasit, bin ton zımpara ve 4 bin ton krom madeninin Almanya’ya ihracatı için Alman temsilcileri izin talebinde bulunmuşlardır.⁹⁰ Tavşanlı-Dağardı arasında krom madeninin taşınması için Almanlar tarafından havai yol inşaatı yapımına başlanmıştır⁹¹. Ayrıca Krupp Şirketi, Bursa’nın İnegöl kazasının Domaniç nahiyesinde Karli (?)’ye mevkii, Orhaneli kazasının Kozluca (?) ve Miran (?) Dağı bölgelerinde bulunan krom madenlerinin imtiyazlarını savaş sırasında on yıllığına almış ve Almanya silah fabrikaları için krom üretimi yapmıştır.⁹²

1.2.4. Fransa Zonguldak Kömür Havzasında

Jeolojik olarak Türkiye’de bilinen taş kömürü oluşumu sınırlı olmakla beraber en önemli kömür yatağı Zonguldak havzasında bulunmaktadır. Buharlı makinelerin icadıyla birlikte kömür önemli bir yakıt haline gelmiştir. Zonguldak’ta kömür madenini bulan kişinin Uzun Mehmet olduğu kabul edilir. II. Mahmut döneminde Bahriyenin İngiliz kömürlerine bağımlılığını azaltmak için terhis olan erlere dağıttığı kömürler sayesinde Zonguldak’taki yatak 1829 yılında Uzun Mehmet tarafından bulunmuştur. Askerliğinin bahriye eri olarak yapan Uzun Mehmet’e

efendinin dikkati çekilerek gereğinin yapılması istenmiştir. Bir gün sonra çıkan bir başka yazıda ise Abdülhamid Döneminde bazı erata verilmiş olan madenlerin durumu hakkındadır. Verilen maden imtiyaz sahiplerinin eski devrede ödemeleri lazım gelen hukukun hakkı olan yaklaşık yüz bin lirayı bulan arazi rüsumlarını ödemediklerini yazarak bunlardan bazılarının halen –isim vermeyerek- iktidarda olduklarını yazmıştır. **Bkz.** “*Şikâyetlerimiz-Orman, Maadin ve Ziraat Nezaretlerine*”, **Tanin**, 3 Şaban 1326/17 Ağustos 1324, No: 30, s.1.

⁸⁸Babikyán, **a.g.e.**,s.121-123.

⁸⁹BOA., FK: DH.İ.UM.EK, DN:22, GN: 9, s.4. Buradan alınan kromun nakliyesinde 1915 yılında deve ve mandalar kullanılmıştır.

⁹⁰BOA, FK: DH.İ.UM, DN:772, GN: 135, s.3.

⁹¹BOA., FK: DH.İ.UM, DN:2001, GN: 106, s.1.

⁹²BCA, FK: 030.10, YN: 55.361.3, s.2. Ziraat ve Ticaret Nezareti ile Şirket Vekili Mösyö Huber (?) arasında 10 Kanunusani 331 senesinde imzalanan anlaşmaya göre senelik 2 bin ton cevher üretimi yaparak %20’sini resm nispeti ve üretilen kromun %6’sı teçhizat-ı askeriye verilecek ve savaş devam ettiği müddetçe her tonilato için cevherin kıymeti beş altın olarak kabul edilmiştir. 334 tarihine kadar imalata devam eden şirket 30 Ekim 1918 tarihinde mütareke imzalanınca Almanların memleketlerine dönmeleri nedeniyle tatil edilmiştir.

askerden terhis olduğu sırada subaylar siyah taş vererek memleketinde bu taşları aramasını istemişlerdir. Uzun Mehmet, Kestaneci Köyüne döndükten sonra kömür aramaya başlamıştır. Kışlık un almak için değirmene gittiğinde sıranın uzun olduğunu görmüş, Neyren Deresine gitmiş ve orada askerde kendisine verilen siyah taşlardan olduğunu grmştir. Topladığı taşları ateşe attığında yandıklarını görünce bulduğu taşları İstanbul'a gtrmştir. II. Mahmut, ona elli altın ödül vermiştir.⁹³

1848 yılında Sultan Abdülmecid, "Emlak-i Hümayun" topraklarında bulunan madenlerin işletilmesiyle elde edilen gelirin din ve hayır işlerinde kullanılmasını emretmiştir. Böylece 1848-1865 yılları arasında kömür madeninin mülkiyeti Hazine-i Hassaya ait olmak üzere imtiyazlar verilerek işletilmeye başlanmıştır.⁹⁴ Havzada işletilen 135 ocağın üçte biri Türk müteşebbisler ve şirketleri tarafından geri kalanlar ise yabancı sermaye tarafından işletilmiştir. 1874'te kömür havzasında kurulan ilk şirket Gürcü Kumpanyasıdır. Fransız sermayesi ile kurulan "Ereğli şirketi Osmaniyesi" havza tarihinde en önemli rolü oynayan şirkettir. İlk olarak liman imtiyazını alan şirket daha sonra kömür havzasında fiili bir tekel kurmuş ve bütün zengin damarları işleten kurum haline gelmiştir.⁹⁵ Ereğli şirketi'nin kuruluş hikyesine baktığımızda öncelikli tercihin Fransızlar olmadığını görmekteyiz. Mayıs 1891 yılında Osmanlı tebaasından olan Gemi Mühendisi Yanko Yoannidis Bey'e bir şirket kurarak kömür işletme izni verilmiştir. Kasım 1892'de Zonguldak'ta bir liman ve madenleri limana bağlayan demiryolu yapımı için ferman çıkmıştır. Yanko Yoannidis, kömür rezervlerinin işletilebilmesi için en az 2,5 milyon franklık yatırım yapılması gerektiğini görünce yabancı yatırımlarla iş birliği kurma yoluna gitmiştir. lke içinde bu kadar büyük bir sermaye olmadığından Yanko Yoannidis, gerekli parayı bulabilmek için üç yıl boyunca uğraşmıştır. Nihayet 10 milyon frank sermayeyle Mayıs 1896'da Ereğli şirketi kurulmuştur.⁹⁶ İkinci büyük işletme Belçika sermayesi katılımıyla kurulan Zadelers şirketi olup şirketin hisseleri

⁹³ <http://turkefsaneler.blogspot.com/2012/09/efsane-uzun-mehmet.html>, erişim tarihi 11.07.2018.

⁹⁴ V. Necla Geyikdağı, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul, 2008, s.175.

⁹⁵ Toklu, **a.g.m.**,s.135.Zonguldak havzasındaki kömür üretimi 19. yy'de Fransızlar tarafından başlatılmıştır. **Bkz.**Fikri Kahraman, **Madenciliğe Giriş**, Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Yayın No:6, Diyarbakır, 1993, s.43.

⁹⁶ şafak Altun, **Türkiye'de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, G.M. Matbaacılık Aş, İstanbul, 2008, s.54. şirketin yönetimi, büyük hissedarlar arasındaki Fransız şirketleri Osmanlı Bankası, Societe Generale, Le Comptoir Nationa d'Escompte de Paris, Houilleresu Nord et du Pasde-Calais'le temsil edilen Nord Grubu ve Lyon Grubundan oluşmuştur. Ereğli şirketi Osmanlı uyruğu taşıyan fakat Fransız sermayesiyle kurulan bir şirkettir.

Almanlar tarafından satın alınmıştır. Meşrutiyetin ilanına kadar havzanın idaresi ve kontrolünü Bahriye Nezareti yapmıştır. Havza donanmaya bağlıyken, donanma için 100 bin tonilato kadar kömür çıkartılmış fakat dışarıya herhangi bir satış yapılmamıştır.⁹⁷ Meşrutiyetten sonra havzanın idaresi, Nafia ve 1909'da kurulan "Havzai Fahmiye Müdüriyeti"ne geçmiştir.⁹⁸

Kömür havzasıyla ilgili ilk yasal düzenleme olarak "Dilaver Paşa Nizamnamesi" yapılmıştır. Bu nizamnamede kömürü arama, işletme ruhsatı alma, iskelelere kömür taşınması, işçilere yapılacak bina, kömür bulunan yerlerdeki devlet binaları ile han, fırın, mağaza, kahvehane ve diğer binaların nasıl yapılacağı, ocaklarda çalışan işçilerin istihdamı gibi konulara ait hükümler içermiştir.⁹⁹ Kozlu Vadisi, kömürün ilk işlenmeye başlandığı yer olmuştur. Kömür işletilmeye başlamasıyla havzada iskân ve ulaşım faaliyetleri artmaya başlamıştır. Bölgedeki ilk demiryolu -dekovil hattı- 1854-1856 yıllarında kıyı bölgelerinde kömür olukları inşa eden İngilizler tarafından yapılmıştır.¹⁰⁰ İngilizler, Kırım Harbinden sonra yaptıkları tesisatı bedelsiz olarak ve ellerindeki kömürü ise bir bedel karşılığında hükümete bırakarak havzadan ayrılmıştır.¹⁰¹

Türk işçilerin durumuyla ilgili olarak onların yabancı işçilere göre daha zor şartlar altında çalıştığı ve yabancı işçilerin kendi özel evleri varken Türk işçilerin seksen kişilik barınaklarda yaşamaları da bir diğer sorundur.¹⁰² 1911 yılında Ziraat ve Ticaret Nezaretine, Ereğli kömür havzasının genel jeolojisini ve işletme usullerinin hakkında mecburi seyahat raporunu yazmak için izin alan "Paris Yüksek Maden Mühendis Mektebi" öğrencisi Hüsrev (Guleman) Bey, Zonguldak'ta çalışan işçilerin durumları ve işletme koşullarıyla ilgili olarak büyük hayal kırıklıkları yaşamıştır.

⁹⁷Orman Maadin ve Ziraat Mecmuası, S: 5, 1 Teşrinisani 1300, s.175.

⁹⁸"Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, Y:10, S:2/34 (Ekim 1945), s.250-255. Bahriye Nezareti harp filosunun kömür ihtiyacını birinci plana almıştır. A865-1882 arasında madenciler çıkarttıkları tüm kömürü Bahriye İdaresine satma mecburiyetinde tutulmuştur. **Bkz.** Mehmet Topkaya, "Türkiye'de Madenciliğin Tarihi", Madenci, Yıl: 1, S:1 (Aralık 1970), s. 33.

⁹⁹Nazmiye Uzun, "Kömüre Adanmış Şehir Zonguldak", Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı, 16-17 Mayıs 2011, Zonguldak, s.13.

¹⁰⁰Özge Yüksel, Hüseyin Cengiz, "Cumhuriyet Kenti Zonguldak'ın Dönemler Açısından Kentsel Gelişimi", Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı, 16-17 Mayıs 2011, Zonguldak, s.20-21.

¹⁰¹Toklu, a.g.m.,s.135.

¹⁰² Tamer Güven, Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921), Bülent Ecevit Üniversitesi Yayını no:5, Zonguldak, 2015, s.65.

İşçiler kötü koşullar içerisinde yazın açıkta ve kışın da kendileri tarafından yapılan taş-toprak evlerde sağlıklı şartlarda yaşamlarını sürdürdüklerini gözlemlemiştir. Her ne kadar Ereğli Şirketi, Meşrutiyetin ilanından sonra hükümete şirin görünmek için İhsaniye, Kandilli ve Rombaki'de birkaç kâgir işçi evi yaptırmış olsa bile bu kulübeler on sekizer kişilik yapılmasına rağmen her birinde yirmi dörder amele ikamet etmiştir. İşçilerin tedavisi için çevrede Ereğli Şirketinin küçük hastanesi dışında başka bir sağlık kurumu yoktur. Çarşı ve pazarda rastlanan amelelerin ki bunlar civar köylerden gelen Türk unsurlardır- elleri ve yüzlerinin kir bağladığı ve elbiseleri pis paçavralardan ibaret olduğunu görmüştür. Şehirdeki küçük sermayeli işletmelerin, mağazaların sahipleri ise gayri müslimler olup çarşıda Fransızca, İtalyanca, Hırvatça, Rumca dilleri yoğun olarak kullanılmakta sadece ameleler Türkçe konuşmaktadırlar. Ayrıca Ereğli Şirketindeki ocaklarda bile yalnızca kalın damarlar gelişi güzel işletilmekte olduğuna şahit olmuştur. Gördükleri karşısında havzada kalmak istemeyen ve İstanbul'a dönmeye karar veren Hüsrev Bey, Ereğli Şirketi'nin Direktörü Mösyö de Lagarde'yle görüşmüştür. Ona havzada kendisini rahatsız eden durumları anlatmıştır. Direktörün buna yanıtı:

“...Havzadaki sermayenin %80'i gayri millidir. Bu sermayedarların memleketten ziyade kendi emniyet ve menfaatlerini düşünerek hal ve iş politikalarını yürütmelerini tabii görmüyor musunuz? Bura madencilikinin ağır ve kaba işleri Türklere yüklenmiş olmasına rağmen bunları cehalet ve sefaletten kurtarmak çareleriyle kimsenin ilgilenmemesi milli gururunuzu yaraladığından tenkitleriniz realiteden ziyade duygularınıza dayanıyor... Siz “Jön Türkler” henüz birkaç sene oluyor, ecel döşeginde can çekişen Osmanlı İmparatorluğu'nu ölmekten kurtarabilmek imanı ile silaha sarılıp meşrutiyet idareyi ilan etmekle her şeyin gül ve her yerin gülistan olacağını mi sandınız ki Fransa'da asırların mahsulü bulunan terakkiyatı hemen Ereğli havzasında görmek istiyorsunuz?...”¹⁰³

Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere Avrupalı yatırımcılar madenlerimizi batan geminin malları olarak görmektedirler.

¹⁰³A. Hüsrev Guleman, “Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:4 (Nisan 1938), s.25-29.

Nitekim 1918 yılında Gülnihal vapuru Zonguldak'tan kömür alırken Cemal Paşa, Ereğli Şirketinin işlettiği ocakları ve amele hastanesini gezmiştir. Hastanede sekiz-on yataklı küçük ve pis bir binadır. Cemal Paşa, iki hasta işçinin bir köşede titrediğini görmüş ve hastanenin doktoruna “*Şimdi tifoyu banyo ile tedavi ettiriyorlar. Bu hasta ameleye banyo yaptırıyor musunuz? Banyonuz nerededir?*” diye sorduğunda doktor yanıt verememiştir.¹⁰⁴ Aslında havzadaki tıbbi bakım I. Dünya Savaşından önce de yeterli değildir. Sadece doktor veya hastane eksikliğinden kaynaklanan bir durum olmayıp işçilerin sağlık masraflarını kendileri karşıladığından tıbbi bakım almamışlardır.¹⁰⁵

Bir diğer kömür çıkartılan yer İngiliz sermayesi olan MacAndrews ve Forbes Şirketi tarafından 99 yıllığına imtiyazı alınmış olan Söke ve Nazilli yakınlarındaki linyit ocaklarıdır. İzmir'deki bazı fabrikalar ile Aydın ve Kasaba demiryollarının yakıt ihtiyacı buradan karşılanmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca Hacı Bektaş'ın Dadak karyesinde I. Dünya Savaşı sırasında İmalat-ı Harbiye tarafından çıkartılan ama Ankara'ya nakliyesi pahalı olan Hacı Bektaş ocakları; briket yapımına uygun olan Seyitömer madenleri; maden izabesinde ve sanayide kullanılmaya müsait olup I. Dünya Savaşı sırasında 6,5 kilometrelik havai hat inşasıyla demiryollarına taşınan Soma kömürleri; yine savaş sırasında Almanlar tarafından işlenen İstanbul'un Karaburun tarafında Karadeniz sahilinde olan ve İstanbul'un kömür sıkıntısını gideren Ayazma ve Ağaçalı kömür madenleri de Osmanlı'da esmer kömür çıkartılan yerler arasındadır.¹⁰⁷

I. Dünya Savaşı sırasında H. Venkel ve M. M. Flikel tarafından kurulan bir Alman heyet, Zonguldak ve Ereğli'deki kömür havzasının zenginliği hakkında ayrıntılı inceleme yapmıştır. Bu incelemeye göre Ereğli'deki kömür havzasının derinliği dünyadaki bilinen kömür havzaları içinde derinliğinden daha fazladır.¹⁰⁸ Alman Jeoloji Heyeti, Zonguldak'taki çeşitli ocaklardan aldığı kömürlerin analizlerini yapmıştır. Bu analize göre kömürlerdeki kükürt oranı az olduğu halde kül miktarı arzu edilenden daha fazla olduğundan vapurlarda ve sanayi izabesinde

¹⁰⁴Abidin Daver, “*Kara Elmas Yurdunda 1928 ile 1938 Farkları*”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1938, s.5.

¹⁰⁵Donald Quartaerd, **Osmanlı İmparatorluğunda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.255.

¹⁰⁶Kurmuş, **a.g.e.**, s.210-211.

¹⁰⁷Harputlu Ahmed Hamdi, **Mahruk ve Fenn-i İhrak**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1340, s.32-33.

¹⁰⁸Toklu, **a.g.m.**, s.135.

kullanılması biraz mahsurlu bulunmuştur. Bazı vapurlarda kullanılan Ereğli kömürünün çok duman yapması Türk kömürlerinin az değerli kabul edilmesine sebep olmuştur. Ancak kömürün yikanarak piyasaya sunulması durumunda değerinin artacağı tahmin edilmiştir. Ereğli kömürlerinden birinci sınıf kok üretilemediğinden demir izabe fırınlarında beklenen netice elde edilmemiştir. Ancak Söğütözü kömürü birinci sınıf kok kömürü vermiştir.¹⁰⁹

Kömür üretiminin savaş sırasında azalması istenmediğinden 1915 yılında Zonguldak madenlerinde çalışan İngiliz, Karadağlı ve Ermeniler arasında işler aksamasın diye sadece şüpheli görülenler işten uzaklaştırılmıştır.¹¹⁰ I. Dünya Savaşı sırasında kömür ocaklarının işletim hakkı Almanlara verildiği için Ereğli Limanı ve çevresi Rus donanması tarafından sıklıkla bombalanmıştır.¹¹¹ Örneğin 1917/8 yılında Ereğli'den Madenci Karamahmutzade Halil, Rus bombardımanı nedeniyle ocaklarının uğradığı hasarın telafi edilmesini talep etmiştir.¹¹²

1.2.5. Diğer Maden İmtiyazları

Keçiborlu'da kükürtün tam olarak ne zaman bulunduğu bilinmemekle birlikte kükürt, Hüseyin adındaki bir çoban tarafından keşfedilmiştir. Yeraltında kazı yapmaksızın üstte görünen alınması kolay madeni toplayarak öğütmüş ve çevredeki bağcılara satmıştır. Çoban Hüseyin daha sonraları temiz kükürtün sürümü için ilkel şartlarda toprak kaplarda eriterek yaptığı kükürt üretimini Balkan Savaşlarına kadar devam ettirme başarısını göstermiştir.¹¹³ 1914 yılında Ziraat Bankasının sermayesiyle ve yüz bin altın harcanarak Keçiborlu istasyonuna yakın yerde modern bir fabrika kurulmuştur. Değirmendere, Uluborlu ve Cola Kayası denilen madenlerden gelen

¹⁰⁹Harputlu Ahmed Hamdi, **a.g.e**, s.38-40. İncelemenin devamında Zonguldak kömürlerinin özel olarak üç noktada incelenmesine karar verilmiştir. İlk olarak Ereğli, Zonguldak, Amasra, Cidde taraflarında yüzeye yakın olan yerlerdeki madenin birbirleriyle irtibatını keşfetmek. Bunun için zikzak yollar ile dolaşılması ve fenni suretle araştırılması lazımdır. İkinci olarak kömür havzasının arza doğru derinliğini saptamak gerekmektedir. Üçüncü olarak ise muhtelif kömür ocaklarının kül oranlarını ve kok haline çevrilebilirlik dereceleri saptanarak sınıflandırılma yapılmalıdır.

¹¹⁰BOA., FK: DHEUM.5.Şb, DN:19, GN: 5, s.1.

¹¹¹Özhan Öztürk, **Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus**, Genesis Yayınevi, Ankara, 2012, s.243. I. Dünya Savaşında Odessa'nın bombalanmasının ertesi günü Rus kruvazörü Zonguldak açıklarında uyarı atışı yapmıştır. Tüm gün süren bombardımandan bir saat önce kasaba maden halkı, maden sütunlarını taşımak için yapılmış demiryolu vagonlarına saklanması sayesinde ölen olmamıştır. **Bkz.** Donald Quartaerd, **a.g.e**, s.361.

¹¹²BOA, FK:DH.İ.U.M, DN: 212, GN:52, s.2.

¹¹³**Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi**, Mahdud Mesuliyetli Keçiborlu Kükürtleri İşletme Müessesesi, Biricik Basımevi, Neşriyet 2, Ankara, 1949, s.7.

kükürt fabrikada işlenmiştir ocakların en derini 15.19 metredir.¹¹⁴ 29 Eylül 1911 tarihli kanuna göre İtalya'dan Osmanlı'ya gelen her türlü eşyadan %100 gümrük vergisi alınmıştır. Ancak kükürt ihtiyacından ötürü İtalya'dan gelen kükürtten %11 gümrük vergisi alınmasına karar verilmiştir.¹¹⁵ 1915 yılında siyah barut yapımında önemli olan kükürtün işletme imtiyazı İmalat-ı Harbiye'ye devredilmiştir.¹¹⁶ Aynı yıl Almanya ve Avusturya-Macaristan devletleri savaş ihtiyaçları için Osmanlı'dan acilen kükürt ve kükürt cevheri talebinde bulunmuştur. İmalat fabrikalarımızın sekiz aylık ihtiyacını karşılayacak kadar kükürtün bulunması ve Ziraat Nezaret-i Celilesinin ihtiyacı da karşılandıktan sonra kalan fazlalığın ihraç edilmesine izin verilmiştir.¹¹⁷ I. Dünya Savaşı sırasında Keçiörlü'de bulunan kükürt madeninden Almanlar hesabına kükürt çıkartılmıştır. 1915-1918 yılları arasında Almanlar 9.397 ton kükürt üretimi yapmıştır.¹¹⁸ İşgal yılları zamanında ise maden ihmal edilmiş Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından makine ve ahşap kısımları sökülerek parça parça satılmıştır.¹¹⁹

Bor-Borasit madeni 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yabancı sermaye tarafından bulunmuş ve büyük çoğunluğu herhangi bir işlem görmeden hammadde olarak yurtdışına ihraç edilmiştir.¹²⁰ Balıkesir'de bulunan borasit madenlerini işletme imtiyazı 1865 yılında Fransız tebasından Desmazures'e verilmiştir. 1880 yılında Frederic Giove adındaki İtalyan vatandaşının Desmazures'in yakınındaki başka bir maden imtiyazı için başvuru yapmasını kabul etmeyen Desmazures, Fransa Konsolosluğu aracılığıyla Ticaret Bakanlığına protesto yazmıştır.¹²¹ 1914 tarihine

¹¹⁴Zeki Doğanoglu, "Keçiörlü Kükürt Madeni", **Cumhuriyet**, 18 Kanunuevvel 1933, s.5. yerli kükürtlerin yabancı kükürtlerden daha iyi olduğu ve işletmenin düzgün yapılması durumunda Balkanlara ihracatı yapılabileceği de yazılmıştır.

¹¹⁵"Kavanin ve Nizam: İtalya Memleketinden Memalik-i Osmaniye'ye Gelen Kükürtlerden %11 Gümrük Resmi Alınması Hakkında Kanun", **Takvim-i Vekayi**, 4 Haziran 1328, s.1.

¹¹⁶BOA, FK: BEO, DN:4387, GN:328985, s. 1.

¹¹⁷BOA, FK: BEO, DN:4429, GN:332114, s. 2. 1916 yılında on vagon kükürt imalat-ı harbiyeye gönderilmiştir.

¹¹⁸"Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi", s.276.

¹¹⁹Falih Rıfki, "Bizim Akdeniz", **Ün Isparta Halkevi Mecmuası**, C:1, S:1 (Haziran 1934), s.19.

¹²⁰Tülay Duran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmtiyazlar "Bor ve Borasit Madeni İmtiyazları (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 53 (İstanbul, Mayıs 2001), s.51.

¹²¹Hayri Mutluçağ, "Anadolu'da Yabancı Çıkarlarına Bir Örnek "Borasit Madeni", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 47, İstanbul, Aralık 2000,s.19. Bakanlıktan verilen cevaba göre 1867 tarihinde yürürlüğe giren "Yabancıların Mülk Edinmeleri Hakkında Kanunu kabul eden yabancı devletlerin tebaaları tek başına ya da ortaklaşa maden işletmeye istekli olanlar nizamnamenin 20. maddesine göre işlem yaptıracaktır.

kadar Sultançayıru madeninden 250.000 ton borasit satışa çıkartılmıştır ki buranın imtiyaz sahibi İngiliz firması olan Borax Company Limited Şirkettir.¹²²

1890 yılında Hora Deresi yakın bir mesafede ilk sondaj yapılmıştır ve burada günde 3 ton petrol çıkartılmıştır. 1901-1902 tarihlerinde Mürefte-İsterne-Şarköy-Horadere bölgesinde, Osmanlı Bankası ve Compagnie Française dört kuyu açtırmıştır. Horadere’de günde iki ton petrol alınması üzerine beşinci bir kuyu açılrsa da sonuç olumsuz olmuştur. Aynı tarihte Pulk mıntkasında Tiflisli bir Ermeni olan Gardikof, hükümete imtiyaz için başvuru yapmış olsa da isteği reddedilmiştir.¹²³ Petrol ile ilgili olarak ilk imtiyaz 1897’de Mürefte civarında Halil Rifat Paşa’ya verilmiştir. Daha sonra Paşa tarafından 26 Mart 1330/1914’de Avusturya tebasından M. Stanislas Mihailiki’ye satılmıştır. Mürefte ve Şarköy’deki petroleri aramak için 20 Mayıs 1914 tarihinde Amerikan vatandaşı Lüsyen Sronik Tomas adlı birine 14 kıta ruhsatname verilmiştir. 1914 yılında Avusturya vatandaşı Lehli bir mühendis de sondaj yapmışsa da I. Dünya Savaşı nedeniyle devamı gelmemiştir.¹²⁴

Mürefte’de 36-102 metre derinliğinde dört kuyu açan kumpanyayla anlaşılamayınca imtiyaz Halil Rifat Paşa’ya iade edilmişse de sonradan bir Amerikalıya satılmıştır. Açılan dört kuyudan biri olan Hora (Hoşköy) civarında günde 1-2 ton petrol üretilse de bir haftadan az bir zamanda üretim kesilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ise Bağdat Demiryolu Şirketi adına Walter Schweer Musul, Zaho, Kayyere civarında petrol aramaları yapmıştır. Savaş sırasında Van’ı işgal eden Ruslar Van Göl’ü civarında araştırmalar yapmış, Kurzot’ta iki küçük gemiyi bir müddet işletecek kadar petrol çıkartmışlardır.¹²⁵ Ayrıca Van dâhilinde bulunan Beşparmak ve Kurzon (?) arazisi doksan dokuz sene müddetle, petrol ve neft çıkartılmak üzere, Rauf (?) Paşa’ya verilmiştir.¹²⁶

¹²²“Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği”, s.277.

¹²³ Kemal Lokman, **Türkiye’de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler**, MTA Dergisi No:72 (Ayrı Baskı), Ankara, 1969,s.220-221.

¹²⁴“Mürefte’de Petrol Aranıyor”, **Cumhuriyet**, 27 Kanunuevvel 1933, s.5.Ancak I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla maden işletilememiş 16 Eylül 1341/1925 tarih ve 2514 numaralı kararnameyle Halil Rifat Paşa’ya verilen imtiyaz feshedilmiştir.

¹²⁵C. Eyup Taşman, “Petrol Aramaları 1923’den evvel ve sonra”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:4, I. Teşrin 1938, s.69.

¹²⁶“Ticaret ve Ziraat Nezaretinden”, **Takvim-i Vekayi**, 3 Mart1329, s.5.

1.3. I. Dünya Savaşı Sırasında Almanların Gözünden Osmanlı Madenleri

Almanya, Osmanlı İmparatorluğundan işlenmemiş Türk madenlerini ithal eden ülkeler arasında ikinci sırada olmasına rağmen Türk madenleri üzerine büyük sermaye yatırmamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti zamanında Türk madenlerine Fransızlar ve İngilizler hâkim olmuştur. Bu durumu değiştirmek isteyen Almanya'daki Metal Sanayi Temsilcileri ve Prusya Krallık Jeoloji Enstitüsü, 1906'da Akdeniz Madencilik Araştırma Kurumunu kurmuştur. Osmanlı Avrupa'sında ve Fas'ta çalışmalar yapan Enstitü, İngiliz-Fransız rekabetinden ötürü Anadolu'da istediği araştırmaları yapamamıştır. Almanya, Dünya Savaşına kadar Osmanlı'daki madencilik payını yükseltmediği gibi imtiyazlardan yararlanarak alınan maden ocaklarını da işletmemiştir.¹²⁷ Bu durum I. Dünya Savaşında Almanya-Osmanlı ittifakı sebebiyle değişime uğramıştır. Alman belgelerinden yararlanarak hazırlanan bu bölümde Almanların savaş sırasında Anadolu madenleriyle nasıl ilgilendiklerini ortaya koymaktadır.

Fransızlar tarafından işletilen¹²⁸ ve simli-kurşun madenin bulunduğu Balya-Karaydın ocakları savaş sırasında Almanların denetimine geçmiştir. 1916 yılına ait yazışmalarda Balıkesir'de bulunan Balye-Karaaydın madeni ile ilgili madenin geçmişi ile ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Buna göre yatırımcılar yani Fransızlar tarafından 97.5 km demiryolu yapılarak Mancılık'la kazı alanı bağlanmıştır. Yine madenden, Akçay Limanı'na kadar ki 23 km'de hayvanlarla taşımacılık yapılırken hayvan yeminin bulunmaması ve masrafların artması nedeniyle yatırımcılar tarafından demiryolu döşenmiştir. Mancılık'ta kömür üretimi 1909 yılında 29.450 tonda kalmıştır. Nedeni ise kömürün kalitesinin düşük olması sebebiyle tutuşarak madende patlama meydana gelmesi ve ücretlerin artmasıdır. Kömürle çalışan güç santrallerinin yerine dizel motorlar geçmiştir.¹²⁹

Birinci Dünya Savaşı süresince Balya-Karaydın madenini işleten Almanlar kendi fabrikaları için gerekli olan madeni buradan çıkartmalarının yanında ihraç da

¹²⁷Lothar Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.109-111.

¹²⁸Alman Raiser, 1868 yılında Balya madeninin işletmesini aldıktan sonra Lourium adlı Fransız-Türk şirketine devretmiştir. Balya-Karaydın Madenleri Anonim Şirketi 1892'de kurulmuştur. Dünya Savaşında şirket üretimini durdurmuş ve Almanlar geçici süreliğine madeni işletmiştir.

¹²⁹Das Bunders Archiv (D.B.A), Bestandssingnatur (B): R/8737/, Archivsignatur (A): 817, Magazin (M): Haus 901/KG, s.00068.

etmişlerdir. Şubat 1916 tarihli bir belge Balya-Karaaydın Maden İşletmeleri Birliği ile Skoda Birliği arasında yapılan bir anlaşmayla iyi cins olmak kaydıyla madenden yapılan ürünü savaş sırasında Skoda Birliği alacaktır. Ayda 1000 ton kurşun üretimi yapılabilmesi için Skoda Birliği gerekli olması durumunda yabancı işçi tedarik edecektir. Ayrıca işçilerin ve hayvanların beslenmesi için gerekli olan buğday ve arpanın satın alınması ve transferleriyle ilgili olarak da Skoda Birliği destek verecektir. Anlaşmanın diğer maddeleri ise şöyledir:¹³⁰

"Madde 5: Üretimin nakliyesi, satıcının belirlediği bir sorumlu görevliye teslim edilecek ve hiçbir şekilde alıcı ürünü reddedemeyecektir. Tartım ve örnek incelemesi Balya'da yapılacaktır. Analizler her iki taraf tarafından yapılacak ve belirli bir günde değerler birbirleriyle karşılaştırılarak her ikisinin ortalaması alınacaktır. Aradaki fark % 0.5'tan fazla çıkarsa üçüncü bir tarafsız hakem tarafından yeni bir analiz yapılacaktır. Bu durumda, hakemin yaptığı analiz geçerli olacaktır. Üçüncü analizin masrafları her iki taraftan karşılanacaktır. Satıcı, kurşun içeriğinin %98'in altında olması durumunda alıcıya tazminat ödemek zorundadır.

Madde 6: Satıcı her ay gelecek ayın tahmini üretim miktarını verecek ve alıcı bunu İstanbul'da Türk lirası olarak ödeyecektir. On dört günde bir üretim nakliyatı yapılır.

Madde 7: Alıcıya, üretilmiş olan kurşunu götürmek ve gerekli malzemeleri kolaylaştırma işini, satıcı elinde bulunan taşıma araçlarını vermekle yükümlüdür. Bunun için tüm masraflar alıcıya aittir. Bu iş bittikten sonra tüm araçlar satıcıya geri verilecektir.

Madde 8: Alıcı her bin ton kurşun -500 tonu Türk hükümetine giden nakliyatında Türk hükümetine bilgi vermekle yükümlüdür. Türk hükümeti daha fazla isterse alıcı Türk hükümetiyle anlaşma yapmak zorundadır.

Madde 9: İşçiler fazla miktarda zorluk gösterdiğinde veya alıcının istediği herhangi bir isteği yerine getirmemeleri durumunda işine son verilen amelelere karşı satıcı bir sorumluluk taşımamaktadır. Bu

¹³⁰D.B.A, B: R/8737/, A:1630,S. 51, s.00048-53.

durumda satıcı alıcıya haber vererek işçiyi işten atabilir. İşten çıkarmak için zorunlu nedenler olarak şunlar sayılabilir: Grev, kısmi veya tam su baskınları yüzünden personeli ve hayvanları besleyememe durumlarındadır. İki yılda 15 bin ton üretim yapmakla yükümlü olan satıcının işçi çıkartması neticesinde bunu başaramaması durumunda bu yükümlülükten feragat edebilir. Ve alıcı hiçbir hak iddia edemez. Satıcı cayma hakkını kullanmak isterse alıcıya peşin aldığı parayı geri ödemek zorundadır (Madde 6'ya göre). Her türlü anlaşmazlıklarda bir hakem tutulur. 23 Şubat 1916 tarihli iki nüsha çıkartılmıştır.”

Beşinci maddeden anlaşılacağı üzere üretimin savaş ortamına rağmen kaliteli olmasına önem verilmiştir. Diğer maddeleri incelediğimizdeyse üretilen malzemenin hemen sevk edilmesini sağlamak için çaba sarf edilmiştir. Madde 9'da yer alan işçilerle ilgili durumda ise işletmecinin, maden çalışanlarına karşı hiçbir yükümlülüğü olmadığı gibi grev yapılması veya beslenme sorunlarının ortaya çıkması durumunda işçinin herhangi bir hak talep etmeksizin işine son verme hakkına da sahip olduğunu görmekteyiz. Zaten savaş sırasında Almanlar çoğu zaman savaş esirlerini madenlerde çalıştırmak suretiyle üretimin devamını sağlamışlardır.

Balya-Karaaydın'dan kurşun alımı için Askeri Fabrikalar Tophane Müdürlüğü adına Albay Necmettin Bey, Savaş Metalleri ve Hisse Senetleri Birliği adına Teğmen Speidel anlaşma imzalamıştır. Yalnız bu anlaşmanın koşullarını Skoda ile yapılan anlaşma metniyle karşılaştırdığımızda Almanya'nın Balye-Karaaydın madenlerini Türk tarafına kullanırmak konusunda isteksiz olduğunu görmekteyiz. Bu anlaşma metnine göre, Savaş Metalleri ve Hisse Senetleri Birliği Türk Askeri Fabrikalar Müdürlüğüne ihtiyaçları doğrultusunda Balya-Karaaydın'dan sözleşmeden sonraki ilk altı ayda aylık 100 ton sonraki altı ayda 240 ton kurşun verecektir. Eğer Balya-Karaaydın'daki, üretim aylık 1200 tonu aşarsa Türklere verilen 240 ton 300 tona yükseltilecektir. Şayet Türk Askeri Fabrikalar Müdürlüğü aylık 100 tondan fazla kurşuna ihtiyaç duyarsa 120 tona kadar bunu arttırabilirler. Fakat bu fazlalık daha sonra verilecek 240 tondan düşürülür. Askeri Fabrikalar Müdürlüğü her aylık üretimde ihtiyacı kadar almak zorundadır. Daha fazla alamaz. Maliyet ve taşıma giderleri için Alman tarafının açıklamaları fatura hesaplamaları için geçerli kabul edilerek İstanbul'daki Savaş Bakanlığı tarafından onaylanır. Türk

tarafı belirtilen bu gerçek maliyet fiyatlarını istediği zaman araştırma hakkına sahiptir. Bu durumda Türk tarafı tarafından gönderilen memur için gerekli kolaylıklar sağlanmasına ve açıklamalar yapılmasına, resmi belgeler ve dokümanlar gösterilmesine yer verilmiştir. Şayet maden işçisi temini çok zorlaşırsa/yapılamazsa Askeri Fabrikalar Müdürlüğü işçi temini konusunda yardımcı olmakla sorumlu tutulmuştur. Ayrıca Askeri Fabrikalar Müdürlüğü nakliye araçlarına el konulmaması konusunda yardımcı olmakla mükelleftir.¹³¹ İncelenen belgelerde dönemin en önemli konuları arasında nakliye araçlarının yer aldığı görülmektedir. Çıkartılan madenin depolarda kalmaması için nakliye işine önem verilmiştir.

Almanya, Ergani ve çevresindeki bakır madenlerini işletmek için Osmanlı Devletiyle anlaşma yapmanın yanında bakır madeninin işletilmesi ve rezervleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Özellikle Ergani Bakır Madeniyle ilgilenmelerinin nedeni burada hem krom hem de bakır madenlerinin birbirlerine yakın olmasıdır. Osmanlı Devleti tarafından 14 Ağustos 1917 tarihinde yapılan sözleşmeyle Ergani Bakır Madeninin imtiyaza verilmemiş olan kısımların mülkiyetinin devlete ait olarak işletilmesine, diğer maddeleri de yazılı şartlar dâhilinde madenin işletme imtiyazı İtibar-ı Milli Bankasına verilmiştir.¹³² Ergani'yle yakından ilgilenen Alman Savaş Dairesi, aitlik şartlarının ve sınırların nasıl belirlendiğini araştırmıştır. İtibar-ı Milli Bankasına verilmesini kendi çıkarları için uygun görmüştür. Çünkü Bankaya verilen ruhsatın sadece eski maden ocağı Ergani Bakır Madeni ile sınırlı olmadığını düşünen Alman Savaş Dairesi, Şefkat Tepe, Altın Mağara, Kedak Harabe Maden ve Gavur Tepe gibi özellikle Guleman'ın çok değerli krom maden yataklarının da imtiyaza dâhil olduğunu varsayarak böyle bir durumun Alman krom maden kullanıcılarına katılım imkanı verilmiş olduğunu düşünmüştür.¹³³ Zira İtibar-ı Milli Bankasının yatırımcıları arasında Deutsche Bank bulunmaktadır. Savaş Dairesi tarafından hazırlanan bir başka değerlendirme raporuna göre Ergani Maden bölgesindeki 65 m zemin üzerine açılmış bakır yatağının ortalama %10 bakır içeriğine, bazıları ise oldukça yüksek bir bakır içeriğine sahiptir. Alman Uzmanlar tarafından 65 metre zemin üzerine açılan rezerv yaklaşık 100000 ton bakır elde edilen 1Mil tonluk bir maden yatağıdır. Yıllık 15000 ton bakır üretiminde, madenin 6-7 yılda çıkarılmış

¹³¹D.B.A, B: R/8737/, A:1630,S. 51, s.00082-84.

¹³² B.C.A, F.K: 030.10, Y.N: 176.212.3, s.1

¹³³ D.B.A, B: R/8737/, A:854, L: 92008, s.0004-10.

olacağı hesaplanmıştır. Ergani madeninin mineral rezervi bugüne kadar tespit edilen maden ile sınırlı olmadığı, bir Alman komando takımının planlı madenci araştırma çalışmaları ile kazılar yapmakta ve her ihtimale göre kısmen aynı seviyede ama özellikle 65 zemin altında başka maden yatakları tespit etmeye çalıştıkları yazılmıştır. Böylece ruhsatın diğeri eski yatak, Ergani Maden dışında yukarıda bahsedilen 20-30 m çevresinde ortaya çıkacak bakır ve krom maden yatağı içerip belki de tüm krom maden yatağı ruhsata dâhil edilecektir. Eskiden maden çalışmaları yapılmış olan bakır yataklarının, Alman uzmanlar tarafından değerlerinin tespit edilmesi için Türk müfettişliği tarafından gönderilen raporlara göre işlenecek duruma getirme çalışmalarını yapmaları gerekmektedir. Alman uzmanlar, Guleman yakınlarında gün yüzünde olan herhangi bir maden çalışması gerektirmeden elde edilebilecek en az 60000 ton krom maden kitlesi tespit edebilmiştir. Ancak Ergani madeninin işletilebilmesi için Bağdat hattının Mardin'e kadar uzanan hattına bağlanması tavsiye edilmiştir. Eğer Mardin'den Diyarbakır Ergani üzerinden Harput Sivas'a planlanan asıl hat kurulamazsa Adana'dan Mardin'e 150 kilometre uzunluğunda bir dekovil ile ihtiyaç giderilebileceği ön görülmüştür.¹³⁴

Bir ay sonra Savaş Dairesine gönderilen telgrafla ise İsmail Hakkı Paşa'nın Yüzbaşı Witte aracılığıyla Türk maden ocakları ruhsat devri ile ilgili görüşme yapacağı bildirilmiştir. Ayrıca İsmail Hakkı Paşa kendisine bazı beylerin tahsis edilmesi - gerekli tecrübe ve karar verme yetkisine sahip ileri yaşta bir müdür ve birkaç genç maden mühendisi - hususunda Almanya'nın yardımını acilen rica etmiştir. Zaten bu görevi İsviçreli, İsveçli veya Avusturyalı Mühendisler¹³⁵ yerine Alman mühendislerin devralmasını isteyen Osmanlı'daki direktörlük, onay almak için Savaş Metalleri ve Hisse Senetleri Birliği (KMA)'ne yazmıştır.¹³⁶

¹³⁴**Aynı belge**, s.10-14. Belgenin devamında Ergani madenindeki bakır maden yatakları ve 30 km çevresindeki bakır ve krom yataklarının işletme imtiyazının Alman hükümetince belirlenen Talip topluluğuna verilmesi. Mardin'den Ergani ve diğer maden yataklarına bağlantı sağlayan dekovil yapım imtiyazı ruhsatının alınması hakkında müracaatlarda bulunulacağı yazılmıştır.

¹³⁵**Bkz.** BOA, FK:DH.EUM.5.Şb, DN:30, GN:59, s.1. 1917 yılında Avusturyalı üç mühendis Otto Popper, Ludwig Ertl ve Guidrich Schitek, maden tetkikinde bulunmak ve muhtelif madenlerin toprak altındaki hal ve vaziyetlerini araştırmak üzere Anadolu'ya gitme iznini almıştır. **Ayrıca bkz.** BOA, FK: DH.EUM.SSM, DN:59, GN:83 s.1. İsmail Hakkı Paşa ile birlikte Batum'a Avusturyalı Mühendis Dik'in gitmesine izin verilmiştir.

¹³⁶D.B.A, B: R/8737/, A:854, S. 51, s.00014

Teğmen Büllow'a yazılan bir telgrafta Dünya Savaşı sırasında müttefikimiz olan Almanya'nın topraklarımızı sömürge olarak gördüklerine dair örnek aşağıdaki gibidir:¹³⁷

"Küçük Asya Ergani madeninde bulunan kazı alanı Savaş metalleri ve hisse senedi birimi ayın 3'ünde yazılan yazıyı aldıklarını onaylıyorlar. Ve Türkiye'de maden cevheri bulunduğunu ve bunlardan Ergani'de bulunan madeni sömürmek üzere kısa sürede alınabileceğini söylüyor. Sizin iştihanızı kabartan bu Türkiye'deki bakır madenine el koymayla ilgili adımların atılmaya başladığını bildiriyorum"

Almanya, "sömürge" olarak gördüğü Osmanlı madenleri ile ilgili anlaşmalar yaparken Türkiye lehine olanlardan rahatsızlık duymaktadır. Örneğin 25 Mart 1917 tarihli Ergani Madeni ile ilgili bir yazıda İsmail Paşa ile olan 30 Ocak 1917 tarihli sözleşmenin hayata geçmesi için gerekli olan para 100.000 Türk Lirası olduğu ve bu ücretin Türk Askeri Demiryolları ve Limanlar Genel Müdürlüğü'ne ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu paranın ödenmesine, Sözleşmede savaştan sonra da Ergani madenlerinden sömürü işi devam edecek mi etmeyecek mi süresi ne kadar tam olarak belli olmadığından gönülsüz davranılmıştır. Alman heyet sözleşme şartlarında Dünya Savaşından sonra imtiyaz Almanya'da kalsa bile madenlerin çıkartılması koşulları Almanya'ya uymayan şartlara bağlandığından Ergani madeninde anlaşma/sözleşme bakımından rahatsız olduğumuz bir durum içindedir¹³⁸. Sorunlarını KMA'ya yazmışlardır.¹³⁹ Ancak Almanya'nın savaş sırasında bakıra duyduğu ihtiyaç sonucunda 10 Mayıs 1916 tarihinde Türk Ticaret Bakanlığı ile Beer, Sondheimer Şirketi 1300 ton Ergani Siyah Bakır ihracı hakkında sözleşme yapmıştır. Bu sözleşmeyi KMA, Ergani-İstanbul-Sirkeci arasındaki taşıma/nakliye

¹³⁷D.B.A, B: R/8737/, A: 798, S:51, M: Haus 901/KG, s.000076.

¹³⁸**Bkz.** BOA, FK: MV, DN:203, GN: 51, s.1. Askeriye tarafından Anadolu'ya gönderilen heyet-i fenniyelerin ortaya çıkarttığı madenlerin imalat-ı harbiyeye verilmesi gerektiği ve Osmanlı'da her sene sekiz yüze yakın maden ruhsatnamesi ve yüz elliden fazla maden işletmesi verilmiştir. Bu durumda savaştan sonra Almanların işletmemesi için şarta bağlanmış olma sebebi imalat-ı harbiye için kullanma isteği olabilir.

¹³⁹D.B.A ,B: R/8737/, A: 798, S:51, M: Haus 901/KG, s.000078-114.

sırasında oluşacak ağırlık kayıpları ve risklerin şirkete aittir olması koşuluyla kabul etmiştir. Bunun için İstanbul'da tekrar tartım yapılacaktır.¹⁴⁰

Her ne kadar Almanlar tarafından olumsuz görülse de aslında Ergani'den Alman askeri heyeti tarafından 1917-1918 yılları arasında 170.000 ton ham bakır üretimi yapılarak Almanya'ya ihraç edilmiştir.¹⁴¹ Ergani madeninin araştırılması ve üretiminin yapılması için hazırlanan Askeri heyette yer alan Üsteğmen Müller Herringe¹⁴² adlı görevli dönemin sağlık, nakliye, ekonomik koşullarına ve işçi bulma zorluğuna ışık tutacak şekilde raporlar hazırlamıştır. İsmail Hakkı Paşa ile Ergani madenlerinin işletilmesi için gerekli olan işçi ve şef durumlarıyla ilgili olarak yaptıkları görüşmeyi rapor halinde sunmuştur. İsmail Hakkı Paşa tarafından Ergani'ye gönderilecek olan 200 işçi ile ilgili ve bunların erzakları ve bakımları da dâhil olan işçiler 7 Haziran 1917'de henüz gelmedikleri için İstanbul Rumeli Hisarında bulunan –Almanya'dan gelen-100 Muhammedi savaş esirinin madene gönderilmesi teklif edilmiştir. Ergani madenine 1 mühendis, iki aşçı, 1 tercüman gönderileceğine dair İsmail Hakkı Paşa'dan onay alınmaya çalışılmıştır Müller Herringe, tercüman olarak Samuel LeonWollntzer (Osmanlı vatandaşı, 1291 doğumlu ve Aristide Livas Yunan vatandaşı 1294 doğumlu) önermiştir. İsmail Hakkı Paşa,13 Haziranda Lapseki'ye gideceğinden iki tercüman ile birkaç işçi hazırlanmasını istemiştir. Yine savaş esirlerinden biri olan İngiliz Mühendis Bunning'in Ergani madenine tekrar getirilmesini düşünen Üsteğmen Herringe, madende sorumluluklarını ve şef mühendislerinin emirlerini yerine getirirse onu madende tutabileceğini yazmıştır.¹⁴³

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla tek sorun işçi istihdamı değildir. Üsteğmen Müller tarafından Teğmen Poock'e gönderilen 1 Haziran 1917 (İstanbul'dan Berlin'e

¹⁴⁰ D.B.A, B: R/8737/, A: 798, S:51, M: Haus 901/KG, s.000076-000112. Ayrıca bkz. BOA, FK:BEO, DN:4340, GN:325481, s.1. Bu şirket 1915 senesinde de Türkiye'den bakır ithal etmiştir. Alman ordusunun ihtiyacını karşılamak üzere Frankfurt'ta bulunan Beer, Sondheimer Şirketi'ne Dersaadeteki vekili Mösyö Pol Moner (?) aracılığıyla Almanya'ya şimendiferle yüz tonilat (?) hurda bakır ihraç edilmiştir.

¹⁴¹ "Bakır Madeni", Altan, Elazığ Halkevi Yayını, Y:1, No (N): 2 (Mart 1935), s.7.

¹⁴² MüllerHerringe, Dünya Savaşı sırasında uzun zaman boyunca Ergani madeninde fenni teşebbüslerde bulunmuş bir mühendistir. Savaş sonrasında ayda üç bin altın mark ücret alarak 1 Nisan 1925 tarihinden itibaren Umumi Müdürlüğe -13 Ekim 1924 yılında kurulan Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi- tayin edilmiştir. Bkz. BCA, YN:030.10, FK:176.212.3, s.10-11.

¹⁴³ D.B.A, B: R/8737/, A:798, S:51, s.00014-00015.

gönderilen) yazıda madenin işletilmesi için gerekli olan alet-edevat ve madenin durumunu belirtmiştir. Ergani madeni için kazı makineleri gönderilse de daha önceden on kamyon ve bir adet otomobil isteyen Üsteğmen araçların gelmemesi üzerine iki aracı bizzat kendisinin alacağını yazmıştır. Madenciler için uyku tulumu, sivrisinek ağı ve dağcı şapkalarının verildiğini ama çizme ve kıyafet konusunda eksiklikleri olduğunu belirtmiştir. Gıda maddelerinin pahalı olsa da alınabilecek düzeyde olduğundan bahsederek Berlin'den yiyecek maddesi yerine şampanya istemiştir. Ayrıca kağıt paranın satın alma aracı olarak tercih edilmediğini belirterek altına ihtiyaçları olduğunu yazmıştır. Raporunu "*Madel, oradaki koşulları görmek için dört haftalığına yarın Bulgar madene gidecek. Bunun dışında ben iyiyim. İstanbul/Kostantinopal çok güzel, özellikle güneş doğduğunda. Pfingeten bayramında çok güzel olan Prens Adalarına gittik. Öneriyorum.*"¹⁴⁴ şeklinde bitirmiştir.

Teğmen Müller, Haziran 1917 yılında Bay Poock'a yazdığı mektupta Ergani'yle ilgili olarak yaşadığı hayal kırıklıklarından ve planlarından bahsetmektedir. Çünkü istediği malzemeler gönderilmemiştir. Biran önce çalışmalara hız vermek isteyen Müller malzemelerin gönderilmesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir:

"K.M.A'ya şunları önerdim: K.M.A tüm malların İstanbul'a askeri kılıf altında/himayesinde gönderilmesini sağlayacak. Berlin'den gelen malların Haydarpaşa'ya naklini Teğmen Speidel sağlayacak. Haydarpaşa'dan itibaren eski bir ortağım olan Weinhardt (kendisine telgrafla bildirdim) dağcılar ve madencilerle (umarım gelirler) birlikte malzemeleri de alarak Mardin'e ulaştıracaklar. Mardin treni tamamen bu iş için hazırlandı. Mardin'den başka bir hat ile Diyarbakır yönüne ve sonunda Esadpaşa'ya ulaşılacak. Buradan sandıklar ve kutular araçlara aktarılıp Diyarbakır'a götürülecek. Diyarbakır'dan Ergani'ye nasıl götürülecekleri benim için de hâlâ muamma."

diyerek umutsuzluğunu dile getirmiştir. Tüm olumsuzluklara rağmen pes etmek istemeyen Teğmen mektubunda şunları yazmıştır:

¹⁴⁴D.B.A, B: R/8737/, A:798, S:51, s.00020-00022.

"..Maden için üç dört manyetik çubuk, iki Almanca, İngilizce, Fransızca, İspanyolca sözlük. Madencilikle ilgili yazarı Max Venator olan "Maden ve Metarüloji Bilimi" isimli kitabını da istiyorum. "Akdeniz" kitabın 5. bölümünün "Levante" adı kısmını istiyorum. Denizcilik müsteşarlığının 393 numaralı İskenderun limanı ile ilgili iki adet harita. İşçi evleri ve müstakil evler konusunda küçük ev kitapları. Çadır ve kamp teçhizatının mutlaka gelmesi gerekiyor. Yeni evler yapılanaya kadar Ergani'nin bu yüksek sıcaklığında çadırda kalmak zorundayız gibi geliyor bana. Hani iki tane yüz şişe şampanya istemiştik ya iki tane daha yüz şişe gönderseniz iyi olur. Şişesi 2.5 mark olan Dingelday alabilirsiniz. Bu eşyalara burada çok ihtiyaç duyulmaktadır."¹⁴⁵

Üsteğmen Müller'in Ekim ve Kasım 1917 yılında gönderdiği diğer raporda Askeri Demiryolları Müdürlüğü ile Limanlar ve Ticaret Bakanlığı arasındaki pazarlıkların bir sonuca varmak üzere olduğunu söylemiştir. Ergani'de kazı çalışmalarının başladığını fakat Enver Paşa ile İzzet Paşa'nın gönderme sözü verdiği 200 maden işçisinden yalnızca üçünün geldiğini, madendeki ateşli salgın hastalıkların azalmaya başladığını ve hastaların durumunun iyiye gittiğini belirtmiştir.¹⁴⁶

Üsteğmen Müller tarafından yazılan bir diğer raporda ise Türk yetkililerle yaşadıkları problemler dile getirilmiştir.

"1.Genel Durumlar

2 Ağustosdaki raporunda Maden Komiseri Üsteğmen Muhtar Bey, bizden işletme raporu istediğini söylemişti. Türk Maden Bakanlığına verecekti. Maden bölümünde ayın dördünde gelen bir telgraf bana şunu gösterdi, Maden Bakanlığı işletme planı olmadan bu devri yapmayacak. Ben de maden bölümüne bunu istemenin haksızlık olduğunu söyledim. Bunun aramızdaki anlaşmada yazmadığını belirttim. Bu da bizim buradaki işimizi zorlaştırıyor. Bu konuda başka

¹⁴⁵ Ayrı belge, s.00023-00027.

¹⁴⁶ D.B.A, B: R/8737/, A:861, S:51, s.0001-0005.

bir makama yani Doğu Birleşik Hesap Merkezine bir rapor verdim. Kısa bir süre önce Maden Müdürü Vekili bir telgrafla Ticaret ve Tarım Bakanlığında gelen bir telgrafla aşağıdakileri bildirdi. Savaş Bakanlığı ile Ergani madeni devri ve yapımı üzerine pazarlıklar devam etmektedir. Emirler beklenecektir.

Bu Maden Müdürü Vekili bana yeni emirler gelene kadar madendeki tüm işlerin durması gerektiğini söyledi. Tabi ki bu talebi görmezden geldim. Maden bölümünü telgrafla yönlendirerek Maden Müdürü Vekilinin geri çağrılmasını ve genel müdürlük yani Maden Bakanlığında direk bana telgraf gönderilmesini söyledim.

2. Maden İşleri

A) Maden Ocağı: Bizim işletme planımıza ve sınırlı sayıda işçiye bağlı olarak maden kazı çalışmaları belli bir dengeye oturdu. Düzenleme çalışmaları, gidiş geliş ray sistemleri bitirildi/tamamlandı. İniş kuyusu çalışması devam ediyor. Su galerisinin tamamlanmasından sonra kısa sürede madendeki su seviyesi 25 cm alçalmıştır. Ama bataklık durumu hala devam ediyor. Bunu için çok derinde olduğu için ilave pompalar gereklidir.

Bir numaralı kazı çukurunda oldukça iyi gelişmeler kaydedildi. Ayın birinde bu kazı çukurunda 21.20 metre derinliğe ulaşıldı. Ekte bulunan raporda bununla ilgili ayrıntılar yer almaktadır. Kazı çalışmalarında 2.5 metreden sonra saf madene rastlanıldı. Siyah kaya tabakasında madene rastlandı. Bazı bölgelerde kayaç tabakalarında madene rastlandı. Buralarda daha da derine inmeye şimdilik gerek yok. Tahminimize göre maden bulunma yerleri oldukça düzensiz olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bakır cevheri varlığı 10 metre genişliğinde maden cevheri tabakası şeklindedir. 2 ila 2.5 metre arasında olduğu tahmin edilmektedir. Yeterli işçi olmadığından dolayı daha fazla çalışma yapılamadı.

B) Metalürji İşletmesi: Yeni eritme çalışmaları denemelerinde bulunan ocaklarda ayın 10'unda yeni bir çalışma yapıldı ve şunlar elde edildi. İlk deneme için bir ocak alındı. Sadece basınçlı bir parçası dışında ocak iyiydi. Maden eritildiğinde ilk denemede kireç kalıntısı bulunmuşken diğer denemelerde kalıntı yoktu. Ocak iyi bir ayırma yapmaktadır. Ama çalışmalar durdu çünkü ocağa su girdi ve ateş söndü (?). Bu çalışmanın amacı hammaddeyi saflaştırarak taşımayı kolaylaştırmak. Yakıt masraflarının fazla olması nedeniyle daha az yakıt tüketen bir ocağın planlanması lazımdır.

C) Jeolojik Çalışmalar: Doktor Behrend, linyit kömürünün nerede bulunduğu ile ilgili gezisinden yeni döndü. Bunun raporuna göre Ergani'ye 30 km uzaklıkta bulunan ve Fırat nehrinin kuzeyinde Hacı Mekke(?) denilen yerde kömür bulunmuş. Bu bölgede oldukça kaliteli linyit kömürü kaynakları sağlanmış 40 ile 160 metre derinlikte olduğu tahmin ediliyor. Bugüne kadar Harput'ta bulunan hükümete ait dokuma fabrikasında yaklaşık 3 ton kömür yakıldı (Hacı Mekke'den çıkartılan kömür). Sonuçlar oldukça memnun edici.

Buradaki kömürün askerler tarafından madencilikte kullanılmasına izin verilmedi. Maden eritmesinde kullanılamaz olduğuna karar verilmiş ancak kömürden jeneratör çalıştırmak, elektrik üretmek için kömürün gaz motorlarında kullanılması yasak değil. Buradaki kömürün kullanılıp kullanılmamasına değip değmeyeceği düşünülecektir.¹⁴⁷

Ergani Maden yönetiminden Müller Herringe tarafından yazılan bir diğer rapor ise Ergani'de karşılaşılan sorunlarla ilgilidir. Ateşli ağır salgın hastalıktan etkilenen kişi sayısı artmıştır. Almanya'dan, enfeksiyon arabası ile doktor istenmiştir. Diyarbakır'dan gıda maddelerinin satın alındığı ancak etin kalmadığını belirten Teğmen zaten az olan gıda maddeleri çok pahalandığından İstanbul'dan gıda temin

¹⁴⁷ D.B.A, B: R/8737/, A:861, S:51, s.00080.

etme isteğinde bulunmuştur. Ayrıca İzzet Paşa'nın söz verdiği işçilerin henüz gelmediğini de belirtmiştir.¹⁴⁸

Berlin'de bulunan Savaş Metalleri ve Hisse Senetleri Topluluğunun Madencilik Bölümünden 11 Kasım 1917'de gönderilen telgrafta Müller'in isteklerine ve sorunlarına yanıtlar verilmiştir. Buna göre, Türk heyeti verilen işletme planını beğenmediği için eksik kısımlar tamamlanmıştır. Teğmen Roller'in emirleri üzerine 200 işçi 2. Ordudan geleceği bilgisi verilmiştir. İstanbul'dan gıda maddelerinin gönderilemeyeceği anlaşıldığından Müller Heringe'nin Gıda Komisyonu başkanlığına başvuru yapması gerektiği telgrafla bildirilmiştir. Ayrıca Büyük Haydarpaşa yangınında gönderilecek olan tüm sağlık malzemelerinin yandığını yerine bir şey konulmadığı için de Ergani'ye kurulması planlanan sağlık istasyonu kurulamamıştır. Yine de Ergani'ye üç tane hastabakıcı gönderilebilmiştir. Dördüncüsü hastalandığı için İstanbul'da kalmıştır.¹⁴⁹

Almanya, yalnızca bakır ve kromla değil diğer yeraltı servetleriyle de ilgilenmiş bunların işletilmesi için gerekli olan programı hazırlamıştır. 26 Şubat 1917 tarihinde Metal Birliği tarafından İstanbul'a gönderilen yazıda Goldberg¹⁵⁰ ve Franke adlı iki şahsın Alman Türk Maden Sendikası'nın temsilcisi sıfatıyla Münih'e geldiğini yazmıştır. Adı geçen şahısların maden ocağı bölümünün temsilcisi olarak dikkate alınamayacakları belirlense de Batı Anadolu'nun farklı yerlerindeki varlıkları ile 10 yıl uğraştıkları ve 2-1/2 mil Mark yatırdıkları 13 farklı varlık grubuna sahip olduklarını söylemişlerdir. İki buçuk milyon olan sermayenin ister hemen ister uzun yıllara yayılmış taksitlerle şirkete ödenecek şekilde K.M.A. aracılığıyla bütün maden yataklarını işletecek ayrıca hem savaş ihtiyaçlarını gidermek hem de K.M.A. tarafından ocakların faaliyete geçirilmesi için harcanan meblağları amorti etmek için, K.M.A.nın varlığını birkaç yıllığına emrine verilecek bir şirket kurulmasını teklif etmişlerdir. Sonuç olarak kararlaştırılan programa göre: Maden Ocağı Servisinin öncelikle Adapazarı yakınındaki Karasu'daki 3 cıva varlığından birini aynı zamanda

¹⁴⁸D.B.A, B: R/8737/, A:861, S:51, s.0005-0007.

¹⁴⁹D.B.A, B: R/8737/, A:861, S:51, s.0001-0005. Tüm bu olumsuzluklara rağmen 1917-1918 yılları arasında 17.000 ton ham bakır askeri heyet tarafından çıkartılarak Almanya'ya gönderilmiştir. **Bkz.** Lütü Ergene, **age**, s.65.

¹⁵⁰**Bkz.** BOA, FK: İ.DUT, DN: 26, GN:10, s. 3. 1917'de Goldberg'e Fethiye'deki manganiz madeni verilmiştir.

kurşun ve çinko maden varlığının daha detaylı araştırma ile kendini sınırlandırmasına karar verilmiştir.

Cıva varlığında ise savaşta en kolay işletilebilecek olan seçilmesine, savaş koşullarına ve işleme uygun maden yatağına rastlanması koşuluyla uygun bir ocağı mümkün olduğunca hızlı bulmak ve işletmeye başlatılması uygun görülmüştür. Kurşun çinko varlığında önemli olan gerçekten büyük bir maden yatağının söz konusu olup olmadığını tespit etmek olduğundan bulunan maden yerel ve önemsiz bir varlık ise devam etmek söz konusu olmamalıdır. Çünkü o zaman oldukça pahalı olan yatırım maliyetleri ve nakil tesislerine çıkarmak mümkün olamayacaktır. Bu tespitten sonra maden yataklarının değerinin belirlenmesi için madenleri yerinde nasıl işlenebileceği, ayrıca işlem için yeterli suyun olup olmadığı, bunlardan başka denize ulaşım için ne kadar nakliye masrafları çıkabileceği ve sahilde madenleri aktarabilecek bir limanın bulunup bulunmadığının mutlaka araştırılması gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁵¹

Başka bir belgede ise Almanya'nın Türkiye'deki maden rezervlerini hâlâ incelemekte olduklarıyla ilgilidir. Bu durum ya Almanya'nın I. Dünya Savaşından henüz ümidi kesmediğini ya da sonradan kullanılmak üzere savaşta müttefik olmamızı bir fırsat olarak değerlendirdiği şeklinde açıklayabiliriz. 22 Mayıs 1917 gönderilen belge Balıkesir ilinin Sındırgı kazasında mevcut krom madeniyle ilgilidir.

Madeni gezmek için Bandırma üzerinden Balıkesir'e Balıkesir'den de maden ocaklarına 8 veya 9 saatte at veya araç ile ulaşılacağı ve ortaya çıkarılan madenlerin miktarı 2 - 3 bin ton ve daha fazla olduğu belirtilmiştir. Alanlar veya galeriler açık olduğu için daha fazla miktarların çıkarılması barut veya dinamitle mümkün olacağından yeni bir sondaj yapma izni almak için hükümetten gerekli olan formaliteler ve gerekli tesciller yapılmıştır.¹⁵²

Ayrıca Almanlar Kuvarshan Bakır Madeni ile ilgili değerlendirmeler yapmıştır. İngiliz bir şirketin sahipliğinde görülen Kuvarshan'a, Balya Bulgar ve Ergani madeni için oluşturulan talipler topluluğu veya George v. Siemensli varisler talip olmuştur. Savaş metal A.G. veya Türk silahlar müfettişliği adına bölgeye araştıran bazı Alman uzmanlar, jeolojik bağlantıların kapsamlı işleme çalışmalarını

¹⁵¹D.B.A, B: R/8737/, A:1482, S:51, s.237-241.

¹⁵²D.B.A, B: R/8737/, A:1482, S:51, s.006-007.

anlamalı gösteren geniş çaplı değerli bir rezerve işaret ettiği konusunda hem fikirdirler. Maden için işletme imtiyazı verilmesi durumunda Çiftehane istasyonundan asıl maden yatağına giden 20 kilometrelik patika yolun maden ocağı ve tesis malzemelerin taşınması için araç yoluna dönüştürülmesine ve ürünlerin taşınması için Ulukışla'ya uzanan 14 kilometrelik bir teleferik inşasına karar verilmiştir.¹⁵³

Belgelerden anlaşılacağı üzere Almanya, müttefiki olan Osmanlı'yı "sömürgesi" olarak görmüş ve savaşı fırsat bilerek Fransız-İngiliz egemenliğindeki önemli maden yataklarının kendi denetimine geçmesini sağlamıştır.

1.4. Milli Mücadele Döneminde Madencilik Durumu

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ve Mebusan Meclisi'nin dağıtılması Temsil Heyeti'nin önem kazanmasına neden olmuştur. 23 Nisan 1920 tarihinde BMM'nin açılmasına kadar hükümet gibi çalışmıştır. 9 Mayıs 1920'de yeni hükümet programı BMM'ye sunulmuştur. Programda iktisadi hedef, ülkenin ekonomisi ile halkın refahını düşman devletlere karşı korumak olarak gösterilmiştir.¹⁵⁴ Mustafa Kemal, 1 Mart 1921 yılında dönemin ekonomik koşulları ile ilgili yaptığı konuşmada:

“...Memleketimizde ekonomik işlerin ne olduğu ve önemi belki de tanınmamış olduğu halde yüce Meclisimiz, yurdun gelir kaynaklarına sahip olmak için önemli esaslar koymuştur. Mütarekeden sonra yabancılar, gelir kaynaklarına tamamen el koyma tedbirlerini derhal almak istediler. İstanbul'daki İşgal Kuvvetlerinin hâkimiyetinden yararlanarak maden araştırmaları için gereken ruhsatların verilmesini engellediler. Biz memleketin bütün servet ve kaynaklarına sahip olarak, ithalat ve ihracatta denge sağlamak ve gelirlerin çıkış yerlerine, kaynaklarına, ulaşılmasını temin edecek bütün imkanlarını kullanma yollarını tuttuk..” demiştir.¹⁵⁵

¹⁵³D.B.A, B: R/8737/, A:854, L: 92008, s.00038-39.

¹⁵⁴ İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.301.

¹⁵⁵Celal Bayar, “Yeni Devletin Karşılaştığı Ekonomik Meseleler-Milli Ekonominin Kuruluşu ve Geliştirilmesi Çabaları”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S: 52 (İstanbul, Mayıs 2001), s.8-9. **Bkz** İsmail Sarıca, “Atatürk'ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları”, **Türk İdare Dergisi**, Y: 60, S: 381 (Aralık 1988), s.26.

1920’de Keçiborlu Kükürt Madeninin imtiyazını elinde tutan İtalyanların buradaki madeni işletmeyerek Türkiye’de İtalyan kükürtlerini satmayı amaçladıkları dedikodusunun araştırıldığı, bunun doğru olması halinde imtiyazın feshedileceği beyan edilmiştir.¹⁵⁶

2 Ocak 1919 tarihli kararnameyle İstanbul Hükümeti, yurtdışından ithal edilen kömür üzerinden rüsumu kaldırmıştır.¹⁵⁷ 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşmasında Zonguldak Kömür Havzası ikiye ayrılarak bir kısmı Fransızlara bir kısmı ise İtalyanlara verilmiştir¹⁵⁸. Milli Mücadele Döneminde Zonguldak Kömür Havzasında İstanbul Hükümeti tarafından verilen maden imtiyazları geçersiz sayılarak bölgedeki maden ocaklarına el konulmuştur.¹⁵⁹ 1920 yılında Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Beyin, Zonguldak kömür havzasındaki kömür ihracatında sıkıntı yaşandığına dair sorusunu İktisat Vekili Celal Bey cevaplarırken o döneme ait uygulamaları da anlatmıştır. Zonguldak’ta madencilikte kullanılan sütunlar Finlandiya ve İskandinavya’dan ithal edilmiştir. İktisat Vekaleti, Karadeniz Bölgesinin her yerinde ormanlar olmasına rağmen böyle bir ithalatın yapılmasının sebebini araştırmıştır. Kömür tüccarlarının aynı zamanda sütun ticareti yaptıkları anlaşılmıştır. Bu sebeple de sütun ithali yerine Orman ve Maadin Müdürlüğüne başvuru yapmaları gerektiği üzerine tebliğde bulunmuştur. Yine damga vurulan ağaçların değil de kendilerine yakın olan yerlerdeki ağaçları gelişigüzel kesmek isteyen madenciler engellenmiştir. Celal Bey, ormanların tarla haline gelmemesi için böyle bir tedbir alındığının altını çizmiştir.¹⁶⁰ Yine aynı yıl Meclis’te maden kömürü ihracatı üzerine kömürün cinsine göre, üç liradan iki liraya kadar vergi konmasına karar verilmiştir. Kömürün günlük ihracat miktarı 1.500 ton civarında ve alınacak verginin 2.5 lira üzerinden hesaplanması durumunda Maliye, günlük 3-4 bin liralık ihracat resmi kazanılmak istemiştir. Kömüre ilk kez böyle bir verginin konma isteği

¹⁵⁶Sıddık Aksoy, “Cumhuriyet Dönemi Madenciliğinde Etibank”, **Etibank Bülteni**, S. 79, Ekim 1985, s.23.

¹⁵⁷“Hariçten Memalik-i Osmaniye’ye İthal Olunacak Maden Kömürlerinin Gümrük Resminden İstisnası Hakkında 28 Rebiülahir 1338 Tarihli Kanununun İlgası Hakkında İrade-i Meniye”, **Takvim-i Vekayi**, 28 Kanunuevvel 1336, s.1.

¹⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.6, B:118, Y:1920, s.464.

¹⁵⁹Şafak Altun, **Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, s.73.

¹⁶⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.6, B:118, Y:1920, s.462-463. Rum ve Ermeni tüccarların Zonguldak’tan aldıkları kömürlere toprak karıştırarak piyasaya sürdükleri ve Ereğli kömürlerinin topraklı olduğu propagandası yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca İngiltere’den gelen kömürlerle rekabet edebilmek için daimi maden işçisine ihtiyaç olduğunu, maden çıkarma usullerinin geliştirilmesi gerektiğinden bahsetmiştir.

ise İstanbul'un işgal altında olması sebebiyle kömür üretiminin işgal devletleri tarafından kendi hesaplarına yapılmasıdır. Amaçlanan yalnızca Maliyeye ihtiyaç duyduğu parayı kazandırmak değil ayrıca işgal kuvvetlerinin elindeki para kaynağını kurutmaktır.¹⁶¹

Hükümet, 15 Ağustos 1920'de çıkarttığı 11 sayılı kanunla Zonguldak havzasından çıkartılan kömürler üzerine ek vergi koymuştur. 28 Nisan 1921'de yasallaşan 114 sayılı kanunla "Zonguldak ve Ereğli Havza-i Fahmiyesinde Mevcut Kömür Tozlarının Amele Menafi-i Umumiyesine Olarak Furuhtuna Dair Kanun" havzada üretilen kömür tozundan işçilerin faydalanmasına karar verilmiştir. 151 sayılı kanunla ise kömür havzasında zorla çalıştırılma ile reşit olmayanların çalıştırılması engellenmiş, çalışma saatleri 8 saat olarak belirlenmiş ve asgari ücret oluşturulmuştur¹⁶². Kanunun diğer maddeleri arasında maden ocaklarında çalışan işçi için yatacak koğuş ve hamam inşa etmek; işçilerin çalışma esnasında kişisel zararlarını tanzim etmek; maden veya civarında hastalanan ya da kazaya uğrayan işçileri tedavi etmesi için hastane, doktor, eczacı bulundurmamak maddeleri vardır.¹⁶³ Zonguldak maden ocaklarında işçilerin sağlıksız koşullarda çalıştırıldığı anlaşıldığından gerekli mevzuat çıkartılmıştır.¹⁶⁴ TBMM tarafından çıkartılan yasanın sadece işçileri kapsar niteliği ve 1923 yılında Amele Birliğinin kurulmasıyla grevlerin çıkması önlenmeye çalışılmıştır.¹⁶⁵

1920 tarihinde Fransız uyruklu Baron Düvezal, Samsun-Sivas demiryolu inşası ve havza civarındaki madenleri işletmek arzusunda olduğunu beyan etmiştir. Samsun-Sivas demiryolu, 1910 yılında hükümet tarafından etüt ettirilmiş ve 1911'de imtiyazı Reji Jeneral Şirketine verilmiştir. İnşasına başlanan demiryolu yapımında dört yılda 33 kilometrelik kısmı tamamlanmış, 400.000 lira harcanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla şirketin protestosuna rağmen hükümet tarafından mukavele

¹⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, D:1,C: 3, B: 49, s.238.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=240&sayfa_no_son=240&sayfa_no=238&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=3&v_birlesim=049.

¹⁶²E. Atilla AYTEKİN, **Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası İşçileri 1848-1922**, Yordam Kitap, İstanbul 2007, s.46-48.

¹⁶³Sadretin ENVER, **Zonguldak Kömür Havzamız**, Etibank Yayınları, Ankara, s.36-37.

¹⁶⁴Siddik AKSOY, "Cumhuriyet Dönemi Madencilğinde Etibank", **Etibank Bülteni**, S. 79 (Ekim 1985), s.23.

¹⁶⁵Güven, **a.g.e.**, s.87.

feshedilmiştir. Hukuki niteliği belli olmadığı için Vekâlet, demiryolu inşa işine sıcak bakmamıştır.¹⁶⁶

1920’de İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey’in trenlerde yakacak olarak odun kullanılmasının Bilecik ve Kütahya şehirlerindeki ormanların harap olmasına neden olacağını, orman yerine linyit madenlerinden yararlanıp yararlanılmayacağına dair sorusu görüşülmüştür. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, Meclis’te bu soruyu yanıtlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Kütahya, Bozüyük ve Karaman’dan linyit çıkartılarak kullanılmıştır. Kütahya ve Bozüyük’ün cepheye yakın olması nedeniyle düşmanın burayı alabilme ihtimaline karşı Karaman’a memur gönderilmesine karar verilmiştir. Zonguldak ve Ereğli’den usta madenci talep edilerek iki katı maaş teklif edildiği halde madenciler Karaman’a gelmemiştir. Usta madenci olmadığı için Oturak adlı yerde 40 ton linyit çıkartılabilecekken 8 ton bile üretilmemiştir. Ustaların gelmesi durumunda linyit madenin çıkartılabileceği, üretim artıncaya kadar trenlerde kömür yerine odun yakılacağı belirtilmiştir. Usta olarsa askerliği gelen kişilerin galeri açılmasında kullanılmasına karar verilmiştir.¹⁶⁷ Ancak trenlerde çok fazla odun yakılmasına ihtiyaç duyulması, hat güzergahındaki ormanları tehdit eder duruma gelince milli servet olarak görülen orman varlığının mahvolmaması için linyit madenlerinin işlettilmesi yoluyla trenlerin ihtiyaç duyduğu yakıtın sağlanmasına karar verilmiştir.¹⁶⁸ Bu maksatla 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Nafia Vekâleti adına Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey ile Kütahya Kınık Linyit Madeni arama ruhsatı sahibi Hacı Kadızade arasında bir mukavele imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre:¹⁶⁹

1.Kınık Kömür Madenlerinden 60 ton kömür, Kütahya İstasyonuna Maden Müdüriyeti namına teslim edilmesine; teslim edilecek olan kömürün toz ve topraktan arındırılmış olmasına karar verilmiştir.

2.Kütahya istasyonundan alınacak kömürün tonu şimdilik 825 kuruştur. Bu meblağın 187.5 kuruşu Kınık Kömür ocağından Kütahya istasyonuna kadar olan 25

¹⁶⁶Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), A: III-II, D: 48, F:46-4. s

¹⁶⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D:1, C:7, B:131,s.220.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=220&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=7&v_birlesim=131, erişim 13.07.2018.

¹⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D:1, C:6, B:117,s.444,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=444:445&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=6&v_birlesim=117, erişim 13.07.2018.

¹⁶⁹BCA, FK: 230.0.0, YN: 148.48.4, s.1-2.

kilometrelik yol masrafıdır. Seyitömer ve Çil Deresi ocaklarına inşa edilecek dekovil hattı, Kınık ocağına gelince teslim fiyatı azalacaktır.

3. Dekovil hattı inşa edildikçe kömürü kendine ait vasıtalarla Seyitömer Maden Müdüriyeti tarafından gösterilecek alandan dekovil vagonlarına yükleme yapılacaktır. Kömürün vagonlara yüklendiği yerden Kütahya istasyonuna kadar nakliyesi ve Kütahya istasyonundan Anadolu hattı vagonlarına yüklenmesi Seyitömer Maden Müdüriyeti tarafından yapılacaktır.

4. Kömürün ücreti her on beş günde bir Seyitömer Maden Müdüriyeti kasasından ödenecektir.

5. Kınık kömürlerinin işletilmesi için gerekli tesis masrafı Seyitömer Maden Müdüriyeti tarafından avans olarak verilecektir.

Kütahya'dan gelen Kınık kömürleri hakkında 18 Haziran 1921 tarihinde yazılan rapora göre çıkarılan kömür Eskişehir-Ankara arasında işleyen trende kullanılmıştır. Kömürün kalorisinin düşük, alevinin daha kısa sürdüğü ve fazla miktarda küllü olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁰

1921 yılında Sezai Bey adında bir tüccar, hükümete başvurarak Avusturya'da yüksek maden alımı yapan bir Amerikan grubunun Ergani Bakır Madenlerinden imtiyaz almak için kendisini aracı olarak seçtiklerini belirtmiştir. Şirketin, Türk kanunlarına uyacağına ve Ankara hükümetinin koyacağı her şarta uyacağını ve alınacak maden karşılığında beş altı milyon liralık bir meblağın altı ay gibi kısa bir süre içerisinde ödeneceğini söylemiştir.¹⁷¹ Ancak bu teşebbüsün sonucu hakkında bilgi bulunmamaktadır.

1919 yılında Doğu Trakya'nın Yunan işgali sırasında Mürefte ve Şarköy'de Standart Oil Kumpanyası petrol aramaları yapmış fakat raporunu hükümete vermemiştir. Ayrıca 1920'de İsviçre'nin Bale Üniversitesinden Otto W. Gutzwiller adlı biri tarafından da Mürefte-Marmara hattında petrol aramaları yapılmıştır.¹⁷²

¹⁷⁰BCA, FK: 230.0.0, YN: 148.48.4, s.4-5.

¹⁷¹CA, A: III.10.003, D: 44, F: 58.8, s. 5-6. Ancak bu teşebbüsten herhangi bir sonuç çıkıp çıktığına dair bir belgeye rastlanmamakla beraber, belgenin 10. sayfasında Sezai Bey'in bu teşebbüsünün İktisat Vekaletince araştırılacağına dair bir karar alınmıştır.

¹⁷²Lokman, **age**, s.222. Ayrıca 1922 yılında Kovalevski isimli bir Rus tarafından Pulk, Hasankale, Kürzot bölgelerinde yapılan petrol arama etütlerine ait raporlarını Ankara'da yazmıştır. Aynı tarihte aynı bölgede Profesör Granjean tarafından da "Societe Omnium Internationale de Petrole" hesabına araştırmalar yapılmış ve Maden İşleri Umum Müdürlüğüyle bilgiler paylaşılmıştır.

Milli Mücadele Döneminde, 1 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal, Meclis'te yaptığı konuşmada, Avrupa rekabeti yüzünden ihmal edilmiş ve çökmüş olan ziraat ile sanayiye modern araçlarla kalkındırmayı, madenleri işleterek bu alanda çalışmak isteyen sermayeyi kanun nispetinde himaye etmeyi, ülkenin iktisadi temellerini oluşturacak olan sanayiye gerekli önemi vererek ekonomik bağımsızlığı sağlamayı öncelikli gördüğünü söylemiştir.¹⁷³ 1922 yılında Ergani Milletvekili Sırrı Beyin, Ergani Bakır Madeni imtiyazının feshi için verdiği teklif, Layiha Encümenine havale edilmiştir.¹⁷⁴

Lozan Görüşmeleri sırasında Türkiye-ABD arasında görüşülen Chester Projesinde madenlerle alakalı hususlar bulunduğu için önemlidir. İlk kez 1909'da The Ottoman-American Development Company adlı şirketi kuran Chester, 1909 Martında Nafia Vekaleti ile Sivas ile Van arasında Çaltı, Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'ten geçen geniş bir hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye diğer yandan Adana yöresindeki Yumurtalık ya da Süveydiye'de bitecek bir hattın inşası için ön sözleşme imzalamıştır. Sözleşmeye göre hattın kırk kilometrelik şeritlerinde kalan petrol dâhil tüm madenler şirkete bırakılacaktır. Ancak Almanya ve İngiltere'nin yaptığı baskılar nedeniyle görüşmeler 1911 Şubat ayına kadar sürse de başarıya ulaşmamıştır.¹⁷⁵ I. Dünya Savaşından sonra 1920 yılında projeyi canlandırmak isteyen Chester, ABD Dış İşleri Başkanlığına başvuru yapsa da reddedilmiştir. Ancak Mart 1922'de Amerikan iş çevrelerini ikna etmeyi başarmıştır. TBMM ile iletişime geçen Chester grubu Ankara Hükümeti'ne maden ve petrol karşılığında borç para verme teklifinde bulunmuştur. Chester Projesi, kilometre garantisi vermeksizin Samsun-Trabzon-Erzurum-Van-Musul-Diyarbakır-Ayas-Kayseri-Ankara güzergahının yapımı ve demiryolu hattının sağlı sollu 20'şer kilometrelik alandaki tüm maden imtiyazlarını içermiştir.¹⁷⁶ Ancak bu imtiyaz gerek şirketin hissedarları arasındaki problemler gerekse Musul'un Türkiye sınırları

¹⁷³İsmail Sarıca, "Atatürk'ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları", **Türk İdare Dergisi**, Y: 60, S: 381(Aralık 1988), s.24-25.

¹⁷⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C:24, B:140, s.549.

¹⁷⁵ Sevilay Özer, "Chester Projesi'nin Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Yansımaları", **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı (2010), s.289. <http://www.historystudies.net/dergi/tar20151206149.pdf>, erişim tarihi 11.07.2018.

¹⁷⁶ Bige Sükan, "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.24 (1999), s. 539.

haricinde kalması gibi sebeplerle 18 Aralık 1923 tarihinde feshedilmiştir.¹⁷⁷ TBMM'nin bu imtiyazı vermesinin sebepleri arasında Lozan Görüşmelerinde İngiltere ve Fransa'ya karşı ABD desteğini kazanarak yalnızlıktan kurtulmak ve Musul'un Türkiye sınırları içinde kalmasını sağlamak vardır.¹⁷⁸

Sermaye birikimini sağlamak ve ülkede izlenecek ekonomik programı belirlenmek için 17 Şubat-4 Mart 1923 yılında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde, bağımsız ve güçlü bir ekonomi için "milli ekonomi" ve "milli sermaye sınıfı" yaratılmasına karar verilmiştir. Sanayileşmenin hızlandırılmasının finans ve kredi sistemlerinin güncelleştirilmesiyle mümkün olabileceği kanaati oluşmuştur.¹⁷⁹ Milli iktisat politikası çerçevesinde, milli teşebbüs yetiştirilmesi, dış ticaret, yabancı yatırımcıların Türkiye'deki birincil araçlarının Türk tüccarlar olması gerektiği, işgücünün Türkleştirilmesi konuları kongrede görüşülmüştür.¹⁸⁰ Madenlerle ilgili olarak kabul edilen esaslar ise şunlardır.¹⁸¹

Madde 1: Madenlerin rezervlerine göre birkaç önemli havzaya ayrılması gerekmektedir. Bu ayırım Türk fen adamlarının katılımıyla yaparak araştırılması, haritalandırılması ve milli menfaatler doğrultusunda kullanılması.

Madde 2: Madenlerin kıymeti ve üretimleri ile ilgili toplanan bilgilerin ve istatistiklerin düzenli olarak yayınlanması.

Madde 3: İşletilmeyen madenlerin tercihen milli sermayeye ihale edilmesi.

Madde 4: Savaş ve işgal döneminde işletilemeyen madenlerin vergilerinin yalnız Türk vatandaşı lehine olarak affedilmesi.

Madde 5: Zımpara madeninin işletilmeye açılması.

Madde 6: Kok ve antresit cinsi kömürler hariç olmak üzere Türk maden kömürlerinin yabancı maden kömürleri rekabetine karşı korunması.

¹⁷⁷ Özer, a.g.e, s.296.

¹⁷⁸ Sükan, a.g.e, s. 545.

¹⁷⁹ Meltem Özkan Altınöz, "Sümerbank'ın Karabük Konut Politikasındaki Rolü", **Amme İdaresi Dergisi**, C:24, S:2, Nisan 2015, s.52.

¹⁸⁰ Arzu Varlı, Murat Koraltürk, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C: IX, S:20-21, Bahar 2010, s.139.

¹⁸¹ Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.408-410.

Madde 7: Türkiye'deki kükürt madeninin Türkiye'deki ihtiyacı karşılması durumunda yabancı rekabetine karşı korunması.

Madde 8: Ereğli-Zonguldak kömür havzası ile Soma ve diğer genel kömür havzalarının kötü durumlarını düzelterek ıslahatlar yapılmalıdır. Kozlu ve Kilimli trenlerinin Zonguldak'taki trenlerde olduğu gibi geceli-gündüzlü işletilmesi, tren ücretleri ile Zonguldak Limanı vergilerinin indirilmesini, yerli fabrikalar, demiryolları, denizyolları ve işletmelerde yerli kömür kullanımı teşvik edilmelidir.

Madde 9: Ereğli-Zonguldak kömürleri ile ilgili olarak:

- a) Kömür havzasının durumu ve haritası tesbit edilmelidir,
- b) Maden ocaklarının sınırları belirlenmelidir.

Türkiye İktisat Kongresinde belirtilen bu hususlar ayrıca daha sonra hazırlanacak olan raporlarda da yer alacaktır. Daha sonra madencilikle ilgili alınan kararlar bildiri olarak TBMM'ye ve Başbakanlığa sunulmuştur. Bildiride, madenlerin birkaç havzaya ayrılarak buralarda Türk elemanların çalışması, maden haritalarının yapılması, madenlerin değeri ve üretimi ile ilgili istatistik bilgilerin yayınlanması, bulunan madenlerin Türk vatandaşları tarafından işletilmesi, savaş zamanında işletilemeyen madenlerden vergi alınmaması, ulaşım araçlarında ve yerli üretimde kendi kömürlerimizin kullanılması, Ereğli Zonguldak havzasına demiryolu döşenmesi,¹⁸² maden kömürleri ile kükürtün yabancı rekabete karşı korunması ve maden ocaklarının hukuki sınırlarının çizilmesi ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.¹⁸³

14 Ağustos 1923'te kurulan Fethi Bey Hükümeti'nin programında Zonguldak Kömür Madenlerinin üretimi için bir kanun teklifinde bulunulacağı, kömür ve diğer madenlerin işletilmesi ile dış ülkelere ihraç edilmesi için yürürlükte olan Maadin Nizamnamesinde değişiklik yapılacağı yer almıştır. Ayrıca Türkiye Sanayi Bankasının oluşturulacağı ve işçilerin hukukuna dair bir Mesai Kanunu hazırlığının yapıldığı da belirtilmiştir.¹⁸⁴ Bu önemlidir çünkü ilk defa madencilik konusuna 14 Ağustos 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin programında değinilmiştir. Daha

¹⁸² Madencilüğümüzün Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası, MTA Yayınları, Ankara, s.58-59.

¹⁸³ Ahmet Kartalkanat, "Cumhuriyet Döneminde Madencilüğümüzün Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası", *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S:38, Mayıs 1991, s. 51.

¹⁸⁴ Güneş, a.g.e, s.338-339.

sonraki yıllarda ülkenin ekonomik kalkınmasında devlet, madencilik alanında devletçilik uygulamasıyla mülkiyetin parçalanmasından doğan sıkıntıları ortadan kaldırmıştır.¹⁸⁵ Bu programda madencilikle ilgili ifadelerin yer almasının sebebi olarak Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararların etkisi olduğu açıktır.

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşmasınının 28. Maddesinde kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığı kabul edilmiştir. Ayrıca sözleşmeler ve süre aşımıyla ilgili olan 73. Maddesinin c bendinde “*Madenlerin, ormanların ve tarım topraklarının işletilmesine ilişkin olarak, özel kişiler arasında yapılmış sözleşmelerin*” yapıldıkları sıradaki değerlerinden başka bir değer verdirme amacıyla öne sürülemeyeceği kararı alınmıştır¹⁸⁶. Kapitülasyonların kaldırılması Cumhuriyet Döneminin ekonomik faaliyetleri üzerinde olumlu tesirler yapmıştır.

¹⁸⁵Nemschak, “Türkiye’de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47(Mayıs 1947),Çeviren Hayri Tayfur Sonkur, s.90.

¹⁸⁶ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (çev. Seha L. Meray), C. 8, YKY, İstanbul, 2001,s. 9-25.

II. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANINDAN DÜNYA EKONOMİK BUHRANINA TÜRKİYE'DE MADENCİLİĞİN GELİŞİMİ (1923-1931)

29 Ekim 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyetinin, 1923-1931 yılları arası incelendiğinde piyasa üzerinde devlet müdahalesinin ve işletmeciliğinin asgari düzeyde olup piyasa şartlarında sanayileşme yapısına öncelik verdiği görülmektedir.¹⁸⁷ Ancak piyasa şartlarında sanayileşme yapılabilmesi için sermaye birikimine ihtiyaç duyulmuştur. İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresinde, Türkiye'de özel teşebbüse ağırlık veren ve yabancı sermayeye davetiye çıkaran bir ekonomik politika izlenmeye başlanmıştır¹⁸⁸. Türkiye'deki yerel sermayeyi kuvvetlendirmek için kongrede alınan kararlar doğrultusunda İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Demiryolları millileştirilmeye başlanırken sanayi sektörünün sorunları ve çözümleriyle ilgili raporlar hazırlanmıştır.

Özel yatırımları teşvik amacıyla 1913 yılında çıkartılan Teşvik-i Sanayi Kanunu gözden geçirilerek kapsamı genişletilmiştir.1927 yılında yürürlüğe giren kanunla özel işletmelere destek sağlanmıştır. Bu bağlamda devlet, yerli imalatı, yüksek gümrük oranlarından ve vergi muafiyetleri ile krediler sağlamak yoluyla koruyarak özel sektör için yönlendirici ve destekleyici bir tutum gütmüştür. Böylece devlet elindeki kamu sermayesini 1928 yılı itibariyle yabancı sermaye elinde bulunan imtiyazlı demiryollarını, su, elektrik, telefon gibi kamu hizmetlerini ve maden işletmelerini satın alma yoluyla millileştirme çalışmaları başlamıştır.¹⁸⁹

Ülke içerisinde yapılan sanayi sayımına göre 1923 senesi öncesinde 341 işletme mevcutken 1923-1932 yılları arasında 1088 adet işletme faaliyete başlamıştır. Bu işletmelerden 86'sı maden sanayisi, maden işletme, makine tamirat ve imalatı, 76'sı kimya sanayisinde, 48'i ise muhtelif sanayi alanında üretim yapmıştır.¹⁹⁰ 1927 Sanayi Sayımı verilerine göre 556 maden kuruluşunda, 18.932 işçi istihdam edilmiştir. Yani her işletmede ortalama 34 kişi çalışmıştır. Madenciliğin hammadde

¹⁸⁷ Nadir Eroğlu, "Atatürk Döneminde İktisat Politikaları (1923-1938)", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: XXIII, S:2, 2007, s. 65.

¹⁸⁸ Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara,1994, s.16.

¹⁸⁹ Meral Tecer, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", **Amme İdaresi Dergisi**, C:39, S.4, 2006, s.91-92.

¹⁹⁰ BCA, FK:030.10, YN:24.196.9, s.1.

içindeki yerli payı oranı %94.6 ve yabancı payı oranı ise %5.4'tür. Madencilik sanayisi küçük atölyeler şeklinde olduklarından üretilen yeraltı kaynaklarını işleyecek büyüklükte olmadıklarından madenlerin büyük bir kısmının ihraç edildiği ortaya çıkmaktadır.¹⁹¹

Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere gösterilen çabalara rağmen 1923-1931 yılları arasında altyapı, sermaye, girişimci ve teknik eleman eksiklikleri nedeniyle istenilen düzeyde hızlı bir sanayileşme yapılamamıştır. Ek olarak elinde sermaye bulunduran gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesi, yabancı yatırımcıların yeni yatırımlara gitmemesi sanayi üretimini olumsuz etkilemiştir.¹⁹²

Madencilikğin geliştirilmesi için 1923 tarihinden itibaren yapılan işler arasında Türk mühendisleri yetiştirmek ve ecnebi mühendis istihdamını en aza indirmek amacıyla Maden Mühendis Mektebi açılmasını görmekteyiz. Bu okul ilk kez Zonguldak'ta çavuşlar yetiştirmek için açılmıştır.¹⁹³ Okul ilk mezunlarına 28 Kasım 1928 yılında diplomalarını vermiş, genç mühendislerin muhtelif ocaklarda çalışmaya başlamaları sevinç kaynağı olmuştur.¹⁹⁴ Ayrıca madencilik ile ilgili kanunlar düzenlenmiştir. 12 Haziran 1925 tarihinde çıkartılan 608 sayılı kanunla maden suiistimallerinin engellenmesi amacıyla işletilmeyen maden imtiyazları iptal edilmiş, maden arama ruhsatları ve işletme imtiyazlarının ancak Türk vatandaşlarına verilmesi kararlaştırılmış, işletme imtiyazlarının üçüncü şahıslara devredilemeyeceği hakkında kesin hükümler konulmuştur.¹⁹⁵ Doğrudan madencilikle alakalı olmayan kanunların da havzayı etkilediği olmuştur. 10 Şubat 1926 tarihli 735 sayılı "Umumi İstihlak Vergisi"nde yer alan %2.5 nisbi vergi ve defter tutma mecburiyetinin havzadaki madenciler için uygulanması kafa karışıklığına neden olmuştur. Bu kanunla ilgili Zonguldak Gazetesinde çıkan bir köşe yazısında Hükümete, çıkartılan kanunun havza üzerindeki tesirleri anlatılmaya çalışılmıştır. "Umumi İstihlak Kanunu"nun uygulanmasında yaşanan sorunlar ve bazı güçlüklerden söz edilmiştir. Kanun, havzadaki maden ocakları çalışanlarını %2.5'luk vergiyi kim verecek

¹⁹¹ Madencilikimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası, s.63-64.

¹⁹² Eroğlu, a.g.m, s.66.

¹⁹³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA) ,A.IV-8, D.56, F29., s.1.

¹⁹⁴ "Yüksek Maadin Mühendis Mektebinin İlk Mezunlarına Diplomalarının Dağıtıldığı Gün", Zonguldak Gazetesi, 28 İkinciteşrin 1928, s.2.

¹⁹⁵ "Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madencilikği", Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası, Y:10, S:2/34 (Ekim 1945), s.248.

sorusuyla özellikle ilgilendirmiştir. Çünkü madende direk ve kömür işçileri olmak üzere iki kısım bulunmaktadır. İşçilerin durumlarının ne derece vahim olduğu göz önünde bulundurulduğunda aldıkları ücretin %2.5'üğünü istemeyi yazar doğru bulmamıştır. Ek olarak bunlardan ayrı ayrı vergi alınmakla kömür satılincaya kadar bütün üretim ve nakliye için harcanan paraya ve emeğe vergi konulması kömür üretim maliyetinin artmasıyla sonuçlanmıştır. Madenciler, ürettiği kömürü piyasaya çıkarınca vergi öderken kömüre ilk kazmayı vurduğu andan itibaren yaptığı her türlü işlemin vergi kapsamına girmemesini istemiştir. Bir diğer sorun ise orta sınıf esnafın %80'inin okuma yazma bilmemesidir. Bunun için defter tutmak zorunluluğunun açtığı güçlükler nedeniyle perakende işler yapan orta esnaftan birçoğu ellerindeki malları çıkarmaya başlamıştır.¹⁹⁶

29 Ekim 1923'ten 1930 yılına kadar Türkiye'deki yabancı yatırımların üçte ikisi madencilik ve imalat sektörlerindeki kalan sermayenin üçte biri bankalar, ticaret şirketleri ve sigorta şirketlerine yapılmıştır. Madencilik ve imalat sektöründe toplam ödenmiş sermayenin %67'sini yabancı sermaye payı oluşturmuştur. Maden ürünleri hammadde olarak satılmıştır.¹⁹⁷

Mustafa Kemal, yeni Türkiye Devleti'nin kuvvetli ve hür olmasını arzulamıştır. O'na göre bu ancak ekonomik kalkınmayla mümkündür. 1923'ten itibaren bu amaçla gerçekleşen faaliyetleri görmekteyiz. Osmanlı zamanında imtiyazı alınıp da işletilmeyen madenler, mevcut kanuni hükümlere dayanarak iptal edilmiştir. İkinci olarak madenlerimiz uzmanlara araştırılarak raporlar hazırlanmıştır. Üçüncü olarak "Teşvik-i Sanayi Kanunu" kapsamında maden işletmelerinin bazı vergilerden muaf tutulmuştur.¹⁹⁸ Dördüncü olarak bankalar kurularak kredilendirme ve madencilik yatırımları yapılması sağlanmıştır. Nitekim bankacılık sektörü incelendiğinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermaye ağırlıklı bir bankacılık sisteminin piyasada var olduğu görülmektedir. Fakat bu durum değişerek 1938'e doğru ulusal bankalar piyasaya hâkim olmuştur. Ekonomik gereksinimleri karşılayabilmek, bankacılık sistemini ulusallaştırmak, mevduat sahiplerini koruyabilmek gibi gerekçelerle, devlet eli ve sermayesiyle bankalar

¹⁹⁶ "Havza'da İstihlak Kanunları", Zonguldak, 9 Mayıs 1926, s.1

¹⁹⁷ Çağdaş Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1930)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s.81-82.

¹⁹⁸ Ete, a.g.m.,s.65.

kurulmuştur¹⁹⁹. Sebep ise sanayi ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için gerekli olan sermaye ve kredi ihtiyacıdır. Cumhuriyetin ilk yılları içinde gerek kapitülasyonlar gerekse 1911-1923 yılları arasında yaşanan savaşlar ülkede sermaye birikimini önemli ölçüde engellemiştir. Sermaye birikiminin az olduğu yerlerde kredi devreye girmiştir. Devlet kendisine bağlı olan bankalar kurmak suretiyle piyasada hem düzeni hem de yatırımların sürekliliğini sağlamayı hedeflemiştir. Örneğin Türkiye Sanayi ve Maden Bankası aracılığıyla madenler önce millileştirilmiş ve Etibank'ın kurulmasıyla da devletleştirilmiştir. Yapılan faaliyetler ışığında ülkenin kalkınması için izlenen politikalar arasında mali ve iktisadi bağımsızlığın sağlanmasına öncelik verildiği görülmektedir. Bunun yanında Türk parasının değerini korumak, bireysel girişimi desteklerken devletin de doğrudan doğruya veya dolaylı olarak girişimci/sermayedar olması, halka milli tasarrufu öğretmek ve üretim kaynaklarını güçlendirmek bulunmaktadır.²⁰⁰ Bunlara ek olarak madencilığe bağlı olarak kurulan işletmeler aracılığıyla bu bölgelerde sosyal ve kültürel yaşamda kentsel dönüşüm sağlanmıştır. Kurulan her işletmeyle beraber Anadolu kentleri kalkınarak toplumsal açıdan yeniden inşa sürecine girmiştir. Aslında fabrikalar aracılığıyla yeni yaşam tarzı ve kültürü topluma tanıtılmış ve yayılma imkânı bulmuştur.²⁰¹ Mesela Sümerbank tarafından işletilen fabrikalarda çalışan işçiler için evler yapılmıştır. Bu evlerin özelliklerine baktığımızda her evin kendine ait asgari 250 metrekarelik bir bahçesi vardır. Böylece işçiler boş zamanlarında bahçeleri ile ilgilenerek ekonomik ve bedensel olarak fayda sağlamıştır. İşçi ailelerine temiz mobilya kullanma zevki tattırılarak hayat standartları yükseltilmiştir. Fabrikalara ait olan spor sahaları, toplanma ve sinema alanları gibi sosyal alanlar sayesinde işçi ailelerinin yaşam biçimleri geliştirilmiştir.²⁰² Ayrıca fabrikalara ulaşımın sağlanması için yapılan demiryolları da benzer bir işlev görmüştür. İşçi sayısının artması ile birlikte yeni bir kavram doğmuştur “tatil yapmak”. Demiryolu idaresinin ucuz tarifeli trenler

¹⁹⁹Gürkan Çelebican, “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.34.

²⁰⁰ Alev Gözcü, **1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye'de Ekonomik Politika Arayışı**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2014, s.9.

²⁰¹Sinem Kaya, İdeoloji, **Gündelik Yaşam Pratikleri ve Mekan Etkileşiminde Karabük Demir Fabrikaları Yerleşiminden Öğrendiklerimiz**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s.28.

²⁰²Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, “Sümer Bank Amele Evleri ve Mahalleleri”, **Arkitekt Dergisi**, Sayı: 145-146 (1944), s. 9.

koymasıyla Samsun'dan Havza'ya her Cuma günü 500-600 kişi tatil yapmak için gelmeye başlamıştır. Trenin sekiz saat kalması ziyaretçilere iki kez banyo almak fırsatı sağlamıştır.²⁰³ Bu örnekte görüldüğü gibi fabrikalar ve demiryolları sayesinde yeni yaşam biçimi, sosyal hayata yerleştirilmeye çalışılmıştır.

2.1 Hükümet Programlarında Madencilik Geliştirilmesi İle İlgili Kararlar ve Meclis Görüşmeleri

I. İnönü Hükümeti (30 Ekim 1923-06 Mart 1924) ve II. İnönü Hükümeti (06 Mart 1924-22 Ekim 1924) Dönemlerinde hükümet programında belli esaslar bulunmamaktadır. Ancak 22 Ekim 1924-03 Mart 1925 tarihleri arasındaki Fethi Okyar Hükümeti programında madencilikle alakalı olarak yapılacaklar açıklanmıştır. Programda Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hatlarının inşasının yapılacağı; Ergani madeninden istifade edilebilmesi için Arada-Ergani hattı inşaatının takip edileceği belirtilmiştir.²⁰⁴ 22 Ocak 1925 oturumunda Ergani Milletvekili Kazım Vehbi Bey, Ergani Bakır Madeninin işletilmesi için kurulan şirketin durumu ile Ergani hattının inşası bitene kadar çıkarılacak bakırların kamyonla nakliyesinin düşünülüp düşünülmediğini sormuştur. Bu soruyu Ticaret Vekili Ali Cenani Bey yanıtlamıştır. Arada-Ergani hattının inşasının İtibar-ı Milli Bankası tarafından yapılacağı, fabrikanın inşasının ve madenin işletilmesinin iki seneden önce olamayacağını söylemiştir. Hattın inşasından önce cevher çıkartılması durumunda kamyonun kullanılabileceğini söylemiştir.²⁰⁵

Ancak Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle Fethi Okyar Hükümeti kısa süreli olmuş, 03 Mart 1925'te 01 Kasım 1927'ye kadar sürecek olan III. İnönü Hükümeti kurulmuştur. Bu değişikliği tasvip etmeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden Ali Fuat Paşa'nın yeni hükümetin güvenoylaması öncesinde Fethi Bey Kabinesinin isyan hareketi karşısında "yetersiz mi kaldı?" sorusuna İsmet Paşa "...münakaşaya sevk etmeyiniz." cevabını vermiştir.²⁰⁶ III. İnönü Hükümetinin

²⁰³ "Havza ve Hilyas Kaplıcaları", *Akşam Gazetesi*, 29 Ağustos 1934, s.6.

²⁰⁴ İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, C: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s.99.

²⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, D:2, C:12, B: 39, Y:22.1.1925, s.254.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=254:255&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=12&v_birlesim=039, erişim tarihi 14.07.2018.

²⁰⁶ İNeziroğlu, *a.g.e.*, 123-124.

programında yer almasa bile madencilik konusunda Meclis'te görüşmeler yapılmıştır. Bu hükümette de Ticaret Vekilliği yapan Ali Cenani Bey'e bu sefer Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey, Ereğli-Zonguldak hattının Ticaret Vekaletinin neden yaptırmadığı sorunu sormuştur. Tunalı Hilmi Bey, Ereğli'ye yapılacak olan yatırımın kısa bir zaman içinde kazanç olarak döneceğini bu sebeple bir an evvel hattın yapılmasını ve bir banka açılmasını istemiştir. Ereğli'de milyarların yattığını ve bu paranın ancak tren hattı açılırsa maliyenin cebine gireceğini söylemiştir. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, Türkiye'de her yerin tren yoluna ihtiyacı olduğunu belirterek ödenek ayrılması halinde hattı yapabileceklerini cevabını vermiştir.²⁰⁷ Bu cevap yeni kurulan devletin mali problemler nedeniyle istediği/beklenen yatırımları yapamadığının göstergesidir.

15 Mart 1926 tarihli oturumda demir ve kömür madenlerini işletmek, dört sene içinde harcanmak şartıyla Ticaret Vekaletine 18 milyon lira tahsisat ayrılması konusu görüşülmüştür. Ali Cenani Bey, demir sanayisinin kurulması için yabancı uzmanlara tetkik yaptırıldığını ve çıkan sonucun yüksek fırınlar kurulmasına yetecek kadar demirin varlığının tespit edildiğini beyan etmiştir. Demir sanayisi için gerekli olan kok kömürünün Kastamonu'da bulunan Söğütözü ve Daday'da tespit edildiğini ve rezerv durumlarının araştırıldığını söylemiştir. Fabrika yer tespitinin henüz yapılmadığını ama demirin kömüre duyduğu ihtiyaç nedeniyle demir sanayisinin kömüre yakın bir mahalde yapılmasının zorunluluğunu sözlerine eklemiştir.²⁰⁸ III. İnönü Hükümeti'nin ikinci Ticaret Vekili olan Mustafa Rahmi Bey'e, Kastamonu Mebusu Halit Bey'in verdiği soruda, Küre'deki bakır madenin I. Dünya Savaşı sırasında işletildiğini, Küre kasabasını ziyaret ettiğinde halkın madenin işlememesinden şikâyetçi olduğunu ve bakır madenin işletilmesinin halkın mali durumunu iyileştireceğinden bahsederek Ticaret Vekâletinden bu madenin ne zaman işletileceği cevabını istemiştir. Ticaret Vekâleti, Küre Bakır Madeni imtiyazını elinde tutan sermayedarın henüz başvuru yapmadığını, Vekâletin elinde, buna benzer çok

²⁰⁷ TBMM Tutanak Dergisi, D:2, C:16, B:89,Y:1341, s.263.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=258&sayfa_no_son=258&sayfa_no=264&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=16&v_birlesim=089, erişim 11.07.2018.

²⁰⁸ TBMM Tutanak Dergisi, D: 2, C:23, B:71, s.170-173,

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=169&sayfa_no_son=171&sayfa_no=170&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=23&v_birlesim=071, erişim tarihi 14.07.2018.

sayıda bulunan terkedilmiş madenleri işletecek kadar tahsisatın ve teşkilatının bulunmadığını bildirmiştir.²⁰⁹ Bu görüşme de hem mali hem de teknik sorunların hükümet faaliyetleri üzerindeki tesirlerini ortaya koymaktadır.

Mecliste yapılan görüşmelerde madenlerin olduğu şehirlerden gelen milletvekillerinin gelişmeleri takip ettiği ve madenlerin ekonomiye ne zaman kazandırılacaklarına ilişkin konuları soru olarak ilgili bakanlıklara sorduklarını görmekteyiz. Yine verilen cevaplardan maliyenin yeterli ödeneğe sahip olmadığı için istenilen hatların yapılamadığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında madenleri işletecek bir teşkilatın bulunmaması, yetmişmiş eleman eksikliğinin işletilmeyen madenlerin işler düzeye getirilmesini zorlaştırdığı görülmektedir.

2.2. Devlet Destekli Özel Sermaye: Türkiye İş Bankası'nın Madencilik Alanındaki Faaliyetleri

1924 yılında gelişme gücünü çeken özel girişimleri destekleyerek anapara birikimini sağlamaya çalışmak amacıyla özel sermaye katılımı ve karma ortaklık sistemiyle İş Bankası kurulmuştur.²¹⁰ 9 Mart 1927 yılında Türkiye'deki madenlerin ve petrolün araştırılarak bir devlet kurumu tarafından işletilmesine ve gerekli olan sermayenin İş Bankası tarafından sağlanması kabul edilmiştir.²¹¹ 1924-1926 yılları arasında "Maden Kömür İşleri TAŞ"²¹² ve "Kozlu Kömür İşleri TAŞ"yi, daha sonra 1929 yılında "Kilimli Kömür Madenleri TAŞ" ve 1935 yılında ise "Kireçlik Maden Kömürleri TAŞ" İş Bankası tarafından maden işletmek amacıyla oluşturulmuştur.²¹³ İşletme imtiyazı Türkiye İş Bankasında olan Ereğli Kömür Havzası Kozlu Üretim Merkezi 1926 yılında yine bir İş Bankası şirketi olan Kozlu Kömür İşleri TAŞ'a satılmasına izin verilmiştir.²¹⁴ Banka 1925 yılında Bulgardağ Simli-Kurşun Madeni

²⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, D: 2, C:28, B:16, s.87-89.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=88&sayfa_no_son=89&sayfa_no=89&v_mecelis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=28&v_birlesim=016, erişim tarihi 14.07.2018.

²¹⁰Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.66-67.

²¹¹BCA, YN: 030.18.1.1, FK: 23.15.09, s.1.

²¹² 1 milyon lira sermayeyle kömür ocaklarının ıslah ve imarı için açılan şirkete ek olarak 500000 sermayeyle Kozlu Kömür işleri kurulmuştur.**Bkz.** "İktisat Sahasında Milli Kudretin Semeresi", **Ayın Tarihi Dergisi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, No:09, Ankara Eylül 1934, s.164.

²¹³Tamzok, **a.g.m.**, s.187.

²¹⁴ BCA, FK:30.18.1.1, YN:22.78.10, s.1.

imtiyazını almıştır. 1929'da Kilimli Kömür Şirketi'ni satın alan İş Bankası aynı yıl Kozlu Kömür İşleri Şirketinin sermayesini 3.000.000'na çıkarmıştır. 1933'te Ergani Bakır Madeninin faaliyete geçmesine teşebbüs etmiş ve şişe-cam ihtiyacının dâhilden temini için imtiyazlar almıştır.²¹⁵ Zonguldak'ta kurulan Sömikok Fabrikası ile Kömür-İş; Türk-İş şirketleri; Paşabahçe'deki Cam ve İş Fabrikası; Yüniş ve İpekiş Fabrikaları bankanın kendi sermayesiyle kurduğu işletmelerdir. Gülyağı fabrikası; şeker fabrikaları; Tariş; Anadolu Sigorta Şirketi; Milli Reasurans ve Türk Tecim sosyetesini; Basra ve Mersin Ormanları Şirketlerinin kurulmasına iştirakçi olarak katılmıştır.²¹⁶ Ayrıca Keçiborlu Kükürt Madeni imtiyazı İş Bankası ile Sümerbank'a ihale edilmiştir.²¹⁷

İş Bankasının Kozlu'da meydana getirdiği Kömür-İş Maden Ocaklarında büyük bir elektrik santrali kurularak 26 Mayıs 1936 tarihinde açılmıştır. Santral, on bin üç yüz kilovat kuvvetinde olup Türkiye'nin İstanbul'dan sonraki en büyük elektrik santralidir.²¹⁸ İş Bankası madencilik alanında sadece devletin değil özel sermayenin de katılımcı sıfatıyla işletmesini sağlamıştır.

Banka işlettiği kömür ocaklarının ürünleri için pazar arama faaliyetlerinde bulunmuştur. Örneğin İş Bankasının işlettiği Kilimli kömürlerinin Devlet Demiryollarının lokomotiflerinde kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili olarak denemeler yapılmıştır. Türk-İş Şirketine çalışan Makine Mühendisi Zeki Gülsoy ve Devlet Demiryolları Cer Başmüfettişi Necip Maçkan gözetiminde olmuştur. Bu denemede farklı lokomotiflere Zonguldak ve Kilimli'de çıkarılan kömürler konularak performansları ölçülmüştür. Her denemede sarf edilen kömür ile su hesaplanmış ve zayıf olarak çıkan kül ve duman tozları tartılmış ve küllerden her defasında ikişer kutu Maden Tetkik Arama Enstitüsü Kimyahanesine ve Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğüne gönderilmiştir. Sonuç olarak Zonguldak kömürüyle Kilimli kömürleri arasında mahzurlu bir fark bulunmamış ve Devlet

²¹⁵ "İktisat Sahasında milli kudretin semeresi", Ayın Tarihi Dergisi, Dahiliye Vekaleti Matbaası, No:09, Ankara Eylül1934, s.163-165.

²¹⁶ "İş Bankasının Yıldönümü", **Karınca Dergisi**, S: 28, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, Eylül 1936, s.12.

²¹⁷ BCA, FK:030. 18.01.02 YN: 42.8.7, s.1.

²¹⁸ "Kozlu'da Elektrik Santralleri Açıldı", **Son Posta**, 27 Mayıs 1936, s.3.

Demiryolları lokomotiflerinde Kilimli kömürlerinin de kullanılabilmesine karar verilmiştir.²¹⁹

2.3. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası

Türkiye’de sanayi tesislerinin olmaması, çıkartılan madenlerin hammadde olarak yurtdışına ihraç edilip işlenmiş olarak geri alınması şeklinde bir ithali zorunlu kılmıştır. Böyle bir alışveriş milli servetin yurtdışına çıkmasıyla sonuçlanmıştır.²²⁰ Sanayi için gerekli teknik bilgi ve uzmanlığın olmayışı, girişilecek teşebbüsler için hesaplı olarak hazırlanmış projelerin olmaması, sermayesizlik gibi sebepler madenlerin işlenmesini engellemiştir. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla Türkiye’de yurttaşların ve özel teşebbüsün sanayi ve maden işletmeleri kurup geliştirmelerini kredi ve yardımlarla desteklemek; devlet tarafından bizzat ya da ortaklaşa büyük ve verimli sanayi ve maden teşebbüsleri kurmak ve işletmek amacıyla bir bankanın kurulmasına karar verilmiştir.²²¹ Zira Amerikan ve Avrupa endüstrileri, sanayi ve madencilik alanında büyük sermayelerle kurulmuş olan sanayi bankaları sayesinde gelişme imkânı bulmuşlardır. Nitekim bankanın kuruluş gerekçesinde kapitülasyonların kaldırılmasıyla başlayan ve Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla kazanılan ekonomik bağımsızlıktan sonra hükümetin bütçesinin yerli yatırımlara yetmediğine değinilmiştir. Yerli girişimcilerin bazen yetersiz sermayeden bazense yanlış yapılan hesaplardan ötürü yapılan yatırımlar heba olmuştur. Ülkede sanayinin gelişmesi ve ilerlemesi için uygulanması gereken ilk tedbir sermayenin bir merkezde toplanmasını sağlamak ve halkı sanayi girişimlerine hazırlamaktır. Amerika ve Avrupa’da sanayi tesisleri kurmak için idari, mali, fenni ve ekonomik her türlü tedbirler alınarak birer teşkilatın denetimine bırakılmıştır. Bu teşkilatlar içinde bankalar, başvurularda ilk sırayı alırken bizde hükümetten başka başvuru yapılabilecek yer yoktur. Bu sebeplerden 25 Nisan 1925 tarihli 633 sayılı kanunla Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur.²²² Bankanın kuruluşu sırasında Eskişehir

²¹⁹ “Zonguldak ve Kilimli Kömürlerinin Devlet Demiryolları Lokomotiflerinde Yapılan Mukayeseli Tecrübeleri”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Y:4, S:2 (Nisan 1939), s.69-71.

²²⁰ Yunus Nadi, “Sanayi Kredi Bankası Meselesi”, **Cumhuriyet**, 2 Kanunısani 1933, s.1.

²²¹ Burhan Ulutan, **Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987, s.9-11.

²²² Kemalettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952, s.18-19.

Mebusu Abdullah Azmi, bankanın hükümet iştirakinden/katılım dolayısı Ziraat Bankasında olduğu gibi mali konularının Meclis'ten geçmesi gerektiğini söylemiştir. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, banka yönetiminin Ziraat Bankası'nın bütçesini onaylatmakta zorluk çektiğini, sanayileşmek için yapılacak yatırımlarda bankanın serbest bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü şirketler kurulurken bankadan istenen her kredi talebinin Meclis'e gelmesini gereksiz görmüştür.²²³

Osmanlı'dan kalan fakat verimliliği düşük Bakırköy, Beykoz, Feshane ve Hereke Fabrikaları işlettilirilmesi için bankaya devredilmiştir.²²⁴ Ayrıca sınıai işletme açmak isteyen küçük müteşebbislere, Ticaret Vekâleti tarafından taahhüt edilmiş olan katılım hisseleri yine banka vasıtasıyla ödenmiştir. Kayseri Bünyan İplik Fabrikası, Isparta İplik Fabrikası, Maraş Çeltik Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası, Kütahya Çini İşleri, Uşak Terakki Ziraat gibi işletmelerin oluşumuna katkıda bulunan banka; 1925-1929 yılları arasında 4.303.000 lirayı sermaye ve borç olarak vermiştir. Elindeki fabrika ve katılımcılar için 8 milyon liraya yakın para ödemiştir. Banka kendisine devredilen kötü durumdaki işletmeleri işler hale getirmeyi başarmıştır. Örneğin Beykoz, Hereke, Feshane ve Bakırköy fabrikaları için üç milyonluk yenileştirme çalışmaları yapmıştır. Bu sayede Hereke'nin ipekli ve yünlü her çeşit kumaşları, Feshane'nin yünlü ürünleri, Beykoz'un derileri ve kunduraları iç piyasasının her yerinde alıcı bularak bu ürünlerin dışarıdan ithalinin önüne geçilmiştir²²⁵. Banka, fabrikaların imalatını ve faaliyetlerini düzenlemesi için Paris Üniversitesinden mezun ve çeşitli fabrika işletmelerinde başmühendislik, Müdürlük ve Fen Müşavirliği yapmış olan M. Bottin, senelik 150.000 Fransız frangı maaşla Türkiye'ye getirtmiştir.²²⁶

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası madencilik alanında, Eskişehir Lületaş Şirketi ve Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'ne iştirakçi olarak katılmıştır. Eskişehir Lületaş Şirketine banka 25.000 lira ile katılmayı taahhüt etmiştir. Ancak ülke içi ve yurtdışı rekabetine dayanamayan şirket kapanmıştır. 1926

²²³

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=145&sayfa_no_son=145&sayfa_no=145&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=18&v_birlesim=105, erişim tarihi 13.07.2018.

²²⁴BCA, FK: 030.10, YN: 166.154.4, s.1.

²²⁵“Sanayi Bankası Yeni Bir Şekle İntikal Ederken”, **Cumhuriyet**, 9 Kanunusani 1933, s.4.

²²⁶BCA, YN:030.18.1.2, FK: 15.72.19, s.1.

yılında 400.000 sermaye ile Ereğli Kömür Havzası Kilimli bölgesinde satın alacağı veya kiralayacağı ocakları işletmek üzere kurulan Kilimli Kömür Madenleri Türk Anonim Şirketi'ne banka %10 hisse ile katılmıştır.²²⁷

Ancak 1929 Buhranı nedeniyle, 10 Temmuz 1932 tarihinde yapılan değişiklikle bankanın fabrika kurma hakkı ve işletme yetkileri elinden alınmış, sermayesi beş milyon olarak tespit edilmiş, ismi “Sanayi Kredi Bankası” olarak değiştirilmiştir. 5 Temmuz 1932’de 2058 sayılı kanunla kurulan Devlet Sanayi Ofisi’ne bankanın elinde bulunan fabrikalar verilmiştir. Bu kanunun kabulüyle birlikte Sanayi Bankasının elinde bulunan fabrikaların ofis tarafından idaresine karar verilmiştir. Sanayi Ofisi’nin merkezi İstanbul olarak belirlenmiştir.²²⁸ Sanayi Ofisi’nden beklenen devlet teşebbüsü olarak kurulacak fabrikaların projesinin hazırlanmasından tamamlanmasına kadar tüm evrelerde kontrolü sağlamasıdır. Ayrıca yerli hammaddelerin üretimde kullanım şekillerini ve tüketimlerini artırıcı işlemler yapmak, teknik sorunları çözmek, üretim tesisleriyle ilgili projeleri değerlendirmek sorunlulukları arasındadır. Ayrıca Sanayi Ofisi’nden devlet teşebbüsleri ve devlet iştiraklerini kontrol etmesi beklenmiştir.²²⁹

Ülkenin içinde bulunduğu sorunlara yönelik çözümlerin aranması ve hükümete raporlar verilmesi için 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclis²³⁰’i hazırladığı bir raporla bu uygulamanın olumsuzluklar içerdiğine değinmiştir. Çünkü Sanayi ve Maadin Bankası milli sanayiye kredi vermemiştir. Sadece kendi elindeki sanayi yatırımlarının ıslahıyla ilgilenmiştir ve elindeki işletmeler zaten kurulu olduğu için sermaye vermeye gerek kalmamıştır. Ancak yeni kurulan Sanayi Kredi Bankası eski banka için bir anlamda sermaye olan fabrikaların birikmiş amortismanlarından ayırdığından yeni banka para yönünden zayıf doğmuştur. Bunun önüne geçebilmek için fabrikaları sermaye olarak Sanayi ve Kredi Bankasında bırakmak, çoğunluğu

²²⁷Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, s.33.

²²⁸“Sanayi Ofisi ve Milli Bankalar”, Cumhuriyet, 21 Temmuz 1933, s. 2.

²²⁹İlhan Tekeli ve Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 150-151.

²³⁰Metin Kopar, Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.13.

devlete ve milli işletmelere ait olmak üzere, Merkez Bankasında olduğu gibi, halkın da katılacağı bir banka haline getirilmesi önerilmiştir.²³¹

3 Haziran 1933 tarihinde ise Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kaldırılarak yerine sermayesi tamamen devlete ait olmak üzere Sümerbank kurulmuştur.²³²

Sonuç olarak banka kurulduğu tarihte devraldığı fabrikaların sabit ve döner kıymetlerini 2.913.795 iken almış ve 1933 yılında Devlet Sanayi Ofisine fabrika kıymetlerini 8.512.205 lira olarak devretmesinin yanında işletmesi altında olan devlet fabrikalarını rasyonel ve ekonomik bir işletme haline getirme başarısını göstermiştir. Ayrıca 1926 yılında 4.967.212,56 lira olan ödenmiş sermayesini 10.566.442,48 liraya yükseltmiştir. Fakat yedi senelik çalışma hayatında, devlet tarafından verilmiş olan sermayesini bankacılık usulüyle sağlayacağı sermayeyle mali imkânları arttırmak, sanayi girişimlerine açacağı kredilerle sermayenin büyümesini sağlamak gibi esas görevlerini yerine getirememiş ve bir bankadan ziyade İşletme Ofisi olarak görev yapmıştır.²³³

2.4. Demiryollarının Madencilik Geliştirilmesinde Rolü

Cumhuriyetin ilanından sonra hükümet, demiryollarıyla ilgili olarak yeni hatlar inşa etmek ve işletmek ile yabancı sermayenin elinde bulunan şirket hatlarının satın alınması siyasetini uygulamaya başlamıştır. Bu amaçla demiryollarının inşa işi Nafia Bakanlığına, işletilmeleri ise 1924'te 506 numaralı kanunla kurulan Anadolu-Bağdat Demiryolları İşletme Umum Müdürlüğü'ne, 1925'te 600 numaralı kanunla kurulan Demiryolları İnşaat ve İşletme Müdüriyeti Umumiyesi'ne ve 1927'de 1042 numaralı kanunla kurulan Devlet Demiryolları ve Limanları Müdürlüğü Umumiyesi'ne bırakılmıştır.²³⁴ Millileştirme alanında demiryollarının öncelikli olmasının sebebi I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı sırasında bu hatların yabancı yatırımcıların elinde bulunmasının yarattığı stratejik sakıncalar olmuştur. Ayrıca

²³¹ Ali Süreyya, “Sanayi ve Kredi Bankası Çok Zayıf Doğuyor”, **Cumhuriyet**, 25 Kanunusani 1933, s.4.

²³² Neşet Halil, “T.B.M. Meclisinde İktisadi Mevzuat”, **Ülkü Halkevleri**, C:2, S:9 (I. Teşrin 1933), s.227-228.

²³³ **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maden İşletmeleri**, s.33-36.

²³⁴ Ahmet Onur, **Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953,s.57.

1929 Büyük Bunalım koşullarında şirketlerin sözleşme gereklerini yerine getirmede zorluk yaşamaları mali kayıplara neden olmuştur. Kilometre garantisi sistemi olduğundan Türkiye, bu şirketlerin zararlarını karşılamak zorunda kalmıştır. Neticede Cumhuriyet hükümeti, demiryolu hatlarını satın alarak tek bir ulusal demiryolu şirketi kurma yoluna gitmiştir.²³⁵

1930 yılında Nafia Vekâleti tarafından hazırlanan İmtiyazlı Demir Yolları İdaresi başlıklı özet rapora göre 1926 yılında, 6 Aralık 1923 yılında imtiyazı verilen 37 kilometrelik Samsun-Çarşamba hattı üzerinde yolcu ve eşya nakliyatı başlamıştır. Aydın demiryolları Dünya Savaşı sırasında hükümet tarafından işlettiler ve gelirinin hükümet tarafından alınmıştır. Mütareke sonrasında bahsi geçen hattın imtiyazına sahip olan şirketin hükümetten talep ettiği tazminat için 1927 senesinde bir itilafname imzalanmıştır. Samsun-Sivas hattının inşaa ve işletmesi için 1914 yılında Reji Jeneral şirketine verilen imtiyaz savaştan dolayı uygulanmadığı için şirket 1.190.000 liralık tazminat istemiş 1927 senesinde şirketle yapılan anlaşmayla 700.000 lira verilerek şirketin iddiasından vazgeçirilmesi sağlanmıştır. Almanlar tarafından savaş sırasında Türkiye'ye getirilen vagonlar için ülkede bulunan 105 makine ve 609 vagona 22.332 İngiliz lirası ücret ödenmiş ve 1928 yılında Devlet Demiryollarına mal edilmiştir. Yine savaş sırasında Almanlar tarafından Belçika'dan el konularak Türkiye'ye getirilen vagon ve makineler Belçika hükümeti tarafından talep edilerek ülkemizde kaldığı müddet zarfı için ayrıca tazminat talebinde bulunmuştur. 7 makine ve 1545 vagon, 250.000 liraya Devlet Demiryolları tasarrufuna verilmiştir. İzmir-Kasaba Demiryolları, I. Dünya Savaşı sırasında devletçe işletildiğinden imtiyaz sahibi şirket hükümetten kırk altı milyon altı yüz küsur bin altın frank talep etmiştir. 25 Temmuz 1929'da yapılan akitle şirket hem bu paradan vazgeçmiş hem de Duyunu Umumiye'de kalmış olan iki milyon garanti akçesi hükümete kalmıştır. Demiryolları işletmelerinden hükümet 6 Haziran 1929'da 6.5 milyon frank almıştır. Edirne hattının yaptırılması şirkete kabul ettirilmiştir. Adana-Nasibin hattının Derbesey'den sonraki Nasibine kadar olan 59 km, 17 Temmuz 1929'da işletilmeye başlamıştır.²³⁶

²³⁵Bige Sükan, "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Yabancı Sermaye Arayışı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014, s.215.

²³⁶BCA, FK:030.10, YN: 152.76.8, s.1-3.

Demiryollarına verilen bu önemin sebebini Mustafa Kemal bir konuşmasında demiryolunu refah ve kalkınma yolu olarak gördüğü şeklinde açıklamıştır.²³⁷ Çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu siyasetiyle, kömür ve bakır havzalarına ulaşmak²³⁸, kapalı olan pazarları açabilmek ve milli sanayiye oluşturabilmek amaçlanmıştır.²³⁹ Örneğin Kayseri-Sivas demiryolu üzerinde bulunan Şarkışla İstasyonu açıldığında özellikle köylüler buna sevinmiştir. Zira o zamana kadar ürettiği mahsulleri kendi şehri haricine satmakta zorlanan köylü, şimendifer hattının gelmesiyle birlikte ürününü trene yükleyerek diğer bölgelere sevkini kolaylaştırmıştır.²⁴⁰ Ayrıca demiryolları hatlarının ana malzemesiyle çeşitli çelik malzemelerinin Kırıkkale’de bulunan çelik fabrikasına yaptırılmasına karar verilmiştir. Böylece Devlet Demiryollarının ihtiyacı olan yedek malzemelerin ülke içindeki üretimini arttırarak fabrikaya büyük bir faaliyet alanı açılması sağlanmıştır.²⁴¹ Demiryolları ayrıca şehirleri birbirlerine bağlayarak inkılapları ülkenin her köşesine taşımıştır. Demiryolu istasyonları birçok Anadolu kentinin ilk modern yapıları olmuştur.²⁴² Bir anlamda tüm demiryollarının Ankara’ya bağlanması, Anadolu’nun içe kapalı olan yapısının kırılmasını ve toplumsal dönüşümü sağlamıştır.

1923 yılında 4018 km olan demiryolu uzunluğu; 1939 yılında 7271 kilometreye ulaşmıştır. 1933’te hareket ettirilen tren sayısı 54,6 binden 1939’a 215.2 bine; taşınan yolcu sayısı 5.3 milyondan 25.6 milyona ve yük nakliyatı 0.2 milyon tondan 6.15 milyon tona yükselmiştir.²⁴³ 1923-1933 yılları arasında Kütahya-Balıkesir (252 km), Ankara-Kayseri (380 km), Kayseri-Sivas (222 km), Samsun-Sivas (378 km), Kayseri-Ulukışla (173 km), Samsun-Sahil (37 km), Irmak-Filyos

²³⁷İsmail Sarıca, “Atatürk’ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 60, Sayı: 381, Aralık 1988, s.27.

²³⁸Ali Süreyya, “Kömüre ve Bakıra Doğru”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1932, s.5. Irmak-Filyos hattı 390 km; Fevzipaşa-Malatya-Ergani hattı ise 420 kilometre uzunluğundadır.

²³⁹Ali Süreyya, “Demiryolu Siyasetimiz”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Sayı:1, Şubat 1933, s.56-57.

²⁴⁰Necmeddin Sadık, “Demir Temeller”, **Akşam**, 3 Şubat 1930, s.1. **Bkz.** “Meslek Mektepleri: Yetişen Gençler Memlekete Müfit Oluyor”, **Akşam**, 19 Şubat 1930, s.3. Bu hattın yapımı sırasında buraya tayin edilen ve inşaatı başarıları dikkat çeken Türk gençlerinin meslek lisesinden mezun oldukları anlaşılınca Maarif İdaresi bu okullara bir sene daha ilave etmiştir.

²⁴¹BCA, FK:030.10, YN: 151.71.5, s.1-2. Kırıkkale fabrikasında üretilen malzemeler yabancı yardımına ihtiyaç duyulmadan tamamı Türk uzman ve memurlarla yapılmıştır. Fabrika alınan bu kararı memnuniyetle karşılamıştır.

²⁴²Kaya, **a.g.t.**, s.25. Gar binaları modernist bir estetiğe sahip olup standart yapılarıdır.

²⁴³Ahmet Ali Özeker, “Kömür Ekonomimizin İstihlak ve İstihsal Cepheleri”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, s.73.

(397 km), Filyos-Ereğli (70 km), Fevzipaşa-Diyarbakır (507 km), Malatya-Divrik (150 km), Sivas-Erzurum (520 km) hatlarının yapımına başlanmış büyük kısmı bitirilmiştir. Ayrıca yabancı şirketlerin elinde olan Anadolu Demiryolu (1007 km), Mersin-Adana (27 km), Mudanya-Bursa (42 km), Konya-Fevzipaşa (511 km) ve İzmir-Aydın (610 km) hatları satın alınmıştır.²⁴⁴

1935 yılında Trakya Umumi Müfettişi tarafından hükümete gönderilen bir yazıda, Trakya'nın iktisadi gelişiminin önündeki en büyük engel olarak Şark Demiryolları sosyetaesi gösterilmiştir. Bölgede yetiştirilen ürünlerin yüksek nakil ücreti sebebiyle ihraç edilemediğini ve çürümeye terk edildiği belirtilerek bu hattın bir an önce Devlet Demiryollarının idaresine geçmesi gerektiği önerilmiştir.²⁴⁵ Demiryollarındaki millileştirme hareketi Trakya hatlarının 1937'de ağına katılmasıyla son bulmuştur.²⁴⁶ 1 Ocak 1937 tarihinden itibaren Şark Hattı, devlet tarafından işletilmeye başlamış ve Devlet Demiryolları Avrupa Hattı 9. İşletme Müdürlüğü adını almıştır.²⁴⁷

Demiryolları	Tutar
Anadolu hattı	35.630.738
Mersin-Tarsus-Adana	131.075
İzmir-Kasaba	5.572.945
Aydın	11.218.984
Şark Demiryolları	5.773.878
Rıhtımlar	Tutar
İzmir Rıhtımı	351.872
İstanbul Rıhtımı	1.085.992
Haydarpaşa Limanı	2.437.921
Ereğli Şirketi	3.412.500

Tablo 3: Demiryolları, rıhtım ve limanların devletleştirilmesi için ödenen ücretler²⁴⁸

²⁴⁴Ercüment Ekrem Talu, "Artık Anayurtta Tek Bir Ecnebi Hat Kalmamıştır", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1935, s.10. Ankara-Sivas ve Samsun-Sivas yolu için 65 milyon liralık tahsisat ayrılmıştır.

²⁴⁵BCA, FK: 030.10 YN: 72.475.2, s.9.

²⁴⁶Bisay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul,1987, s. 27.

²⁴⁷BCA, FK: 030.10, YN: 152.76.32, s.1.

²⁴⁸BCA, FK: 490.01. YN:1631.673.1, s.37-38. Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana Hatları ile Haydarpaşa Limanı mümessil senetleri tutarı ise 14.003.46 liradır. Tüm demiryolları ve rıhtımlar devletleştirilirken genel borç tutarı 79.619.360 lirayı bulmuştur.

2.5. Madencilik Alanında Türk Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar

1927 yılında Darülfünun tarafından ülkenin kalkınma hamleleri ile ilgili raporun “Maadin Sahası” başlıklı önerisinde ülke madenlerinin bulunmasının doğrudan doğruya jeoloji ile alakalı olduğu belirtilmiştir. Jeolojik verilerle elde edilecek olan neticede hangi madenlerin doğrudan doğruya devletçe işletilmesinin faydalı olup olmayacağı kati olarak anlaşılabilceği vurgulanmıştır. Ayrıca rapora göre öncelikle kömür, demir ve petrol madenleriyle ilgili jeolojik araştırmalar yapılmalıdır.²⁴⁹ Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulana kadar madenlerle ilgili gelen numuneler üniversitelerde tahlil edilmiştir.

Bekir Vehbi (Ergene) Beyin, 1929 yılında Âli İktisat Meclisine verdiği raporda hükümetin iktisat işlerini tanzim etmek için yaptığı faaliyetlere yer vererek hükümetin kurulan madenleri dünyadaki ekonomik buhran neticesinde kapanma tehlikesinden korumak için “*madene müteallik resimlerden fedakârlık göstermesini şayanı kayıt.*” olarak belirtmiştir.²⁵⁰ Nitekim tezin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere madencilerin en büyük sıkıntılarının biri direk ve patlayıcı rüsumlarının yüksek olmasıdır.

1930 yılında Ali İktisat Meclisi tarafından hazırlanan *Türkiye İhracat Ticaretinin İnkişafı Tedbirleri* adlı raporda madenciliğin geliştirilmesi ile ilgili komisyon kararları alınmıştır. Buna göre; Zonguldak-Ereğli hattı ve Ereğli limanı inşa edilmelidir. Ereğli havzası liman ve iskelelerinden yakacak olarak ecnebi vapurlarına verilen veya yük olarak ecnebi memleketlerine gönderilen kömürlerin nisbi maden resminden ve tekabül eden orman vergisinden istisnası gerekli görülmüştür. Kömür tacirlerinin yerli kömürleri yakacak olarak daha ucuz ve çok satabilmek için kendi hesaplarına stok yapmak isteyenlere İstanbul Liman İnhisar Şirketi ve Gümrük idaresi tarafından engel olunmaması tavsiye edilmiştir. Maden kömürü ihraç edebileceğimiz ülkelerle ticaret anlaşmaları yapılırken ihracat mallarımız arasında kömürün önemli bir yer tutacağına dikkat edilmesi ve yeni bir

²⁴⁹B.C.A, F.K: 030.10 Y.N 141.9.15. s.3-4. Belgede kömür havzalarının tetkiki ve petrol için hususi kanunların oluşturulması, bir demir sanayii tesis etmek üzere demir madeni yataklarının tespitinin cumhuriyet hükümeti zamanında yapıldığı vurgulanmıştır.

²⁵⁰ BCA, FK:030.01, YN: 39.233.12 s. 3.

maden bankası kurulması gerekliliği üzerinde durulmuştur.²⁵¹ Komisyonun aldığı kararlar dönemsel olarak gerçekleştirilmiştir.

2.5.1 Şakir Kesebir Planı

1930 yılında İktisat Vekili Şakir Kesebir, ülke için belirli bir ekonomi siyaseti kurmak amacıyla ilk iktisadi program çalışması olan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”u hazırlanmıştır. Plan, Âli İktisat Meclisi ile İktisat Vekâletinin işbirliğiyle hazırlanmış fakat dünya iktisat buhranı nedeniyle farklı politika arayışları yüzünden uygulamaya konulamamıştır.²⁵² Bahsi geçen rapor hazırlanırken Şakir Kesebir’in başkanlığındaki komisyon ülkenin çeşitli yerlerinde incelemeler yapmıştır. Türkiye’deki ilk iktisadi program çalışması olması bakımından önemli olan bu rapor ithal ikameci yaklaşıma sahip birçok yatırımın kaynağını oluşturmuştur.²⁵³ Oldukça kapsamlı olan raporun madencilikle ilgili kısmı kömür, bakır ve maden alanındaki yabancı sermaye ile ilgilidir.

Kömür madeni için: İlk olarak kömür satış ücretleri yurtdışından gelen kömürlere göre pahalıdır. Bunun ucuzlayabilmesi için kömür nakliye ücretleri ton başına kilometre bazında bir kuruş kadar indirilmelidir. Zira trenlerin nakliye ücretleri kömürün içeride tüketilmesini engelleyecek derecede yüksektir. Kömür satışının bizzat üreticiler tarafından yapılması sağlanarak aradaki aracılardan kaldırılması sağlanmalıdır. Bu da diğer ülkelerde olduğu gibi üreticilerin hükümet tarafından kontrol edilen bir satış sendikası etrafında birleştirilmesiyle mümkün olacağı öngörülmüştür. Ayrıca hükümet de kömür ve kömürü çıkarmakta kullanılan araçlar üzerindeki vergileri azaltarak fiyatların düşmesine yardımcı olabileceği teklifini yapmıştır. Ülke haricine gidecek olan kömürler için nisbi resim kaldırılabilir ve böylece fiyatların rekabet edilebilirliğine katkı sağlayacağı belirtilmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ BCA, FK: 030.10 YN: 26.152.8, s.15-16.

²⁵² İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.163.

²⁵³ Özlem Yaktı, Perihan Ünlü Soylu, “İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Ali İktisat Meclisi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 47, Bahar 2011, s. 683.

²⁵⁴ Şakir Kesebir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930, s.130-132.

Kömür tüketiminin arttırılması için bazı öneriler sunulmuştur. Ülke dâhilinde yakacak olarak kullanılmakta olan odun kömürü yerine taş kömürü ve linyitin ikamesine çalışılmalıdır. Uygulamaya demiryolu güzergâhında ve linyit madenlerine yakın olan büyük kasabalarda başlanmalıdır. Zonguldak kömürlerinin çok gazlı olması evlerde yakacak olarak kullanılmasını zorlaştıracığından bu sorunun giderilmesi için kömür üreticileri kok, yarım kok ve briket üreten müesseseler kurmaya teşvik edilmelidir. Bu tedbirler alınabilirse kömür üretimi iki katına kolaylıkla çıkabilir fakat ithalatın tamamen önüne geçilemez. Çünkü ithal edilen kömür cins itibariyle Türkiye’de bulunmayanlardır. Bazı ecnebi vapurlar uzun zamandan beri kullanmış oldukları İngiliz kömürlerinden hemen vazgeçemez. Fakat cinsleri İngiliz kömürlerinden çok aşağı olmayan yerli ürünler bu vapurlara tanıtılarak ithalat asgari seviyeye indirilebilir.²⁵⁵

Linyit kömürü için: Linyit kömürü başta Almanya olmak üzere taş madenlerinden sonra en çok kullanılan maden olmakla beraber Türkiye’de fazla kullanılmamaktadır. Aslında linyit madeni ülke içerisinde ham veya briket halinde sanayide ve evlerde; buldukları bölgelerde büyük elektrik santrallerinde yakacak olarak; katran, solar yağı, parafin yağı ve parafin gibi maddelerde kullanılır. Ki Almanya da Bitter Feld linyit havzasındaki “Golpa ve Tschornevisch” elektrik santralinde (3.000.000) kilovat saat cereyan üretir. Bu cereyan da Berlin, Leipzig ve Magdeburg şehirlerine verilir. O zaman biz de İstanbul ve İzmir gibi sanayi merkezlerine yakın bulunan linyit madenleri tetkik edilerek linyitten nasıl istifade edilebileceği araştırılmalıdır.²⁵⁶

Bakır madeni için: Ergani madeni 1892-1910 yılları arasında 92.360 ton siyah bakır çıkartılmıştır. Artvin Kuvarshan madeninden senelik 2.000 ton; Murgul madeninden ise I. Dünya Savaşı öncesinde 15.745 ton siyah bakır çıkartılmışsa da 1930 yılına gelindiğinde bu maden işletilmemektedir. Ergani madeninin işletilememesinin sebebiyse nakliye sıkıntısıdır. Bu durumun düzeltilmesi amacıyla demiryolu yapımına başlanmıştır. Kuvarshan ve Murgul madenleri idaresizlik yüzünden işletilememektedir.

²⁵⁵ Ksebiri, a.g.e, s.132-140.

²⁵⁶ Aynı eser, s.141-157.

Şakir Kesebir'in yabancı sermayeye bakış açısını ise şu şekilde özetlemek mümkündür. Bütün madenlerimizin ve maden işletmelerimizin tamamen milli sermayeye ait olacağını düşünmeyi doğru bulmamıştır. Yapılan incelemelere göre yabancı sermayenin işletmekte olduğu madenlerin hasılatından %58.5 oranında ülkede kaldığı saptanmıştır. Milli sermaye oluşuncaya kadar yabancı sermayeye göz yummak gerektiği belirtilmiştir. Eğer bu yapılmazsa madenlerimizin işletilmesinden vazgeçmek gerekir ki bu da %58'i ülkeye kalan hasılatı mani olmak anlamına geldiğinin altını çizmiştir. Yani Kesebir, yabancı sermayenin milli önemi olan madenler haricinde kalan diğer madenlerimizde çalışmasının düzenlenmesi ve teşvik edilmesinin ekonomik menfaatlerimize uygun bir siyaset olacağı,²⁵⁷ görüşündedir.

2.5.2 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin Düzenlediği Sanayi Kongresi Raporlarında Madencilik

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 18 Aralık 1929'da halkın ithal mallara rağbetini azaltmak, halkı gereksiz harcamalardan uzaklaştırmak amacıyla Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından kurulmuştur. Cemiyet vasıtasıyla, tasarrufun önemini anlatmaya yönelik kampanyalar, sergiler, "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası" gibi etkinlikler düzenlenmiştir.²⁵⁸ Cemiyetin imza attığı en önemli işlerden biri 22 Nisan 1930 tarihinde ilk kez Türkiye sanayicilerine yönelik bir Sanayi Kongresini toplamış olmasıdır. Bu kongre için; ham madde, sermaye ve kredi, vergiler ve rüsum, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve tatbikatı gibi konularla ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından raporlar hazırlanması istenmiştir.²⁵⁹ Maden ihracı sanayisi ile ilgili olarak Madenciler Birliğinin hazırladığı rapora göre madenciliğin himaye edilmesi halinde maden ihracının sekiz milyon İngiliz lirasına ulaşabileceği öngörülmüştür. Devlet himayesinin gerekli olduğu yerler şu şekilde sıralanmıştır:²⁶⁰

Sermaye: Madenin işlenmesi için gereken sermaye oldukça büyük bir yekun tutmakla beraber bazen kazanç, harcamayı dengeleyememektedir ki milli sermayenin

²⁵⁷ Aynı eser, s.344-345.

²⁵⁸ Şafak Altun, *Türkiye'de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi*, s.105.

²⁵⁹ **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, 1930, s. VII. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, 1929 Dünya ekonomik buhranının etkilerini azaltmak için gerekli olan tedbirleri halka anlatmak ve benimsetmek maksadıyla İsmet Paşanın 12.12.1929 tarihinde Mecliste yaptığı konuşma esas alınarak kurulmuştur. Yaşar Semiz, **1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 1991, s.31-32.

²⁶⁰ **1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar**, s.446-449.

kaybına yol açabilecek böyle bir ihtimali aşabilecek bir iktisadi durumumuz yoktur. Bu sebeple madenlerin işletilmesi için yabancı sermaye elde edilmelidir. Yürürlükte olan maden kanununun yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Madencilik gelişebilmesi için aşağıdaki konuların temini zorunludur:

Maden direği: Madenlerin yakınında bulunan ormanlardan yararlanmak için tercih hakkı verilmeli, vergiler düşürülmelidir. Böylece maden cevherinin üretim maliyeti azalacaktır.

Mevaddı infilakiye: Yeraltı patlatma uygulamalarına tabi olan madenlerin bir elden yönetime tabi kılınması madenlerimize büyük zarar vermekte hatta işleyenleri tembelleğe sevk etmektedir. İnfilaklı maddelerin fiyatının üç dört katına çıkması özellikle taş ve sert arazide bulunan demir, bakır, kurşun gibi madenlerin üretim maliyetini arttırmaktadır. İnfilaklı maddeler fiyatının acilen düşürülmesi mecburidir.

Rüsum: Zımpara ve krom gibi maddelerden alınan vergilerin en az %5 azaltılması gerekmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle kısmen veya tamamen vergilerin kaldırılması durumunda madencilik himaye edilmiş olacaktır.

Amele: Ülkede madencilikte çalışan 25.000-30.000 civarında işçi vardır. Eğer ihracatımızın değerini sekiz milyon İngiliz lirasına çıkarmak istiyorsak madenlerde çalışan işçi sayısını 300.000 kişiye yükseltmeliyiz. Madenlerde %10 yabancı personel çalıştırılmalıdır.

Nakliyat: Ülkemizde 100 km için 250 kuruş alınırken diğer ülkelerde 100 km için 180 kuruş alınmaktadır. Ayrıca Türkiye dâhilindeki liman ücretleri de çok yüksektir. İnhisar İdarelerince maden cevherine özel bir tarife uygulanmalıdır.

Kongrede görüşülen bir diğer konu Zonguldak havzasıdır. Kongreye sunulan raporda üretilen kömür üretimini sürekli hale getirmek için hem içeride hem de dışarıda sürümünü sağlamak ilk şart olarak görülmüştür. Özellikle İtalya, Yunanistan, Suriye, Bulgaristan ve Romanya hükümetleri ile yapılacak olan antlaşmalara, Türkiye'nin yapacağı ithalata karşılık Türk kömürü alınması maddesinin konulması tavsiye edilmiştir. İngiliz ve Rus kömürleriyle rekabet edebilmek için Türkiye'nin ithal ettiği kömürlerin üzerindeki gümrük rüsumunu arttırılması gerekmektedir. Yurtdışına ihraç edilen Türk kömürlerine ise hükümetin prim vermesi doğru bir uygulama olacaktır. İç piyasada kömür tüketiminin

arttırılması içinse petrol, benzin ve mazotla işleyen vapurların tesisatını maden kömürü kullanabilecek şekilde değiştirilmelidir. Zonguldak havza kömürleri kok yapımına uygunken İngiltere'den ithal edilen kok kömürü kullanımı için tedbir alınmalıdır.²⁶¹

Kömür üretiminin mevcut durumu ve üretimin arttırılabilmesi için alınacak tedbirler 1930 Sanayi Kongresine sunulmuştur. Bu makaleye göre:²⁶²

Üreticinin kömürü ucuza mal etmesi: Havzada işçilerin barınma ve beslenme sorunları çözülememiştir. Bu da işçilerin üretim performanslarına yansımakta ve işverenle aralarında problemlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Havzadan verim alınabilmesi için işçilerin sorunlarının çözülmesi tavsiye edilmiştir. İşletmenin dağılık olması ocak maliyet fiyatlarını yükseltmiştir. Havzada en çok kömür üretimini yapan Ereğli Şirketi bile birçok küçük ocağın bir elde toplanmasıyla oluşturulmuştur. Avrupa'da tek bir ocaktan günde iki-üç bin ton kömür çıkartılabilirken Ereğli Şirketi iki bin ton kömürü geniş bir sahaya kısım kısım yayılan birçok ocaktan çıkartabilmiştir. Bu demek oluyor ki maliyet fiyatını indirebilmek için ocakların merkezileştirilmesi ve işletmenin daha rasyonel bir biçimde düzenlenmesi gerekmektedir.

Nakliye vasıtaları ve taşıma ücretlerinin ucuzlatılması: Zonguldak limanının derinleştirilmesi, mevcut vinçler yerine hareketli ve yeni vinçler konulması gerekmektedir. Demiryolu malzemesinin tamamının değiştirilmesi zaruridir. Kozlu ve Kilimli İskeleleri tamir edilmelidir. Kayıkların taşıma ücretinin azaltılması ya da bunların yerine taşıma çantalarının kullanılması gerekmektedir.

Deniz nakliyatı: Deniz taşımacılığının henüz düzenlenmemiş olması nakil ücretlerini arttırmaktadır. Örneğin İstanbul'a beş bin mil uzaklıkta olan İngiltere'den gelen bir ton kömürün gemi taşıma ücreti 10-11 şilinken; İstanbul'a yüz kırk mil uzakta bulunan Zonguldak'tan gelen bir ton kömürün taşıma ücreti 150 kuruştur. Ayrıca gelen kömürün vapurdan çıkartılıp Boğaziçi'nde bir depoya konması da masrafı arttırmaktadır. Kömür getiren ve kömür alacak vapurlara yanaşabilecekleri bir depo tesisiyle masraflar indirilebilir.

²⁶¹1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, "Zonguldak Raporu", s.450-452.

²⁶²Hadi, a.g.m.,s.432-435.

Şimendifer ücretleri: Şimendifer nakliye ücretleri kömürlerimizin ülke içinde tüketilmesini engelleyecek kadar yüksektir. Kömür nakliye ücretleri ton kilometrik için bir kuruş indirilmesi gerekmektedir.

Mutavassıt (Aracı) kârın azaltılması: Mümkünse üreticiler satışı kendileri yaparak aracıyı aradan kaldırmalıdır. Hükümetin kontrolünde bir satış sendikası oluşturulmalıdır.

Hükümetin müzaheret (yardım): Hükümet kömür veya kömürün çıkartılması için kullanılan araçlar üzerindeki resimleri hafifletmelidir. İnfilak malzemelerinin fiyatları Avrupa'dakilerin üç katıdır. Maliyet fiyatlarında oldukça büyük bir yekun tutmakta olan infilak malzemelerinin yüksek ücretleri madencileri zor durumda bırakmaktadır.

Hükümet, iç piyasada odun ve odun kömürü yerine taş kömürü ya da linyit kullanılmasını özendirerek ve Doğu Akdeniz ülkelerine ihracat yapabilmek için ticaret anlaşmaları imzalayarak kömürün üretimini koruyabilir.

Aynı kongrede kömür işçisinin durumu ele alınmıştır. Yerli işçiler on beş günde bir değişmektedir. Madencilik meslek olarak yapan daimi işçimiz yok denecek kadar azdır. Çalışma şartlarının kötü olması, yattıkları yerlerin iyi olmaması, yetersiz beslenme gibi sebepler madene çalışmak için gelen işçilerin tekrar köyüne kaçmasına neden olmuştur.²⁶³

Linyit kömürü üretiminin mevcut durumu, üretimin arttırılabilmesi için alınacak tedbirler 1930 Sanayi Kongresine sunulmuştur. Bu makaleye göre Türkiye'de Zonguldak haricinde çıkartılan kömürlerin hepsi esmer kömürdür. Anadolu'da iki büyük sahası vardır. Batı Anadolu'da özellikle Soma, Nazilli ve Söke'de bol miktarda esmer kömür bulunmaktadır. Soma linyitleri, Zonguldak kömürlerinden sonra iktisaden önemli yere sahip olabilecek durumdadır. Nazilli ve Sarayköy'de bulunan linyitler sanayide kullanılabilirler. Kızılırmak kavsı ve Şarki Anadolu'da ise Çeltik kömürleri, Samsun-Sivas hattı için işletilmektedir. Linyit kömürü Türkiye'de fazla kullanılmamaktadır. Ancak linyit kömürü şu alanlarda kullanılabilir:

²⁶³Vedat Nedim, "Kömürde Devletçilik", **Kadro Dergisi**, S. 25, İkincikanun 1934, s.18-19.

Ham veya briket halinde sanayide ve evlerde yakacak olarak: Ülkemizde linyit kömürlerinin sobalarda yakılamayacağı yönünde bir inanış olsa da Bavera'da linyit kömürleri hem sanayide hem de evlerde kullanılmaktadır. Bu kömürün yakılabileceği kazan, fırın ve sobaların şekil ve özellikleri tespit edilmelidir.

Buldukları bölgelerde büyük elektrik santrallerindeki kazanlarda yakacak olarak: Örneğin Soma ve İstanbul civarındaki linyitler, buldukları bölgede yakılarak üretilecek olan elektrik cereyanı İstanbul veya İzmir'in merkezlerine ve kasabalarına ulaştırılmalıdır. Linyit kömürünün cinsi müsait olduğu takdirde kömürden, benzol, katran, solar yağı, parafin gibi maddeler çıkartılabilir.²⁶⁴

Krom yataklarıyla ilgili olarak: 1930 Sanayi Kongresinde; Dağardı madeninin nakliyatı Kütahya-Tavşanlı hattının inşası dolayısıyla kolaylaştığı, Fethiye'deki krom şirketinin inşa ettiği tathirhane(yıkama), yeni yollarla üretimini arttırmaya başladığı ve krom üretiminin arttırılabilmesi için nakliye koşullarının düzeltilmesi, özellikle ruhsatnameler için alınan rüsumun düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁵

Türkiye'nin sanayileşmesinde yapılan hatalar da sanayi encümenine rapor halinde sunulmuştur. Sürekli yapılan fakat çare bulunamayan sanayileşme hatalarımızın ilki nakliyat, işçi gibi durumlara dikkat edilmeksizin seçilen fabrika yerlerinin yanlışlığıdır. İkincisi fabrikanın verimli olması için gerekli olan alan planlanmasının doğru yapılamamasıdır. Üçüncüsü müteşebbisin sermayesinden daha büyük bir işe girişerek borçlanmasıdır. Böylece sermaye ve faizin toplamı fabrikanın değerini geçmektedir. Dördüncüsü yapılacak olan işletmeye uygun eleman olmadan fabrikaların açılmasıdır. Böylece ne imalatında ne de satışında uzmanlaşma olmamıştır. Beşinci olarak aynı ürünü üreten bir fabrika varken sırf kâr ediyor diye aynı yerde aynı üreten bir fabrika açmaktır.²⁶⁶ Dikkat çekilen hususların düzeltilmemesi halinde sanayi yatırımlarının boşa gideceği vurgusu yapılmıştır.

2.5.3. Madenciler Birliği Tarafından Hazırlanan Rapor

İktisat Vekili Celal Bey'i ziyarete gelen Madenciler Birliği Heyeti, Türk madenciliğinin içinde bulunduğu durumu ve düştüğü sıkıntılı vaziyetten

²⁶⁴Hadi, a.g.m.,s.435-436.

²⁶⁵ Hadi, a.g.m.,s.440

²⁶⁶İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", **Kadro**, S: 10, Birinci Teşrin 1932, s.23.

kurtulabilmesinin çarelerini içeren bir temenni listesi sunmuştur. Bu listede madencilikte kullanılan malzeme meselesinin bir an evvel Heyeti Vekileden çıkarılması, nakliye tarifelerinin azaltılması, orman vergisinin indirilmesi ve Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlananların bina buhran vergisinden istisnası konuları bulunmaktadır.²⁶⁷ Aslında verilen listede yazılan istekler Vekâletin sürekli karşılaştığı sorunlar olmakla birlikte alınan kararlar kökleşmiş olan bu sorunların hemen çözülmesini engellemiştir.

Madencilerin isteklerini değerlendiren bir yazıda, Belçika ve İngiltere’de maden sektörüne birçok kolaylık sağlandığı; İngilizlerin kömür ocaklarında kullanılan direkler ve keresteler için gümrük vergisi almadığı örnek gösterilmiştir. Ayrıca dünya piyasasında Türkiye’nin krom satışında birinciyken devletin aldığı yüklü vergiler yüzünden ücretlerin arttığını ve rekabet gücünün azalarak krom üretimimizin azalma noktasına geldiği hatırlatılmıştır.²⁶⁸ Fransa’da hazırlanan bir raporda maden kömürüne yeni vergi konulmaması ve mevcut vergilerin indirilmesi tavsiyesine yer veren makale, Türkiye’de madenciliğin devlet nazarında hazineye bol para akıtan servet kaynağı olarak görüldüğünü ve doğal olarak bu zihniyetin madenciler üzerindeki vergi yükünü azaltmadığını yermiştir. Halbuki dışarıya satılan özellikle Türk kömürleri üzerinde devlet resimlerinin kaldırılmasının ekonomiyi canlandıracağı belirtilmiştir.²⁶⁹

Madenciler Birliği şikâyetlerinde haklıdırlar. Gerçekten de Zonguldak’ta üretilen kömür fiyatları vergiler, kömürün vapura teslimi yüzünden artmaktadır. Vergilerin üretilen kömürleri ne yönden etkilediğini bir örnekle açıklarsak ki bu örnek şikâyetlerin sebebini desteklemektedir, 1932’de 184 bin ton kömür üreten şirketlerden birinin ödediği vergi ve resim miktarı şu şekilde olmuştur:

74.000 Maden resmi	20.000 Buhran vergisi
30.000 Orman resmi	46.000 Kazanç vergisi
27.750 dinamit resmi	27.000 Gümrük resmi

²⁶⁷ “Madencilerimizin Haklı Talepleri”, **Cumhuriyet**, 25 Kanunuevvel 1932, s.1.

²⁶⁸ Yunus Nadi, “Hayati Bir Mesele: Madencilerimizin Dertleri”, **Cumhuriyet**, 29 Kanunuevvel 1932, s.1.

²⁶⁹ Yunus Nadi, “Türk Madenciliğine Hayat ve Hareket Vermekliğimiz Lazım”, **Cumhuriyet**, 30 Kanunuevvel 1932, s.1. Fransa’nın 40-50 milyon ton kömür ürettiğini ve onların üretimini yanında bizdeki kömür üretimini çok küçük boyutlarda kaldırdığını mukayese eden yazar Fransa hükümetinin yaptığı gibi madenciliği geliştirmek için aldığı vergileri indirebilecekken bizde bunun yapılamamasının aslında sebeplerini makalesinde belirtmiştir.

12.000 Amele Birliği Aidatları

6.000 Ticaret Odası vergisi

Yani üretici toplamda iki yüz doksan altı bin yedi yüz elli lira vergi ödemiştir. Bu da demek oluyor ki havzada üretilen kömürün her tonuna 160 kuruş vergi isabet etmektedir. Oysa İngiltere ve Almanya hükümetleri kömürün dışarıya satışından vergi almadıkları gibi üreticilerin zararlarını da karşılayarak işletmelerin kapanmasını engellemişlerdir.²⁷⁰

Bu şikâyetler üzerine hükümet ihraç edilen maden cevherlerinin dünya piyasasına sürümünü kolaylaştırmak için madenlerden alınan nisbi vergilerin azaltılmasına yönelik kararname yayınlamıştır. İlk maddede borasit, krom, zımpara madenleri ile maden kömürlerinin nisbi resimleri ihraç ettikleri oran üzerinden düşürülmüştür. Üçüncü maddede nispi resimlerin maden işletmelerinin ülke içine ve dışına sattıkları bütün madenlerden borasit için %16, krom ve zımpara için %10, maden kömürü için %5 tahsil edilip %1 nisbi resme karşılık gelen miktarların gelir kayıt ve geri kalan bakiyesi aynı işletmeler adına emanet hesabına alınır. 1933 yılı içinde satılıp ihraç için yüklenen madenlerin hesaplarının ve vesikalarının 1934 senesi mart ayının sonuna kadar İktisat Vekâletine gönderilmesi vardır. Beşinci maddede borasit, çimento, krom, linyit, madenkömürü ve zımpara hariç tüm diğer madenlerin nisbi resimleri %1'e indirilmiştir.²⁷¹ Böylece ihraç edilen madenlerin yurtdışında daha fazla satış olanağının yakalanması ve madencilerin de kâr etmesi amaçlanmıştır.

Türk Madenciler Birliğinin, bir diğer önerisi ise Hükümet'ten maden sanayisindeki bu buhrana karşı başka memleketlerde olduğu gibi himaye edilmeleri isteğidir. Çünkü Fethiye'deki manganez ve krom madenlerinin -1929 Dünya Ekonomik Bunalımından etkilenerek- üretimleri azalmaya başlamıştır.²⁷² Bu durumda madencilikteki ortak sorun aslında madenler üzerindeki vergi oranlarının yüksek olması, kullanılan patlayıcı maddelerin pahalı olmasıdır. O halde vergi oranlarının indirilmesi, patlayıcıların maliyet fiyatı üzerinden madencilere verilmesi

²⁷⁰Raşit, "Zonguldak Kömürleri", **Cumhuriyet**, 18 Mart 1933, s.4.

²⁷¹"Madenlerimizin Sürümünü Kolaylaştırmak", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Nisan 1933, s.3.

²⁷²"Maden Buhranı: Madencileri Himaye İçin Bir Kanun Hazırlanıyor", **Akşam**, 16 Şubat 1931, s.1.

ve madenlerin takas usulü yoluyla ihraç edilmesi uygulamaya geçirilirse madencilikte gelişme kaydedilebilir, düşüncesi vurgulanmıştır.²⁷³

2.6. 1923-1931 Yılları Arasında Maden İmtiyazları

Manganez madeni rezerv ve içerdiği cevher bakımından en güçlü kaynak olarak Finike çevresi ve Ereğli’de bulunmaktadır. En zengin manganez bölgesi ise Fethiye’dedir.²⁷⁴ Fethiye 1927 yılından itibaren canlanmaya başlamıştır. Çünkü iki şirket maden arama işini ele almış ve ocakların uygun olup olmadığı araştırılmaya başlanmıştır.²⁷⁵ Bunlardan ilki Alman sermayeli Cenubi Anadolu Maden Şirketi olup Fethiye’ye yakın Gölcük limanında manganez madeni işletmiştir. Şirket Fethiye civarına işçi evleri, dispanser ve işçi çocukları için evler yapmıştır. Fethiye civarında büyük manganez yatağı üzerine 1.5 milyon liralık tesisat kurulmuştur. Ancak cevherin derecesinin düşük olması ve Rusların fiyatları %40 oranında düşürmesi sebebiyle 1930 yılında bu madenlerin üretimi azalmaya başlamıştır.²⁷⁶ Fethiye’de manganez arayan bir Alman şirket Fethiye’deki tesisatını tamamlamış ve limana altı kilometre mesafeye kadar havai hat yaparak üretime başlamıştır.²⁷⁷

Gediz’in 24 km batısında Göynük Çiftliği, Bandırma ve İzmir arasında Demirkapı, İzmir civarında Sülökköy, Ödemiş ve Balıkesir’le Edremit arasında İvrindi, Aydın dolayında ve Samsun-Sivas yolu üzerindeki Turhal’da antimuan yatakları bulunmaktadır. 15 Nisan 1929 yılında Balıkesir’in Susıgırlık kazasının Demirkapı köyünde bulunup Ahmet Hamdi Efendiye ait olan antimon madeninin %15 hissesinin Fransa vatandaşı Pol Dorene devir ve ihalesi İcra Vekilleri Heyetinin 17 Nisan 1929 tarihli içtimasında görüşülerek kabul edilmiştir.²⁷⁸ Özdemir Antivan Ltd Şirketi tarafından Turhal’daki maden cevheri işlenmiştir.²⁷⁹

²⁷³Zeki Doğanoglu, “Kaybettiğimiz Bir Servet Menbarı: Madencilik”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1933, s.4.

²⁷⁴Tülay Duran, “Osmanlı İmparatorluğunda İmtiyazlar “Manganez Madeni İmtiyazları” (VII)”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 54, (Temmuz 2001), s.28-29.

²⁷⁵“Güzel Fethiye’de Maden İşleri”, **Ticaret**, 15 Nisan 1929, s.1. Madencilik faaliyetlerinin başlaması Fethiye’deki arazi fiyatlarını da arttırmıştır.

²⁷⁶Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C.A), A. IV-8, D. 56, F.29-30., s. 5.

²⁷⁷“Fethiye’deki Manganez Madenleri”, **Akşam**, 17 Mayıs 1930, s.3.

²⁷⁸BCA, FK:030.018.01.02 YN: 3.22.15 s.1.

²⁷⁹“Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciligi”, s.273.

Keban'da bulunan ve 1299 senesinden beri atıl olan gümüş madenlerinin işlenmesine karar verilmiştir. Madenin bulunduğu Seftil dağı altında bin amelenin çalışabileceği kadar geniş tüneller ve kuyular vardır. Buradaki maden damarlarının zengin olduğu düşünülüp gümüşten başka altın, kükürt, mermer damarları da bulunmaktadır. Dört mühendis tarafından sondaj çalışmaları yapılırken on dört mühendisin de madene gelmesi beklenmiştir.²⁸⁰

Karaburun'daki cıva madenlerinin Amerika'dan getirtilen makineler vasıtasıyla üretimi arttırılmıştır. İşletilen maden Çullu, Kalecik ve Manastır köylerinin ortasındadır. Günde doksan kiloluk üretim yapılmıştır.²⁸¹

1929 yılı boyunca birçok maden arama başvurusu askeri gerekçelerle reddedilmiştir. Bursa'nın Orhaneli kazasının Yakuplar, Çivili ve Mustafa Kemal Paşa kazasının Kesteli ve Ömeraltı köylerinde krom, demir, bakır ve mispikel madenleri aramak üzere Türkiye Cumhuriyeti tebaasından İzzet Pertev Karmitani ve yine Bursa Vilayeti merkez kazasına bağlı Aksu köyünün Maşalatan'da arsenik ve sair madenler aramak üzere emekli Kaymakam Cemal Bey ile arkadaşları Ömer Hilmi, Ali ve Kimyager Artaki Efendilerin ruhsat istemleri bahsi geçen yerlerde maden aramalarının mahzurlu olması sebebiyle reddedilmiştir.²⁸² Kastamonu'nun İnebolu kazasının Küre mahalinde saltanatı sakıta Naile Hanım'a ait olan bakır madeni imtiyazının 28 Nisan 1929'da feshedilmesine karar verilmiştir.²⁸³ Ankara'nın Keskin kazasının köylerinde muhtelif cins maden aramak üzere ruhsatname verilmesini isteyen Alman tebaasından Yuhan Hofman'ın talebi askeri mahzuru olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁸⁴ Antalya'nın Finike ilçesinde krom, bakır, manganez madeni arama için imtiyaz verilen Doktor Münir Beyin ruhsatnamesi bu bölgede maden araması mahzurlu olması gerekçe gösterilerek iptal edilmiştir.²⁸⁵

1922 yılında Menteşe Sancağının Peksimet Köyü sınırları içinde bulunan ve imtiyazı Kalimnozlu Mihal Manıklı'ya ait olan simli kurşun madeni imtiyazı feshedilmiştir.²⁸⁶ 1923'te Muğla'nın Kargı ve Yanıklar Köyünde bulunan krom

²⁸⁰ "Yakında Gümüş Madenleri İşletilecek", **Son Posta**, 22 Birinciteşrin 1934, s.4.

²⁸¹ "Karaburun'daki Madende Cıva İstihsali arttırılıyor", **Son Posta**, 5 Nisan 1938, a.5.

²⁸² BCA. F.K: 030.018.01.02 YN:41.90.002 s.1.

²⁸³ BCA, FK:030.018.01.02, YN: 3.29.001 s.1

²⁸⁴ BCA. F.K: 030.018.01.02 YN:46.42.009 s.1.

²⁸⁵ BCA. F.K: 030.018.01.02 YN:22.58.8, s.1.

²⁸⁶ BCA, FK:30.18.1.2, YN:5.22.3, s.1.

madeni imtiyazına sahip olan Silistreli Mehmet Vasıf'ın tüm haklarını Salih Zeki'ye satmasına izin verilmiştir.²⁸⁷ 1924'te Yalvaç Linyit Madeninin işletme imtiyazının İskeçeli Ali Rıza, Tavaslı İbrahim Ethem ve Yörükzade Mehmet Emin Beylere verilmesine karar verilmiştir.²⁸⁸ İtalya vatandaşı Jorc Vitalis'in elinde bulunan Balıkesir Borasit Madeni işletme imtiyazının, yeniden yapılması gereken ihalesinin Türkiye-İtalya arasındaki siyasi ilişkilerin kurulmasından sonraya ertelenmesine karar verilmiştir.²⁸⁹ Yine Balıkesir'in Sultançayır'ı Köyündeki Borasit Madeni arama ve işletme imtiyazı hisselerinin bir kısmının Mehmet Tevfik ve Cemal Beylere devredilmesi işlemi kabul edilmiştir.²⁹⁰ 1926'da İtalyan uyruklu Jorz Ralli'ye imtiyazı ait olan Balıkesir'in Demirkapı ve Ömerköy Köylerinde bulunan borasit madeni işletme imtiyazı Şemseddin Bey'e devredilmiştir.²⁹¹ Aynı yıl Kocaeli'nin Akçukur ve Karatekeli Köylerinde bulunan ve bakır işletme imtiyazına sahip olan Alman Elyas Rupen'in imtiyazı madenin işletilmediği anlaşıldığından feshedilmiştir.²⁹²

1924 yılında Muğla'nın Çengel Köyünde bulunan krom madeni işletme imtiyazı Amerikalı Thomas'a verilmiştir.²⁹³ Aynı yıl Menteşe'nin Kozağaç köyünde bulunan Ceyms Vital'e ait olan zımpara madeni imtiyazı Amerika vatandaşı Ernest Emanifkoy'a devredilmiştir.²⁹⁴ 1925 yılında Eskişehir'in Sepetçi Köyündeki magnezit ocağı imtiyazı Fransız vatandaşı İzak Yazıyel'e verilmesi uygun bulunmuştur.²⁹⁵ Kastomunu'nun Aztuvay kasabasının Divandağı Köyünde bulunan İbrahim ve Hüseyin Agah Paşa varisleriyle Yusufidis arasında çekişmeli olan kömür madenine ait ruhsatname ve imtiyazı 1928 yılında feshedilmiştir.²⁹⁶ Mersin şehrinin Elvanlı nahiyesinde bulunan ve 18 Mart 1914 tarihinde Merakizade Mahmut Efendi ve Şürekasına verilmiş olan Krom madeni imtiyazı, kanunen belirtilen süre içerisinde yeni bir Mesul Müdür tayin edilmediğinden 1928 yılında feshedilmiştir.²⁹⁷ Balıkesir'de bulunan ve 1898 tarihli fermanla Hatice, Ayşe, Sıdıka, Münevver,

²⁸⁷ BCA, FK:30.18.1.1, YN:7.26.10, s.1.

²⁸⁸ BCA, FK:30.18.1.1, YN:8.46.2, s.2.

²⁸⁹ BCA, FK:30.18.1.1, YN:8.48.3, s.1.

²⁹⁰ BCA, FK:30.18.1.1, YN:9.13.12, s.1.

²⁹¹ BCA, FK:30.18.1.1, YN:19.37.19, s.1.

²⁹² BCA, FK:30.18.1.1, YN:19.38.1, s.1.

²⁹³ BCA, FK:30.18.1.1, YN:10.31.4, s.1.

²⁹⁴ BCA, FK:30.18.1.1, YN:11.51.8, s.1.

²⁹⁵ BCA, FK:30.18.1.1, YN:13.14.9, s.1.

²⁹⁶ BCA. F.K: 30.18.1.2 YN:1.1.17, s.2.

²⁹⁷ BCA. FK: 30.18.1.2 YN:1.9.14, s.1.

Fatma, Zehra Hanımlarla Kıvamettin ve Ekrem Hasan Beylere ait olan 46 paylı antinom madeni hissesinin Sosiyete Jeneral de Min ve Metalorji Şirketinin temsilcisi Jak Deskofi'ye devrine izin verilmiştir.²⁹⁸ Ödemiş kazasının Bucak köyünde bulunan Hacı Mehmet Nazif'e ait olan cıva madeninin feshedilmesine karar verilmiştir.²⁹⁹ Yine Muğla'nın Sultaniye Köyünde bulunan ve Amerikalı Rofoz Leyin'e ait olan krom madeninin işletilmediği tespit edilince imtiyaz feshedilmiştir.³⁰⁰

1926 yılı içinde hükümet, Osmanlı Devleti tarafından Muğla'nın çeşitli yerlerinde İngiliz uyruklu Ernest Paterson'a verilen altı krom madeni işletme imtiyazını yeniden onaylamıştır.³⁰¹ Ek olarak Muğla'nın Kargı Çiftliğinde ihale edilen krom madeni imtiyazının da Paterson'a verilmesini tasdik etmiştir.³⁰²

Nasuh ve Kadir Efendiler, 1929'da Eskişehir'in Küplü Köyünde antinom, çinko ve krom madenleri aramak için aldıkları ruhsatnameyi Alman Alfret Paluka'ya satmak için yaptıkları başvuru üzerine müsaade verilmiştir.³⁰³ Alfret Paluka, yine 1930 senesi içinde Eskişehir'in Gündüzler Köyünde Mustafa Mermi Bey'in sahip olduğu krom madeni arama ruhsatnamesini de devralmıştır.³⁰⁴ Aynı şahıs, Mehmet Celal ve Mustafa Efendilerin elinde olan Eskişehir'in Sazak Köyündeki krom ve demir madeni arama ruhsatnamesini satın almıştır.³⁰⁵

Uşakzade Muammer ve arkadaşlarına verilen İzmir'e bağlı Kavacık, Efes Çukuru köylerindeki bakır, pirit, çinko ve kalay madeni arama imtiyazı bölgenin altın madenleri imtiyaz haritası dâhilinde bulunduğu tespitini üzerine iptal edilmiştir.³⁰⁶

Meclis'te görev yapan mebusların da maden işletme imtiyazına başvuru yaptığı ve kabul edildiği gözlenmektedir. Örneğin Kastamonu'nun Uluyukarı ve Baca Köylerindeki demir, manganez, kükürt madenleri arama imtiyazı hisselerinin bir kısmının Maraş Mebusu Mithat Bey'e devredilmesine izin verilmiştir.³⁰⁷ Adı geçen Mebus Mithat Bey, 1925 yılı içinde ayrıca Daday ilçesinin Kozluviran

²⁹⁸ BCA, FK:30.18.1.2, YN:1.10.34, s.1.

²⁹⁹ BCA, FK:30.18.1.2, YN: 4.35.10, s.1.

³⁰⁰ BCA, FK:30.18.1.2, YN:25.7.17, s.1.

³⁰¹ BCA, FK:30.18.1.1, YN:22.80.8, s.1.

³⁰² BCA, FK:30.18.1.1, YN:22.81.19, s.1

³⁰³ BCA, F.K: 30.18.1.2 YN:11.39.17, s.1.

³⁰⁴ BCA, F.K: 30.18.1.2 YN:12.49.6, s.1.

³⁰⁵ BCA, F.K: 30.18.1.2 YN:14.70.19, s.1.

³⁰⁶ BCA, F.K: 30.18.1.1, YN:23.21.20, s.1.

³⁰⁷ BCA, FK:30.18.1.1, YN:15.55.3, s.1.

Köyündeki maden arama imtiyazının %70'ine sahip olmuştur.³⁰⁸ 1928'de bir başka mebus, Muğla milletvekili Yunus Nadi Bey, imtiyazı Nuri Aziz ve Faik Sabri Beylere ait olan Manisa'nın Soma ilçesinde Linyit Madenini devralmıştır.³⁰⁹

2.7. 1929 Dünya Ekonomik Buhranın Etkilerini Azaltmak İçin Alınan Ekonomik Tedbirler

Amerika'da başlayan 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yanında bir de Osmanlı borçlarını ödeme zamanı gelen Türkiye³¹⁰, Türk parasının sarsılan dış değerini toparlamak istemiştir. Türk parasının değerinin korunması, para ve kredi faaliyetlerinin düzenlenmesi için 11 Haziran 1930 tarihinde T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Böylece sağlam ve istikrarlı para anlayışına geçilerek maliye politikasında denk bütçe ve düzgün ödeme ilkesi benimsenmiştir. Önce gelirin elde edilmesi sonra harcanması anlayışına geçilmiş, borçlanmaya sıcak bakılmamıştır.³¹¹ Nitekim borçlanmamak için dış ticaretinin %90'nını kliring anlaşması olan devletlerle yapmıştır.

İhraç ürünlerde standart bir yapı oluşturmak ve Türk ürünlerinin piyasada tercih edilirliliğini arttırmak amacıyla kanun çıkartılmıştır. 19 Haziran 1930 tarihli 1705 numaralı "Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanunla" ihraç edilen mamullerin kalitesinin artırılması amacıyla ilk olarak fındık ve yumurta üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Daha sonra çekirdeksiz kuru üzüm ve palamut ihracatları kontrole tabi tutulmuştur.³¹² Ancak ekonomik kriz gün geçtikçe derinleşmeye başlamıştır. Özellikle bakır, kurşun, çinko, cıva gibi madenlerin piyasa değerleri 1933 yılında, 1910-1914 ve 1925-1929 tarihlerindeki kıymetlerinin üçte biri oranına inmiştir. Petrol ve kalay üreticileri, aralarında satış ve üretim üzerinde anlaşarak fiyat düşmelerini engellemişken bakır üreticileri kendi aralarında anlaşamadıkları için fiyatlarda düşüş yaşamıştır.³¹³ Buhranın etkisiyle

³⁰⁸ BCA, FK:30.18.1.1, YN:12.73.6, s.1.

³⁰⁹ BCA, FK:30.18.1.1, YN:1.10.30, s.1.

³¹⁰1929 senesinde 411 milyon lira; 1930 senesinde 293 milyon lira; 1931 senesinde 253 milyon lira ve 1932 senesinde ise 187 milyon liralık ihracat yapan Türkiye'yi buhranın nasıl etkilediğini görmek verilen rakamlarla mümkündür. **Bkz.** BCA, FK: 030.10, YN: 166.155.5, s.12.

³¹¹ Eroğlu, **a.g.m.**, 66-67.

³¹²BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02, s.6.

³¹³**Ali İktisat Meclisi Raporları**, "Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?" Neşriyat Serisi A, No:14, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933, s.8.

daralan ticaret hacminin ve fiyat düşüşlerinin Türkiye'ye etkisi şu şekilde olmuştur: 1929'dan 1932'ye kadar fiyatlardaki düşüş fındık ve afyonda %73; tütün ve incirde %50; pamukta %48; zeytinyağı ve üzümde %43 oranına varmıştır. Böylece Türkiye'nin ihracatının kıymeti 155.000.000 liradan 102.000.000 milyon Türk Lirasına; dış ticaret toplamı ise 441 milyon liradan 187 milyona düşmüştür. Bu durum çiftçilerin satın alma kuvvetini azaltarak büyük ticaret merkezlerinde durgunluğa sebep olmuştur.³¹⁴

1929 Dünya Ekonomik Buhran sırasında İş Bankası, 1928 yılı itibariyle "Kumbara Seferberliği" adıyla tasarrufları teşvik etmeye başlamış, 25 Aralık 1929 tarihini "Tasarruf Günü" olarak ilan etmiştir. Ziraat Bankası da İş Bankasının başlatmış olduğu bu seferberliğe katılmıştır.³¹⁵ 1932 yılındaysa tasarruf hareketine katkıda bulunmak amacıyla en çok para biriktiren kumbara sahiplerine her ay birer küçük hediye-cep defteri, İPEKİŞ ürünü eşya vs...-göndermeye karar vermiştir.³¹⁶

1931 yılında İktisat Vekâletinin hazırladığı "Buhran Raporu" adlı değerlendirmede buhranın etkilerini en aza indirmek için hükümetin aldığı ve alması gereken tedbirler özetlenmiştir. Buna göre: İktisadi inkılabı ortaya çıkartacak kişisel ya da zümresel teşebbüsler olmadığından devlet memleketteki iktisadi hayatla 1929'dan beri yakından ilgili olmak zorunda kalmıştır. Milli sanayi, devletin himayesinde olduğu için buhrandan fazla etkilenmemiştir. Ancak sanayiye yön verecek olan bir sanayi programına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Sanayi programının içerisinde hammaddelerimizin standardizasyonun mutlaka yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Zira hammaddenin standardizasyonu yalnızca milli sanayinin kalkınması için değil ayrıca ihracat esnasında madenlerin kıymet kazanmasını sağlamış olacaktır. Hammadde ticaretinde alıcı ile satıcı arasındaki ihtilafların giderilmesi, bu alışverişte hakem vazifesi görmek için borsalarımızın ihtiyaca göre düzenlenmesi ve yetkili kılınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.³¹⁷ 25 Mart 1933 tarihinde ihracatı yapılan maden cevherlerinin sürümünü

³¹⁴"*Ecnebilere Göre Mali ve İktisadi Vaziyetimiz*", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1933, s.5.

³¹⁵ Meral Tecer, **a.g.m.**, s.106.

³¹⁶ BCA, FK:490.1.0.0, YN:1304.331.3, s.9.

³¹⁷ BCA, FK: 030.10 YN: 26.152.10, s. 1-22.

kolaylaştırmak üzere madenlerden alınan nisbi resimlerin azaltılmasına karar verilmiştir.³¹⁸

1933 yılında Âli İktisat Meclisi, milli sanayiye geliştirmek için bir program düzenlenmesine karar vermiştir. Meclis'in üzerinde durduğu konular iki türdür. Bunlar hammaddesi ülkede yetişen/çıkartılan sanayi ve hammaddesi ülkede olmamakla birlikte imalatı kârlı olan işletmelerdir. Sanayi programının ilk sırasına yani en yüksek himaye derecesine, ürün olarak çok kullanılan ve ülkede hammaddesi bulunanlar konulmuştur. Himaye konusu ise aşırı korumanın sanayiciye fazla kâr bırakarak hayat pahalılığını tetikleyebileceği ve hammadde kıymetini yükseltebileceği düşünülerek onaylanmamıştır. Meclis'e göre himaye, çeşitli sanayi kollarının milli iktisattaki rolleri göz önünde bulundurularak maliyet hesabı esas alınarak yapılmalıdır; devlet sanayisinin tesis ve idaresinde ticari teşebbüslerde gözetilen esaslar geçerli olarak sadece sanayi için gerekli sermayeyi ve tekniği sağlamalıdır. Devlet, halkın refah seviyesi yükseldiğinde piyasayı özel teşebbüse bırakmalıdır. Bu noktada Ali İktisat Meclisi devlet sanayiciliğini daimi bir devlet vazifesi olarak gören Sanayi Ofisi Kanundan ziyade eski Sanayi ve Maadin Bankası kanunundaki ana prensibe daha yakındır. Programın himaye prensipleri şöyle olmalıdır:

Zirai hammaddelerle ülkenin hayvancılık ve genel ziraatına yardımcı olacak sanayi önemlidir ve himaye edilmelidir. Örneğin şeker hem ziraat hem hayvancılık hem de sanayi itibarıyla ülke için önemlidir.

Hammaddeleri memlekette yetişmeyen ve yetişmesi ya hiç mümkün olmayan ya da çok sonraları mümkün olacak olanlar himaye edilebilir. Örneğin lastik kundura sanayisi gibi. Bu kunduraların imal edildiği lastik ve keten bezleri ülkede üretilmemektedir. Bunlar burada işlenip satıldığında ülkeye %30-40 oranında kâr kalsa bile yerli hammadde kullanan kunduracılar işsiz kalmışlardır. Lastik yerine ince kösele ve keten yüz yerine de ince deri kullanmak mümkündür. O zaman lastik kundura yapanları himaye etmek doğru değildir. Aynı durum ham petrol tasfiye sanayisi için de geçerlidir. Dışarıdan gelen petrol, devletin vazgeçtiği vergilere değecek kadar önemli bir parayı ülkeye kazandırmamıştır. Ayrıca gerçek bir sanayi

³¹⁸BCA, FK:030.018.01.02 YN: 35.22.015 s.1.

meydana getirmediği gibi himaye yoluyla bu işle uğraşanlar vergi ve resim vermekten kaçınmıştır. İmal kuvvetlerinin ancak %25'ini memlekette bırakan önemsiz sanayi ile birinci derecede önem verdiğimiz ve tamamı ülkemizin mamulü olan sanayiye aynı himayenin uygulanması doğru bulunmamıştır.

Bunlara ek olarak Teşvik-i Sanayi Kanunu, gümrük himayesi, kontenjan siyaseti gibi tedbirlerle sanayinin himayesi sağlanmaya çalışılsa da bu ancak devletin sırtından geçinen bir zümreyi beraberinde getirmiştir. Türkiye’de sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmı hammaddesi işlenmiş ve çoğu zaman tam işlenmiş olarak gelen ithal malzemenin çok küçük işlemlerle değişikliğe uğratarak ticari faaliyetlerde bulunmuştur. Hiçbir kontrol yapılmadan verilen himayeler, Türkiye’de “küçük esnaf sanayisini” doğurmuştur. Bu işletmeler küçük dükkanlar veya evlerin içine konulan birkaç makineden oluşup işletme tarzları bilgisiz olduğundan pahalı imalat yapmışlardır.³¹⁹

Yukarıda bahsedilen sebepler şunu göstermektedir ki 1923-1929 yılları arasında ekonomik beklentilere ulaşamamıştır. Paris Büyükelçisi Fethi Bey, 1930 yılı Temmuz ayında iznini geçirmek üzere Türkiye’ye gelmiştir. Fethi Bey, Yalova’da Mustafa Kemal’i ziyaret ederek Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik durumdan kurtulması için Fransa’nın yardıma hazır olduğunu elçi sıfatıyla kendisine resmen bildirildiğini iletmiştir. Türkiye’nin ekonomik durumunun dışarıda çok kötü görüldüğünü, dış borçları ödemekten kaçınmasının Türk mali güvenirliliğini sarstığını belirtmiştir. Bu durumun dış kredileri durduracağı uyarısında bulunmuştur.³²⁰ Bu görüşmeler Fethi Bey’in Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmasıyla sonuçlanmıştır. Fırkanın on bir maddelik programının çoğunun ekonomik ve mali işlerle ilgili olup liberal anlayış hâkimdir. SCF’nin halk tarafından ilgi görmesi, ekonomik politikanın başarısızlığını ortaya koymuştur.³²¹ Fethi Bey, Avrupa’nın gelişmesinde liberalizmin etken olduğunu savunmuştur. Ona göre liberalizm, devlete ait olan işlerin devlet tarafından, millete ait işlerin bireylere

³¹⁹Ali Süreyya, “*Sanayi Programı Ali İktisat Meclisi Bir Rapor Hazırladı*”, **Cumhuriyet**, 24 Kanunusani 1933, s.5.

³²⁰Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, 1982, s.29-31.

³²¹Ertan, **age**, s.22-23.

bırakılarak müdahale edilmemesidir.³²² Ancak SCF uzun ömürlü olmamış ve kendini feshetmiştir.

Sonuç olarak 1929 Dünya Ekonomik Buhranıyla liberal kapitalizm yıkılmıştır. Sanayisi gelişmiş olan devletlerde sermayedar, sorunların bireysel teşebbüslerle çözülemeyeceğinin anlayınca devlet müdahalesini istemiştir. Dünyadaki bu eğilim Doğu Avrupa’da sosyalizme; Batı Avrupa ve Amerika’da müdahaleci kapitalizme geçişi sağlarken Türkiye gibi özel teşebbüsün güçlü olmadığı ülkelerde devlet müdahalesi daha fazla görülmüştür.³²³ Türkiye’nin özellikle Sovyetler yardımıyla kalkınma planları oluşturması, “Devletçilik” ilkesini uygulaması antikapitalist söylemleri beraberinde getirmiştir. Nitekim dönem içerisinde ve sonrasında çıkan bazı yazılarda Sovyet sisteminin ekonomik olarak Türkiye’ye davet edildiği ifadeleri yer almıştır. Fakat Türkiye’deki kalkınma ile Sovyetlerdeki kalkınma hareketini doğrudan karşılaştırmak mümkün değildir. Çünkü Rusya, pazar ekonomisine sahip olmadan sosyalizme geçmişken; Türkiye zaten bir pazar ekonomisine sahiptir. Ayrıca Sovyetlerdeki tüm şirketler devletleştirilirken Türkiye’de yalnızca bazı şirketler devletleştirilmiştir.³²⁴ Türkiye, Sovyetleri ekonomik kalkınma için davet ettiğinde bu rejim ithaliyle sonuçlanmamıştır. Ancak Sovyetlerin yardımıyla sanayi hamlesine ekonomik kaynak sağladığı doğrudur diyebiliriz. Sonuç olarak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, devletin ekonomiye yeni bir yön vermesine neden olmuştur. Türkiye’de istenilen sanayi aslında büyük tesislerden oluşan, ülke ihtiyaçlarına uygun, bilimsel ve sistemli bir sanayi olduğundan bu ancak “Devletçilik ilkesi” sayesinde gerçekleştirilebilme imkânı bulmuştur

³²² Yetkin, *age*, s.142-143.

³²³ Ertan, *age*, s.30-31

³²⁴ Veikko Karna, *A Return the Past? An Institutional Analysis of Transitional Development in the Russian Mining Industry*, Tampere, 2007, s.16.

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/103709/Ae5_2007.pdf?sequence=2 (erişim tarihi 07.09.2017).

III. BÖLÜM

DEVLETÇİLİKLE İLGİLİ UYGULAMALARIN MADENCİLİĞE YANSIMALARI(1931-1938)

1931 yılında Ekonomik Buhranın etkilerini Türkiye, teknik bakımdan Avrupa'dan geri olması, sermaye ve teşebbüs eksikliği, teşkilatsızlık gibi sebeplerden ötürü şiddetli bir biçimde hissetmeye başlamıştır. Doğal olarak ülkenin iktisadi yozlaşmadan kurtulabilmesi amacıyla ekonomik dengesini sağlayabilecek tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu tedbirlerin bütün iktisadi hayatı yani ziraat ve sanayiye kapsayacak şekilde olması gerekmiştir. Ancak ekonomik dengeyi sağlayabilecek ferdi/kişisel ya da zümresel teşebbüsler olmadığından devlet, gerekli olan tedbirlerle yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır.³²⁵ Devletçilikle yalnızca özel teşebbüsün başaramayacağı kadar büyük sanayi kuruluşlarının ülkeye kazandırılması amaçlanmış değildir. Ülkede bulunan hammaddeden yararlanmak, ithalatı azaltmak ve işsiz vatandaşların açılan büyük fabrikalarda iş bulmalarını sağlamak da hedeflenmiştir.³²⁶

9 Ekim 1934 tarihinde yayınlanan La Republique gazetesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi siyaseti hakkında bir değerlendirme yazısı çıkmıştır. Bu değerlendirmeye göre yeni Türk rejiminin esas karakterlerinden biri "etatisme" (devletçilik); ancak bu sistem katı bir "protectioniste" (korumacılık) olmaktan ziyade ekonomik "compensation" (telafi siyaseti), daha doğrusu "domant domant" (karşılıklı verme) siyasetidir. Bu siyasetin uygulamalarından biri "do ut des" (sen veresin diye veriyorum) prensibidir. Uygulamada Türkiye, sanayi tesisatlarını ve fabrika için gerekli parçaları dışarıya sipariş verirken bunların bedelini parça parça ödemiştir. Bu sistemin işlemesi için ilk şart sipariş verilen ülkenin Türkiye'den tarımsal ürün ithal etmesi; ikinci şart ise aynı ülkenin belli miktarda kredi açmasıdır.

³²⁵BCA, FK: 030.10, YN: 26.152.10, s. 4-6. Ürün fiyatları ile üretim fiyatları arasında dengenin sağlanması, zirai ürünlerinin üretiminde azalmayı önleyecek tedbirlerin alınması ancak sistematik bir icraat programı çerçevesinde olabilir. Bunların yapılabilmesi için de uzman görüşlerine ihtiyaç vardır. Bu kadar kapsamlı bir iktisadi kalkınma ancak devlet öncülüğünde yapılabilir.

³²⁶**Şark Ticaret Yılığ**, Milli Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1937, s.417. 1923'te -1927 arasında 321 müessese faaliyete geçmiştir. 1933'te 1473 fabrika faaliyetteyken aynı yıl içinde kullanılan hammaddelerin kıymeti 73.583.000 TL, işletme masrafı 8.660.190 TL; buna karşılık üretim kıymeti 174.326.190 Türk lirasıdır. Bütün fabrikalarda toplam 64.000 amale çalışmıştır. Ancak Teşvik-i Sanayi Kanunu milli sanayinin ihtiyaçlarına cevap verememiştir. Bu kanun lazım olan hammadde ya da yan ürünlerin vergi muafiyetine rağmen fabrikalar gümrük formaliteleri ile ilgili şikayetlerde bulunmuştur. **Bkz.** BCA, FK: 030.10, YN: 26.152.10, s.23-24.

Bu durumda Fransız ihracatçıların Türkiye ile çalışmak istiyorlarsa mutlaka belli bir kredi açarak "donant-donant" prensibine dayalı anlaşmalar yapması gerekmektedir.³²⁷

Kadro Dergisi'nde yapılan bir analizde sanayileşmenin kapitalist, komünist ve devletçi olmak üzere üç çeşidi olduğundan bahsedilmiştir. Kapitalist sanayileşmenin sınıf tezatlarını ve sınıf kavgalarını peşinden getireceğini belirtmiştir. Yani bu anlamda kapitalist sanayileşmenin aslında milli birliği ve bütünlüğü bozacağını dolayısıyla da Türk milletinin birliğini bozacak her türlü uygulamadan uzak durmak gerektiği yazılmıştır. Ayrıca ferdi olan himayecilik sisteminin, milli menfaatlere karşılık veremeyecek olması bir diğer sakınca olarak görülmüştür. Aynı durum komünist sanayileşme için de söz konusudur.³²⁸ Devletçi sanayileşmeninse Türkiye gibi sanayileşmenin başında olan bir devlet için gerekli olduğu görüşü vurgulanmıştır. Çünkü sanayileşme devlet tarafından yapılırken birbirini tamamlayan işletmelere yer verileceğinin üzerinde durulmuştur. Mesela nakliye ve maliyet fiyatları ucuzlayacağı gibi devlet elinde bulundurduğu sanayinin ihtiyaçlarına göre uzman işçi ve fen adamı yetiştirmeye çalışacaktır. Böylece yetişen elemanlar işsiz kalmayacağı gibi mesleklerde yığılmalar da olmayacağı tespiti yapılmıştır.³²⁹

CHP, tüzüğüne 10 Mayıs 1931'de ve anayasaya 5 Şubat 1937 yılında giren "Devletçilik ilkesi" ile sanayi programını uygulamak, örnek teşkil edecek sanayi kuruluşlarını kurmak amaçlanmıştır.³³⁰ Böylece başlıca sanayi mallarında ithalata bağlılıktan kurtulmak için özel sermayenin yetersiz kaldığı durumlarda devletin fabrika kurması gerçekleştirilerek bütün yabancı şirketlerin (demiryolları, madenler, tramvay, su gibi..) bedelleri genellikle taksitle bağlanmak suretiyle millileştirilmiştir. Ancak demir-çelik ve kâğıdın devlete ait fabrikalarda imal edilmesiyle devlet tek üretici durumuna gelmiş ve fiili bir tekel oluşturmuştur.³³¹ 1934 yılı ekonomi

³²⁷ "Yeni Türkiye'nin İktisadi Siyaseti", **Aynı Tarihi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, N:11, (İkinci Teşrin 1934), s.488-489.

³²⁸ Vedat Nedim, "Millet İktisadiyatı: Sanayileşme Davası", **Kadro**, S.24 (Birincikanun 1933), s.17-21.

³²⁹ M. Şevki, "Büyük Sanayi Kuruluşunun Devletleşmesindeki Teknik Zaruret", **Kadro**, S.24 (Birincikanun 1933), s.33-36.

³³⁰ İsmail Türk, "Atatürk ve Türk Mali Sistemi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982, s.14.

³³¹ İsmail Sarıca, "Atatürk'ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları", **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 60, Sayı: 381 (Aralık 1988), s.53.

siyasetini ve faaliyetlerini ana hatlarıyla değerlendirirsek diğer ülkelerle olan ticari münasebetlerde milli ürünlerin verimini arttırıp standart hale getirerek milli ürünleri ihraç etmek; ithalatın ihracattan fazla olmamasına dikkat etmek ve bunları eşit değerinde tutabilmek, son olarak ülke ekonomisi lehinde gümrük tarifelerinin uygulanmasıdır.³³² Nitekim devlet bütçesinden 1923-1938 yılları içinde demiryolları, sanayileşme, liman ve gemi kurma gibi işler için yapılan harcama tahsisleri ve kredilerin toplamı 485.554.881 liraya varmıştır.³³³ Yine bu dönemde başta demiryolları olmak üzere, liman ve belediye hizmetlerini içine alan yirmi bir ayrıcalıklı şirket millileştirilmiştir. Madencilik alanında ise Almanya'nın da imtiyazı bulunan Ergani'deki bakır madeni ile Zonguldak'taki Fransız kömür şirketlerinin satın alınması gerçekleştirilmiştir.³³⁴ Kükürt işletmeleri de millileştirilen bir diğer yeraltı kaynağıdır.

Türkiye'de tam bağımsızlık amacıyla başlayan ekonomik faaliyetleri değerlendiren Amerika'da yayınlanan Temps gazetesindeki makalede, Türkiye'de uygulanan ekonomi politikasını değerlendirirken sanayinin aşırı derecede himaye edilmesini “ziraat memleketi olan Türkiye” için doğru bulmamıştır. Makalede yer alan “...Türkiye'de ziraat veya sanayi sahasından hangisi diğeri lehine tamamen ihmal edilmemek şartıyla en ziyade teşvik edilmelidir? Bir tabire göre “Avrupa'nın zahire ambarı” olan Anadolu inkişaf edebilmek için hayırlı bir perinin sihirkar değneğinin kendisine dokunmasını bekliyor...” cümlesiyle Türkiye'nin sanayileşme hamlesi küçümsenmektedir. Nitekim yazının devamında Türkiye'nin ziraat mallarını ihraç etmesini, masraflı olan sanayii fabrikalarını desteklemektense ziraatı desteklemesi tavsiye edilmiştir.³³⁵

³³²Şark Ticaret Yılığ, Milli Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1934, s.399.

³³³BCA, FK: 490.01, YN: 1631.673.1., s.10. Devletin borçlanmada takip ettiği prensip, ülkenin gelir kaynaklarının verimini çoğaltarak, denk bütçeyi karşılamak; önemli ve faydalı hizmetler için mümkün olduğu kadar milli kaynaklardan faydalanılarak devlet borçlarının ödenmesinde ülke itibarını korumaya çalışmaktır. Cumhuriyet döneminde genel bütçeden ödenmek üzere bir harici ve ikisi dahili olmak üzere üç istikraz yapılmıştır. Kibrit istikrazı: 10 milyon dolarlık olan bu dış borçlanma ile ele geçen para ülke yollarının inşası gibi önemli işlerde kullanılmıştır. İkramiyeli Ergani İstikrazı: 2094 numaralı kanunla yapılan 12 milyon liralık bir iç borçlanma olan Ergani istikrazı, Ergani demiryolunun inşasına harcanmıştır. Sivas-Erzurum İstikrazı: 2463 numaralı kanunla en fazla 30 milyonluk borçlanma yapılabilmesi için Maliye Vekaletine yetki verilmiştir. **Bkz. Aynı belge**, s.27-35.

³³⁴Bige Sükan, **a.g.m.**,s.214-215.

³³⁵“İktisadi siyasetimizde Tahavvül Bekleniyor”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Teşrinisani 1932, s.1 ve 6.

Sonraki yıllarda Amerikan Tetkik Teşkilatı, Türkiye hakkında araştırma yapmak üzere Yüksek Mühendis ve İktisatçı Max Weston Thornburg’u yollamıştır. Thornburg’un Atatürk Dönemi sanayi yatırımları ile ilgili görüşlerini Fortune Mecmuası bir makale olarak yayınlamıştır. Makaleye göre, Türkiye’nin yola, verimli sulama projelerine ve ziraatı destekleyecek hafif sanayiye ihtiyacı vardır. Devletin iktisadi hayattaki rolü komünist faaliyet olarak değerlendirilmiştir. Türkiye iktisadi hayatta “zirai” bir millet sıfatıyla yer bulmuştur. Ve zaten öyledir. Makalede Karabük Demir Çelik Fabrikası, “hatalı gidişin canlı abidesi” olarak nitelendirilirken Karabük’ün demir kaynaklarından altı yüz mil uzakta olması, kömür ve denizle olan mesafesi “düşüncesizliğin mahsulü” olarak görülmüştür. Aynı kabiliyetsizliğin Etibank’a ait Zonguldak Kömür İşletmelerinde de görüldüğünü yazmıştır.³³⁶

Thornburg’un düşüncesinin Baker Raporunda da devam ettiğini görmekteyiz. Barker Misyonu Raporunda madencilikle ilgili olarak Zonguldak kömürlerine yeni yatırımların durdurulmasını, özel maden arama ve işletme faaliyetlerine imkân sağlayan madencilik politikası izlenmesini ve hükümetin özel sermayedar gruplarını petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikasını yeniden gözden geçirilmesi tavsiye edilmiştir.³³⁷ Halbuki Ş. Süreyya Aydemir, bir konferansın açılış konuşmasında “... Ben komünist ve kapitalist sistemleri bilirim... Ama biz bambaşka bir şey yaptık beyler. Farkında değilsiniz. Bir fabrika kurduğumuz zaman o her türlü kalkınmanın temeliydi. Kültürel, sanatsal, sportif, sosyal, her türlü kalkınmanın. Şimdi dört duvar arasına bir demir parçası koyduğunuz zaman fabrika yaptığınızı zannediyorsunuz... Cumhuriyet’in çok güzel bir tarafı var. Cumhuriyet kendine güvenen bir rejim koydu. Atatürk o gücünü kaybetmiş, büyük harpten çıkmış, fakir, 45 dolar geliri olan halka “Türk, öğün, çalış, güven.” dedi. Ve halk da bunu yaptı³³⁸.” sözleriyle aslında Atatürk Döneminde yapılan yatırımların her alanda birbirlerini etkileyecek şekilde tasarlandığı ortaya koymuştur. Bu bölümde Atatürk

³³⁶“Amerikalı İktisatçı M. Thornburg’un Memleketimiz Ekonomisi Hakkında Görüşü”, **Türkiye Ekonomisi**, Y:5, S:45/47 (Mart/Mayıs 1947), 353-358.

³³⁷BCA, FK: 030.10, YN: 134.873.8, s.24. Zira 1928 yılında İktisat Vekâleti tarafından memleket dahilinde petrol aramaları için Türk vatandaşı olmayanlara ruhsatname verilmeme kararı alınmıştır.

³³⁸Özer Ertuna, “Sümerbank’ın Anımsattıkları”, **İstanbul Sanayi Odasının Altmışıncı Yılda Türk Sanayisi**, İstanbul, 2015, s.62. Ayrıca bkz. Bilsay Kuruç, “Doğru Sistemin Sonu”, **İstanbul Sanayi Odasının Altmışıncı Yılda Türk Sanayisi**, s. 65. Kırıkkale Askeri Fabrikasında çalışan köylü işçiler fabrikaya eşekleriyle gelip eşeklerini otomobil gibi park ettikten sonra çalışmaya başlarlar. Fabrika bir okul olarak köylüyü işçi haline getirmiş, işbölümünü, çalışma disiplini öğretmiş ve en önemlisi dünyaya bakışını etkilemiştir.

Döneminde madencilik eksenli kurulan işletmeler ve kültürel yapı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.1. Yabancı Uzmanların Gözünden Türk Madenciliğinin Sorunları ve Çözüm Önerileri

3.1.1 Sovyet Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Raporlar

Türkiye'nin sanayileştirilmesi için düzenlenecek olan programda çalışmak üzere Sovyetler Birliği'nden 1932'de M. Orloff ve heyeti gelmiştir. Bu heyet Rusya'da beş senelik sanayi programını hazırladığı gibi ikinci beş yıllık sanayi planında da çalışan kişilerden oluşmaktadır. Rus Heyet, Ankara, Eskişehir, İzmir, Sarayköy, Denizli, Konya, Adana, Malatya, Sivas ve Kayseri'ye gitmiştir. Gezilen şehirlerde fabrika kurulması için yeterli olup olunmadığı incelenmiştir.³³⁹ Sovyet uzmanların belirlediği kolları açılacak olan fabrikaların makinelerini Sovyetler temin etmiştir.

1933 yılında "Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütahassısları Tarafından Verilen Raporlar" adıyla basılan eser üç bölümden oluşmaktadır. Konumuzla alakalı olan üçüncü bölüm "Türkiye Kimya ve Demir Sanayininin Tesis ve İnkişafı Hakkında Rapor" olup Prof. Dr. Yuşkeviç tarafından hazırlanmıştır. Yuşkeviç raporun ön sözünde; öldürücü dış rekabete karşı hükümet tarafından himaye edilmeye ihtiyaç duyulması ve kısa sürede kâr elde edilememesinden dolayı kimya sanayinin özel sektör yerine devlet eliyle yapılması ve işletilmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. Kimya sanayisi kurmakla devlet; Türkiye'nin iktisadi boyunduruktan kurtulmasını, hammadde israfı olmadan kaynakların kullanılmasını, sanayinin en az masrafla en uygun yerde kurulması ve ülkenin güven içinde tutulmasını sağlayacaktır.³⁴⁰ Aynı raporda kimya ve demir

³³⁹ "Türkiye Sanayi Planı Şehrimize Gelen Rus Heyeti Ne Yapacak?", **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1932, s. 1 ve 2.

³⁴⁰ Orloff, **Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii: Hakkında Sovyet Mütahassısları Tarafından Verilen Raporlar**, Ankara Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933, s. 3. Birinci bölüm "Pamuk Sanayii Hakkında İktisadi ve Fenni Rapor" başlığıyla Prof. Orloff tarafından; ikinci bölüm "Türkiye'nin Kendir Sanayisinin İnkişafı Hakkında" ve "Türkiye'de Kendir Mamulâtına Mahsus Fabrikalar İnşası Hakkında Rapor" başlığıyla Mühendis I.M. Galavi'nin tarafından hazırlanmıştır.

sanayisinin nihai planını tespit için dikkat edilecek olan meseleler şu şekilde maddelemiştir:³⁴¹

- a) İmal edilecek olan maddelerin ülkedeki üretim miktarları ve ziraatla diğer sanayi şubelerinin bu üretimdeki paylarını belirlemek gerekmektedir. Ülkenin dört beş sene içindeki ihtiyaçları göz önünde bulundurulmalıdır.
- b) Zonguldak kömür havzası madenlerinde ayrıntılı bir araştırma ve inceleme yapılması, merkezi illerdeki 500.000 tondan fazla rezervi olan linyit madeni bulunup bulunmadığının araştırılması ve Söğütözü kömür havzasının gerçek değerini öğrenmek için arama yapılması önerilmiştir.
- c) Kurulacak olan kimya ve demir sanayisinin ham maddeleri olan çeşitli maden filizlerini incelenmelidir (Bu inceleme, mevcut madenlerin hangilerinin müsait işletme şartlarını taşıdığını tespit için önemlidir).
- d) Fabrikaların kurulacağı yerlerde yeterli derecede su bulunup bulunmadığına dikkat edilmelidir.
- e) İşçilerin iâşe ve barınma sorunlarını halletmek. İlk önce yeterli derecede işçi bulmak gerekmektedir. İşçileri kalacak yer inşasına gerek duyulmadan iskân edebilmek zorunludur. Ayrıca işçiye yüksek gündeliğe gerek kalmayacak şekilde ucuza iâşe temin edebilme imkânı sağlanmalıdır.
- f) Bazı fabrikalar için üretilecek olan malzemenin komşu ülkelere ihracatının yapılıp yapılmayacağını değerlendirmek. Nakliye masraflarını azaltacak çalışmalar yapmak. Fabrikaların yeri belirlenirken iktisadi zorunluluklar yanında ülke savunması için gerekli olan şartlar da göz önünde bulundurulmalıdır.

Kimya ve Demir Sanayisi: Bu tarz sanayinin kurulması için düşünülmesi gereken ilk etken enerji/yakacak meselesidir. İki sanayi için gerekli olan enerjinin üretilmesi kömürün yakılmasıyla mümkündür. Karadeniz Kömür Havzası, “Ereğli-Zonguldak” demir ve kimya sanayisinin bir araya gelmesi için uygundur. Havzanın 1-1.5 milyar tonluk kömür rezervine sahip olduğu düşünülüyor. Demek oluyor ki yüzlerce sene sanayinin ihtiyacı olan kömür buradan çıkartılabilir. Demir sanayisinde kullanılan “kok” için havzadaki çeşitli kömür damarları incelenmelidir. Muhtemelen Söğütözü Kömür Madeni kok üretimi için kullanılabilir. Kimya sanayisi için linyit kömür rezervleri araştırılmalıdır. Fabrikalar kurulurken dikkat edilmesi gereken bir

³⁴¹Orloff, a.g.e, s.10-11.

diğer unsur işçilerin rahat edecekleri yerlerin olmasıdır. Fabrikaların şehre yakın yerlerde kurulması işçiler için kalacak yer ve gıda ihtiyaçlarını temin etmede kolaylık sağlayacaktır. Eğer şehirden uzak noktalar tercih edilirse işçilerin gündelik ücretlerini arttırmak zorunda kalan işletmenin ürünleri de pahalıya mal olacaktır. Sadece sanayi oluşturmak yeterli değildir. Üretilecek malzemenin ihraç edilip edilemeyeceği ve nakliye masraflarının da mutlaka göz önünde bulundurulması gerekmektedir.³⁴²

Türkiye’de Demir Üretimi Meselesi:1930 yılında Türkiye 35.501.765 Türk Lirası değerinde çeşitli demir-çelik ürünleri ithal etmiştir. Demek ki bu paranın ülkede kalabilmesi için 150.000 ton demir üretebilecek bir sanayiye ihtiyaç vardır. Demiri ucuza mal etmek için fabrikayı tüketim merkezine değil ya maden ya da kömür havzasına veya her ikisinin birlikte bulunduğu bir yere kurmak zorunludur. Ancak Türkiye’de ikisi birbirine yakın değildir. Demir madeni bakımından en zengin yer Kayseri-Ulukışla yolundan 70 km uzakta olan Faraşa’dır. Ancak kömürden çok uzak olması ve demiryolunun olmaması Faraşa’da demir fabrikası kurulmasına engeldir. Diğer demir çıkan yerler birbirlerinden uzaktadır. O zaman Türkiye’nin dikkate alması gereken temel nokta yüksek fırınları kömürün yakınına kurmaktır.³⁴³

Sovyet uzmanlarından Profesör Orloff, hükümete verdiği raporda demir Demir-çelik fabrikasının nerede kurulması gerektiği hakkında yapılan yer araştırmalarında üzerinde durulan nokta demir madenine mi yoksa kömür madenine yakın bir yer olması gerektiği üzerinedir. Demir madenleri yoğun olarak Faraşa ve Ayazmant'ta bulunmaktaydı. Prof. N. Yuşkeviç yer seçimi üzerinde asıl önemli olan noktanın maliyete etkisi olduğunu vurgulamıştır. Hazırladığı raporda ilk olarak Faraşa üzerinde duran Yuşkeviç; bu madenin Kayseri'nin 85 km güneyinde Kayseri-Ulukışla demiryolundan ise 70 km uzak olduğunu belirterek zengin demir madeninin demiryolu güzergâhından uzak olmasının nakliyatı zorlaştıracağına değinmiştir. Buraya yapılacak olan 65 kilometrelik demiryolu ile 20 kilometrelik havai tel hattının ağır bir mali yük getireceğini; Zonguldak'tan getirilecek kömürün nakliye masrafının da mamul madde fiyatını arttıracığının altını çizmiştir. Demir madeni bakımından bir diğer zengin yatak ise Ayvalık civarında sahilden 18 km mesafede

³⁴² Aynı eser, s.6-9.

³⁴³ Aynı eser, s.19-22.

bulunan Ayazmant'tadır. Ancak cevherin sert olması ve dağ üstünde bulunması rezervin belirlenmesini güçleştirmektedir. Rezervin fazla olması durumunda bile gerek Ayazmant'ta gerekse İzmir Torbalı ve Anamur civarındaki Ovacık, demir sanayisi kurulmak için Yuşkeviç tarafından uygun bulunmamıştır. Bunun en önemli sebebi ise adı geçen yerlerin sahile yakın olması ve bir harp durumunda güvenliklerinin sağlanamayacak olmasıdır. Bu sebeplerden ötürü Türkiye'de yüksek fırınların kömüre yakın bir yerde, nakliye masrafı en az olacak şekilde kurulmasını tavsiye etmiştir³⁴⁴.

Fabrikalarda görevli Rus uzmanlar, Mayıs 1934 yılı içerisinde Türkiye'ye gelmiştir. İlk önce Kayseri Mensucat Fabrikasının inşası için Sümerbank'la fabrikanın projesi, malzemelerin teslimi ve montajıyla fabrikanın faaliyetine ait mukavele imzalanmıştır. Fabrikaya teslim edilecek olan makinelerin tipleri, montaj ameliyesi tespit edilmiştir. Aslında Kayseri Mensucat Fabrikası için Rusya fabrikalarında yapılacak olan makinelerin şekilleri tespit edilmiştir.³⁴⁵

3.1.2 Hines Raporu

1933'de Washington Sefiri Ahmet Muhtar Bey tarafından, Türkiye'nin iktisadi tetkikinin yapılması amacıyla New York'ta bulunan Hines, Rearick, Dorr ve Hammond adlı firma temsilcilerinden Mr. Walker, D. Hines Türkiye'ye davet edilmiştir. Hines ve ekibi tarafından yapılan tetkikler hükümete mevcut durum ve yapılacaklar halinde kapsamlı bir araştırma olarak hazırlanmıştır.³⁴⁶ Ancak henüz raporlar tamamlanmadan Hines ölmüştür. Yerine Princeton Üniversitesinden Dr. E. Walter Kemmerer getirilmiştir. Mayıs 1934 yılında sunulan rapor Birinci Sanayi Planının hazırlanmasından sonra hükümete sunulduğu için sundukları öneriler planda yer alamamıştır.³⁴⁷ Bu rapora göre 1933 yılı itibariyle 20,881,113 milyon liralık bir sermaye madencilik faaliyetine yatırılmıştır. Madenleri işleten şirket veya kişi adedine ait envantere göre kromda üç, kömürde on beş, bakırda bir, zımparada on beş, kilde bir, kurşunda bir, linyitte altı, manganezde bir, denizköpüğünde üç, cıvada

³⁴⁴ Aynı eser, s.22-24. Torbalı'daki madende arsenik bulunması ve Ovacık madenindeki demir oranının düşük olması nedeniyle de fabrika kurmaya elverişli değildir.

³⁴⁵ "Rus Sanayi Heyeti Bugün Geliyor", Cumhuriyet, 1 Mayıs 1934, s.2.

³⁴⁶ Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Köy Öğretmen Basımevi, Ankara, 1936, s.7-9.

³⁴⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s.172-173.

iki, borasitte bir ve kükürtte bir işletme mevcuttur. 1932'de bakır, kurşun, manganez ve cıvada üretim yapılmamıştır.³⁴⁸ Bu raporun madencilikle ilgili bölümlerindeki tespitler ve öneriler şunlardır:

Kömür Madeni: Kömür, demir sanayisi bakımından, yakacak ve ihracat metası olarak deniz nakliyatında oldukça önemli bir yere sahiptir. 1933 senesi içinde Türk kömürünün fiyatları o kadar pahalıdır ki yakacak olarak kullanılması son derece zordur. Ayrıca demir sanayisinde kok olarak kullanıldığı ve şimdiki fiyatla satıldığı takdirde bu, sanayi için ağır gelecektir.

Türkiye'deki kömür sahaları sahil boyunca uzanması, Kandilli'de olduğu gibi bazen suyun kenarında bulunması ve Söğütözü'nde olduğu gibi sahilden çok içeride bulunması gibi üç farklı jeolojik şekildedir. Karadeniz sahilini Ereğli'den Cide'ye kadar olan kısmında doğal limanların olmaması ve sahil boyunca demir yolu inşasını masraflı kıldığından kömür değerinin büyük kısmını kaybetmektedir. Kömürün niteliği de değişmektedir. Küllü olması nedeniyle yıkama işlemi yapmak zorunludur.³⁴⁹

Raporda Zonguldak Kömür Madenleri ile ilgili ayrıntılı bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Zonguldak, Karadeniz sahiline doğru inen dik ve yüksek tepelerden oluşmaktadır. Verimli kömür yatakları, birçok kaya tabakası, kireç taşı ve kum taşları arasına sıkışmıştır. Bu sahada damarlar basamak şeklidir. Ticari olarak üretim yapılabilecek damarların genişliği ve bolluğunun tespit edilmesi yapılacak olan tesisatın planlanması için gereklidir. Demir sanayisi kurulduğu takdirde kok imaline elverişli kömür bulunmalıdır. Maden çıkarma usulleri, mülkiyet ve kullanılan işçilik ve gayri müsait şartlar değiştirilmelidir.³⁵⁰

Maden çıkarma usulü: Zonguldak'ta standart usul kullanılmaktadır: Kömür yatağı dahilindeki galeriden kömür yatımına doğru ve aralarında az mesafe bırakılarak dar başyukarılar kazılır; yukarıdaki diğer antre seviyesine kadar uzatılır ve tehlike yaratmayacak şekilde bağlanır. Bağlanmış olan yerden başlayarak kömür, elle toplanır. Bu sistemin hem olumlu hem de olumsuz özellikleri vardır. Olumlu özellikleri: madenciler için sağlıklı bir yöntemdir. Kömür artıklarının elle toplanması

³⁴⁸ Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, s.364-365.

³⁴⁹ Aynı eser, s.362-363.

³⁵⁰ Aynı eser, s.366.

mümkündür. Makineler için yatırım yapılmasına gerek yoktur. Bilgili veya bilgisiz işçiliğe uygundur. Olumsuz olan yönü ise: üretimi devamlı kılmak için el işçiliğine ihtiyaç vardır. Adam başı verim azdır. Önemli miktarda direğe ihtiyaç duyulur. Damarın, tavandan dilim halinde çıkartılması gerekecek kadar kalın olması durumunda kömürün zayıfatı fazla olur.³⁵¹

Kömür madeni için yapılması gereken maliyet fiyatlarının düşürülmesidir. Madenin dışında çalışan işçi ile vapur ambarı arasında birkaç kilometre mesafe olmasına rağmen kömürün ülke içi vapura teslim fiyatı 9 veya 10 lira civarında bulunması masraf ve maliyet fiyatlarının azaltılmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda ilk adım olarak maden şirketleri tarafından bildirilen üretim masraflarının incelenmesi gerekli görülmüştür.³⁵²

Maden Gereçleri: Maden direkleri civardaki ağaçlar kesilmiş olduğu için öküz arabalarıyla 15 kilometrelik mesafeden getirilmektedir. Ağaçların çoğu Filyos'tan Yenice Nehri vadisinden gelmekte ve vapurla nakli sağlanmaktadır. Doğal olarak fiyatlar mesafeden ötürü yükselirken kömür maliyet fiyatını da arttırmıştır. Bunun önlenmesi için ya daha az ağaç gereken madencilik usulleri uygulanmalı ya da maden şirketleri tarafından ortaklaşa bir orman servisi kurulmalıdır. Mevad-ı infilakiye yani patlayıcı maddelerin fiyatları indirilmiştir. Madenler derinleştikçe patlayıcı ihtiyacı artacağı belirtilmiştir.³⁵³

Kömür yıkama: Zonguldak'taki lavuarlarda son ve en yeni makineler kullanılmaktadır. Eleklerin çoğu demirden yapılmıştır. Kömür üretildiği zaman %23 oranında kül bulundurur, yıkandığında bu oran %11'e iner. Bölgede makineleşme arttıkça lavuarların da kapasitesi arttırılmalıdır.

İşçilik: Maden şirketleri tarafından verilen rakamlara göre 1926-1931 senesi arasında işçi başına günde yarım ton üretim yapılmıştır. İşçi ücretleri az olmakla birlikte ton başına işçilik masrafı ağırdır. Madendeki işler Türk ve yabancı mühendislerin denetiminde meslekten yetişme ustabaşlarının idaresinde yerel ve Karadeniz sahil kesiminden toplanan işçiler tarafından yapılmaktadır. Yabancı mühendisler Fransız veya İtalyan vatandaşıdır. 1926 yılında işçiler 16 gün çalışırken

³⁵¹ Aynı eser, s.368-371.

³⁵² Aynı eser, s.373.

³⁵³ Aynı eser, s.374-375.

1931’de 43 güne çıkartılmıştır. Artık işçiler arasında bir ay yerine üç ay madende çalışma yerleşmeye başlamıştır. İşçiler köylerden aileleri olmaksızın gelmektedir. Bazen yiyeceklerini yanlarında getirmişlerdir. Köylüleri daimi maden işçisi haline getirmek, evli işçilere ve bunların ailelerine uygun evler inşa etmek ve iyi çalıştıkları zaman devamlı iş vermekle mümkündür. Ücret miktarı az olsa da işçilerin evlerine bahçe yapılması onların alıştığı hayatı devam ettirmesini sağlar. Evlerin hepsinin hemen yapılmasına gerek olmayıp her kumpanya kendi işçi evlerini yapmalıdır. Çalıştığı sırada kazaya uğrayan amelelere verilen tazminat Zonguldak’ta her ton başına 13 kuruştur. Emniyet tedbirlerine dikkat edilirse insan kayıplarının önüne geçilmiş olur.³⁵⁴

Mülkiyet: Maden imtiyazları kömür yataklarının sınır ve mülkiyetleri konusunda davalara ve ihtilaflara sebep olmaktadır. Kozlu boğazı ünitesi, Zonguldak boğazı ünitesi ve Kilimli-Gelik ünitesi olmak üzere kömür havzasında üretim yapılan üç bölge vardır. Bu üç bölge ikiye indirilebilir. Bunun için ayrıntılı bir araştırma yapılmalıdır. Kömür sahasının ekonomik kıymetinden tam olarak yararlanmak, yapılacak olan liman ve demiryolu irtibatları güzergâhlarına bu araştırma yapıldıktan sonra karar verilmelidir.³⁵⁵

Kömürün sahilden gemiye nakli: Zonguldak ile Türkiye’nin diğer şehirleri arasında henüz bir tren yolu hattı bulunmamaktadır. Karadeniz yoluyla iç ve dış piyasaya kömür nakli yapılmaktadır. En fazla kömür yükleme, Zonguldak Limanından yapılmakta olup Kozlu, Kandilli ve Kilimli’den de kömür sevk edilmektedir. Zonguldak Limanı, yalnız iki adet 5.000 tonluk geminin aynı anda yük alabilmesine uygundur. Senede 300 gün vapurların girmesine müsaittir. Nakliye masraflarını azaltmak için Irmak-Filyos hattından iç bölgelere demiryolu hattı yapılmalıdır. Ereğli’den de limana havai hat inşası gereklidir.³⁵⁶

Üretim:1930’da 857 bin, 1931’de 817 bin, 1932’de 839 bin ve 1933’te 844 bin tonluk üretim gerçekleştirilmiştir. İç piyasada kömürün alıcıları: Sahil

³⁵⁴ Aynı eser, s.377-379.

³⁵⁵ Aynı eser, s.380-381.

³⁵⁶ Aynı eser, s.380-384.

Denizyolları İşletmesi, Türk tüccar gemileri, Devlet Demiryolları, Şark Demiryolları, İstanbul Elektrik Şirketi, su ve gaz şirketleridir.³⁵⁷

İhracat: Türk kömürü Yunanistan, İtalya, Fransa ve sömürgeleri, Tunus, Cezayir, Mısır ve Suriye'ye ihraç edilmektedir. Ancak Türk kömürünün gaz derecesi yüksek olduğu için "Welsh" buhar kömürüyle rekabet edemese de Akdeniz piyasalarında satılan "Newcastle" kömürü ile rekabet edebilecek düzeydedir. İngiliz kömürlerinin piyasada tercih edilme sebebi üretim masraflarının az olmasıdır. Türk kömür üreticileri kömürün tonunu 4 liradan satmaya mecburlardır. 1933 senesinde 360.930 tona yükselen ihracatın devamını sağlamak ve arttırmak için madenlerdeki masrafların azaltılması mecburidir.³⁵⁸

Raporda ayrıca Batı Anadolu'da Kızılırmak havzasında ve Samsun civarında bulunan linyit yatakları hakkında da bilgi verilmiştir.

Linyit Kömürü: I. Dünya Savaşı sırasında kömür üretiminin azalması üzerine alternatif olarak linyit üretimi yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ucuz yakacak maddesine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak için linyit madenlerinin araştırılması ve işletilmeye açılması gereklidir. Eğer Türk linyitlerinden briket yapmak mümkün olursa ucuza yakacak temin etme meselesi halledilmiş olur. Demiryolu idarelerine linyit yataklarını geliştirmek için kömür işleriyle ilgilenecek bir teşkilat kurmalarına izin verilirse linyit araştırmaları kolaylaşacaktır.³⁵⁹

Krom Madeni: Türkiye'deki en önemli krom yatakları Bursa-Kütahya bölgesinde Harmancık civarında bulunmaktadır. Fethiye, Mersin, Denizli ve Eskişehir'de de önemli yataklar vardır. Türk kromları diğer ülkelerle rekabet edecek düzeyde kalitelidir. Ayrıca demiryolu ve limanlara rakiplerinden daha yakın olmak gibi önemli bir avantaja sahiptir. 1931 senesinde dünya krom üreticileri arasında Türkiye dördüncü sıradadır. Türkiye, krom madenlerinden senelik olarak 100.000 ton üretim yapabilirse 2.000.000 liralık bir kazanç sağlamış olur. Bu yüzden krom üretiminin artırılması için araştırmaların biran önce yapılması gerekmektedir.

³⁵⁷ Aynı eser, s.385-386. Denizcilik İşletmeleri toplam 279.000, Demiryolu İşletmeleri 155.000 ve Sanayi işletmeleri ise 222,000 ton kömür tüketimi yapmışlardır. Yani toplam üretimden 654.000 tonu bu üç işletme tarafından tüketilmiştir.

³⁵⁸ Aynı eser, s.388-389.

³⁵⁹ Aynı eser, s.390.

Hükümet üretimi arttırmak için demiryolu ücretlerini %20, patlayıcı madde fiyatlarını %50 oranında indirmiş ve vergileri azaltılmıştır.³⁶⁰

Demir: Faraşa'da bulunan demir madeni dağlık bir arazide olup demiryoluna 74 kilometre uzaktadır. Demiryolu yapılırsa bile 20 kilometrelik bir havai hat tesisine ihtiyaç duyulacaktır. Bu madenin kullanılabilmesi için cevherin 150-200 kilometrelik bir mesafeden demiryolu ile vapura ve vapurla Ereğli'ye nakliyesi gerekecektir. Burada asıl problem şudur: Böyle bir nakliye ücreti belki ithal edilerek getirilecek aynı kalitedeki İspanyol demirinden daha pahalı olacaktır.³⁶¹

Hines ve heyeti ayrıca Türk madenciliği ile ilgili tespitlere yer vermiştir. Kömür sahalarının Karadeniz'de bulunması denize yakınlık sebebiyle madenciliği avantajlı bir noktaya çıkarmaktadır. Ancak bu avantaj tabii limanların olmaması ve sahil boyunca demiryolu yapımının masraflı olması sebepleriyle kısmen ortadan kalkmaktadır. Cide'den sahile doğru uzanan kısımlarda hiç işletilmemiş olan kömür maden rezervleri incelenmelidir. Zonguldak'ta kömür üretimi gün geçtikçe artmaktadır. Kömürün iç piyasada yüksek fiyatlara satılması demiryolları ve demir-çelik üretimi için ağır yük oluşturacaktır. Maliyet fiyatları araştırılmalı ve maden çıkartma usulleri değiştirilmelidir. Maden işçilerinin çalışma şartları da üretim masraflarını arttırmaktadır. Maden sevkiyatının tamamı deniz yoluyla yapılmaktadır. Kandilli, Kozlu ve Kilimli limanlarının hava muhalefetine açık olması, Zonguldak limanındaki dalgakıranın yeterli miktarda barınma sağlayamaması kötü havalarda maden sevkiyatını sekteye uğratmaktadır.³⁶² Bu sorunların çözümü için şunlar tavsiye edilmiştir:

Maden Umum Müdürlüğü'ne idari yetkiler verilmelidir. Umum Müdürlüğünün emrinde olan bölge müdürleri ve mühendislere yetkiler paylaştırılmalıdır. Memurların maden mühendisliği ve jeoloji eğitimi almış olması gerekmektedir. Karşılaşacakları güçlükler karşısında kişisel inisiyatif kullanabilecek yeterlilikte olmalıdırlar.

Maden mühendisleri ve jeologlar Türkiye'de yetişinceye kadar maden işlerinde yabancı uzmanların yardımı alınabilir. Türkiye'de madencilik tam olarak gelişinceye

³⁶⁰ Aynı eser, s.393-395.

³⁶¹ Aynı eser, s. 398.

³⁶² Aynı eser, 408-412.

kadar tercihen iş tecrübesi bulunanlar arasından seçilecek öğrenciler yabancı ülkelere gönderilmelidir. Maden sanayisinin gelişmesi için bu işle ilgilenen personel sayısı arttırılmalı, diğer ülkelerdeki gibi mühendisler birliği kurulmalıdır. Kömürün üretim masraflarını ve iç piyasadaki satış fiyatını indirebilmek için kömürün iç fiyatları üzerinde üretim masraflarının etkisinin ne derecede olduğunu araştırılması zaruridir. Yabancı maden bölgelerinde kullanılan metotları bilen maden uzmanları tarafından Zonguldak'taki madencilik usulleri hakkında araştırma yapılması ve verimi arttırma tedbirlerinin formüle edilmesi gereklidir. Mevcut ve potansiyel maden kerestelerini tedarik vasıtaları ve kereste masraflarını azaltma çareleri araştırılmalıdır. Madende kalıcı ikameti sağlamak için evli ve bekar işçilere evler yapılmalıdır. İşçiye, çalıştığı müddetçe başına gelebilecek bir sakatlık karşılığında verilecek tazminatın mahkemelerden ziyade idare tarafından ödenmesini sağlayacak bir sistem kabul edilmelidir.

Vapurların Türk limanlarından yakacak alma işlemlerinin düşmesini engellemek için muamele masraflarının ve diğer ücretlerin azaltılması gereklidir. Zonguldak ve İstanbul limanları yabancı vapurlar için cazip halle getirilmelidir.

Zonguldak ve diğer Türk kömürlerinin metalürjik kok imaline elverişli olup olmadığı araştırılmalıdır. Yeterli derecede sermaye ve işletme tesislerine sahip olan bitün kömürü/linyit kumpanyalarına linyit madeni işletme faaliyetlerine katılım konusunda fırsat verilmelidir.

Dünya maden piyasası her çeşit maden stokları ile doludur. Türkiye'nin rekabet edebilmesi için maden sanayisi ile nakliye araçları arasında sıkı bir ilişki kurması gerekmektedir. Mümkün olan yerlerde maden sanayisine yabancı üreticilerin fiyatlarıyla rekabet edebilecek bir fiyat uygulamak için nakliye tarifeleri düzenlenebilir. Buna en iyi örnek krom alanında yaşananlardır. Krom için demiryolu nakil ücretleri ve patlayıcı fiyatlarında yapılan son zamandaki indirimler Türkiye'yi rekabet edebilir konuma yükseltmiştir.³⁶³ Bu da verilen tavsiyelerin genel geçer çözümler olmayıp sorunların halledilmesine yönelik olduğunu göstermektedir.

³⁶³ Aynı eser, 412-417.

3.1.3. Profesör Granigg'in Zonguldak Kömür Havzası Raporu

Granigg farklı zamanlarda Türkiye'deki demir ve kömür yataklarını incelemiştir. İlki 1926 yılında demir madeni üzerine yazdığı rapordur. Bu rapora tezin ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. Granigg'le aynı zamanda yani 1926 yılında Jeolog Dr. Nowak da davet edilerek ondan Ereğli-Alaplı arasında demir madeni aramaları yapması istenmiştir. Dr. Nowak'ın, Ticaret Vekâleti Demir Şubesine yazdığı rapora göre Ereğli ve Alaplı sahillerindeki tali maden yataklarında deniz kumu içerisinde %50 oranında demir bulunmaktadır. Ancak yalçın kayalıklı bir sahil olduğu için üretiminin yapılması güçtür. Havzanın kenar kısmında bulunan Elemen Dağı ile Çallı Tepesinde dağ molozları içinde demire tesadüf edilse de üretim kıymeti fazla olmayacaktır. Nowak raporunun son sayfasında isteklerine yer vermiştir. Kış mevsiminde İzmir ve Adana gibi iklimi araştırma yapmaya uygun olan yerlerde kışı geçirip geçiremeyeceğini soran Jeolog ayrıca seyahat etmek için kendisine bir deve satın alınmasını istemiştir. Almanca bilmeyen bir kadının kendisine tercüman olarak görevlendirilmesine içerleyen Nowak, Profesör Granigg'in raporunun özetini talep etmiştir.³⁶⁴ Granigg'in hazırladığı demir raporundaysa Türkiye'de demir madeni bulunmaması durumunda bile demir sanayisinin oluşturulması gerektiği tavsiyesi bulunmaktadır. Profesör Granigg, demir sanayisi kurularak memleketin savunmasının kolaylaşacağını, ülke dışına çıkan 8-9 milyon Türk lirasının ülke içerisinde kalacağını, demir-çelik fabrikasının kurulması durumunda zirai alet ve makine, lokomotif, harp gemileri gibi birçok müessesenin oluşacağını ve demir sanayisi inşası ile kurulacak olan yerde işçileriyle ve üst düzey çalışanlarıyla birlikte yeni bir şehrin kurulacağını raporunda belirtmiştir.³⁶⁵

Granigg tarafından hazırlanan "Havza Raporu"nda ise; Maden haklarının şekli ve durumu; satış bürosu ve satış şartları; nakliye ve tahmil şartları ile kömürün işletme şartları olmak üzere özellikle dört kısım üzerinde durmuştur. Bahsi geçen şartları kendi içinde başlıklar halinde inceleyecek olursak:³⁶⁶

³⁶⁴, MTA, 433 numaralı rapor, Nowak, Ereğli-Alaplı Hakkında Bir Rapor, s.1-4. 20.10.1926 tarihli raporda Zonguldak, Akçaşehir, Bolu ve Devrek bölgelerinin tetkikinin hava şartlarının uygun olması durumunda bitirileceği yazılmıştır.

³⁶⁵ **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s.143-144.

³⁶⁶ BCA, FK: 030.10, YN: 174.205.13, s. 1-10.

Maden Haklarının Şekli ve Durumu: Zonguldak havzasındaki maden hudutları gelişigüzel tespit edilmiştir. Bu durum havzanın ekonomik yapısını olumsuz etkilemektedir. Zonguldak-Ereğli havzasında alınması gereken ilk tedbir ekonomik birlikler kurmak şeklinde olmalıdır.

Satış Bürosu ve Satış Şartları: Granigg'e göre havza kömürlerinin satışında yalnızca bir satış bürosu ilgilenmelidir. Ayrıca tüm kömür üreticileri Avrupa'ya satışlarında üretimleri oranında satışa katılmalıdır. Bazı üreticilerin yalnızca iç piyasaya satış yapmaları iptidai ve fenni olmayan işletmelerin yaşamasına sebep olmaktadır. Zira iç piyasada satış yaparak elde ettikleri kâr nedeniyle işletmelerini geliştirme gibi bir düşünceleri bulunmamaktadır. Ayrıca kömürün satış fiyatını belirleyen şirket genellikle Ereğli Şirkettir.

Nakliye ve Tahmil Masrafları: Modern donanımlı bir liman inşa edilmesi bu masrafların azalmasını sağlayacaktır. Havzanın gelişmesi için liman yapımı meselesi önemlidir ve ivedilikle halledilmelidir. Liman meselesinin halledilmesiyle birlikte düşünülmesi gereken bir başka husus limandaki tahmil/yükleme tesisatı ve kömür stok işlerdir. Ağızlarda kayıklarla yapılan yükleme 45 kuruştur. Fiyatın bu derece yüksek olmasının sebebi ise Dernek teşkilatıdır. Dernek usulünün lağvedilmesi halinde kayık yükleme masraflarının 25 kuruşa kadar düşeceği tahmin edilmiştir. Yeni bir kanunla liman ve demiryolu ücretleri aşağı çekilebilir.

İşçi randımanı, direk fiyatı ve genel masraflar, kömürün maliyet fiyatını etkilemektedir. İşçilerin verimliliğini arttırmak, işletmenin görevleri arasındadır. Madenler için gerekli olan direklerin fiyatının ve orman resimlerinin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Orman resminden dolayı ton başına 15-20 kuruş eklenmektedir. Bu resmin yarıya indirilmesi kömür ton fiyatlarında 7-10 kuruş gibi bir ucuzlamayı sağlayacaktır.

Genel ve Sabit Masraflar: Bu da tıpkı işçi verimliliğinin artırılması gibi havzanın ve ocakların rasyonelleşmesine bağlı bir durumdur.

Raporun ikinci kısmında teknik konulara değinilerek ocakların imal tarzları ve işletme metotlarında görülen teknik eksiklere yer verilmiştir. İşçi verimsizliği, malzeme sarfiyatının fazla olması, havzadaki maliyet fiyatlarını yükselten en önemli etkenlerdir. Prof. Granigg, özellikle daimi amele usulünün olmamasının ciddi yan

etkilerine değinmiştir. Özellikle makineleşme konusunda tecrübeli işçilere ihtiyaç bulunmaktadır.

Raporun üçüncü kısmında ise havzanın ıslahı için iki mevzuda tedbir alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. İlki yukarıda değinilen modern liman yapımıdır. İkincisi ise havzanın genel rasyonalizasyonu. Bunun için ise şunlara gerek vardır: Dağınık küçük işletmelere son verilerek kömür üretiminin birkaç üniteye toplanması. Bu ünitelerde üretilen kömürün tek bir noktadan ihraç edilmesi; bu ihraç noktalarında ise modern tesislerin yapılmasıdır. Genel servislerin bir merkezde toplanması sayesinde masrafların azaltılması imkânı doğacaktır. İşçi yoğunluğunun birkaç merkezle sınırlı kalması sayesinde işçiler için modern yerleşkeler hazırlanabilecektir ki böylece köylerine dönmelerine gerek kalmayacaktır. Ancak bunların yapılabilmesi için havzanın millileştirilmesi gerekmektedir. Havza tek elden yönetilmedikçe burada yapılacak olan tüm faaliyetler yarım kalacaktır.

3.1.4. Page Raporu

22 Temmuz 1935 tarihinde Amerika Washington Büyükelçiliğinden gönderilen raporda Türkiye’de, Türkiye Maadin İdaresinde Müşavir olarak görev yapıp ülkesine dönen Mr. Page tarafından takdim olunan madencilğe dair rapor Başbakan İsmet İnönü’ye gönderilmiştir. Mr. Page’in madencilik ile ilgili görüşleri şu şekildedir:³⁶⁷

1. Türkiye’nin ihtiyacına uygun yeni bir maden kanunu oluşturması gerekmektedir. Bu kanunun hem milletin maden kaynaklarını muhafaza edebilecek hem de yabancı sermayeyi cesaretlendirebilecek mahiyette olmalıdır. Böyle bir kanun mucibince yer altındaki bütün hukuk hükümet malı olarak kalmalıdır. Kanunu hazırlayacak olan komisyonda hukuk bilen bir mühendis ve bir jeolog bulunmalıdır.
2. Türkiye’nin madenlerini sistematik bir biçimde tetkik edecek olan bir servis kurulmalıdır. Bu servis politik tesirlerden uzak ve tamamıyla bitaraf olarak

³⁶⁷BCA, FK:030.10, YN: 268.803.16 s. 1-4. Mr. Page’in mütalaasında ayrıca jeoloji servisi için ilk zamanlar için ciddi bir paraya ihtiyaç duyulmadığı belirtilirken madencilik sahasında uygulanan bazı yöntemler de yerilmiştir. Mesela Türkiye’deyken yazdığı raporlarda sondaj yapılması için uygun olmayan yerleri belirttiği halde bu bölgelerde sondajlar yapılarak boş yere para harcanmaya devam edildiğini yazmıştır.

doneler toplayıcı ve bilimsel olarak yalnız bir Bakanlığa karşı sorumlu olmalıdır. Servisin görevleri arasında madenleri, petroleri, kömür tabakalarını, yeraltı sularını incelemenin yanında ayrıca su bentleri mevzilerini, havuzları ve jeoloji unsurlarını alakadar eden diğer mühendisliği de kapsamalıdır. Jeologlar, Türk jeologlar yetişinceye kadar, dış ülkelerden görevlendirilmelidir. Bu servis, jeoloji ekonomisi sahasında şöhret kazanmış bir jeolog tarafından idare olunmalıdır.

3. Madenlerin ve petrolerin hükümetçe açılması teşebbüsü doğru değildir. Yeni yapılacak kanunun liberal özellikleri sayesinde özel sermaye cesaretlendirilmelidir. Hükümet varidatını bu madenlerden alacağı vergilerle temin etmeli ve bu husustaki politikasında jeolojik servisi rehberliğini kullanmalıdır.

3.1.5. Dr. M. Von der Porten Raporu

Dr. M. Von der Porten tarafından 1938 yılında “Türkiye Milli İktisadiyatının rasyonel teessüs ve inkişafı hakkında rapor” diğer yazılan raporlardan farklı özellikler taşımaktadır. Bu raporda uzman, Türkiye'nin ana hedefinin Avrupa ülkelerinin 50-100 yıllık zaman süreci içerisinde gerçekleştirdikleri sanayileşmeyi 5-10 sene gibi kısa bir süre içerisinde başarabilmek olarak göstermiştir. Fakat Türkiye'nin kısa sürede sanayileşmesinin önünde birtakım engeller vardır. Bunların içinde en önemli sorun sanayinin ihtiyacı olan elektrik, orman mamulleri gibi emtianın farklı farklı bakanlıkların elinde olmasıdır. Mesela tüm sanayi kuruluşlarının elektrik enerjisine ihtiyacı vardır ve elektrik fiyatları ise Nafia Vekâleti tarafından düzenlenerek kontrol edilen cereyan tarifelerine göre değişmektedir. Sanayi tesislerinde kullanılan kömür fiyatlarını İktisat Vekâleti belirlemektedir. Birçok sanayi branşları için başlangıç maddesi olan kereste gibi orman mamullerinin fiyatlarıysa Ziraat Vekâleti tarafından belirlenmektedir. Demiryolları ücretlerini Nafia Vekâleti belirlerken; deniz yolu ücretlerini İktisat Vekâleti belirlemektedir ki nakliye ücretleri sanayi mamullerinin maliyet ve satış fiyatlarında önemli rol oynamaktadır. Bu sanayileşmek açısından büyük bir sorundur. Çünkü başarıya ulaşabilmek için sanayileşmeyle alakalı tüm işlerin ancak tek bir makamdan sıkı bir disiplinle yaptırılması zorunludur. Raporunda, İkinci Beş Yıllık

Sanayi Kalkınma planının başarıya ulaşmasının İktisat, Ziraat, Nafia, Maliye, Gümrük ve İnhisarlar gibi iktisadi işlerle alakalı olan bakanlıkların iş birliği yapmasıyla mümkün olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca yerli sanayinin geliştirilmesi için yalnızca ülke içerisindeki hammaddenin yeterli olmayacağı göz önünde bulundurularak ithal edilecek olan yardımcı maddeler ile hammaddeden alınacak olan gümrük ve vergiler için ciddi bir çalışma yapılması gerekliliğinin üzerinde durulmuştur³⁶⁸. Madencilik konusuyla ilgili olarak yapılan değerlendirmeleri incelediğimizde linyit, maden kömürü, petrol ve kromda meydana gelen gelişmeler ve alınması gereken tedbirler kaleme alınmıştır.

Maden Kömürü: Maden kömürü hazinesi 1938 yılı üretiminin on mislidir ve üretime yıllarca yetebilecek düzeydedir. Zonguldak kömür damarlarını yalnızca derinlemesine değil, Karadeniz'e doğru uzandığı kesinliğe daha yakındır. Üretilen kömürlerin imalat katları iyi kömür partilerini az miktarda içermektedir. Ereğli kömürlerinin devletin eline geçmesi önemli bir gerekliliktir. Çünkü 1935 yılında yazdığım değerlendirmede önceden uygulanan üretim usulleri nedeniyle üretilen kömürlerin yarısından fazlası zayi oluyor, yabancı maddeler karıştığı için de nakledilen kömürün kalitesi düşüyordu. Ayrıca gerekli önlemlerin alınmaması nedeniyle grizu tehlikesi işçilerin hayatlarını ve sağlıklarını tehdit ediyordu. Ek olarak yer altındaki nakliye araçları oldukça eskiydi. Maalesef ki 1935'ten 1938'e üretim beklenen neticeyi vermemiştir. Kömür üretiminin artırılması sanayi gelişimi bakımından en önemli görevdir. Maden işçisinin yetiştirilmesi Avrupa'daki kömür üretimini arttırmıştır. İki mühendis ve bunların beraberinde getirecekleri birkaç çavuşla işçi sorunu çözümlenebilir. Bundan başka kömür üretimi için mekanik araçlara, ocaklarda teknik emniyet tertibatına ve bütün ocaklarda nakliye teşkilatına ihtiyaç devam etmektedir. Bunların yapılması halinde kömür üretimi sadece Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamayacak yurtdışına da ihracat yapacak düzeye ulaşacaktır. Karabük Demir-Çelik Fabrikasına, kok imali için gerekli olan kömür miktarının %25'ini oluşturduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden biran önce kömür üretimini arttırmak gerekmektedir.³⁶⁹

³⁶⁸ BCA, FK:490.01, YN:1455.37.15, s. 1-6.

³⁶⁹ Aynı belge, s.16-18.

Ancak kömür üretiminin artması, mikst kömürü denen kömürün kullanma sorununu beraberinde getirmektedir. Bu kömür yakıldığında fazla miktarda kül bıraktığı için sanayinin işine yaramamıştır. Buna rağmen %30 nisbetinde şistli kömür 4500-5000 kalorisi olduğundan elektrik üretiminde kullanılması mümkündür. Eğer elektrik üretiminde kullanılmazsa satılamayacağından dökülmek mecburiyetinde kalınması nakliye masrafını arttıracaktır. Bu sebeplerle Türkiye’de kurulacak olan ilk elektrik santralini Zonguldak’ta kurulması doğru olacaktır. Bu kömürle kurulacak elektrik santrali kendi ihtiyacını, yapılacak olan liman ve Çatalağzı yükleme istasyonlarına, Karabük fabrikasına, kurulacak yeni sanayi merkezlerine verebilecektir. Ayrıca Zonguldak’ta bir elektrik santralini kurulması kömür ocaklarının çalışmalarını daha ekonomik hale getirecektir.³⁷⁰

Linyit Kömürü: Linyitin en uygun kullanımı linyit havzasında fabrika işletmek veya linyitten elektrik üretimi için faydalanmaktır. Linyit, maden kömürüne göre nakliye için uygundur. Çünkü %30-40 oranında su içerdiğinden suyu da nakletmek zorunluluğu linyitin pahalıya çıkartılmasına sebep olmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin sıcak olması linyitin kendi kendine tutuşması tehlikesini beraberinde getirmektedir. Bu sebeplerden ötürü Almanya’da 100 kilometreden daha uzağa linyit sevkiyatı yapılmamaktadır. Birçok ülke linyiti ufalatıp kuruttuktan sonra zift ve katran gibi birleştirme ilavesiyle briket haline getirip linyitin satışını yapmaktadır. Ancak Türkiye’deki linyit bitümlü olmadığından briket yapımına çok uygun olmamakla beraber suni benzin imalinde kullanılabilir.³⁷¹

Kütahya gerek coğrafi durumu gerekse linyit ocaklarının bulunmasından dolayı Türkiye’nin ileride sanayi merkezlerinden biri olacaktır. Etibank tarafından işlettilerecek olan linyit ocakları ve elektrik tesisatı için bol miktarda suya ihtiyaç vardır. Bu yüzden Etibank’ın Teknik Şubesi hidrolojik şartları mutlaka tetkik ettirmelidir. Sümerbank, Kütahya’da kurulan kimya sanayisi için ihtiyacı olan suyu araştırmıştır. Benzer durum lokomotiflerin ve diğer tesisatlar için lazım olan su hakkında Nafia Vekaleti de araştırma yapmalıdır. Son olarak Ziraat Nezareti ve belediyenin de ziraat, şehir ve civarı için gerekli olan suyu temin için çalışmalıdır.

³⁷⁰ Aynı belge, s.19-20.

³⁷¹ Aynı belge, s.22.

Böylece iki büyük devlet kurumu ve Bakanlıklar ortaya çıkacak olan engeller aşılarak yapılacak masraf tek bir kuruma düşmemiş olacaktır.³⁷²

Mayı Mahrukat: Irak'ın büyük petrol sahasının Mardin tarafına doğru geldiğine dair izler mevcut olmasına rağmen yapılan sondajların sonuç vermemesi ilginç bulunmuştur. Van Gölü civarında petrol emareleri bulunsa da Türkiye'de esaslı petrol sahaları yoktur. Alman Profesör Wilhelm Saloman Calvi'nin işaret ettiği noktaların araştırılmasında yarar vardır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Programının uygulanması esnasında maden kömürünün "mayileştirilmesi" usulüyle benzin üretimi yapılma yolu düşünülmelidir. Örneğin Almanya'da maden kömüründen benzin üretilmektedir. Ancak Türkiye'de bunun yapılabilmesi için bitümlü linyit yatağı bulunması gerekmektedir.³⁷³

Krom ve Bakır Madenleri: Kromun çeliği sertleştirmesi ve top üretiminde kullanılması onu madenler içinde önemli kılmaktadır. Dünyadaki krom madenleri üç elde bulunmaktadır: Rodezia, Güney Afrika, Belucistan yani Kaledonya ve İngiliz Hindistan'ı kromları Sir Edmund Devis'in idaresinde olan İngiliz Krom Sendikasının elinde, Rus kromları bütün üretimi kendi ülkeleri için kullanan Rusya'nın elinde ve Türk kromları Türkiye'nin elindedir. İngiltere Krom Sendikası ile Türk Hükümeti arasında bir fiyat ve satış anlaşması yapılması durumunda ortada ciddi bir rakip kalmayacağından üretici ülkelerin istedikleri fiyattan kromu satmaları sağlanacaktır. Yunanistan, Yugoslavya ve Küba'da da krom yatakları olmasına rağmen yabancı cevher içermeleri nedeniyle yüksek dereceli ferrokrom işlemesine elverişli bulunmamaktadır. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında yer alan ferrokrom imalinin elektrik üretimi yapılmadan uygulanması doğru değildir. Dünya krom üretiminde söz sahibi ülke konumunda olan İngiltere bile ucuz elektrik cereyanı temin edemediği için kendi kromlarını Norveç, İsveç ve Fransa'da daha ucuza işlenebileceğini kabul etmiştir.

³⁷² Aynı belge, s. 60.

³⁷³ Aynı belge, s.23-27.

Bakır madeni için yapılan tesisin iyi netice vereceği kanaatinde olan Porten, Etibank'ın hamızı kibrit üretmesi gerektiğini ve ihracat için “elektrolyt” bakırını imal etmesini tavsiye etmiştir.³⁷⁴

3.2. Devletçilik İlkesine Geçişte I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı ve Madencilik

17 Nisan 1934 yılında uygulamaya konulan I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planı için çalışmaların 1929 yılında yapılmaya başlandığını söylemek mümkündür. İktisat Vekâleti tarafından hazırlanan “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor”, pamuklu ve yünlü dokuma, kâğıt-karton ve demir-çelik sanayisi üzerinde durmuştur. İmparatorluk döneminde özellikle halı ve kumaş sanayisine sahipken Sanayi İnkılabına ayak uydurulamadığından ülke Avrupa'nın hammadde kaynağı haline gelmiştir. Cumhuriyet yönetimi, hammadde sağlayan ülke konumundan çıkıp sanayi ülkesi olabilmeyi hedeflemiştir.³⁷⁵

Prof Orloff, başkanlığındaki Rus Heyet tarafından hazırlanan “Türkiye’de Pamuk, Ketten, Kendir, Kenevir, Kimya, Demir Sanayisi” adlı raporla da devletçilik ve planlı kalkınma fikirleri oluşmuştur.³⁷⁶ Aslında bir anlamda hazırlanan raporlar sanayi kalkınma planlarının temelini oluşturmuştur. Milli sanayiye bir an önce kurabilmek için hazırlanan I. Sanayi Planı ya da diğer adıyla 1933 İktisat Programında takip edilen politikalar arasında döviz açığını gidermek, istihdam sağlamak ve ülkenin ihtiyacı olan teknolojiyi, makine ve tesisleri olumlu şartlarla temin etmek vardır.³⁷⁷ Kurulacak sanayinin seçiminde ülke ihtiyaçları, ana hammadde ülkemizde olan veya tedariki kolay olan sanayinin kurulması öne alınmıştır. Hazırlanan programa göre özel teşebbüs tarafından kurulmasına imkân görülemeyen sanayi kuruluşlarının ithal edilerek devlet veya milli şirketlerce kurulması planlanmıştır.³⁷⁸ Ayrıca ülkede üretilen mahsullere milli sanayide yer

³⁷⁴Aynı belge, s.30-38.

³⁷⁵“İktisadi Programın Esasları”, Cumhuriyet, 3 Kanunusani 1934, s.1 ve 3.

³⁷⁶Fikret Yücel, Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938, TMMOB Mühendisler Odası Yayınları, Ankara, 2014, s.26.

³⁷⁷Celal Bayar, a.g.m., s.18.

³⁷⁸Örneğin devlet teşebbüsü olarak kurulacak olan demir sanayii, özel teşebbüsün makine, tel, çivi, döküm, boru, cıvata gibi fabrikalarına kolay, ucuz ve kaliteli yarı mamul mal sağlayacaktı. **Bkz.** Celal Bayar, “Yeni Devletin Karşılaştığı Ekonomik Meseleler-Milli Ekonominin Kuruluşu ve Geliştirilmesi Çabaları”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, Sayı 52 (Mayıs 2001), s.19.

bularak ithal ürünlerle rekabeti güçlendirme ve en önemlisi Türkiye'yi en kısa süre içerisinde kendine yetebilen bir ülke durumuna getirmek hedeflenmiştir.³⁷⁹

Tüm bunların yanında kalkınma planının madencilğe dair kısmında başlıca dört amaç bulundurulmuştur. İlk olarak milli madencilikle, ülkenin hammadde ve yakıt ihtiyacını karşılamak; ülkede maden kömürünün yakıt olarak kullanılmasının teşvik edilerek kişi başına düşen taşkömürü ve linyit kullanımının Avrupa seviyesine çıkartmak vardır. İkincisi sayıları artacak olan sanayi işletmeleriyle ulaşım taşıtlarının yakıt ve ana madde ihtiyaçlarının milli kaynaklardan temin edilmesi bulunmaktadır. Bundan ötürü maden kömürü ve demir cevheri üretimine özel önem verilmiştir. Üçüncüsü bakır, kurşun, çinko, ateşe dayanıklı malzeme ile demir ve çelik alaşımında kullanılan krom, manganez gibi madenlerin üretiminin beklenen düzeyde arttırılabilmesi için sistematik bir programın hazırlanması yoluna gidilmiştir. Son olarak madencilik ürünlerimizin, ülke için gerekli olan mallarla makinelerin ithalatı karşılığında döviz kaynağı olarak kullanılması ve ihracatın teşvik edilmesi planda yer almıştır.³⁸⁰

Yatırımlar için ayrılan kırk dört milyon liranın %49,9'u dokuma, %26,9'u maden, %12,1'i kâğıt ve selüloz, %5,3'ü kimya ve %4,6'sı seramik sanayileri için kullanılması düşünülürken %1,2'si yurtdışından teknik eğitim almak için gönderilecek öğrenciler için ayrılmıştır. Mühendis ve teknisyenlerin yurtdışında, ustaların İstanbul ve İzmir Sanayi Mekteplerinde, işçilerinse fabrikalarda açılacak kurslar yoluyla yetiştirilmesi önerilmiştir.³⁸¹

Ana hammaddesi ülkemizde bulunan veya içeriden karşılanması mümkün olan büyük sermaye ve teknik isteyen sanayinin üretim kapasitesinin ülkedeki ihtiyacı karşılaması göz önünde bulundurularak Sümerbank'a Birinci Beş Yıllık Sanayi programını tatbik vazifesi verilmiştir.³⁸²

³⁷⁹Nusret Kemal, "Bizim Planımız", **Ülkü Halkevleri**, C: 3, S:13 (Mart 1934), s.18-19.

³⁸⁰"Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s.246-248.

³⁸¹Yücel, **a.g.e.**, s.27. Demir-çelik fabrikası planın yürürlüğe girmesi sırasında yapılması düşünülmemişken İngiltere'nin uygun kredi açmasıyla yapımına başlanmıştır.

³⁸²BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.44-45.

İthalatımız	Sanayi mamulünün lira olarak senelik ithal kıymeti
Dokuma endüstrisi (pamuk, kendir)	47.000.000
Maden endüstrisi (demir, semikok, bakır, kömür ürünleri, kükürt)	13.000.000
Selüloz endüstrisi (kağıt, karton)	5.000.000
Seramik sanayi (şişe, cam, porselen)	4.000.000
Kimya sanayi (zaçyağı, klor, sudkostik, süperfosfat)	6.000.000

Tablo 4: 1928-1932 senelerinde ithal edilen sanayi mamulü ve değeri³⁸³

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programını Falih Rıfki, köylerimizi yabancı sermayeye ait sanayi işletme kapılarından ve kendi tarlasında zenci gündeliği ile çalışmaktan kurtaracak Türk fabrikalarının kuruluşu olarak değerlendirmiştir.³⁸⁴ Financial Niyüz gazetesi, Türkiye'nin Sovyetlerden ilham alarak oluşturduğu bu programda devletin sanayii oluşturmak gibi büyük bir görevi olduğu halde özel sermayeyi kaldırmadığını ve özel sermayenin hisse sahibi olmasına izin verdiğini belirtmiştir.³⁸⁵ Başka bir İngiliz gazetesi olan Financial Times ise ağır sanayide demir fabrikasının yapılacağını, bu amaçla Fransa ve İngiltere'ye madenciliği tetkik için bir heyetin gönderildiğini yazmıştır. Ayrıca demir sanayisinin gerçekleştirilmesi için ilk adımın kok ve yarım kok üretiminin yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Zonguldak veya Kastamonu'da kurulması düşünülen fabrikanın Zonguldak kömür mıntıkası olduğu için tercih edildiği belirtilmiştir.³⁸⁶ Aslında Kalkınma Planıyla birlikte Türkiye'nin dünya ticaretinde sadece hammadde tedarikçisi ülke sıfatıyla değil aynı zamanda hammaddesini bizzat işleyen ülke konumuna gelmesi hedeflenmiştir.³⁸⁷ Bu amaçla da yapılacak fabrikalar için olan yer seçimine ve faaliyetlere hız verilmiştir.

³⁸³BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.44-45.

³⁸⁴Falih Rıfki, "İktisat Programı", **Hakimiyet-i Milliye**, 4 İkincikanun 1934, s.1.

³⁸⁵"İktisat Programımız ve İngiliz Gazeteleri", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 İkincikanun 1934, s.1.

³⁸⁶Halil Mitat, "Türkiye'nin Yeni Planı", **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Şubat 1934, s.3.

³⁸⁷İsmail Hüsrev, "Beş Senelik Kalkınma Programı ve Kredi Meselesi", **Kadro**, S:27, Mart 1934, s.19.

3.3 Dış Piyasaların Analizi ve Türk İhraç Mallarının Korunması Amacıyla Türkiye Dış İşleri Milli Ofisleri Dairesi'nin Kurulması

Dış ticarete milletler arası mübadele tekniğine ve milli korunma siyasetine uygun olarak 28 Kasım 1934 tarihinde İktisat Vekâletine bağlı olarak "Türkiye Dış İşleri Milli Ofisleri Dairesi (Türkofis)" kurulmuştur. Bu birimin başlıca görevleri: İstihbarat, neşriyat, propaganda, sergi işleri; alıcı piyasaların ihraç mallarımızı tetkiki; ticaret ve tediye anlaşmaları hazırlıkları; milli korunma ve dış ticarete güdümlü ekonomi³⁸⁸ tatbikatıdır.³⁸⁹

Ofisin görevleri arasında ilk olarak; Türkiye ihracat mallarına ve ihraç edilebilecek malları alıcı veya alıcı olabilecek piyasaların devamlı surette incelenmesi ve bu piyasaların vaziyeti, ihtiyaçları, özellikleri, zevk ve dilekleri, mallarımızın burada sürümü ve yayımını temin edecek çareleri araştırmak bulunmaktadır. Ayrıca rakip olan ülkeler ve malları, kullandıkları nakliye araçları ve yolları, verdikleri nakil ücretleri ve sigortaları ile yıllık üretim ve mahsullerinin tahmini durumları hakkında bilgiler toplaması amaçlanmıştır.³⁹⁰

1930'lu yılların ikinci yarısı itibariyle yurtdışındaki sanayi uygulamalarını araştırmakla da görevli olan Türkofis, Amerika'da uygulanmaya başlanan "Taylor sistemi" ile ilgilenmeye başlamıştır. I. Dünya savaşı öncesinde Amerikalı Taylor fabrikasında az emekle çok iş usulleri takviye edilmiştir. Bu uygulama "Sanayide Rasyonalizm"dir. Rasyonalizmde amaç imalat maliyetinin indirilerek kalitenin yükselmesini sağlayacak teknik ve planlı organizasyon yapabilmektir. Bu amaca

³⁸⁸Güdümlü Ekonomi (Dirijizm),1930'dan sonra devletin iktisadî hayatı düzenlemesi gerektiğini savunmuş bir doktrindir.Kapitalizmi reddetmemiş fakat devletin fiyatları kontrol altında tutması, kar hadlerini tayin etmesi, ithalata kota koyması, hammadde dağıtımının düzenlenmesi gibi piyasa faaliyetine müdahalesini zorunlu saymıştır (<http://www.iktisatsozlugu.com/nedir-1065-gudumlu-ekonomi-#.WPSIOvnyiUk>,erişim tarihi 17.04.2017).Korkut Borotav, ...salt korumacı tedbirlerin Türkiye'de iki yıllık bir denemeden sonra aşılabildiğini ve 1932'den sonra korumacılığın devletçilikle tamamlandığını belirtir. Bkz Korkut Borotav, "Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s.64. Kanımızca korumacılıktan kasıt "güdümlü ekonomi"dir.

³⁸⁹BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.4-5.9 Birinciteşrin 1934 tarihinde yayınlanan La Republique gazetesinde "Türkofis" teşkilatıyla ilgili olarak Kemalist iktisadın esas prensiplerinin uygulanmasından doğan sonuç istihbarat, kontrol ve irtibat teşkilatlarının oluşturulması. Böyle bir teşkilatı oluşturmak için Ankara Hukuk Fakültesi profesörlerinden ve bir zamanların İktisat Vekillerinden Hasan Bey tarafından başlanmış ve halefi Celal Bey tarafından devam edilmiştir. Bu istihbarat teşkilatının merkezi "Türkofis" veya harici ticaret ofisidir. Bu ofisin gayesi hem araştırma hem de propaganda yollarıyla bu ticari telafi siyaseti için en karlı ve en yararlı mahreçleri araştırmaktır. **bkz.** "Yeni Türkiye'nin İktisadi Siyaseti", **Aynı Tarihi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, No:11, Ankara İkinci Teşrin 1934, s.489.

³⁹⁰Yunus Nadi, "Türk Ofis İş Başında", **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1934, s.1 ve 2.

ulaşabilmek için ise israf kaynaklarının bulunup azaltılması, manipülasyonların önlenmesi, maliyet fiyatlarının düşürülmesi, kapasite ve kalitelerinin yükseltilmesi gerekmektedir.³⁹¹

Ülkemiz sanayisinde rasyonalizmin başlaması gerektiğini düşünen Türkofis, fabrikaların durumunu şu şekilde değerlendirmiştir:³⁹² Fabrikalarımızın birçoğunun kurulma yeri tesadüfi seçilmiştir. Tesisatın maliyet fiyatlarına yapacağı tesir önceden hesap edilmemiş ve muhtelif kuruluşlar arasında karşılaştırma yapılmamıştır. İşletme ilmi olmayıp israf kaynakları tetkik edilmemiş ve işçiyi yormadan yüksek verim alma yolları düşünülmemiştir. Teşkilatlar ilkel olup sınaî muhasebe, mukayeseli istatistik, alım ve satımda kolaylık gibi meselelerin faydalı olacağına inananların sayısı azdır. Satış fiyatlarını ve kaliteyi maliyet hesapları değil himaye ve rekabet tespit etmiştir. Sonuç olarak belirtilen şartlar dâhilinde fabrika ürünlerimizin rasyonelleşmiş yani iyi ve ucuz mal üreten Amerika ve Avrupa sanayisi ile ne bugün ne de yarın rekabet etme imkânı görülmemiştir. Bu sebeple memleket sanayisinin rasyonelleşmesi için hazırlanmış olan kanun projesi Büyük Millet Meclisine sunulmuştur.

Türk ürünlerini tanıtma ve koruma, Türkofis'in yurtdışı faaliyetleri arasında yer almıştır. Örneğin Türk üreticiler, Bürüksel, Bari ve Paris'teki sergilere Türkofis aracılığıyla katılarak kendilerini tanıtma imkânı bulmuştur.³⁹³ Ayrıca Almanya'da Türk ürünlerinin pahalılığından şikâyet edilmesi üzerine Türkofis bir rapor yazarak hem Alman hem de Türk ilgilileri bilgilendirmiştir. Almanya-Arjantin ve Almanya-Türkiye arasındaki ticaretin karşılaştırıldığı bu belgede Temmuz-Ağustos ve Eylül aylarını kapsayan zaman diliminde Almanya, Arjantin'den 10 milyon farkla ithalat yaparken; 9 aylık sürede Türkiye ile olan ticari ilişkisinde 10 milyon mark kârla kapattığı ve Almanya'nın Türk ürünlerine karşı haksızlık ettiği belirtilmiştir.³⁹⁴

1937 yılında Türkofis tarafından maden ihracatıyla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor deniz yoluyla yurtdışına gönderilen ihracat ürünlerindeki fiyat artışını yabancı gemi kumpanyalarının, gemi taşıma ücretlerinde istedikleri gibi

³⁹¹ “*Sanayide Rasyonalizm*”, **İktisat Vekaleti Türkofis Aylık Bülteni**, Y:1, S:8 (II. Kanun 1938), s.39-41.

³⁹² **Aynı belge**, s.41-43.

³⁹³ “*Türkofis'in Güzel Bir Teşebbüsü*”, **Cumhuriyet**, 5 Birincikanun 1934, s.4.

³⁹⁴ “*İhraç Mallarımızı Pahalıya Satıyormuşuz*”, **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1934, s.1 ve 4.

değişiklik yapmasına bağlamıştır. Türkofis, Hükümete “Şilip Servisi” açılması tavsiyesinde bulunmuştur. Böyle bir servisin kurulması halinde ton başına 15 lira tutan gemi taşıma ücretlerinin 10 liraya düşürülebileceği ve ülke denizcileri ile deniz sanayisine geniş bir faaliyet alanı açılabilceği düşünülmüştür. Kömür ve maden nakliyesi için ise ayrı bir servis açılması halinde 800.000 tona yakın olarak ihraç ettiğimiz krom ve kömür madenleri için dışarıya döviz olarak gemi taşıma ücreti ödememenin devlete ek gelir olacağı belirtilmiştir.³⁹⁵

3.4. Devletçilik İlkesinin Uygulanmasında Bankaların Rolü

3.4.1. Sümerbank’ın Kuruluşu

Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasının görevlerini yerine getirememesi nedeniyle 20 milyon lira sermayeyle Sümerbank, 2262 sayılı kanunla kurulmuştur.³⁹⁶ 11 Temmuz 1933’te resmen faaliyete başlayan bankaya Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisinin bütün mevcutları ile alacak ve borçları devredilmiştir. Devletin iktisat programına göre yapılmak istenen sanayi tesislerine ait etüt ve projeleri hazırlamak, yeni tesisleri korumak, idare etmek, diğer tesislere iştirak ve kredi temin etmek bankanın görevleri arasındadır.³⁹⁷ Sümerbank’ın sanayi işleri ile alakalı olan kısmı, kimya sanayii, yünlü mensucat sanayii ve pamuklu mensucat sanayi adıyla üç şubeye ayrılmıştır.³⁹⁸ Hammaddesi ülkede bulunan ve ülke tüketiminin karşılanmadığı sanayi kollarının yapımı Sümerbank’ın kuracağı sanayi tesislerinde birinci sırayı almıştır.³⁹⁹

Sümerbank’ın kurulmasında katkıda bulunduğu işletmeler ve faaliyetleri aşağıda belirtilmiştir:⁴⁰⁰

Şeker ve Kükürt İştirakleri: Eskişehir şeker fabrikasına 735.000 liralık bir sermaye ödemiştir. İş Bankasıyla ortak olarak Keçiborlu Kükürt Madeni imtiyazını almıştır. Senede 4 milyon kilo üretimin yapılması beklenen Keçiborlu’dan dışarıya da ürün ihraç edilebilecektir.

³⁹⁵BCA, FK:030.10, YN:161.132.1, s. 1-4.

³⁹⁶İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 176-177.

³⁹⁷“Sümerbank Dün Resmen Faaliyete Geçti”, *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1933, s.1 ve 4.

³⁹⁸“Sümerbank Bugün Resmen Muamelata Başlıyor”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1933, s.2.

³⁹⁹Zafer Toprak, *Sümerbank Holding A.Ş.*, Creative Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 31.

⁴⁰⁰“Türkiye Sanayiinin İnkişafında Sümer Bankın Hizmetleri”, *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1934, s.4. 5 Temmuz 1934 yılında Sümerbank’ın sermayesi 60 milyona çıkartılmıştır.

Süngerçilik: Sümerbank ve diğer milli müesseselerin katılımıyla Akdeniz ve Ege’de bulunan sünger tarlalarının işletilmesi gündeme gelmiştir. Şirket sayesinde denizaltı servetlerini toplama ve işleme işleri ıslah edilerek yeni bir ihraç alanı oluşmuştur.

Feshane Fabrikasının Islahı: Fabrikaya 1933 senesinde, 19 dokuma tezgahı daha getirilmiştir. Fabrikanın iplik dairesindeki makineler elden geçirilerek yerli yünler ve tiftikten azami incelikte iplik bükülmesi sağlanmıştır.

Hereke Fabrikası: Fabrikada çalışan işçilerin gece ve gündüz olarak iki vardiya halinde çalıştırılması sağlanmıştır. Ayrıca fabrika civarında işçi evleri inşa edilerek üretimin arttırılması hedeflenmiştir.

Bakırköy Bez Fabrikasında Islahat: Fabrikaya yeni ilave edilen bölüm için 900.000 lira harcanmıştır. Bu bölüm piyasaya mal üretmiştir.

Diğer Sanayi Şubeleri: Devlet tarafından, Sanayi Kalkınma Planı içinde yer alan pamuk, kendir, yün, demir, sömük kömürü, kömür ve kömürden çıkartılan maddeler, bakır, kükürt, seluloz, şişe, cam gibi sanayisini kurmakla Sümerbank görevlendirilmiştir. Sonrasında ise sömük, şişe, cam ve porselen fabrikalarının yapımı İş Bankasına bırakılmıştır.

Pamuk Sanayii: Kayseri, Nazilli fabrikalarının tamamlanmasıyla pamuklu dokumalar ülke içinde üretilmeye başlanmıştır.

Banka yalnızca fabrikaların kurulması aşamasında yer almamıştır. Fabrikalar için gerekli elemanların yetiştirilmesinde ve piyasa fiyatlarının belirlenmesinde de rol oynamıştır. Sümerbank tarafından sanayi tesislerinde staj görmek üzere Rusya’ya stajyerler gönderilmiştir. Giden öğrenciler Moskova, Leningrat ve Harkof’taki çeşitli fabrikalarda dokuz ay kalmıştır. Bu öğrencilerden bir kısmı bez imalatı servislerinde çalışırken bir diğer kısmıysa makinelerin teknik işlerini öğrenmişlerdir.⁴⁰¹ Sümerbank kendisine bağlı olan fabrikalarda üretimin artması üzerine mamullerinin geniş kitleler tarafından kullanılması amacıyla fiyatlarını 1929 senesine göre 1934’te %25-30 oranında indirmiştir.⁴⁰²

Sümerbank ve fabrikalarının milli piyasalara hammadde, iş ücreti, maaş gibi ödemelerinin genel kıymeti 1936’da 6.198.000 lirayken 1937’de 9.551.700 liraya yükselmiştir. Bu rakama inşa halindeki fabrikaların malzemeleri, işçi, memur ve

⁴⁰¹“Rusya’ya Gidecek Sanayi Talebesi”, **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1933, s.3.

⁴⁰²“1934 İş Yılında Sümer Bank Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1935, s.6.

müstahdemlerin ücret ve maaşlarının ödenmesi dahil edilmemiştir. 1937'de Sümerbank fabrikalarının satışları bir önceki yıla göre %52 oranında artış göstermiştir.⁴⁰³ Bu veriler Sümerbank'ın kendisinden beklenen yatırımları yaptığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kuruluşunda 20 milyon liralık sermayesi olan bankanın 1937'de sermaye miktarı 80.500.000 liraya çıkarılmıştır. Banka 1938 yılı içinde Beş Yıllık Sanayi Programını bitirdiğinde 90 milyon lira harcamış olacaktır. Bankanın sermayesi ve bankaya açılan dış kredilerin tamamı devlet tarafından taahhüt ve temin edilmiştir.⁴⁰⁴ Aslında burada ana amaç devletin sağladığı kredilerin heba edilmeden harcanmasını sağlamaktır. Çünkü bankacılıkta ana hedeflerden birisi verilen kredilerin geri dönüşümünün olmasıdır. Sümerbank özellikle tekstil alanında yapılan yatırımlarda rol oynamıştır.

3.4.2. Etibank'ın Kurulması ve Faaliyetleri

Cumhuriyetin ilânından sonra 12 Haziran 1925 tarihli 608 numaralı kanunla, *“devlete ait mekşuf madenlerin hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk şirketleri ile birlikte idaresi veya kâra devletin iştiraki şartı ile %51 sermayesi Türklere ait şirketlere ihale edilmesi”* kabul edilmiştir. Ancak devlet, Etibank kuruluncaya kadar doğrudan madenleri işletmeye geçmemiştir. 14 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2805 sayılı kanunla Etibank, meydana getirilen Teşekkül Madenlerinin işletilmesi, elektrik santralleri kurup işletmek, enerji dağıtımını yapmak, petrol arayıp işletmek ve bankacılık yapmakla görevlendirilmiştir.⁴⁰⁵ 20 milyon liralık sermayeye sahip⁴⁰⁶ Etibank'ın kurulmasıyla madencilik sahasında devlet işletmeciliği lehine kuvvetli bir hareket başlamıştır.⁴⁰⁷ Aslında bu bankanın kurulmasıyla birlikte “devletçilik” ilkesi madencilik alanında uygulanmaya başlanmıştır. Böylece banka yeni bir sahada öncü

⁴⁰³ “Yurtta Tüten Fabrika Bacaları Gittikçe Artıyor”, **Son Posta**, 19 Mayıs 1938, s.5. Sümer Bank fabrikalarının ticari idaresindeki rasyonelleşme, piyasaya göre mal üretimine geçişi sağlamış ve böylece satışlar artmaya başlamıştır.

⁴⁰⁴ BCA, FK: 490.01. YN:1631.673.1, s.45.

⁴⁰⁵ Sıddık Aksoy, “Cumhuriyet Dönemi Madencilğinde Etibank”, **Etibank Bülteni**, S. 79, Ekim 1985, s.23.

⁴⁰⁶ Ete, **a.g.m.**,s.66.**Ayrıca bkz.** Açılan bu yeni bankaya Mustafa Kemal, “Etibank” ismini vermiştir. “Etibank” ,**Ulus Gazetesi**, 4 Nisan 1937, s.6.

⁴⁰⁷ Avni Zarakoğlu, “Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı1, Ankara, 1958, s. 167. **Ayrıca bkz.** B.C.A FK: 490.01,YN:1631.673.1, s. 46.20 milyon lira olan sermayenin tamamı devlet tarafından temin edilmiştir. Etibank hükümetin maden programını realize etmek işini üzerine almıştır

konumunda olmayıp madencilik alanındaki sosyal ve ekonomik eksiklikleri tamamlama görevini üstlenmiştir.⁴⁰⁸ Bunlara ek olarak her türlü maden arama, maden işletme hak ve imtiyazları, taşocağı ruhsatı alma, kullanma, kiralama, kiraya verme ve gerektiği durumlarda devir işlemlerini yapmak da bankanın görevleri içindedir. Yazılanlara bağlı olarak madencilikle ilgili ticaret, ithalat, ihracat, tahliye ve nakliye işleri yapmak, madencilik firmalarına madencilik kredisi sağlayarak yurt içi ve yurt dışı taahhüt işlerini yapmak gibi ayrıntılı ve geniş bir görev tanımına sahiptir.⁴⁰⁹ Bankanın sahip olduğu haklara baktığımızda devletin bankacılık yoluyla sanayileşme hamlesine hız kazandırdığı görülmektedir.

Arttırma ve Yerli Malı Haftası münasebetiyle Ekonomi Bakanı Celal Bayar, iktisadi hayattaki gelişmeleri kısaca izah etmiştir. Bu söylevde, Etibank'ın madenler üzerinde sistemli bir çalışma hazırladığı; Ergani madenlerindeki yabancı sermaye elinde bulunan hisselerin Türk sermaye eline geçtiği; Ereğli Kömür Şirketinin elinde bulunan gayrimenkuller ile işletme imtiyazının üç buçuk milyon liraya satın alındığı; Guleman kromlarının ihracatının arttırılacağı; Kuvarshan Bakır Madeninin 1936 Mayısında saf bakır vermeye başlayacağı ve Kütahya Linyit Havzası, simli kurşun araştırmaları ve mıntıka elektrik santrali tetkiklerinin devam ettiğini açıklamıştır.⁴¹⁰ Satın alınmış olan Ereğli Şirketi Kömür ocaklarına ait imal ruhsat tezkereleri 24 Nisan 1937'de Etibank'a verilmiştir.⁴¹¹

Etibank'a bağlı olarak Ereğli Kömürleri İşletme Müessesesi, Garp Linyitleri İşletmesi, Ergani Bakır İşletmesi, Murgul Bakır İşletmesi, Şark Kromları İşletmesi, Divriği Demir Madeni İşletmesi ve Keçiborlu Kükürt İşletmeleri kurulmuştur. Bu kuruluşlara ilerleyen bölümde yer verilmiştir.

Bu işletmeler arasında Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının olmamasının sebebi Etibank'ın kuruluşundan önce Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ve 1933 yılında kurulan Sümerbank zamanında projenin başlatılmış olmasıdır. 1933-1934

⁴⁰⁸Hamide Topçuoğlu, “*Etibank ve Sosyal Politikası*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 1956, s. 290.

⁴⁰⁹**Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası**, MTA Yayınları, Ankara, s.72.

⁴¹⁰**Trakya Dergisi**, Sayı 5, 1.Kanun 1936, s.12.

⁴¹¹ BCA, FK:030.18.01.02 YN:74.34.001, s.1.

yıllarında tamamlanan projenin siparişlerine geçildiğinden bu tesis Sümerbank'a bırakılmıştır.⁴¹²

Ayrıca Etibank işlettiği maden ocaklarına ait örnekleri tüketiciye tanıtmaya da çalışmıştır. 26 Mart 1937'de Uluslararası Kömür Yakan Vasıtalar ve Teshin Aletleri Sergisine, katılan seksen iki firma içinde yer alan Etibank Türk kömür numunelerini teşhir etmiştir.⁴¹³

Etibank'ın 1938 yılı itibariyle Şark Kromları, Keçiborlu Kükürt, Ergani Bakır, Ereğli Kömür İşletmesi, Değirmisaz Linyit Kömür Satış ve Mahrukat Büroları, Divriği Demir, Murgul Bakır, Tavşanlı-Tunçbilek Linyit İşletmeleri adlarıyla madencilik alanında on işletmesi mevcuttur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde Etibank ve Sümerbank yoluyla, madencilik ve enerji alanlarında işletmeler kurulmuş, bölgelerarası gelişmişlik farkları giderilmeye çalışılmış, özel sektör, sermaye iştiraki ve ucuz kredi sağlanarak desteklenmiş, modern işletmecilik teknikleri ve nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi sağlanmıştır.⁴¹⁴

3.5. Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü

Kalkınma planında demir, bakır ve kükürt madenlerine özel önem verilmiştir. Madenin işletilip işletilmediği ya da madenin önemi ve değeriyle ilgili olarak yapılan bir araştırma yoktu. Programdaki yeni maden politikasına göre bir jeoloji enstitüsü kurularak madenin değerini ve önemini belirlemek amaçlanmıştır.⁴¹⁵ Jeoloji enstitüsünün kurulması sanayileşme esasının gelişigüzel verilerle değil ilmi esaslara göre dayandırılma isteğinden kaynaklanmıştır. Avrupa'da maden aramaları 1800'lerin ortalarında başlamışken Türkiye, Avrupa'da bu araştırmaları yapamayan tek ülke konumunda kalmıştır. Ülkemizde maden araştırmaları özellikle Avrupalılar tarafından yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar Türkiye'den ziyade Avrupa'da yayınlanmıştır. Yapılan bu araştırmalar ise tam jeolojik araştırma olmadığından farklı farklı sonuçlar ortaya çıkmış, "Türkiye maden bakımından zengin bir ülke

⁴¹²Burhan Ulutan, **Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987, s.114.

⁴¹³"Kömür Yakan Vasıtalar Sergisi", **Ulus**, 21 Ocak 1937, s.2.

⁴¹⁴Meral Tecer, **a.g.m**, s.96-97.

⁴¹⁵Ali Süreyya, "*Maden Siyasetimize Yeni Bir Yön Veriliyor*", **Cumhuriyet**, 25 Kanunisanı 1934, s.3. Bu plan hazırlanıncaya kadar ülke madenlerinden yararlanılamamış olmanın tek sebebi Maden Mevzuatının devlete yalnızca vergi karşılığında tescil görevi vermiş olmasıdır. Yine önemli olan madenlerin altın ve petrol gibi devlet tarafından işletilmesine olanak sağlamıştır.

midir?” sorusuna gerçek bir cevap verilememiştir. Aslında jeoloji servisi Türkiye’de var olan madenlerin gerçek değerini ortaya koymak amacıyla kurulmuştur.⁴¹⁶ Ek olarak maden arama faaliyetinin pahalı ve riskli bir iş olması nedeniyle özel sermayenin çekingen davranması, ancak ülkede yeni maden yataklarının aranıp bulunmasının zorunlu olduğu gerekçeleriyle Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, bulunan madenlerin işletilmesi amacıyla da Etibank kurulmuştur. Bu iki kurumun faaliyete geçmesiyle beraber devlet madencilik alanında yatırımcı ve işletmeci olarak yer almıştır.⁴¹⁷ Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, 14 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı kanunla Petrol Arama ve İşletme İdaresi ile Altın Arama ve İşletme İdaresinin yerine daha geniş yetkilere sahip olarak kurulmuştur. Enstitü; her türlü maden, taşocağı gibi yeraltı servetlerini açığa çıkartmak, işletilenlerin daha verimli olabilmesi için teknik bir biçimde çıkarılması olanaklarını ve araçlarını incelemek, jeolojik etüt ile madenlerin kimyasal analizlerini yapmak ve dokümanları hazırlamak işleriyle görevlendirilmiştir. MTA ve Etibank ilkel yöntemlerle, dağınık bir biçimde işletilen madencilığe merkezi denetimi sağlamıştır.⁴¹⁸

Enstitünün kurulmasıyla birlikte programlı bir biçimde her konuda uzman Türk eleman yetiştirilmesine önem verilmiş, yetişen elemanlar oranında şubeler açılmasına dikkat edilmiştir. MTA’nın ilk şubeleri Metal, Kömür ve Petrol gruplardır. Her grup kendi alanındaki madenlerin jeolojisini, araştırma kazılarını ve arama işlemlerini yapmıştır.⁴¹⁹ Çalışmalar arasında jeolojik keşifler, arama ve fenni tetkik bulunmaktadır.⁴²⁰ 1933 yılında kurulan Altın Arama ve İşletme İdaresi, Zarphane Deresi vadilerinde ve Arpa Çayının Aras ile birleştiği bölgelerle ve Bolkardağı’nda altın araması yapmıştır. 1935 yılında lağvedilen kurumun görevleri MTA’ya devredilmiş, enstitü Bolkardağ’da ton başına 12 gram altın ile 600 gram gümüş bulunduğunu tespit etmiştir. Bolkardağ Altın Madeni olarak işletilmek üzere

⁴¹⁶“Sanayileşme Planında Jeoloji Enstitüsü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Nisan 1934, s.1 ve 5.

⁴¹⁷Tamzok, **a.g.m.**,s.203.

⁴¹⁸**Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası**, s.72-73.

⁴¹⁹Necdet Egeran, “Maden Teknik ve Arama Enstitüsünün Maksadı ve Faaliyetleri”, **Türk Ekonomisi**, Y: 5, S: 45/47 (Mayıs 1947), s.99-100.

⁴²⁰ “Maden İşlerinde Hususi Sermayeye Pay Verilmesi Meselesi”, İktisat Vekâleti Türkofis Aylık Bülteni, Y: I, S: I (Haziran 1937), s.5-6. Maden Tetkik Arama jeolojik keşif faaliyetleri içerisinde: Muayyen mıntıkların gezilmesi, arazinin taranması, jeolojik donelerin toplanması, jeolojik haritanın tanzimi, bakir sahaların keşfi, maden emarelerinin muayenesi, bunların ehemmiyetlerine göre tasnifini envantere tabi tutmak işleri bulunur.

Etibank'a devredilmiştir.⁴²¹ 1933 yılında kurulmuş olan Petrol Arama ve İşletme İdaresi, MTA Enstitüsüne devredilerek "Petrol Grubu" adıyla petrol arama faaliyetlerine devam etmiştir.⁴²²

MTA teknik ekip yetersizliklerinde bazen yurtdışındaki jeoloji enstitüleriyle işbirliği yapmıştır. 1936'da Gaziantep'in jeolojik etüdünün yapılması için Fransa'da bulunan "Compagnie General de Geophysique" şirketiyle teknik ortaklık yapmıştır. Bedel olarak ayda 40-50 bin Fransız frangı ödeme yapma taahhüdünde bulunmuştur. Ancak bu paranın ödenmesinde sıkıntı yaşanınca Maliye Vekâletine başvuru yapılmış ve paranın 350 bin franklık kısmının MTA Enstitüsü masrafı adıyla "Boğazlar Konferansı Masrafı" için ayrılıp da tasarruf edilen 25.000 liradan ödenmesine karar verilmiştir.⁴²³ Bir anlamda MTA'nın kurulmasıyla aslında maden aramaları sistemli hale getirildiği gibi rezervlerin gerçek değerinin ortaya konulmasını sağlamıştır.

3.6. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik

Ankara'da 20 Ocak 1936'da yapılan Endüstri Kongresinin açılışında dönemin İktisat vekili Celal Bayar, kongrenin açılışında yaptığı konuşmada madencilik ile ilgili devlet politikasının değiştiğini izah etmiştir. Söylevin madencilik ile ilgili kısmı şöyledir:

"...Maden itibariyle düne kadar Devletin rolü, isteyenlere maden ruhsatname ve imtiyaznamesi vermek ve bunların harcını alıp tescil etmekten ibaretti.

Maden, her memlekette millete ait servetlerden biri sayılmakta olmasına rağmen, milli bir politikamız ve bu politikayı takip ve tahakkuk ettirecek bir devlet teşekkülümüz yoktu. Bu suretle mevcut madenler ya ecnebilerin ya kifayetsiz insanların elinde kalarak tahrip edilmeye mahkûm edilmiş veyahut da alakası cebindeki imtiyazdan, düşüncesi günün birinde zengin bir adam bulup devretmekten ibaret spekülâtorlere sermaye olmuştu. Kayıtsızlığın neticesini görmek için

⁴²¹ "Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madenciliği", s.273.

⁴²² Fahrettin Çetintarakçı, "Türkiye'de Petrol Aramaları", **Demiryol Dergisi**, S. 56 (30 Haziran 1981), s.6.

⁴²³ BCA, FK: 030.18.01.02, YN: 69.84.17, s.1.

mesela Zonguldak havzasına bakınız: İş Bankasının tekniğe ve milli şuura dayanarak meydana getirdiği tesisatı istisna ederseniz, bugünün ne tekniğine, ne telakkilerine uyabilen milli bir işletme görmek kabil değildir.

Bugün devletin madene verdiği ehemmiyet ve takip ettiği politika itibariyle manzara tamamen değişmiştir. Devletin büyük mübayaatında ve diğer devletlerle olan münasebatımızda maden hasılatımız başlıca tediye vasıtamız olmaya namzettir.

Mesela demir ve çelik sanayisi kuracağız; tesisat bedellerinin bakır, kurşun, molibden gibi madenlerle ödenmesi istenmektedir. Bu gibi talepler hergün çoğalmaktadır. Bugün 10.000.000 liralık talep hazırdır. Maden sanayimizin rasyonel ve milli ekonomi icaplarına uygun şekilde işletilmesi mevzuu memleketimizin iktisadi bünyesini büsbütün zindeleştirecek bir ehemmiyet ve kıymet ihtiva eder.

Petrol arama dairemiz mesaisine bir taraftan devam etmekle beraber, diğer taraftan da sun'i benzin ve petrol müştekkatı istihsaline büyük ehemmiyet atfetmekteyiz... Bu itibarla sun'i benzin mevzuuna hususi bir ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Benzin meselesi yalnız bir milli ekonomi meselesi değildir, aynı zamanda milli müdafaa meselesidir. Bu itibarla ikinci beş senelik programımızda sun'i benzin istihsalı mevzuu hususi bir mevki alacaktır... ”⁴²⁴

1936'da yapılan Endüstri Kongresinde belirlenen esaslara göre hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı projesi, 1938-1943 dönemi için hazırlanmış fakat II. Dünya Savaşında seferberlik durumu devlet masraflarını arttırdığı için uygulanamamıştır.⁴²⁵ Planda, madencilik ve imalat sanayisi ile ilgili planlar arasında Guleman Krom Madeninin işletilerek yılda 100.000 tonluk üretim kapasitesinin

⁴²⁴Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.16-17.

⁴²⁵İsmail Sarıca, “Atatürk'ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları”, **Türk İdare Dergisi**, Y: 60, S: 381 (Aralık 1988), s.55-56. Madencilik politikasında hedeflenen içeride sürümü az, fakat dışarıda tüketimi yüksek olan madenlerimizi ham veya yarı mamul olarak ihracata elverişli duruma getirerek bu ürünlerimizin ihracatının değerlendirilmesi ve yeni ihracat kaynakları yaratılmasıdır. Elektrifikasyonda ise ülkenin ihtiyacı olan elektriğin karşılanabilmesi için iki büyük elektrik santrali kurularak ülkenin batısındaki şehirlere elektrik verilerek buralarda milli savunma ve iktisat bakımından elverişli sanayi merkezleri yaratılmak amaçlanmıştır.

kurulması; Ergani, Kuvarshan ve Murgul'daki Bakır Madeninin işletilmesi yoluyla yılda 13.300 ton blister ve 1.200 ton saf bakır üretilmesi; Zonguldak havzasında taş kömürü üretiminin 4.500.000 tona çıkartılması ve Kütahya Linyit Havzasından yılda 1.000.000 ton linyit üretme projeleridir. Metal ürünlerle ilgili olarak yılda 50.000 pulluk, 1600 çeşit tarım makinası üretecek fabrika inşası, Ereğli'de ısıtma 1.000 soba, 1.500 radyatör üretecek bir fabrika; Karabük'te yılda 18.000 ton demir üretecek bir fabrika kurulması ile ilgili projedir. Ayrıca yılda 450 adet, 1.000 HP gücünde uçak motoru yapacak bir fabrika ile senelik 750 ton askeri amaçlarla kullanılacak alüminyum ürünü üretecek fabrika inşa edilmesi de planlar arasındadır.⁴²⁶ Görüldüğü üzere II. Beş Yıllık Sanayi Planının en önemli iki maddesi madencilik ve elektriktir.

Bu planla madenlerin devlet tarafından işletilmesi esas prensip olarak kabul edilmiştir. İmtiyazı alınan fakat işletilmeyen madenler devlet tarafından işletilecek ve yabancı sosyetelere/şirketlere devredilemeyecektir.⁴²⁷ Planın madencilikle ilgili bölümü ayrıntılı olarak incelendiğinde Ereğli Kömür ve Kütahya Linyit havzalarının işletilmesi, Ergani civarında işletilmeye başlanan Guleman Krom havzasının üretiminin artırılması, Ergani, Kuvarshan, Murgul Bakır Madenlerinin, Keban, Bulgardağ'ı Simli-Kurşun Madenlerinin, çinko, antimon gibi diğer metal madenlerin işletilmesi bulunmaktadır.⁴²⁸ Bu planda göze çarpan ayrıntı ise kromun sadece ham olarak ithal edilmeyecek olup işlenmiş olarak da ithal edilmesinin önünü açacak ferrokrom tesislerinin yapılması amaçlanmış olmasıdır. Bu madencilik programında üç temel esas üzerinedir:⁴²⁹

Özel Tüketim Bakımından: Türk madenlerinin ilk önce ülkedeki hammadde ve yakıt ihtiyacını karşılamalıdır. Maden kömürünün yakıt olarak kullanılması teşvik edilerek nüfus başına düşen tüketimin diğer ülkelerdeki tüketim seviyesine çıkartabilmek.

Sanayi Tüketimi Bakımından: Türk madenleri geliştirilerek milli sanayi işletmelerinin yakıt ve hammadde ihtiyacına karşılık verebilmelidir. Bu sebeple ilk önce kömür ve demir; ikinci olarak bakır, kurşun, çinko ve son olarak ateşe dayanıklı

⁴²⁶Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s307-308.

⁴²⁷"İkinci Endüstri Planı Madenler Hükümet Tarafından İşlenecek", **Son Posta**, 18 Mayıs 1935, s.3.

⁴²⁸Adil Akba, "İkinci Beş Senelik Plan Hazır", **Son Posta**, 17 İkcinciteşrin 1936, s.11.

⁴²⁹Ete, **a.g.m.**,s.66.

malzeme ile demir ve çelik ürünlerinde kullanılan krom ve manganez gibi madenlerle ilgili programlar uygulanacaktır.

Madenlerin Döviz Kaynağı Olarak Ele Alınması: Dışarıdan alınacak olan makine ve diğer önemli malzemenin alınmasında takas olarak kullanılabileceği gibi satılarak ülkeye döviz girişi sağlayabilecektir. Böylece devamlı ihraç maddesi olan maden cevheri iklime göre değişiklik gösteren tarım ürünlerinin eksik kaldığı noktalarda dış ticarete tamamlayıcı görevi üstlenecektir.

Kuruluşun Adı	Yıllık Üretim Kapasitesi (1000 ton)	Sermaye (Milyon TL) Toplam	Sabit Sermaye Dağılışı İç Fin.	Sabit Sermayenin Dağılışı Dış Fin.	Çalıştırılan İşçi Sayısı
Şark Kromları	100.-	0.5	0.15	0.15	250
Ferrokrom	10.-	0.8	0.15	0.25	100
Ergani Bakır	7.5	3.6	1.1	2.-	500
Kuvarshan bakır	2.-	0.5	0.2	0.1	200
Murgul Bakır	5.-	3.-	1.2	1.3	800
Çinko-Simli Kurşun	10.-	9.-	4.5	2.3	2500
Tali Cevherler (Antinum, civa, manganez)	Muhtelif	2.-	1.-	0.5	1500
Demir Cevheri	400.-	4.-	2.-	1.-	2000
Seytiömer Linyit	1000.-	4.7	2.-	2.5	1250
Zonguldak Havzası	4500.-	17.-	7.-	6.-	20000
Çatalağzı Elk. Sant. (Bin Kwh.)	100.-	5.2	1.7	3.4	100
Kütahya Elk. Sant. (Bin Kwh.)	375.-	10.5	4.9	5.4	200
Sömikok	330.-	4.-	1.5	1.5	500
Katran	25.-				
Petrol Rafinerisi (Marmara-İç And.)	2*50.-	5.-	1.-	2.5	500
Sentetik Benzin	25.-	8.-	3.5	4.-	1000
Azot Sanayi	6.-	1.8	0.3	1.2	500

Teneke Levha	5.-	0.6	0.3	0.2	400
Boru	18.-	2.-	0.6	0.9	400
Cüruf Çimentosu	120.-	1.2	0.6	0.5	200
Şamot Tuğla	15.-	1.1	0.5	0.5	100
Şamot Toprak	1.8				
Toplam		84.5	34.2	36.2	33000
Planın Genel					
Toplamı		111.9	46.-	41.2	35000

Tablo 5: II. Beş Yıllık Sanayi Planında Madencilik⁴³⁰

Planda ikinci olarak önem verilen bir diğer konu ise elektrifikasyon olmuştur. Çünkü I. Beş Yıllık Plan üçüncü yılını doldurmadan ikmal edilince Türkiye'nin bir an önce elektrikleştirilmesi zorunlu olmuştur.⁴³¹ Elektrifikasyon işlerinde ilk ele alınan yer Zonguldak'tır. Karabük'te kurulacak olan demir-çelik endüstrisi için elektrik buradan sağlanacaktır. İkinci olarak ele alınan yer ise linyit kömürü bakımından zengin olan Kütahya'dır.⁴³² Bu programla elektrifikasyon için ülke 8-10 mntıkaya ayrılması planlanmıştır.⁴³³ Ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle bu program uygulanamasa da sonraki yıllarda elektrifikasyon konusuna önem verilmiştir.

Planla doğru orantılı olarak Celal Bayar tarafından oluşturulan 1937 yılı hükümet programı, ekonomik konular ve madencilik bakımından ayrıntılıdır.⁴³⁴ 1937 Programında madencilik kömür, bakır, altın, simli kurşun endüstrileri ve demir cevheri arama işleri olarak beş kısma ayrılmıştır. Kömür madenleri için hem ocakları ıslah ederek gerekli modern aletleri sağlamak, rasyonel işletme usulleriyle maliyet fiyatını indirmek hem de ocakların üretim kapasitesini arttırmak hedeflenmiştir. Yapılacak olan yenileştirme faaliyetleriyle Etibank kömür ocaklarının senelik 1.100.000 ton ilave kömür üretebilecek kapasiteye çıkartılması hedeflenmiştir. Bu

⁴³⁰Ulutun, a.g.e, s.115.

⁴³¹"Bütün Yurt Elektriğine Kavuşuyor", **Son Posta**, 13 Mayıs 1935, s.1.

⁴³²Adil Akba, "İkinci Beş Senelik Plan Hazır", **Son Posta**, 17 İkinci Teşrin 1936, s.11. Ayrıca gıda maddeleri Sanayisine de planda yer verilmiştir. İktisat Vekaleti, meyve ticareti işlerinde uzman olan Türk ve yabancı müşavirler yoluyla ülkedeki ekim alanlarını incelettirmiştir. Yaş ve kuru meyvelerin, elma, kayısı gibi meyvelerin ambalajı, işlenmesi, muhafazasına ait tesisatın kurulması ve nakliyesi ile ilgilidir.

⁴³³"İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Programı Hazırlanıyor", **Son Posta**, 13 Mayıs 1935, s.3.

⁴³⁴**Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi**, s.118-119.

programda Zonguldak demiryolunun Kozlu'ya uzatılması ve Zonguldak limanının ıslahı konuları da vardır. Etibank'a ait Değirmisaz Linyit Madenlerinde ocakların işletmeye açılmasıyla yakacak ihtiyacı için 30 bin ton kömür üretebileceği düşünülmüştür. Çoruh'ta bulunan Kuvarshan Bakır Madenlerinin işletmeye açılmasıyla 2500 ton bakır üretimi yapması kararlaştırılmıştır. Ergani Bakır Madenin tesisatının 1938'de bitirilmesi öngörülerek senede 7500-10.000 ton saf bakır elde edilmesi; Murgul Bakır Madeninde etütleri biten arama çalışmalarıyla büyük bir işleme fabrikası kurulması planlanmıştır. Bulgardağ Altın ve Simli-Kurşun Madeni ile Keban madeninin işletilmesi onaylanmıştır. Burada Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan tetkik sondajları numunesinin tahlillerinde 250.000 ton içinde %7 kurşun, 250 gram gümüş ve 11 gram altın olduğu anlaşılmıştır.⁴³⁵

3.7. Devletçilik İlkesinin Madencilikte Uygulanması

3.7.1. Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Türk Anonim Şirketi ve Kükürt Fabrikasının Kuruluşu

Kükürt, Devletçilik ilkesinin ilk uygulandığı madencilik alanıdır. Kükürt yalnızca bağcılık sektöründe değil aynı zamanda sanayi kalkınma planları içinde yer alan kimya sanayisi için de önemli bir madendir.⁴³⁶ Keçiborlu'daki kükürtlerin işletme imtiyazı Kurtuluş Savaşından sonra İtalyan ve Fransızların kurduğu "İttihad-ı Maadin Şirketi"ne verilmiştir.⁴³⁷ Aslında Fransız sermayeli olan Compagnie General de Mine et Metallurgie'ye bağlı olan şirket sermayesine İtalyan sermayesi de eklenmiş böylece İtalyan kükürtleri için ülkemiz bir pazar olarak kullanılmıştır.⁴³⁸ Sonraki yıllarda kükürt araması için istenilen izinler çeşitli gerekçelerle reddedilmiştir. Örneğin 1929 yılı içinde Keçiborlu'da kükürt arama imtiyaz talebinde bulunan İngiliz vatandaşı Vaters Vannes'in bu isteği İktisat Vekâleti tarafından

⁴³⁵ "Madenler Nasıl İşletilecek? Üç Senelik Program Mühim Esasları İhtiva Ediyor", **Ekekon Gazetesi**, 15 Birincikanun 1937, s.3 ve 4.

⁴³⁶ Kükürt ve göztaşı bağcılık için önemli bir maden olduğu için 1929 yılına kadar dışarıdan getirilen kükürt üzerinden gümrük vergisi almamıştır. Ancak 1929 yılında bu uygulamayı kaldırmıştır. **Bkz.** "Kükürt ve Göztaşı", **Ticaret**, 19 Mart 1929, s.1.

⁴³⁷ "Etibank Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi", **Etibank Bülteni**, S. 47, Etibank Matbaası, Ankara, 1983, s.7. Ancak bu şirket yükümlülüklerini yerine getirmemiş ve Ağustos 1933'te işletme imtiyazı iptal edilmiştir. İşletme hakkı Sümerbank ve İş Bankasının ortak olduğu bir şirkete 1934 yılında devredilmiştir. 1935 yılında kurulan Etibank, 1936'da Sümerbank'ın hisse senetlerini satın almıştır.

⁴³⁸ **Keçiborlu Kükürt**, s. 8.

reddedilmiştir.⁴³⁹ 1931 senesinde ise İtalya tebaasından Jan Deskofi adına Muzaffer Bey tarafından Isparta'nın Lağus köyünde kükürt arama imtiyazı başvurusu askeri açıdan mahsurlu bulunduğu için onay verilmemiştir.⁴⁴⁰

Ege bölgesindeki bağlar için 1927-1932 yılları arasında İtalya ve Fransa'dan ithalat yapılmıştır. Çünkü kükürt işletme imtiyazı alan şirket, İtalyan kükürtlerinin Türk piyasasında satılması için işletmenin tam ve verimli faaliyete geçmesi yönünde çaba göstermemiştir.⁴⁴¹ Örneğin 1930 yılında İzmir'de yerli-yabancı kükürt miktarının yetersiz olması, ihtiyacın yerli kükürtlerle karşılanamaması ve fiyat nedenleriyle kısa süreli bir buhran yaşanmıştır. İlk olarak 700 ton yani 14.000 çuval İtalyan kükürdü İzmir'e getirilmiş ve aynı miktarda bir partinin de getirilmesine karar verilmiştir.⁴⁴²

Sene	Ton	Lira
1927	4092	378.032
1928	6461	551.638
1929	3307	352.864
1930	2390	209.660
1931	2823	287.487
1932	4125	305.821

Tablo 6: Kükürt İthalatı⁴⁴³

Şirketin taahhütlerini yerine getirmemesi, tabloda görüldüğü üzere İtalya ve Fransa'ya ithalat için yüklü paraların ödenmesi sebepleriyle 1933'te kükürt imtiyazı iptal edilmiştir. 1933 yılında İktisat Vekâleti şirketin numune olarak çıkarttığı kükürtlerin içindeki yabancı malzemenin miktar ve derecesinin tahlil sonuçları

⁴³⁹BCA.FK:030. 18.01.02 YN: 2.16.31

⁴⁴⁰BCA.FK:030. 18.01.02 YN: 23.61.08, s.1. 20.11.1929 tarihli bir başka belgede ise Isparta'da bulunan Keçiborlu Kükürt Madeni ve fabrikasının Jan Deskofi'ye ihalesinin kabul edildiği ile ilgilidir. **Bkz.**BCA,YN:030.18.1.2, FK: 6.56.12, s.1. 24.07.1930 tarihinde ise bir sene içinde 430.000 sermaye ile kurulacak bir Türk şirketine devredilmek üzere İtalyan uyruğu Jan Deskofi'ye ihale olunan Kükürt madeninın İttihat Maadin Türk Anonim Şirketine devredilmesine İktisat Vekaleti onay vermiştir. **Bkz.** BCA, YN:030.18.1.2, FK: 13.51.5.

⁴⁴¹Kazım Akyel, “*Türk Madenciliğinde Kükürt ve Keçiborlu İşletmesi*”, **Türk Ekonomisi**, Y: 5, S: 45/47 (Mart/Mayıs 1947), s.112-113. 1929 yılında Türkiye'ye gelen kükürtün torbası 575 kuruştan satılmıştır. Aslında Kükürt Amerika'dan külçe halinde Marsilya'ya gönderilerek toz haline getirilmekte ve Fransız malı olarak Türkiye'ye ithal edilmiştir. **Bkz.** “*Kükürt Geldi*”, **Ticaret**, 15 Nisan 1929 s.4.

⁴⁴² “*Kükürt Geldi*”, **Ticaret**, 26 Nisan 1930, s.1. Kükürtün 9 liraya satılacağı söylentisi üreticiyi tedirgin etmiştir.

⁴⁴³Zeki Doğanoglu, “*Kükürt Madenlerimiz İşletilecek*”, **Cumhuriyet**, 24 Teşrinisani 1933, s.4.

anlaşılınca kadar piyasaya sunulmasına, bağların kötü etkileneceği gerekçesiyle izin vermemiştir.⁴⁴⁴ İş Bankası ve Sümerbank'ın ortaklığıyla 300.000 lira sermayeyle kurulan şirkete verilmiş, 12 Mart 1934 tarihinde madendeki ilk çalışmalara başlamıştır.⁴⁴⁵ 1934 yılında Keçiöborlu'ya gelen İktisat Vekili Celal Bayar, kükürt izabe ve uzatma tesisatının kurulacağı bölgeye gelerek incelemeler yapmıştır.⁴⁴⁶ İnceleme sırasında yaptığı konuşmasında “Zengin kükürt madenlerimiz varken bu yüzden harice para verilmesine müsaade edemedik. Kükürt yalnızca bağcılık için değil kimya sanayimiz için de lüzumlu bir madendir.”⁴⁴⁷ demiştir. Kurulan tesiste, saf kükürt fabrikası (Kapasite günde 40-50 ton), öğütme tesisatı, bağ kükürdü fabrikası, elektrik santrali, tamir atölyesi ve laboratuvar bulunacaktır.⁴⁴⁸

Kükürt fabrikasının yapılmasına duyulan ihtiyacın asıl önemli sebebi bağcılık faaliyetidir. Kuru üzüm, Türkiye'nin ihraç hacminde 9-18 milyonluk getirisi olan tütünden sonra gelen en önemli ikinci üründür. Kuru üzüm için alınan milli tedbirlerden biri kükürt kullanımınıdır. Çünkü kükürt bağları koruyan en önemli maddedir. Üreticiler çoğu zaman borca girerek temin ettikleri kükürt ile bağlarını korumaya çalışmıştır. İthal edilen kükürdün Türkiye'ye yaklaşık bir milyon liraya mal olması, kükürt fiyatlarının yüksekliği ve bazen iyi kalitede kükürdün piyasaya sürülmemesi halkın şikâyetine sebep olmuştur.⁴⁴⁹ Halbuki Keçiöborlu kükürtlerinde halis kükürt oranı %99.7 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca kükürt hammaddesinin içinde bağcılıkta kullanılan karaboya da bulunmuştur. Karaboyayı kükürttten ayırabilmek için bir tesisin yapılması düşünülmüştür. Şirketin üretimini arttırması durumunda İtalya ve Fransa gibi kükürt üreticileriyle hammadde oranı daha yüksek olan Türk kükürdü dış piyasada rekabet edebilir duruma geleceği düşünülmüş, ihraç rakamı olarak ise iki milyon liralık getirisi olacağı tahmin edilmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ “Keçiöborlu Kükürt Madenleri”, **Hâkimiyet-i Milliye** 21 Haziran 1933, s.6. İktisat Vekaleti, imtiyazın feshi için çalışmalara başlamıştır.

⁴⁴⁵ Sait Demirdal, “Keçiöborlu Kükürt Madenleri ve Fabrikası”, **Ün Isparta**, C:3, S:35-36 (Şubat-Mart 1937), s.505. Şirketin halka arz ettiği 10.000 liraya yakın hisseyi Isparta halkı almıştır. **Bkz.** Hakkioğlu Şükrü, “Isparta'nın Sanayileşen Türkiye'deki Mevkii”, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 İkincikanun 1934, s.5.

⁴⁴⁶ “Beş Senelik Plan”, **Ayın Tarihi**, İkinci Teşrin 1934, s.36-37.

⁴⁴⁷ “Keçiöborlu'da Kükürt İzabe Fabrikası Kuruluyor”, **Son Posta**, 3 Birinciteşrin 1934, s.3.

⁴⁴⁸ **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, s.343.

⁴⁴⁹ Kemal Turan, “Milli Kükürt”, **Hakimiyet-i Milliye**, 17 İkinciteşrin 1933, s.1.

⁴⁵⁰ Zeki Doğanöglü, “Keçiöborlu Kükürt Madeni”, **Cumhuriyet**, 18 Kanunuevvel 1933, s.5.

4 Nisan 1935’de açılan fabrika Etibank adına üretim yapmıştır. Madenlerde yapılan araştırmada 120.000 ton saf kükürt kitlesi meydana çıkartılmış ve yapılan etütlerde ise 7 milyon tonluk bir kükürt serveti bulunduğu tespit edilmiştir. Fabrikadan ürün almak için Macaristan ve Avusturya talepte bulunmuştur. İhracatın çoğalmasında fabrikanın büyütülmesi kararı alınmıştır.⁴⁵¹

I. Sanayi Kalkınma Planı içinde yer alan ve devlet tarafından üretilecek olan ilk kükürtlerin 1934-1935 yılı içinde piyasaya sürülmesi planlanmıştır. Nitekim fabrika umulandan daha kısa sürede kurulup işlemeye başlamıştır. Piyasaya çıkan ilk ürünleri bağcılar tarafından beğenilmiştir. Ancak 1935 yılında vakit yetmediği için piyasanın bütün ihtiyacını karşılayacak kadar kükürt piyasaya sunulamamıştır. Devlet, onayladığı bir düzenle ihtiyacın bir bölümünü ülke içinden bir bölümünü ise ithal yolla karşılama yoluna gitmiştir. Yurtdışından gelecek olan kükürtün satın alınma işi Sümerbank’a verilmiştir. Ancak İtalya’dan alınacak kükürtle ilgili anlaşmazlık çıktığından ithalin gecikmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu durum kükürt darlığına yol açmasının yanında fiyatları yükselteceği düşüncesi bağcılar arasında endişeyle karşılanmıştır. Nitekim 1934 yılında torbası 300 kuruşa satılan kükürt 1935 yılında 375-400 kuruşa yükselmiş; bazı satıcılar kükürt fiyatının yükseleceği düşüncesiyle ellerindeki malı satmamaya başlamıştır. Sümerbank, toptan isteyenlere 300 kuruşa mal satmaya başlamışsa da piyasaya yetecek kadar kükürt İzmir’e gelmemiştir. Bağcıların asıl endişeleri bağlara kükürt atma mevsimi geldiğinde birkaç açığözün Sümerbank kükürtlerini de kapatarak piyasayı yükseltmeye yeltenebilecek olmalarıdır.⁴⁵² Gazetenin yazdığı bu habere, Keçiborlu Kükürt Fabrikasının yanıtı Mayısın 25’ine kadar ülke ihtiyacını karşılayacak kadar kükürt üretiminin yapıldığını ve Keçiborlu’daki stokların sevkiyatının başladığı olmuştur. Bu tarz haberlerin sadece piyasayı yükseltmek için yapıldığını bu sebeple bağcıların itibar etmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkofis ise Sümerbank tarafından 2500 bağ kükürtün sipariş edildiğini ve 5 Mayıs itibarıyla satışın başlanacağı duyurusunu yapmıştır. Ziraat Müdürlüğü de İtalya’yla anlaşmanın yapıldığını, yüksek fiyattan

⁴⁵¹ “Keçiborlu Kükürt Fabrikası”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1935, s.4.

⁴⁵² Hakkı Ocakoğlu, “Kükürt İşi- Yeni Bir Sıkıntıdan Korkuluyor”, *Yeni Asır*, 19 Nisan 1935, s.1. Yazar bu durumun önüne geçilebilmesi için Sümerbank’ın kükürt satışını her yerde şubeleri olan Ziraat Bankası aracılığıyla satmasını önermiştir. Ziraat Bankası vasıtasıyla bağcıların ihtiyacına yetecek kadar kükürtü doğrudan doğruya yetiştiricilere satılmasının stokçuların fiyat yükseltmelerini engelleyebileceğini düşünmüştür.

kükürt alınmaması gerektiğini beyan etmiştir.⁴⁵³ Gerçekten de 10 Mayıs 1935 tarihinden önce İzmir'e teslim edilmek üzere Sümerbank tarafından İtalya'dan 1000 kilo kükürt masraflarıyla birlikte 599.565.50 lirere satın alınmıştır.⁴⁵⁴ Bu açıklamalar endişeleri teskin etse de havaların yağışlı olma durumu üzerine Manisa bağcıları kükürt satın alma işine öncelik vermiş ve Manisa piyasasındaki tüm Keçiborlu kükürtlerini satın almıştır. Bu durum İzmir piyasasında korkuya neden olmuş ve kükürt "yok" satmıştır. Buhranın önüne geçmek için Sümerbank'ın İtalya'dan satın aldığı kükürtün 5 Mayıs'ta Triyeste limanından İzmir'e getirilerek hemen satılacağı bildirilmiştir.⁴⁵⁵ Kükürt buhranı çözülsün de Sümerbank'ın haksız fiyat politikası üzerinde durulmuştur. Yapılan tahmini hesaplarda torbası 260 kuruşa mal edilen kükürtün piyasada 340 kuruşa satılması eleştirilmiştir. 1934 yılında 300-330 kuruşa satılanların vurgunculuk yaptığı gerekçesiyle mahkemeye verildiği hatırlatılarak Sümerbank'ın ortada sebep olmadan fiyatları yükselterek asıl vurgunculugu yaptığı eleştirileri yapılmıştır.⁴⁵⁶ Ancak durumunun vurgunculuk olmadığı İtalya'dan ithal edilen kükürtlerin Gümrük İdaresi tarafından verilen faturaları ortaya koymuştur. İtalya'nın bir önceki sene 46 lirere verdiği kükürdü 51 lirere çıkarması, İtalya'nın kükürt satışında takas ve kliring yerine nakit döviz istemesi ve kükürtün İzmir yerine ilk önce İstanbul Limanı'na gönderilmesi gibi sebepler hem fiyatı hem de buhran söylentilerini arttırmıştır.⁴⁵⁷

Fabrikanın ürünleri bağcılar tarafından beğenilmiştir. 50 kiloluk 37,669 torba üretim yapmış ve üretilen kükürtler dışarıdan gümrüksüz giren kükürtlerle aynı fiyatta olduğu için fabrika nisanda çalışmaya başladığı halde Mayıs ayında kükürt ithalatı durmuştur. Kükürtler ucuza satıldığı halde fabrika zarar etmeyip biraz kazanç sağlamıştır. 1936 yılı için ithal edilmiş olan ürünlerle birlikte 40.000 tonluk kükürt

⁴⁵³ "Kükürt Buhramı", **Yeni Asır**, 21 Nisan 1935, s.2. Türkofis ayrıca yüksek fiyat talep edenler hakkında cezai işlem uygulanacağını eklemiştir.

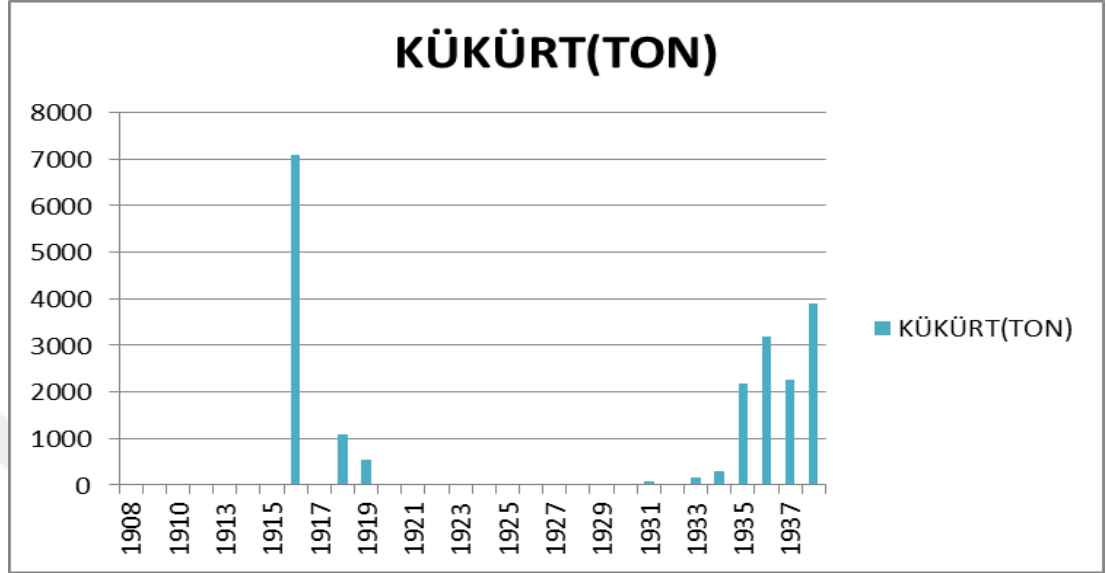
⁴⁵⁴ BCA, YN: 030.18.1.2, FK: 57.70.1, s.1. Kükürt alımı 4 Nisan 1934 tarihli Türkiye-İtalya Ticaret Anlaşmasına göre özel takas usulü ile İtalya'ya nakledilmemek üzere Bank Komerciale İtalya'ya yatırılmak ve 2 Haziran 1935 tarihine kadar bu şekilde ödeme yapılamaması durumunda alacaklılar hesabına serbest döviz olarak ödenme şartıyla alınmıştır. Ancak bu para belirtilen tarihte ödenmediği için serbest döviz olarak ödenmiştir.

⁴⁵⁵ "Kükürt Yüzünden Büyük Bir Sıkıntı Beklemekte", **Yeni Asır**, 2 Mayıs 1935, s.2. Bu durum Ziraat Bankası kredi kooperatiflerine bağlı olan on dört bin ortak için geçerli değildir. Çünkü Ziraat Bankası, Keçiborlu fabrikasından temin ettiği kükürtleri ortaklarına dağıtımını yapmıştır.

⁴⁵⁶ Hakkı Ocakoğlu, "Kükürt-Bu Dava Hâlâ Düzene Konulmadı", **Yeni Asır**, 17 Mayıs 1935, s.1.

⁴⁵⁷ Hakkı Ocakoğlu, "İhtikar Değil-Meselede İdaresizlik Varmış", **Yeni Asır**, 20 Mayıs 1935, s.1. Yazar bu idaresizlik yüzünden bağcıların mağdur olduğunu Yunanistan'da iki yüz otuz kuruşa satılan kükürtün Türk bağcısına maliyetininin 300-400 kuruş olduğunu belirtmiştir.

stoku vardır. Fabrika ve madenin tesisatı 200.000 liraya mal olmuştur.⁴⁵⁸ Tablodan da görüleceği üzere kükürt madenin devlet tarafından işletilmeye başlaması ile birlikte üretim artmıştır.

Grafik 1: 1908-1938 Kükürt Üretimi⁴⁵⁹

1935 senesinde her biri ellişer tonluk 47.000 torba saf kükürt üretimi yapan fabrika 1936'da 65.000 torba çıkarmıştır. 90.000 torba saf kükürt çıkartmayı hedefleyen fabrika satışı toptan yapmakta tonunu İzmir'e teslim şartıyla 61 liradan satmıştır. Çıkartılan kükürtler başta İzmir ve çevresi olmak üzere, Trakya, İstanbul, Çanakkale ve Mersin'e mevsimden mevsime satılmıştır.⁴⁶⁰

Keçiborlu Kükürt Fabrikası, Keçiborlu'nun sosyal yaşamı üzerinde etkili olmuştur. 1936'da fabrika ve madende 250 işçi çalışmıştır. Zonguldak'tan getirtilen 25 maden ustası burada yeni ustalar yetiştirmiştir. Fabrikanın dispanserinde maden işçileri ve yakınları parasız hizmet almışlardır. İşçiler için kooperatif bakkaliyesi kurulmuş, bütün ihtiyaçlarını ucuza temin etmeleri sağlanmıştır. Fabrika, Keçiborlu ahalisini de etkilemiştir. Halk yeni gelenleri görerek daha iyi giyinmeye ve yaşamaya başlamıştır. Çarşısına canlılık gelmiştir. Refah seviye artmıştır. Örneğin ayda bir kez

⁴⁵⁸ "Keçiborlu Kükürtleri", *Cumhuriyet*, 13 Mart 1936, s.3.

⁴⁵⁹ Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C: 63, S: 4 (2008), s.193-194. **Bkz.** kömür madeni üretimi Sadretin Enver, *Zonguldak Kömür Havzamız*, Etibank Yayınları, Ankara, s.27 ve 39'ki cetvellerden alınmıştır. Bundan sonra kullanılan tablolarda verilen rakamlar tarafımdan tabloleştirilmiştir.

⁴⁶⁰ Demirdal, *a.g.m.*, s.506.

et için hayvan kesilirken artık her gün kesilmeye başlamıştır.⁴⁶¹ 1937’de ise Keçiborlu’da işçi, direktör ve diğer görevlilerle birlikte üç yüz kişi çalışmıştır. Gece-gündüz mesaisi şeklinde çalışan işçiler gündelik olarak ortalama 70-80 kuruş ücret almışlardır.⁴⁶²

Fabrika ile ocak Isparta’ya yakın şehirler ve köyler için iş fırsatı olmuştur. Fabrikanın kurulmasıyla birlikte nahiyenin nüfusu artmaya başlamıştır. Köy ile istasyon arasındaki mezarlık uzak bir yere taşınmış, yerine halk için ortasında büyük bir Atatürk heykeli olan park yapılmıştır. Her yere fabrika tesisatından elektrik verilmiş, her gün posta servisi temin edilmiş, haftada iki tren postası varken her gün trenin işlemesine karar verilmiştir. Maden ve fabrikanın üzüm bağlarına yakın olması nedeniyle bağcılar kükürdü ucuza mal etmiştir.⁴⁶³

Şirket fabrika binasından başka, direktör, memur, muhasebe, tababet gibi dairelerin kullanımı için sekiz bina; on iki maden fırını; dört işçi barakası-ki işçiler için evler yapılmasına da karar verilmiştir- ve bir elektrik binası yapılmıştır.⁴⁶⁴

3.7.2. Ergani Bakır Madeninın Ekonomiye Kazandırılması

Bakır genellikle elektrik sanayisinde tellerin imalinde, Doğu ülkelerinde mutfak aletlerinde, mermi çemberinde, para imalinde ve %90 oranında elektrik sanayisinde kullanılan bir hammaddedir.⁴⁶⁵ Türkiye’de başlıca bakır rezervleri Artvin’in Kuvvarshan ve Murgul’da ve Diyarbakır ile Elazığ sınırları arasında kalan Ergani’de bulunmaktadır. Ergani Bakır Madeninde ilkel şartlarla yapılan üretime rağmen senelik bin beş yüz ton ihracat yapılmış, devlete yıllık yüz bin lira altın para kazandırmıştır.⁴⁶⁶

Ergani Bakır Madeni işletme imtiyazı 14 Ağustos 1917 ve 8 Ağustos 1918 tarihli iki mukavelenameyle İtibar-ı Milli Bankası’na verilmiştir. Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra banka, madenin işletilmesi için Ergani Bakır Türk Anonim Şirketini 13 Ekim 1924 tarihinde kurmuştur. Böylece 1917 ve 1918

⁴⁶¹“Keçiborlu Kükürtleri”, *Cumhuriyet*, 13 Mart 1936, s.3.

⁴⁶²Demirdal, *a.g.m.*,s.506.

⁴⁶³“Keçiborlu’daki Kükürt Fabrikası Genişletilecek”, *Son Posta*, 9 Eylül 1936, s.5.

⁴⁶⁴ Demirdal, *agm*, s.505.

⁴⁶⁵A. Şefik, “12.000.000 Liralık Dahili İstikraz Tahvilleri Neden En Sağlam Bir Plasmandır?”, *Kadro*, S:17, Mayıs 1933, s.51-52.

⁴⁶⁶ BCA, FK: 030.10, YN: 175.210.3 s. 4.

mukavelenameleriyle İtibar-ı Milli Bankasına verilmiş olan bütün hak ve taahhütler adı geçen şirkete devredilmiştir. Bu şirket için Berlin’de Mesai Encümeni oluşturulmuştur. 1917 mukavelenamesinin dördüncü maddesinde şirketin teşekkül tarihinden itibaren altı ay zarfında tüm masraflar kendisine ait olmak üzere madenin çalışması için gerekli çalışmaların başlanması gerekmiştir. Bu amaçla 1925-1927 yıllarını kapsayan bir çalışma programı yapılmıştır. Ancak madene giden yolların düzgün olmaması ve nakil araçlarının bulunmaması maden tesisatı için gerekli ağır makinelerin buraya nakledilememesine neden olmuştur. Bu yüzden Şirket, 1926 yılında demiryolu hattı tamamlanana kadar faaliyetlerini tatil etmeye karar vermiştir.⁴⁶⁷ 1925-1926 yılları arasında çalışma programına uygun olarak madende hava kuyusu açılmış, 440 metrelik tünel kazılmış, madenden kullanılacak patlayıcı maddelerin güvenli muhafazası için Tünelin 6 numaralı bölümüne toprak altında ve kayalar arasında üç mahzen inşa edilmiş, Tünelin 36 numaralı bölümüne sıhhi malzeme deposu yaptırılmıştır. Suyolları tamir edilip yeni kanallar açılmış, galeri içinde 60 santimetrelik bir dekovil hattı döşenmiştir. Kamyonların muhafazası içinse nakliye parkı oluşturulmuştur.⁴⁶⁸

Demiryolunun bulunmaması, Ergani Bakır Madenlerinin nakliyesinde sıkıntılar yaşanması, bakır üretiminin düşmesine neden olmuştur. Hükümet bu sebepten ötürü Fevzipaşa istasyonunu Diyarbakır’a bağlanmasına karar vermiştir.⁴⁶⁹ 22 Mart 1924 tarihinde çıkan 448 numaralı kanunla ki bu kanun Cumhuriyet döneminde demiryolu inşası için çıkartılan ilk kanundur, Ergani Bakır Madenlerinin işletilmesi, bölgenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması maksadıyla Arede-Diyarbakır-Ergani arasında 0.75 m genişliğinde bir demiryolunun yapılması için 2.738.000 lira ödenek ayırmıştır. Ancak Arede-Diyarbakır-Ergani hattının iktisadi olmaması ve askeri sakıncaları bulunduğu gerekçesiyle hattın Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır olarak yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁰ 1927 yılında hattın inşası İsveç-Danimarka grubuna ihale etmiştir.⁴⁷¹ Ancak 1930’a gelindiğinde hat henüz tamamlanmamıştır. Bu durum üzerine 1930 Sanayi Kongresinde sunulan bir tebliğde,

⁴⁶⁷ BCA, FK: 030.10, YN: 175.210.3, s.7-9.

⁴⁶⁸ BCA, FK: 030.10, YN: 175.210.3, s.32.

⁴⁶⁹ BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3, s.9.

⁴⁷⁰ Yıldırım, **a.g.e.**,s.85-87.

⁴⁷¹ “Ergani Demiryolu İstikrazı C Serisi ihracı münasebetiyle”, **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, Y:1, S.5 (Eylül 1934), s.19-20. 1933 senesine kadar hattın önemli bir bölümü inşası tamamlanmıştır.

bakır madeni ihracatının kârlı olabilmesi için uygun nakliye araçlarına ihtiyaç duyulması gerekçe gösterilerek üretimin başlanması için Malatya hattının inşasının beklenmesi zaruri görülmüştür.⁴⁷² Aynı zorunluluğu Berlin Mesai Encümeni de tespit etmiştir. Mesai Encümenine göre, bakır fiyatlarındaki düşüş devam ettiğinden, Ergani'deki bakır üretimine demiryolu hattı bağlandıktan sonraki altı ay içinde başlanmalıdır. Ayrıca gerekli maden makinelerinin demiryolu olmaksızın Ergani'ye nakledilmesi gereksiz yere işletme maliyetini arttıracaktır. Ancak Vekâlet, maden malzemelerinin sahaya gönderilmesi için demiryolunun Ergani'ye varmasını beklemeyi uygun bulmamış, gerekirse birkaç yüz bin lira fazla nakliyat masrafından çekinilmemesi gerektiği kararını almıştır.⁴⁷³

1933 yılında Times gazetesi Ergani'deki bakır madenlerinin işletme imtiyazının Türk-Alman sendikasına verildiğinden bahsederek, Alman grubun başında Deutch Dicono Baunk bulunmaktadır. Gruba, Otto Wolff Hirsch Kupfer, Metalgesellschaft, Norddeutsche Affinerie ve Otavi gibi sanayi firmaları dâhildir. Ortak olan sendika sermayesinden birkaç milyon markın Alman grubu tarafından ödeneceği, üretilen bakırın Almanya'ya verilebileceğini yazmıştır.⁴⁷⁴ Aslında bu haberin bilinmeyen bir durummuş gibi gazetede yer alması ilginçtir. Çünkü 1925 yılında Ergani Şirketi'nin kurulması sırasında bakır imtiyazına sahip olan İtibar-ı Milli Bankası, Lozan Antlaşmasından sonra bu büyük işin başarılması için sermaye arayışına girmiştir. Şirket, yerli ve yabancı sermaye ortaklığıyla kurulmuştur. Yerli sermayenin içerisinde İtibar-ı Milli Bankası-1926 tüm malvarlığı İş Bankasına devredilmiştir-, Hükümet ortak olmuştur. İtibar-ı Milli Bankası, bu iş için sadece beş yüz bin lira sermaye ayırabilmiştir. Hükümetin katılımı ise bir milyon liradır. Yabancı sermaye içinde, Times gazetesinin belirttiği gruplar bulunup bir buçuk milyon lira sermaye yatırma taahhüdünde bulunmuştur.⁴⁷⁵

Şirketin imtiyaz sahasında 25-30 milyon ton cevher bulunmuştur. Bu cevher yaklaşık olarak otuz metre kalınlığında bir toprak ve kaya parçasının altındadır.

⁴⁷²Hadi, **a.g.m.**,s.439.

⁴⁷³BCA, FK: 030.10, YN: 176.212.3, s.18-21.

⁴⁷⁴“Ergani Madenleri Taymis Bir Sendikaya Verildiğini Yazıyor”, **Cumhuriyet**, 20 Kanunusani 1933, s.4.

⁴⁷⁵BCA, FK: 030.10, YN: 176.212.3, s.63-64. Hükümet aldığı kararla şirket sermayesine, hisse senetlerinin tamamının yabancı grubun eline geçmemesi için, hükümetin payından fazlasına sahip olmamak şartıyla iştiraki özellikle belirtilmiştir.

Busebeple madenin işletme tarzı olarak Bakor makinesi ile toprağın kaldırılarak madenin tamamen meydana çıkartılması düşünülerek planlar yapılmıştır. Madenin işletilmesi ve izabesi için gerekli olan bütün tesisatın planları oldukça büyük bir meblağ karşılığında Almanya'da yaptırılmıştır. Şirket çalışma tarzını üç şubeye ayırmıştır. Birinci kısım olan madende Almanya'da eğitim almış olan Halil Ali Bey ile bir Alman beraber çalışmıştır. Maden için gerekli olan çakmaktaşının madene yakın bir bölgede bulunamaması üzerine Osmaniye'den getirilmesine karar verilmiştir. İkinci şube inşaat şubesidir. Alman müteahhide verilmiş olan bu şubenin işi, kontrolü sağlamaktır. Tren vagonlarını imalathane sahasına çıkarmak için bir vagon asansörü yapılmıştır Tamamen demir iskelet olarak Avrupa'da yapıp burada birleştirilen şirketin tamirhanesi fabrika büyüklüğündedir. Tamirhanenin başında Almanya'da eğitim görmüş Mehmet Bey bulunup atölye elektrikçilik, torna, tesviye, marangozluk gibi bölümlerden oluşmuştur. Üçüncü şube ise muhasebe ve eşya kısmı olup başında İş Bankası erkânından Avrupa'da tahsil görmüş Derviş Bey vardır.⁴⁷⁶ Ergani madeninde yapılacak olan izabe tesisatı için gerekli olan montaj makineleri Ergani Bakır Türk Anonim Şirketi tarafından Almanya'dan getirilmesi, işi bittikten sonra tekrar Almanya'ya gönderilmesi İcra Vekilleri Heyeti tarafından onaylanmıştır.⁴⁷⁷

Ergani Bakır Madenini işletmek için gerekli olan çakmaktaşı temini için 25 Ağustos 1926'da Elazığ vilayeti ile anlaşma yapılmış, Maden civarında Tatarbahçeleri mevkiinde bulunan çakmaktaşının imtiyaz hakkı otuz bir yıllığına Şirkete verilmiştir. Ancak yapılan incelemede bu bölgede parça halinde, birkaç yıllık ihtiyacı karşılayacak kadar çakmaktaşının olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden Şirket başka kaynakları tetkik etmiş, Guleman'da da çakmaktaşı varlığını keşfetmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶“*Memleket Haberleri Ergani'de İşletme Hazırlığı*”, **Son Posta**, 24 İkinciteşrin 1934, s. 4. Madendeki ustaların Bulgar, Macar, İtalyan, Almanlar arasından seçilmiş olmasını müteahhit firmanın Alman olmasına bağlayan yazar bu durumun madene gelen devlet adamlarının da dikkatini çektiğine değinmiştir. Amele gündelik 65 kuruş almaktadır. Burada çalışanlar civar köylerden gelen çiftçilerdir. **Ayrıca bakınız Son Posta**, 16 Birincikanun 1934 s. 4.

⁴⁷⁷ B.C.A, FK: 030.18.01.02, YN: 80.99.12.

⁴⁷⁸ BCA, FK: 030.10, YN: 174.212.3, s.47-49. **Ayrıca bkz.** BCA, FK:030.18.01.02, YN:40.79.14, s.1. Bu belge yine çakmaktaşı ile ilgilidir. Çakmaktaşı Birinci Umumi Müfettişlik alanındaki arazide bulunmuş ancak maden idaresi burayı satın alamamıştır. Devreye giren Dahiliye Nezareti, bütçesini kendisinden sağlanmak kaydıyla konu olan araziye istimlak etmeye karar vermiştir.

1933 yılına gelindiğinde ise Şirketin sermayesi 3 milyon lira olup sermayesinin %45'i ödenmiştir.⁴⁷⁹ Ergani, devlet nazarında hasılat getirisinin oranını nedeniyle özeldir.⁴⁸⁰ Bakır madenlerinde özellikle Ergani'de devlet iki şekilde kâra ortaktır. İlk olarak devlet, kazancın %62'sine ve bakiyeye ise hissedar sıfatıyla 1/3 oranında katılımcı olarak kârın %75'ine ortak olmuştur.⁴⁸¹ 4 Eylül 1936'da idari değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikle Diyarbakır'ın Eğil kazasına bağlı olan Guleman köyü, Eğil'e 40 km ve Erganimadeni (Maden) kazasına 22 kilometre uzaklıkta bulunduğu ve Etibank tarafından Guleman'da işletilmekte olan krom madenin Erganimadeni (Maden) kazasıyla ilgili idari ve mali işlerini kolaylaştırmak amacıyla Erganimadeni'ne bağlanmasına karar verilmiştir.⁴⁸²

Doğu Anadolu'nun güney kısmında Ergani'de bulunan bakırı denize taşımak, Maraş, Malatya, Elazığ ve Diyarbakır şehirleri ile köylerinin tarımsal-hayvansal ürünlerinin ihraç iskelelerine taşınması için Fevzipaşa-Malatya-Ergani-Diyarbakır hatlarının yapılmasına karar verilmiştir. Fevzipaşa-Malatya hattının yapımına Şubat 1927'de başlanmış Mayıs 1931'de hattın açılışı yapılmıştır.⁴⁸³ 22 Kasım 1935'te ise Fevzipaşa'dan-Diyarbakır'a kadar 505 kilometre uzunluğundaki demiryolu 65 milyon harcanarak tamamlanmıştır ki bunun 12 milyonu Ergani tahvilleriyle 53 milyonu ise devlet hazinesince karşılanmıştır.⁴⁸⁴ Hükümetle mukavvesi bulunan İsveç grubu Fevzipaşa-Malatya ve Malatya-Ergani hatlarını inşa etmiştir. Ancak hattın maden bölgesine varması için 85 kilometrelik bir yol daha yapılması gerekmiştir. Bu hattın yavaş yavaş yapılması madenin faaliyete geçmesini geciktireceğinden Hükümet, 12 milyon liralık istikraz çıkarmıştır. Böylece hattın iki sene içerisinde bitmesi planlanmıştır. Buna karşılık olarak şirket, her sene 20 bin ton

⁴⁷⁹ "Ergani Bakır Madenleri", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1933, s.3.

⁴⁸⁰ "Ergani Demiryolu Bir Hazinenin Anahtarıdır", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1933, 1 ve 7.

⁴⁸¹ A. Şefik, **a.g.m.**, s.51-52.

⁴⁸² BCA FK:030.11.1 YN:107.33.11, s.3. Ergani ve Maden ayrı yerlerdir. 1846 yılında Ergani sancakken il merkezi Maden'e taşınmış ve Ergani Maden Sancağı olarak Diyarbakır'a bağlanmıştır. 1926'da 877 sayılı kanunla Ergani Maden Sancağı kaldırılmış, Ergani ilçe olarak Diyarbakır'a, Maden ise ilçe olarak Elazığ'a bağlanmıştır. Ergani'den çıkartılan çakmaktaşı Ergani Bakır Maden İşletmesine gönderilmiştir. **Bkz** Müslüm Üzülmüş, **Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş**, Ladin Matbaacılık, İstanbul, s.356.

⁴⁸³ "Bakır Yolu", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 BirinciTeşrin 1933, s.28.

⁴⁸⁴ Kemal Ünal, "Aydın Politikası", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C:6, S:34, Birinci Kanun 1935, s.308.

sahife halinde bakır ve kok ile mazot nakli için hükümete senede bir milyon lira ödeyecektir.⁴⁸⁵

Ergani yolunun açılması sırasında devlet iç borçlanmaya gitmiştir. Bu yolla Hükümet, 1929 Buhranı ve özellikle yabancı şirketlere ait hisselerle yatırılan paranın zarara uğraması nedeniyle bankalarda kalan ya da yatırım haline dönüştürülmeyen milli tasarruf sermayesine devlet garantisi altında hareket kazandırmıştır.⁴⁸⁶ Ergani yolu için yapılan borçlanmada gazeteye verilen ilan şu şekildedir:

“Ergani’den Mersin’e.

Eğer Ergani Mersin’e bakır gönderebilirse Mersin’den de bu memlekete altın akacaktır.

Bu vecizeyi kıymetlendirmek için Ergani istikraz tahvillerini kapışalım.

Bu tahviller hariçten memlekete altın akımına sebep olduktan başka, sahiplerini de:

1.Zengin yapar

2.Paralarını emniyete alır

C Serisi Tahvilleri Yarın Satışa Çıkıyor.”⁴⁸⁷

Ergani demiryolu istikrazının C tahvilleri 5 Eylül’de satışa çıkmış ve tahminlerin üstünde büyük bir ilgi görmüştür⁴⁸⁸. Çünkü tahviller % 5 faiz getirisine sahip olmanın yanında yılda iki defa çekilen piyangoyla sahiplerine zengin olma imkânı sağlamıştır.⁴⁸⁹

1935 yılında Fevzipaşa-Diyarbakır hattının açılışını yapan Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya

“...Bu siyasetin ilk hedefi Ankara’dan başlayarak Kayseri’den geçmek üzere; Sivas ve Samsun’dan başlayarak yine Sivas’a varmak üzere ve kömür havzasını İç Anadolu’ya bağlamak ve Akdeniz kıyılarından bakır madenine erişmek ve Kayseri-Ulukışla ile Kütahya-

⁴⁸⁵ “Ergani Dağlarında Hazine 200.000 Ton Saf Bakır Olduğu Tespit Edildi”, **Cumhuriyet**, 8 Kanunısani 1933, s.1 ve 5.

⁴⁸⁶ Falih Rıfkı, “*Milletten İstikraz*”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 İkincikanun 1933, s.1.

⁴⁸⁷ **Son Posta**, 28 Ağustos 1934, s.1.

⁴⁸⁸ “Ergani Tahvilleri Kapışılıyor”, **Son Posta**, 5 Eylül 1934, s.2.

⁴⁸⁹ “Neden Çok Rağbet Görüyor?”, **Akşam**, 24 Ağustos 1934, s.5.

Balikesir aralarını birleştirmektedir.”⁴⁹⁰ diyerek Cumhuriyet döneminin demiryoluyla hedeflediklerini bir kez daha vurgulamıştır.

Hat inşaatının Diyarbakır’a ilerlemesiyle kısımlar ve istasyon binalarının inşası için şehre uzak-yakın vilayetlerden yüzlerce işçi, usta gelmiştir. Diyarbakır’ın kalabalıklaşmasıyla alışveriş artmış, şehir canlanmıştır. Bu da şehir halkının demiryolunun açılışını sabırsızlıkla beklemelerine sebep olmuştur.⁴⁹¹ Nihayet hattın inşası tamamlandığında, 15 Kasım 1935 yılında Ergani halkı Mustafa Kemal’in Ergani’ye geleceği haberini almıştır. Tüm yollarla beraber dört kilometrelik Ergani-İstasyon hattı asfaltlanmış, resmi binalar boyanmış, halk kendi arzusuyla evlerinin önünü badana ederek çoluk-çocuk yaşlı-genç, kadın-erkek tüm ahali en güzel giysilerini giyerek yollara düşmüşlerdir. Zira Ergani halkı hem Atatürk’ü selamlayacak hem de “kendi kendine raylar üstünde giden demir evleri” göreceklerdir. İftar vaktine doğru Mustafa Kemal’in treni istasyona ulaşır. “...Kalabalık bir halk yığını treni kucaklarcasına kuşattı, alkış, sevinç coşkunuğu arasında beş dakikalık bir duraksamadan sonra tren tekrar yoluna devam etti...” İlkokul çocukları Mustafa Kemal şiirler okumuştur.⁴⁹²

Sonuç olarak 1935 yılında tamamlanan bir maden hattı karakteri taşıyan Diyarbakır-Malatya-Fevzipaşa hattı, bu hattın Mersin ve İskenderun hatlarıyla birleşmesiyle Ergani Bakırları, Guleman Kromları, Keban’dan çıkarılan kurşun ve çinkoların Akdeniz limanlarına sevkini kolaylaştırmıştır.⁴⁹³ Hattın sağladığı en büyük yarar nakliye zorluğunu çözmek olmuştur.

21 Mayıs 1936 tarihinde Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketinde Douche Bank und Diskonto Gezelsaft’ın elinde bulunan hisseler 850.000 Türk Lirası karşılığında satın alınmasına karar verilmiştir. Satın alınan hisseler Etibank’a verilerek bankanın maden üzerindeki iştiraki artırıldığı gibi maden tamamen Türk hükümetinin

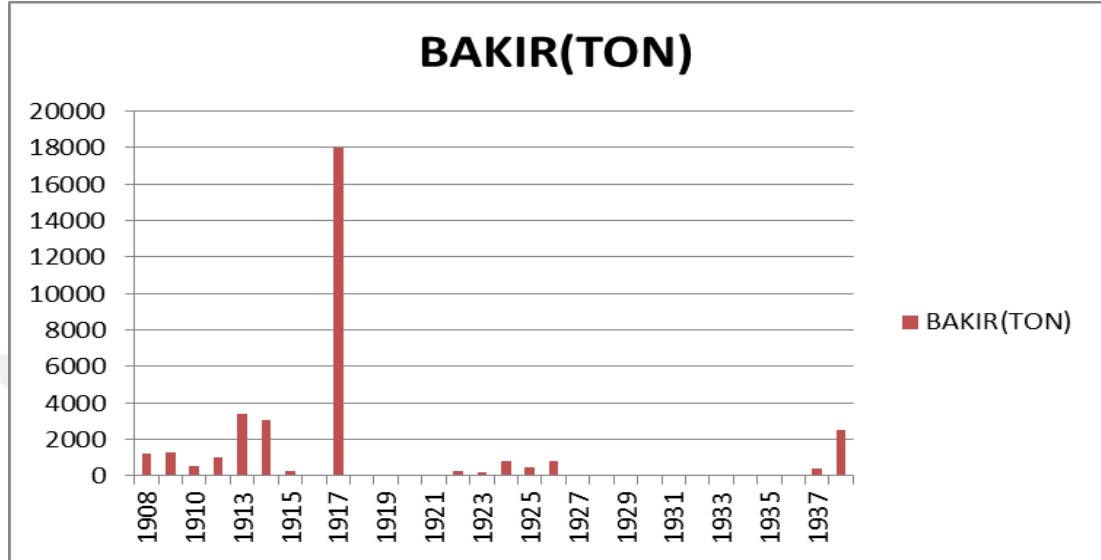
⁴⁹⁰Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 362, İstanbul, 2011, s.26.**Bkz.** Ahmet İhsan, “*Bakır Yolu Bugün Büyük Bir Törenle Açılıyor*”, **Cumhuriyet**, 22 İkinciteşrin 1935, s. 1 ve 4.

⁴⁹¹“*Diyarbakır’da İlk Tren Sabırsızlıkla Bekleniyor*”, **Akşam**, 27 Ağustos 1934, s.1.

⁴⁹²Müslüm Üzülmüş, **Çayönü’nden Ergani’ye Uzun Bir Yürüyüş**, Ladin Matbaacılık, İstanbul, 157-158.s.

⁴⁹³Ahmet Ali Özekerem, “*Kömür Ekonomimizin İstihlak ve İstihsal Cepheleri*”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, s.73.

kontrolüne girmiştir⁴⁹⁴. Ergani Bakır yatağında yapılan çalışmalarla 1937 senesi içerisinde 270.000 metreküp toprak cevher kütlesi üzerinden kaldırılmış, 1939 yılı içinde saf bakır akıtılması hedeflenmiştir.⁴⁹⁵ 23 Mart 1939 yılında beklenen üretim yapılarak 4.233 ton bakır elde edilmiştir.⁴⁹⁶

Grafik 2: 1908-1938 Bakır Üretimi⁴⁹⁷

Tabloda yıllara göre bakır üretimi oranı gösterilmiştir. Görüldüğü üzere I. Dünya Savaşında Almanlar tarafından, silah fabrikaları için, bakır çıkartıklarından üretim oranı diğer yıllara oranla daha fazladır. Demiryolunun açılması için beklenen sürede üretim yapılmamışken nakliye sorununun çözümü ile birlikte üretim yapılmaya başlanmıştır.

Bakır madeninin işletilmeye başlamasıyla birlikte Ergani ve çevresinde imar faaliyetleri başlamıştır. Örneğin Maden kasabası toplu halde birkaç binanın yapılamayacağı kadar dağlık ve meyilli araziye sahiptir. Ayrıca bakır madeni işletilmeye başladığında bacalardan çıkacak olan kükürtlü gazlardan, makinelerin gürültüsünden etkilenmemesi için okul, hastane, memur ve işçi binalarının şehre uzak bir yerde yani Malatya-Ergani Demiryolu istasyonuna yakın, akarsuyu olan

⁴⁹⁴Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası, MTA Yayınları, Ankara, s. 69. Douche Bankın elinde bulunan tanesi 10 lira kıymetinde bulunan 150.000 hisse 850 bin liraya alınmıştır. Böylece Etibank'ın madendeki iştiraki iki buçuk milyon liraya ulaşmıştır. 11.06.1936 tarih ve 3034 sayılı kanunla Ergani Bakır Madeni devletleştirilmeye başlanmıştır.

⁴⁹⁵BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.19.

⁴⁹⁶Ergene, **age**, s.69'da verilen rakamlar tarafımdan tablolaştırılmıştır.

⁴⁹⁷Tamzok, **a.g.m**, s.193-194.

sahada yapılması düşünülmüştür.⁴⁹⁸ Dâhiliye Vekâleti, kasabanın imar planlaması için İmar Müdüriyetinden Mühendis Burhanettin Bey'i Ergani'ye göndererek şehir planı yaptırtmıştır. Hazırlanan plan 5000 kişinin ihtiyaçlarına göre hazırlanmıştır ki kasabanın 1933 yılında nüfusu 2000 civarındadır.⁴⁹⁹

Hattın inşasıyla birlikte Ergani'de büyük bir imar faaliyeti başlamıştır. Bakır Şirketinin fabrikalar kurmak, bu fabrikalarda çalışacak olan işçi, memur ve müstahdemleri için evler, apartmanlar, daireler yaptırma faaliyetleri Ergani'de yeni bir iş kolu açmıştır. Bu faaliyetler neticesinde kazada hiç işsiz adam kalmadığı gibi civar köylerden de işçiler gelmeye başlamıştır.⁵⁰⁰ İlk etap için gelen işçi sayısının 600'ü bulması beklenmiştir.⁵⁰¹ Şirket tarafından verilen bir ilanda 1934 yılı için maden sahasında bir idare binası, maden sahasından iki kilometre mesafede bir hastane binası, maden sahasından 3 km ileride müdür evi, dört aile ikametine mahsus olarak bir çatı altında inşa edilecek memurin evleri ve maden sahasından bir kilometre mesafede on iki aile ikametine mahsus olarak bir çatı altında inşa edilecek ustabaşı evleri binalarının inşa edilmesi için ihale çağrısında bulunmuştur.⁵⁰² Ancak bu hızlı büyüme sosyal yönden bir düzensizlik yaşanmasına neden olmuştur. Nüfusun artması, işçilerin sürekli gelmesi yüzünden ticarete vurgunculuk olayları artmıştır. Örneğin kirası iki gümüş mediciye olan evler otuz liraya kiraya verilmiştir.⁵⁰³

Ergani'de maden sahası içerisinde fabrika ve diğer yeni binaların inşa edilebilmesi için 300.000 metre mikabı toprak kaldırılmıştır. Binaların temel yerleri dinamitle hazırlanmış, evler bir buçuk sene içerisinde bitirilecek şekilde faaliyetler hızlandırılmıştır. Burada bir okul, yirmi yataklı bir hastane binası, fabrikadaysa elektrik tesisatı yapılmasına karar verilmiştir. Bakırın bir tonu 80 İngiliz lirasından 20 İngiliz lirasına düştüğünden inşaat için gerekli malzemeler yurtiçinden tedarik edilmiştir. Fabrika için gerekli olan aletlerin de fiyatları düştüğü için fabrikanın bir buçuk milyon lira tasarruf yapacağı hesaplanmıştır. 10 tonluk ağır izabe makineleri

⁴⁹⁸BCA, FK: 030.10, YN: 174, 212.3, s.47.

⁴⁹⁹“Şark Anadolu'nun Cevher Yatağının İmarı İçin”, **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Haziran 1933, s.4.

⁵⁰⁰“Ergani'de İmar Faaliyetleri Başladı”, **Son Posta**, 12 Ağustos 1934, s.4.

⁵⁰¹“Ergani'de”, **Aydın Gazetesi**, 4 Eylül 1934, s.1.

⁵⁰²“Ergani Bakırı Türk Anonim Şirketinden”, **Son Posta**, 25 Temmuz 1934, s.10.

⁵⁰³“Memleket Haberleri Bakır Madeninde Bir Saat”, **Son Posta**, 23 Ağustos 1934, s.4.

ancak hat tamamlandığında getirebileceğinden bakır üretimi ancak 1935'te başlayabileceği düşünülmüştür.⁵⁰⁴

1936 yılı içinde Ergani'de 500 işçi ve usta çalışmıştır. Ergani'ye 5 km mesafede bulunan Guleman cevherine giden tünel hafriyatı devam etmiştir. Haziran ayında esas madenin işlemeye başlaması düşünülmüştür. Ergani Şirketi, işletmeye yakın yerlerde bulunan yüz fakir ve kimsesiz çocuğu himayesi altına alarak bunlara iaaşe vermiş, giydirmiştir. Bu amaçla düzenlenen balodan 600 lira elde edilmiştir. Belediye için yaptırılan inşaat bitmiştir. Dört katlı olan binanın birinci katına İnhisarlar İdaresi, ikinci katına Belediye, üçüncü katına ise Hükümet Doktorluğu ve Sıhhiye Müdürlüğü yerleşmiştir. En üst katta ise Halkevi açılması planlanmıştır. Binanın önündeki geniş alana ise park yapılmaya başlanmıştır.⁵⁰⁵ İlerleyen yıllarda Ergani Bakır İşletmesine bağlı olarak "Bakırspor Gençlik Kulübü" adıyla bir spor teşkilatı kurulmuştur. Genç işçilere spor öğretmeni aracılığıyla basketbol, voleybol, su sporları eğitimi verilmiştir. Yine işletmede çalışan işçilere mesleki kurslar verilmiş, okuma yazma bilmeyenlerin okuryazar olması sağlanmıştır.⁵⁰⁶ Böylece yeni kurulan "maden şehri" yoluyla halkın yaşam koşulları iyileştirilmeye çalışırken işçilerin daimi olması sağlanmıştır.

3.7.3. Doğu Karadeniz Bölgesinde Ekonomik Canlanma İçin Kuvarshan ve Murgul Bakır İşletmesi

Celal Bayar, İktisat Vekili olduktan sonra İkinci Sanayi Kalkınma Planının eksikliklerini fark ederek kırk günlük yurt gezisine çıkmış Şarkta yapılması gerekenleri ve sorunları yerinde tetkik ederek tespitlerini "Şark Raporu" adı altında sunmuştur. 1935 tarihinde Etibank'a devredilen Kuvarshan'da maden galeri açıp temizlemeye, izabe, kuvvet santrali, havai hatlar gibi tesisatı ve binaları tek tek elden geçirerek eksiklerini tamamlamaya başlamıştır. 1936'da maden sahasında üç yüz kadar işçi ve uzman çalışmıştır. Mayıs 1937 yılı için bakırın akıtılması planlanmıştır. Üretimin senelik 2000-2500 ton olması beklenmiştir. Madenin imtiyazı ve mülkiyeti Etibank'a aittir. Murgul'da ise MTA tarafından madenin eski imtiyaz sahibi olan İngiliz Şirketi'nin yapmış olduğu aramalara istinaden tanzim edilip Tiflis'teki maden

⁵⁰⁴ "Ergani Bakır Madenleri", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1933, s.3.

⁵⁰⁵ "Bakır Madenleri Hazirandan İtibaren İşletilecek", **Son Posta**, 2 Mayıs 1936, s.5.

⁵⁰⁶ Ergene, **age**, s.85.

idaresinden alınan planlara göre rezerve miktarı vasatı %2.5 bakır ihtiva eden 4.-4.5 milyon ton civarında olduğu belirlenmiştir. Ancak MTA ve Profesör Schmacher Murgul'da kurulacak olan işletmenin zarar edeceğini belirtmişlerdir. Fakat eğer standart bakır fiyatı 45 İngiliz lirasına çıkar ve Murgul Bakır Müessesinin zararını devlet karşılarsa madenin işletmeye açılabileceğini ilave etmişlerdir. Çünkü dünyadaki silahlanma yarışı bakır ve kurşun fiyatlarını yükselmesine sebep olmuştur.⁵⁰⁷

1936 tarihinde Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin UZER, Kuvarshan fabrikasının mayıs ayında saf bakır çıkarttığını; Murgul ve Kuvarshan maden ve fabrikalarının işletilmesinin halkı memnun ettiğini raporunda belirtmiştir.⁵⁰⁸ Kuvarshan'da, Ağustos 1937'de ilk kez fenni şekilde saf bakır üretiminde başarılı olunarak Türk bakırının satış ve ihracatı başlamıştır.⁵⁰⁹ Üretilen 400 ton bakır Amerika'ya satılmıştır.⁵¹⁰

Artvin halkı tarafından 11 Ekim 1936 yılında Mustafa Kemal'e çekilen telgrafta

“...Başbakanımızın geçen seneki teşriflerini takriben Mareşal Fevzi Çakmak ve bugünlerde de İktisat ve Maliye Vekillerini kendi aralarında görmekte gurur ve bahtiyarlık duyan halk iki ay evvel büyük bir iş merkezi olarak işlemeye açılmış olan Kuvarshan fabrikasından başka dünyanın en zengin bakır madenlerinden olan ve ne yazık ki büyükleri içinde harap ve istifadesiz bulunmuş olan Murgul Bakır Madeninin işletilmesi, doğu illerine ihraç ve ithal kapısı olan Hopa'da büyük ihtiyaca cevap verecek şekilde bir iskelenin inşası... gibi yeniden vasi mikyasta kalkınma tedbirleri alınmakta bulunduğunu görmekle coşkun bir heyecan içinde çalkanmaktadır.”⁵¹¹

⁵⁰⁷Mehmet Arif Demirer, “*Bayar'ın 1936 Şark Raporu ve ATATÜRK'ün 1 Kasım 1937 TBMM Açış Nutku ile 1938 Kalkınma Planı Arasındaki Etkileşimler*”, **VI. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 12-16 Kasım 2007, s. 42.

⁵⁰⁸BCA. FK: 030.10 YN:71.465.6.3, s1-2.

⁵⁰⁹BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.19.

⁵¹⁰“*Umumi Maden Durumu*”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:2, Nisan 1938, s.1.

⁵¹¹ “*Artvin Halkı Bir Telgrafta Atatürk'e Derin Minnettarlıklarını Bildirdi*”, **Yeni Asır**, 11 Teşrinievvel 1936, s.3. Ayrıca aynı sayfada hükümetin yüksek ilgisinden dolayı Artvin'deki tüccar ve

Murgul Bakır İşletmeleri ise eski tesisleri kullanılamaz durumda olduğundan Etibank, General Engineering Company Firmasıyla anlaşma yapılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı sebebiyle madendeki tesis faaliyetleri sekteye uğramıştır. 1947 yılı itibariyle eksikleri tamamlanmaya başlanan maden 1951’de işletmeye açılmıştır.⁵¹²

3.7.4. Zonguldak Kömür Havzası İçin Alınan Tedbirler

Kömür, metalürji ve kimya endüstrisi başta olmak üzere çimento, cam, suni tekstil, kâğıt, suni petrol, suni kauçuk, termik santraller ve demiryollarında kullanılan en önemli hammaddedir.⁵¹³ Ayrıca Türkiye’de petrol envanterleriyle ilgili yeterli çalışmaların yapılamamış olması, nakliye vasıtaları ve sanayi tesislerinin üretimlerini kömüre göre ayarlamak zorunda kalmalarına sebep olmuştur.⁵¹⁴ Kömürün enerji kaynakları içerisinde bu kadar önemli bir yere sahip olması Cumhuriyet Hükümetini bu alanda üretimi arttırmak için çeşitli arayışlara itmiştir. Bunun için Orta Anadolu’dan, Zonguldak Kömür Havzasına demiryolları döşenmiş, maden makineleri için krediler açmış, gümrük muhafazaları sunmuş ve dış piyasalarda rekabet kabiliyetini arttırmak için ihracat primleri vermiştir. Ancak havzadaki milli işletmelerin sermayeleri fazla olmadığından bu avantajlardan yararlanamamıştır. Bunun üzerine devlet yabancı sermayeye muhtaç olmamak amacıyla kömür madenciliğini eline almaya karar vermiştir.⁵¹⁵ Ancak havzada sadece sermaye değil başka sorunlar da mevcuttur. Gerek üretimi gerekse satışı etkileyen unsurlar içerisinde; Ereğli Şirketi, limanların durumu, antrepo olmaması, işçilerin sorunları önemli sorunlar olarak hükümetin karşısına çıkmıştır.

köy muhtarı imzasıyla İsmet Paşa’ya da bir telgraf gönderilmiştir. **Bkz.**“Çoruh Halkının Teşekkürü”, **Yeni Asır**, 11 Teşrinievvel 1936, s.3.

⁵¹²Hamide Topçuoğlu, “*Etibank ve Sosyal Politikası*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 1956, s. 302.

⁵¹³Şefik Bilkur, “Madenciliğin Dünya Ekonomisindeki Mevkii ve Türkiye Maden Ekonomisi”, **Türk Ekonomisi**, S:5, Y:45/47, Mart/Mayıs 1947, s.54.

⁵¹⁴BCA, FK: 030.01, YN: 73.465.11, s.1. Örneğin I. Dünya Savaşı sonrasında dizelin nakliye araçlarında kullanılmaya başlaması ile işletme masraflarını azaltan diğer ülkeler ayrıca hızlı bir ulaşımı da sağlamışlardır.

⁵¹⁵Nemschak, “*Türkiye’de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri*”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, Çeviren Hayri Tayfur Sonkur, s.90. **Ayrıca bkz.** BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.16.

Kömürden ve kömür üretimi için yararlanılan malzemelerden alınan vergileri azaltmış, ülke içinde yurtiçinde çıkartılan kömürlerin kullanımını özendirilmiş ve Ereğli-Zonguldak demiryolunun Ereğli limanının yapılması hakkında kanun çıkartarak kömür üretiminin arttırılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Zonguldak'ta kömür fiyatlarını tanzim eden Ereğli Şirketi 1929 yılında, 13 lira 25 kuruşa satılan kömüre 25 kuruş zam yapmıştır. Türk kömürüne yapılan bu zam Rus kömürlerinin sürümünü arttırmış, iç piyasada bir ayda içinde 120 bin ton Rus kömürü satılmasına neden olmuştur.⁵¹⁶ Ayrıca İktisadi Buhrandan ötürü vapur kumpanyalarının fiyatlarını düşürmeleriyle İngiliz kömürlerinin de Türk piyasasına daha ucuza girmeye başlaması Zonguldak'taki üreticiyi zor durumda bırakmış, birçok kömür satılmadığından işletmeciler üretimi azaltma kararı almışlardır.⁵¹⁷

Kömür ihracını etkileyen unsurlardan biri limanlardır. Örneğin İtalya, Türk kömürlerine talip olduğu halde Türk şileplerinin küçük olması, ödenen ücretin yüksek olması; İtalyan şileplerinin ise altı bin tondan yukarı oldukları için bizim küçük ve bin tonluk gemiler için yapılmış olan limanlarımıza girememeleri nedenleriyle vapurlar Türk kömürü alamamışlardır. Yine aynı sebepten Yunan gemileri de limana yanaşamamış, kömür liman haricinde verilmek istense de deniz bozduğu için bu mümkün olamamıştır.⁵¹⁸ Ayrıca bir başka örnekte ise Karadeniz'de yaşanan fırtınanın neden olduğu güçlükler bir başka problemdir. Fırtına, Zonguldak limanındaki gemileri batırmıştır. Ereğli Kömür Şirketinin, mukavele gereği limanı temizlemesi gerektiği halde şirketin istediği duba olumsuz hava koşullarından ötürü limana gelemediğinden limanın iki ay kapalı kalma durumu ortaya çıkmıştır. Zonguldak limanından kömür alamayan gemiler, Ereğli Limanından kömür almaya başlamışlardır. Ancak vapurcular Ereğli'den alınan kömürün kalitesinin iyi olmadığı gibi tonunun 10 liradan 12 liraya çıktığını beyan etmişlerdir.⁵¹⁹

Liman sorununu çözmek için bazı tedbirlerin alınması düşünülmüştür. Uzmanlar Zonguldak yerine Ereğli'de liman yapılması önermiştir. Çünkü Zonguldak tabii bir liman olmadığı halde Ereğli'nin az çok tabii liman olma özelliğindedir. Zonguldak'ta yapılacak olan sun'i bir liman maliyetinin Ereğli'ye göre daha fazla olacağı hesaplanmıştır. Çatalağzı-Ereğli arasına yapılacak 60 kilometrelik, tek tarifeye göre elektrikle işleyen ve bir günde 25 vagonlu 16 kantarın geçeceği bir tren

⁵¹⁶“Kömür Fiyatları”, **Akşam**, 2 Mayıs 1929, s.3. Rus kömürleri, Kardif kömürleriyle de rekabete başlamıştır. Böylece Türk pazarında İngiliz-Rus rekabeti yaşanmaya başlamıştır ki kârlı olan taraf Rusya'dır. Zira Kardif kömürlerinin taşıma masrafı 13 şilinken Rusların masrafı 6 şilindir. Aradaki nakliye farkı Rusya yararlanmaktadır.

⁵¹⁷“Kömür Buhranı: İngiliz Kömürleri Bizimkilerle Rekabet Ediyor”, **Akşam**, 4 Mayıs 1930, s. 3.

⁵¹⁸“Kömür İşi: Limansızlık Yüzünden Vapurlar Kömür Alamıyor”, **Akşam**, 21 Mayıs 1930, s.2.

⁵¹⁹“Zonguldak Limanı”, **Akşam**, 6 Şubat 1931, s.3.

yolu hattı sayesinde Ereğli ihraç limanı olarak kullanabilir hale gelmesi mümkün görülmüştür. Elektrikli bir tren yolu yapılmasının sebebi maliyeti azaltmaktır. Zira buharlı lokomotifler iyi cins kömür yakılırken elektrik santralinde mali olarak değeri olmayan kötü cins kömür yakılmaktadır. Zonguldak, Ereğli ve Kozlu'da vapurlara 45 kuruştan verilen kömürün, elektrikli hat sayesinde ucuzlayacağı belirtilmiştir. Yapılacak olan Ereğli Limanı, Çatalağzı-Ereğli elektrikli tren hattı ve elektrik fabrikasının maliyetinin 30 milyon lira olabileceği hesaplanmıştır.⁵²⁰ Ancak daha sonra Çatalağzı'na toprak kazılarak denizi içeri almak suretiyle bir liman yapılmasına fikri ağır basmıştır. Demir sanayisinin Karabük'e yapılması, havzadaki en iyi madenlerin bulunduğu Gelik Ocaklarının, Çatalağzı'na yakın olması gibi sebepler Ereğli yerine limanın burada yapılması kararıyla sonuçlanmıştır.⁵²¹

Zonguldak'ın bir diğer eksiği ise antrepodur. 1932 senesinde Zonguldak'a Türk limanlarından 2.966.293 lira değerinde 18.617 ton ve yabancı limanlardan 398.334 lira kıymetinde 1.199 ton eşya girmesine rağmen Zonguldak'ta gümrük antreposunun olmaması yüzünden gümrük işlemleri yapıncaya kadar eşyalar yağmurun veya karın altında günlerce kalmıştır. Bu durumda da eşyalar zarar görmüştür. Tüccar zarar etmemek için kalan mallar üzerine yüksek ücret koyunca Zonguldak, Türkiye'nin en pahalı şehri haline gelmiştir.⁵²²

İşçilerle ilgili olarak ise Zonguldak madenlerinde ayda tahmini olarak 7500-8000 işçi çalışmıştır. Bu işçilerin 2/3'ü "muvakkat" (geçici), diğer kısmı daimi ameledir. Kömür havzasındaki madenler için iki mıntıkadan işçi gelmiştir. Birincisi Zonguldak ve çevresi, Devrek, Çaycuma, Yenice, bunların köylerinden; ikincisi Trabzon ve havalisi, Vakfikebir, Tonya ve Şarlı'dır. Bunların dışında Tercan'dan gelen işçiler maden dışı işlerde yani külcü, ateşçi gibi işlerde çalışmışlardır. Zonguldak havalisi, Devrek, Çaycuma, Yenice ve Ereğli'den gelen madenciler "Dilaver Paşa Nizamnamesine" göre ayın on beş gününü madende diğer on beş gününü ise köyünde, tarlasında çalışarak geçirmişlerdir.⁵²³ Bu durum iki soruna

⁵²⁰Rüştü Bekir, "50 Milyonluk Bir Teşebbüs", **Cumhuriyet**, 3 Teşrinievvel 1933, s.4.

⁵²¹"Gelecek Yıl Zonguldak'tan 2.225.000 Ton Kömür Çıkartılacak", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1938, s.8. Kömür ve ticaret limanının yapımından sonra küçük bir harp limanı yapılması düşünülmüştür. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında birçok gemi battığı için gemi mezarlığı haline gelmiş olan Ereğli limanının temizlenmesine ve batmış gemilerin çıkartılmasına karar verilmiştir.

⁵²²Rüştü Bekir, "Zonguldak'a Bir Antrepo Lazım", **Cumhuriyet**, 4 Teşrinievvel 1934, s.6.

⁵²³"Mühim Bir İstihsal Mıntıkamızın Vaziyeti", **Son Posta**, 16 Teşrinievvel 1932, s.9.

neden olmuştur. İlk olarak “hasat mevsimi” için köyüne giden amelenin dönememesi üzerine ağustos ayı içerisinde normal üretimin altında kömür çıkarılabildiği. Hasat mevsiminde ancak ayda on beş günü madende çalışmaya alışmış olan köylü işçiler, bu suretle köye bağlı kalmışlar, doğal olarak Zonguldak’ta işçi buhranı başlamıştır. Büyük maden işletmeleri taahhüt ettikleri kömürü limanda bekleyen gemilere yetiştirebilmek için köylerde nüfuzu geçen maden çavuşlarını, eski sevk memurlarını köylere göndermiş, tellallar bağirtılarak bedel ve yevmiye vaatleriyle noksan kadrolar tamamlanmaya çalışılmıştır. Küçük maden işletmeleri ise üç aydan beri yarıdan bile az bir mevcutla çalışmışlardır. Büyük ve küçük şirketler, her yıl hasat zamanında, Kurban ve Ramazan bayramlarında tekrarlanan bu duruma çare bulmaya çalışmışlardır.⁵²⁴ Zonguldak’ta yaşanan işçi buhranı sadece üretimi etkilemekle kalmamıştır. Devlet Demiryolları, 1936 yılı içinde yolcu artışı, göçmenlerin nakliyesi ve zirai ürün rekoltesinin fazla olması nedenleriyle ek seferler koymuş bu da kömür tüketimini arttırmıştır. Ancak havzada çalışan işçilerin aynı zamanda çiftçilikle uğraşması, Ereğli Şirketinde %30-35, diğer şirketlerde ise %20-25 oranında çalışan işçileri azaltmıştır. Bu da doğal olarak kömür üretiminin azalmasına ve Devlet Demiryolları için gerekli olan kömür stoklarına yansımıştır. İşçi sorununu çözmek isteyen Ereğli Şirketi, Kozlu Kömür İşleri Şirketi, Maden Kömürü İşleri Şirketi ve Türk Kömür Madenleri Şirketleri birleşerek bir büro kurmuş, Zonguldak vilayetinden yardım istemiştir. Köylere işçi bulunması için memurlar gönderilmiş, Kastamonu’dan 250 işçi, Vakıfkebir’den ise 150 işçi madende çalıştırılmak üzere getirilmiştir. Bu işçilerin vapur nakliye ücretleri ve kayık paraları şirketler tarafından ödenmiştir.⁵²⁵

Aslında daimi olarak madende kalifiye işçi çalıştırabilmek amacıyla Zonguldak’ta Sanayi Mühendis Mektebi açılmasına karar verilmiş, bu okula yalnızca lise mezunları alınmıştır. Okul dört senelik olup mezunlar, Avrupa’ya altı aylığına staja gönderilmiştir. Maden Meslek Mektebi ise üç yıl olup ilk mektep mezunları okula kabul edilecek ve mezunları maden başçavuşu görevini üstlenmişlerdir.⁵²⁶

⁵²⁴ “Zonguldak’ta İşçi Buhranı”, **Son Posta**, 27 Ağustos 1936, s.5. Şirketler işçilere birikmiş yevmiyelerini vermeme yolunu deneseler de işçiye büyük bir tesiri olmadığını gördüklerinden bu uygulamadan vazgeçmişlerdir.

⁵²⁵ BCA, FK: 030.10, YN: 153.80.11, s.1-4. Alınan önlemlerin yetersiz gelmesi halinde bir defaya mahsus olmak üzere Devlet Demiryolları için Almanya’dan kömür ithal edilmesine karar verilmiştir.

⁵²⁶ “Sanayi Mühendisi: Zonguldak’ta Büyük Bir Mektep Açılıyor”, **Akşam**, 17 Mayıs 1930, s. 2.

Ancak bu tedbir yeterli olmamıştır. Ayrıca 1936 yılındaki işçi buhranı sadece kömür havzasını etkilememiştir. Özellikle kol kuvveti isteyen tarım ve nafıa/bayındırlık işlerinde işçi arayanlar ücretleri bir önceki seneye göre yüzde elli oranında arttırmalarına rağmen işçi bulamamışlardır. Örneğin Sivas demiryolu inşaatı için işçi arayan müteahhit işçi bulabilmek için İstanbul'a gelmiştir. Ayrıca Adana'da üretici geçici işçilere yüksek yevmiye ödemek zorunda kalmıştır. İşçi bulunamamasının sebebi ise diğer bölgelere işçi temin eden Orta Anadolu'da hububat mahsulünün bol olması sebebiyle burada yaşayanlar iş aramak için diğer bölgelere gitmemiştir. Ayrıca Kayseri, Ereğli, Alpullu ve Nazilli gibi yerlerde fabrikaların kurulması; eski ve yeni madenlerin işletilmeye başlanması seyyar ve serbest işçileri belli bir yere bağlamıştır. Ayrıca demiryolu hattının ülke geneline yayılması hem köylünün daha fazla ekin ekmesine hem de demiryolunda çalışmasıyla neticelenmiştir. Örneğin bir önceki sene ekilen pamuk sahasının %30 oranında artmasıyla 1935'te yiyeceği iş yerinden olmak üzere yevmiyesi 40 kuruş olan amele ücretinin 1936 zarfında 90-130 kuruşa çıkmıştır.⁵²⁷

İkinci olaraksa kömür işçilerinin yevmiye usulü çalışması, köylerine belirli günlerde dönmeleri asayiş sorununu beraberinde getirmiştir. Yani soyulma tehlikesini. Madenden köylere dönen madencilerin önünü kesen soyguncularla maden işçileri arasındaki çatışmada sekiz ameleden biri hayatını kaybederken biri de yaralanmıştır. Bu vakıa üzerine jandarmanın sıkı takibiyle soyguncular yakalanmıştır.⁵²⁸ İşçiler için bir diğer tehlikeyse maden kazalarıdır. Zonguldak'taki maden ocakları mesul müdürleriyle maden umumi müdürleri yaptıkları toplantıda maden ocaklarında meydana gelecek her türlü kazaya karşı alınacak tedbirler ve tahlisiye teşkilatı (can kurtarma) hakkında kararlar almışlardır. Buna göre ocakların tahlisiye aletleri tedarik etme ve bu aletleri kullanacak amele yetiştirilmesi düşünülmüştür.⁵²⁹ Fakat bu düşüncenin tam olarak uygulamaya konulmadığını 1934 yılında İktisat Vekâleti tarafından Başmühendisliğe verilen direktiflerde görmekteyiz. Vekâlet, maden faaliyet sahası civarına imdat istasyonları tesisi kurmaya ve ocaklarda meydana gelebilecek kaza karşısında olay mahalline hemen

⁵²⁷ "İşçi Buhranı Birçok Yerde İşçi Ücretleri Yüzde Yüz Nisbetinde Fazlalaştı", **Tan**, 16 Temmuz 1936, s.1 ve 7.

⁵²⁸ "Haydutlara Aman Yok Maden Amelesine Zarar Verenler Tutuldular", **Son Posta**, 3 Birincikanun 1934, s. 1. ve 3.

⁵²⁹ "Maden Kazaları: Ocaklar tahlisiye aletleriyle teçhiz edilecek", **Akşam**, 10 Şubat 1930, s.2.

yetişmek için bu istasyonlarda zehirli gazlara karşı koyacak maskeler bulundurulması istemiştir.⁵³⁰ Çünkü 1933 senesinde Ereğli'nin Alacağazı maden mevkiinde grizu patlaması yaşanmış ve on bir işçi yanarak can vermiştir.⁵³¹

1933 yılında Başbakan İsmet Paşa ile İktisat Bakanı Celal Bey, kömür havzasındaki kömür işlerinin durumunu yakından görmek, Ereğli'de inşa edilecek olan liman hakkında ve Ereğli-Irmak hattının tespit edilmiş gzerghını incelemek için Zonguldak'a gitmiştir.⁵³² Celal Bey bu gezi sonrasında havza ile ilgili olarak; kömür üretiminin arttığını ve işçilerin hayatlarıyla ilgili düzenlemelerde yol kat edildiğini belirtmiştir. İş Bankasının yaptırdığı çocuk bahçesinin ve sesli sinema ile Türk-İş ocaklarında işçiye sıcak yemek verilmesinin havzadaki işçiler üzerinde olumlu tesirleri olduğunu belirtmiştir. Ancak işçilerin madencilikte uzmanlaşabilmesi için ocakta devamlı olarak çalışmasıyla mümkün olabileceğinden kömür ocakları yakınında meydana getirilecek olan modern işçi köyleri, okullar, hastaneler ve kooperatifler yoluyla işçinin daim olması sağlanabileceğini yazmıştır. Sonuç olarak havzadaki bu tarz yenilikler kömür üretiminin bir buçuk milyon tona çıkmasını sağlamıştır. Kömür üretimini daha fazla arttırabilmek için kömürü daha kolay ve ucuz çıkararak nakliyesini de kolaylaştırmanın gerekli olduğunu belirterek her tonajda, özellikle yüksek tonajdaki vapurların emniyetli bir şekilde girebilecekleri liman inşa edilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.⁵³³

Falih Rıfkı gazeteci olarak katıldığı gezide, Zonguldak ve Türk kömürleri hakkında bazı gözlemlerini kaleme almıştır. Gezdiği yerlerin durumuyla ilgili olarak makineleşmenin yeni başladığını, diğer ülkelerde kömürün bizdeki gibi sadece yakacak olarak değil briket, suni gübre dâhil olmak üzere yirmi altı çeşit farklı sanayide kullanıldığını belirtmiştir. Havzaya yaklaşık olarak 39 milyon liralık sermaye yatırılmıştır. En büyük yatırım 25 milyon lirayla Ereğli Fransız şirketinindir ki kömürlerin beşte üç buçuğuna sahiptir. "Türk kömürü yarın ne verebilir?" sorusunda en önemli sorun nakliyedir. Liman olmadığı için Karadeniz'de işleyen gemiler yakacak olarak Türk kömürü almakta zorlanmıştır. Ayrıca yüklemenin mavna ve sepetlerle yapılması da önemli bir sorundur. Örneğin yirmi gün havza

⁵³⁰ "Türk Kömürü Zonguldak Havzasında Yeni Teşkilat Yapıldı", **Son Posta**, 14 Temmuz 1934, s.2.

⁵³¹ "Ereğli'de Bir Facia", **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1933, s.1.

⁵³² "İsmet Paşa Dn şehrimizden Geçerek Zonguldak'a Gitti", **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1933, s.1.

⁵³³ Yunus Nadi, "Kömür Havzamızın İstedıği Tedbirler", **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1933, s.1.

önünde kalan 8.000 tonluk İtalyan gemisi kömür yüklemesi mavna ve sepetlerle yapıldığı için ancak yarısını doldurabilmiştir. Bölgenin, Karadeniz'in kömür limanı haline getirebilmesi için dalgakıranlar yapılarak liman oluşturulması ve yükleme için makineler alınması gerekmektedir. İşçilerin durumu eskisine göre çok iyi durumda da olsa hâlâ uzman işçi sorunu vardır. Çünkü ocaklarda çalışanların büyük kısmı çevre köylerden gelen köylülerdir. 50 kuruş için 12 saat ocak içinde çalışan işçiler olduğu gibi dışarı çıkmaya üşendiği için ocağın içinde geceyi geçiren işçiler mevcuttur. Güneş görmeyen, yıkanmayan, çamaşır değiştirmeyen, tasarruf etmek için köyden getirdiği bulgur ve fasulye haricinde bir şey yemeyen işçi, doğal olarak fırsatını bulduğunda köye dönmüştür. Kömür sobasının pahalı, kömür depolarınının uzak olması gibi sebepler halkın odunu yakacak olarak tercih etmesiyle sonuçlanmıştır. Falih Rıfki yazısında Harp fabrikalarının ürettiği kömür sobalarını, devlet daireleri ile halka ucuz veya taksitli olarak satması halinde kömürün kullanımının artabileceği düşüncesindedir.⁵³⁴

Fakat bu eksiklikler havzadaki sorunların hiç değişmediği anlamına gelmemektedir. Profesör Granigg, farklı zamanlarda kömür havzasına gelerek incelemeler yapmıştır. Granigg, kömür havzasının özellikle piyasanın taleplerine uyum bakımından ilerleme kaydettiğini, eskiden havzada standart bir kömür üretiminin olmadığını belirtmiştir. Bazı kömür işletmelerinin müşterilerine iyi kömür verirken bazılarının kötü kalitede kömür sattığını vurgulamıştır. Örneğin Akdeniz gezisi sırasında bindiği bir vapurun kaptanına Zonguldak kömürlerini sorduğunda kaptanın: *“İnsan Zonguldak kömürü aldığı zaman ne aldığı bilmiyor. Talihiniz varsa iyi kömür alabilirsiniz yoksa alacağınız kömür berbattır,”* cevabını aldığını şimdiyse kömürler yıkandığı için standart tipler oluşturulduğunu, müşterinin artık ne aldığını

⁵³⁴Falih Rıfki, *“Türk Kömürünün İstikbali”*, **Cumhuriyet**, 25 Teşrinisani 1933, s.5. Yazının devamında %30'u atılan Türk kömürünün elektrik üretiminde kullanılmasıyla ilgilidir. Yine maden kanununun çıkartılması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Özellikle işlenmeyen ocakların devlete maledilmesi maddesinin hükmünün kanunla izah edilmesi durumunda Havza ocaklarının büyük kısmı devlete geçecektir. Ocakları işleten küçük sermayeler, zengin damarları yeterli işletme olanakları olmadığından tahrip etmişlerdir. Bir maden kanununun çıkması durumunda devlet Havza'da sıkı bir kontrol yapabilecektir. İhraç kömürlerinden rüsumun kaldırılmasıyla fiyatta damping yapılmış ve böylece Pire limanında Türk kömürü satılmaya başlamıştır.

bildiği değerlendirmesi yapmıştır. Kısaca Zonguldak kömürleri iç ve dış piyasada müşteri bulabilmesi için gerekli olan ilk şartı yani standardizasyonu sağlamıştır.⁵³⁵

Standartlaştırma çalışmalarından başka havzada yapılan yenilikler arasında; Grizulu ocaklarda fenni tedbirler alınarak işletmeye açılması bulunmaktadır. Hükümetçe alınan himaye tedbirleri, uygun işletme metotları eskiden 6-7 liraya bile mal edilemeyen kömürün maliyeti yarıya indirilmiştir. 200 bin ton olan ihracat 6-700 bin tona çıkmış, Türk kömürü, Avrupa piyasasında yer bulmaya başlamıştır. İşçi mesaipleri 10-12 saatten sekiz saate indirilmiş; işçilerin sıhhatleri için tedbirler alınmıştır.⁵³⁶

Nakliye masraflarının, kömürün maliyet fiyatını arttıran en önemli etkenlerden birisi olması hükümeti bu sorunu çözmeye itmiştir. Bu sebeple Ereğli Limanının ve Filyos-Ereğli hattının yapımıyla ilgili olarak 1933 yılında Hükümet, Millet Meclisine kanun layihası vermiştir. Bu layiha ile en çok üç yıl içinde demiryolu inşasının bitmesi koşuluyla 20 milyon liranın ve en çok altı sene içerisinde bitirilmesi şartıyla Ereğli Limanı için on milyon liralık bütçe harcanmasının onaylanmasını istemiştir. Çünkü standardı sağlanarak üretilecek olan kömürün dünya piyasasında rekabet edebilmesi için maliyet fiyatının düşürülmesi şarttır. Ayrıca Karadeniz’de Sinop hariç başka bir sığınak limanı bulunmayışı kömürlerin yüklenmesi sırasında sorun olmuştur⁵³⁷. Taşımacılıkla ilgili öneride; yurtdışından ve yurtiçinden yerel ihtiyaçların temini için üretilen eşyanın dağıtımını için demiryolları tarife fiyatlarında değişiklik yapılması gerekli görülmüştür. Ülkede üretilen ihraç mallarının, dış pazarlara satılması için yapılan nakliyat için ya nakliyat fiyatlarının en aza indirilmesi ya da gerekli durumlarda parasız olması tavsiye edilerek maliyet fiyatının artmasının engellenebileceği önerilmiştir. Transit nakliyatlar, rekabet nakliyatı olduğundan mümkün olduğu kadar fazla para alınması gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁵³⁸

⁵³⁵“Kömür Havzamız Hakkında Prof. Granigge Bir Mülakat”, **Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1934, s.6. Prof. Granigge, Havzadaki atıl durumda olan mikst kömürlerinin yakılarak elektrik santrali kurulması gerektiğini, işletme tekniğinin hâlâ ıslaha ihtiyaç duyduğunu ve gemilere kömür yükleme işinin düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

⁵³⁶“Zonguldak Kömür Havzalarında Islahat”, **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1934, s.1 ve 6.

⁵³⁷“Filyos-Zonguldak-Ereğli Demiryolu ve Ereğli Limanı Yapılacak”, **Hakimiyet-i Milliye**, 4 Mayıs 1933,s.1.

⁵³⁸Mühendis Nazir, “Demir Yollarımızda Nakil Ücretleri”, **Kadro Dergisi**, S:18, Haziran 1933, s.63-64.

Nakliye sorununu çözmek isteyen VI. İnönü Hükümeti, Ergani ve Ereğli demiryolu hatlarının bir an önce inşası için İsveç grupla anlaşma yapmıştır.⁵³⁹ Çünkü Zonguldak'tan geçerek Ereğli'ye ulaşacak olan Irmak-Filyos hattının bitmesi buradaki kömür üretimini arttırarak Anadolu'nun sanayileşmesine katkıda bulunacak ve o civardaki ormanların işlenmesiyle de yeni bir pazar açılmış olacaktır.⁵⁴⁰

20 Şubat 1933 yılında ülkede inşa edilecek olan demiryolları hatları için gerekli olan ana malzeme ile çelik malzemenin ülkedeki sanayiye geliştirmek maksadıyla yurt dışından ithal etmek yerine Kırıkkale'de tesis edilmiş olan Çelik Fabrikasında yaptırılması uygun görülmüştür.⁵⁴¹

13 Kasım 1935 tarihinde Ankara-Kayseri hattı üzerindeki Irmak istasyonundan başlayarak Filyos'a varan hat açılmış, Zonguldak'a ve Ereğli'ye kadar hattın yapımına başlanmıştır. Filyos-Zonguldak arası 25 kilometre olmasına rağmen karayolu oldukça bozuk olduğundan ulaşım otomobille 2.5-3 saat sürmektedir. Zonguldak'a uzayacak olan hattın Çatalağzı'na 15 Haziran 1936'da ve Zonguldak'a 10 Mayıs 1937 tarihinde varması planlanmıştır. Filyos-Irmak hattı açıldığında Ali Çetinkaya, süslenmiş ilk kömür vagonunu beraberinde Ankara'ya getirmiştir.⁵⁴² Dönemin gazeteleri bu olaya geniş vermiştir. Gazetelerde kömür yüklü trenin Ankara'ya ulaşması Yeni Türkiye'nin sanayileşmeye başladığının göstergesi olarak sunulmuş, memleket meselesi olarak addedilmiştir.

Filyos'a kadar toplam uzunluğu 391 kilometre olan hat için devlet hazinesinden 45 milyon lira harcanmıştır. Hattın geçtiği yerlerde madenlerin çok olması nedeniyle demir sanayisi merkezinin Filyos yolu üzerinde kurulması

⁵³⁹ Ali Süreyya, "Kömüre ve Bakıra Doğru", **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1932, s.5. Irmak-Filyos hattı 390 km; Fevzipaşa-Malatya-Ergani hattı ise 420 kilometre uzunluğundadır.

⁵⁴⁰ Ali Süreyya, "Demiryolu Siyasetimiz", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Sayı:1, Şubat 1933, s.56-57.

⁵⁴¹ BCA, FK:030.10, YN: 151.71.5 s. 2. Belgenin devamında kömür yataklarının Karadeniz sahilinin Ereğli'den Cide'ye kadar olan kısmında müsait şartların ve tabii limanların olmaması nedeniyle sahil boyunca demiryolu inşa ve nakliyatının fazla masraflı olmasına sebep olacak kadar engebeli olması kömürün işletme masrafını arttırmıştır.

⁵⁴² "Filyos-Irmak Yolu Bize, Kara Elması Ucuz Temin Edecektir", **Son Posta**, 18 İkinci Teşrin 1935, s.7. Bu hattın açılmasıyla savaş sırasında düşman karşısında barış sırasında ise Karadeniz'in şiddetli dalgalarından ötürü içeri kömürün nakliyatı güçlüğü böylece giderilmiştir. Ayrıca fabrikaların artmasıyla yakacak olarak odun yerine kömürün kullanımının kolaylaşması ormanların korunmasını sağlamıştır. Zonguldak'tan sonra hat Ereğli'ye uzatılacaktır. Çatalağzı-Ereğli kısmı elektrikle işleyecektir. **Bkz.** "Irmak-Filyos Hattı Büyük Törenle İşletmeye Açıldı", **Cumhuriyet**, 13 İkinciteşrin 1935, s. 1 ve 6.

düşünülmüştür. Bu hat vasıtasıyla kömür ve demir madenleri taşınacaktır.⁵⁴³ Filyos-Zonguldak hattı aslında Ereğli-Ankara hattı olup iki kısımdan yani 15 kilometrelik Filyos-Çatalağzı ve 10 kilometrelik Çatalağzı-Zonguldak hatlarından oluşmaktadır. Filyos-Çatalağzı hattında bir büyük sekiz küçük tünel bulunmaktadır. Bu hattın yapımıyla birlikte demiryolu taşımacılığı havzaya girmiştir. Çatalağzı'na dokuz kilometre olan ve Ereğli Şirketi tarafından işletilen Gelik ocaklarında havzanın en iyi kömürleri çıkarılmaktadır. Gelik'ten Çatalağzı'na kadar olan dokuz kilometrelik yolda Hükümet tarafından yapılmış ve mukaveleyle işletilmesi Ereğli'ye bırakılmış olan dar bir hat mevcuttur. Ereğli Şirketi, Gelik'ten Zonguldak'a altı kilometre uzunluğunda bir havai hat inşa ettirerek kömürün bu hat vasıtasıyla taşınmasını sağlamıştır. Gelik-Çatalağzı hattında ise maden sütunları ve işçi taşınmıştır. Demiryolu hatlarının tamamlanmasından önce kömür ilk önce havai hatla Zonguldak'taki Asma mevkiine sevk edilir, Asma'dan trenle Zonguldak vapuruna taşınıp buradan vapurlara yüklenmiştir. Fakat demiryolunun havzaya gelmesiyle Devlet Demiryolları yıllık 200 bin ton kömürü direkt almaya başlamıştır. Ayrıca İç Anadolu'nun ihtiyacı olan kömür denizyoluyla yapılırken artık buna ihtiyaç kalmamıştır. Böylece nakil ücretleri azaltılarak kömürün ucuzlamasının yanında taşınma sırasında oluşan ufalanma ile incelme azaltılmıştır.⁵⁴⁴

1936 yılında yapılan Samsun-Sivas ve Sivas-Çetinkaya hattı, 1939'da tamamlanan Erzincan-Erzurum hattı ile Divriği'den çıkartılan maden Karabük'e götürülebilmiştir. Balıkesir-Kütahya hattı ile Batı Anadolu'dan çıkartılan linyit madeninin nakli kolaylaşmıştır. Son olarak "Kömür Yolu" denilen ve 1934'te tamamlanan Çankırı-Filyos hattı, 1937'de tamamlanan Zonguldak hattı ve inşa halindeki Kozlu-Ereğli kollarıyla maden kömürü havzası Orta Anadolu ile birleşmiştir.⁵⁴⁵ Bunun sonucunda ise kömürün nakliye ücreti ucuzlayarak sanayi tesislerine gereken yakıtın temin edilmesi sağlanmıştır.

Kömürün bir ihraç madeni olarak kullanılması, İş Bankasının havzada kurduğu işletmelerle mümkün olmuştur. Bankanın kurduğu modern lavuarlarda

⁵⁴³*Ergani Dağlarında Hazine 200.000 Ton Saf Bakır Olduğu Tespit Edildi*", **Cumhuriyet**, 8 Kanunusani 1933, s.1 ve 5.

⁵⁴⁴"*Kömür Şimendiferle Kavuştuktan Sonra*", **Cumhuriyet**, 15 İkinciteşrin 1936, s.6. Demiryolu vasıtasıyla kömürün taşınması deniz ticaretinde %25'lik bir kayba sebep olmuştur.

⁵⁴⁵Ete, **a.g.m.**, s.70.

yıkanan kömürün kalitesi yükselmiş, 1933 yılı itibariyle Akdeniz havzasında ve Karadeniz'e komşu olan ülkelerde rağbet görmeye başlamıştır. Böylece Türk kömürleri sadece limanlarımıza uğrayan gemilere yakacak ihtiyacı olarak verilmemiş kaliteli bir ihraç maddesi haline gelmiştir. Üretimin artması, Hükümetin üretilen kömürün satışını arttırmak için çareler artmaya itmiştir. 1935 yılında planlı bir ihracat politikası takip etmek için VII. İnönü Hükümeti tarafından "Kömür Satış Birliği" kurulmuştur. Bu birlik iç piyasada üreticiyle tüketici arasında aracı rolü oynamış; ihracatta ise Hükümetin belirlediği esaslara göre hareket etmiştir.⁵⁴⁶

1929 yılı içerisinde Kilimli'de günde altmış ile seksen ton arasında kömür çıkartılmıştır. Amasra'daki üretim ise mali zorluklar nedeniyle fiilen faaliyetlerini durdurmuştur. Köse Ağzı-Alaca Ağzı mevkileri henüz ihale edilmemiş ve Alaca Ağzı-Tefenli ise ecnebi bir şirketle işletmeye açılmıştır.⁵⁴⁷ 1932 yılı istatistiklerine göre: Havza'da üretilen kömürler, Anadolu Demiryolları 80.000, Ankara-Sivas hattı 25.000, Ankara-Kayseri hattı 20.000, Samsun-Sivas hattı 10.000, İzmir-Kasaba ve temdidi 36.000, Şark Demiryolları 25.000, Mudanya-Bursa 10.000, Elektrik Şirketi 60.000, Seyri-Sefanin 100.000, Şirketi Hayriye 36.000, Askeri Fabrikalar 25.000, İstanbul Liman Şirketi, Haliç, Gümrük 30.000, Bahriye 20.000, Havagazı Şirketi Kadıköy ve Dolmabahçe 50.000, Terkos Kumpanyası 10.000, Çimento Fabrikaları 50.000, Muhtelif 10.000, İzmir Körfezi 40.000 ton yani toplamda 670.000 ton ülke içerisindeki kurumlar tarafından alınıp tüketilmiştir.⁵⁴⁸

Ayrıca Pire'de Türk kömürünün satılmasıyla birlikte 1931'de 150 bin tonu bulmayan kömür ihracı 1932'de 421 tona ulaşmıştır.⁵⁴⁹ Ancak Pire limanında satılan Türk kömürü, Türkiye'de satılardan daha ucuz olduğu için yalnız yabancı vapurlar değil Türk vapurları da Türk kömürlerini Yunanistan'dan almaya başlamıştır. Yunanistan ithal ettiği yıllık 800 bin ton kömürün 250 bin tonunu iç piyasada kalan 550 bin tonu Pire limanına uğrayan gemilere satmıştır. Özellikle satılan kömürler arasında ilk sırayı Rus kömürleri almıştır. Pire'de satılan Türk kömürü 1932'de 90

⁵⁴⁶ Ahmet A. Özeken, "Türkiye Kömür Ekonomisinin Bir Harp Sonrası Problemi Sifatıyla İhracat Politikası", **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, s.79-81. Devlet genellikle ihraç edilmesi için üretilen kömürün %10'unun uygun görmüştür.

⁵⁴⁷ BCA, A.IV-8, D:56,F:29-31, s. 2-3.

⁵⁴⁸ Türk Maden Cemiyetleri Salnamesi, **Maden**, Zonguldak, 1932, s. 11-12.

⁵⁴⁹ "Kömür Servetimiz", **Cumhuriyet**, 26 Teşrinisani 1933, s.4.

bin tonken; 1933'te 146 bin tona yükselmiştir.⁵⁵⁰ Ancak yabancı vapurların Türk kömürünü İstanbul yerine Pire'den alması İktisat Vekâletini harekete geçirmiştir. Zonguldak havzasındaki bütün kömür şirketlerinin İstanbul limanında satılacak olan ihrakiye/yakacak kömürlerini, Yunan vapurlarına verilen ihrac fiyatıyla satılmasına karar verilmiştir. İhracata ayrılan kömürdeki ucuzluğun sebebi maden rüsumun kaldırılmış olmasıdır. Bir ton kömür 4.5 liraya inince bundan Pire faydalanmıştır zira 19-20 şiline Türk kömürünü satma imkanı bulmuştur. 1933 senesinde Zonguldak'tan Pire'ye 160.000 ton kömür ihrac edilmiştir ki genel ihracatımızın %44'ünü oluşturmuştur. Zonguldak kömürlerinin iç piyasada pahalı olması yüzünden İstanbul Limanında kömür satışları azalmıştır. Bir diğer sorun ise Rusya'nın kömürlerini 23 şilinden 18.5 şiline indirmesidir. Türk kömür üreticileri, piyasamızda ucuza satılan Rus kömürleriyle rekabet edilebilmesi için gümrük himayesinin kuvvetlendirilmesini istemişlerdir.⁵⁵¹ Türkiye'de 1925'te yıllık ortalama 958.000 ton üretilen kömür, 1935'te 2.29 milyon tona yükselmiştir. Türk kömürü, İtalya, Yunanistan, Bükreş, Budapeşte, Viyana Hava Gazı Şirketine ve ayrıca kahve karşılığında Brezilya'ya ihrac edilmiştir.⁵⁵² Ayrıca teslihat/silahlanma ve İtalya- Habeş Harbi hem Türk kömürlerine talebi arttırmış hem de kömür fiyatlarını yükseltmiştir. 1935 senesinde bu sebeplerden ötürü Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketinin kârı 189.400.37 lira olarak bir önceki senenin cirosuna 10.858.47 lira fark atmıştır.⁵⁵³

İhracatta artış olmasına rağmen istenilen satış rakamlarına ulaşamamıştır. Türk kömürünün yurt dışı piyasasında istenilen satışı yakalayamamasının ana sebebi kömürlerin yüzeye yakın yerlerden çıkarılması nedeniyle küllü oluşudur. Bir diğer sebepse kömür üreticisi olan diğer ülkelerde kömür 1000-1500 metre derinlikten çıkartıldığı için kuru ve temiz olmasıdır. Türk kömürü yıkandığında 1/3 nispetinde

⁵⁵⁰Mekki Sait, "Pire'de Türk Kömürü", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1934, s.4.

⁵⁵¹"Türk Kömürü Gümrük Himayesi İstiyor", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1934, s.1. Aynı gazetenin 8 Mayıs 1934 tarihli nüshasında kömür havzasının İstanbul'un burnunun dibinde diyecek kadar yakın olduğu halde Kuruçeşme'ye gelen yabancı vapurların yakacak olarak Rus kömürünü almaya devam ettiğini yazmıştır.

⁵⁵²"Enerji Bir İdare-Bir Alman Gazetesi Ekonomi Siyamızın Değerleyen Bir Yazı Yazdı", **Yeni Asır**, 1 Teşrinievvel 1935, s.5. Değerlendirmeye göre Türkiye'nin yeni madencilik hukuku ile bu alanın yüzde yüz ulusallaşmasına karar vermiştir. Maden ocaklarında ve veya bu işle ilgilenen diğer gruplarda çalışanlar tamamen Türk tabiyetinde bulunma şartı getirilmiştir. Buna uygun olmayan maden ocakları kanun kapsamında bedel karşılığı devletleştirilmiştir. Bu tedbirlerde kısmen ulusal müdahale kısmen ulusal müdafaa ve kısmen de ekonomik meseleler bakımından düşünülmüştür.

⁵⁵³27 Mart 1936'da Toplanan Hissedarlar Alelade Genel Heyeti Onuncu Mali Yılı, Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi, Ankara, 1936.

değer kaybederek maliyet fiyatını yükselirken diğer ülkelerde çıkartılan kömürler ekstra bir işleme tabi tutulmadığından ucuza satılmaktadırlar. Ayrıca madenkömürü ihraç eden işletmeler her ülkede vergiden muaf olmakla birlikte ihraç ettikleri kömür nisbetinde hükümetlerinden prim almışlardır. Bu da kömür ücretlerine yansiyarak o ülkelerin daha fazla satış yapmalarını sağlamıştır.⁵⁵⁴

Maden kömürünün iç ve dış piyasada kıymetlendirilip tüketiminin artırılması maksadıyla 1937 yılında “Mahrukat Kanun Layihası” hazırlanmıştır. Layihaya göre taşkömürü, linyit, kok, yarıkok ve briket gibi işlenmiş şekilleri maden kömürü sayılmıştır. Layihanın hükümlerine göre; Teşvik-i Sanayi kanundan istifade edebilecek şahsi şirket binalarında; bütün devlet dairelerinde, kışla, polis ve jandarma karakollarıyla, okul, hastane, ibadethanelerde; sinema, lokanta, otel gibi umuma açık yerlerde ve borsa, ticaret, sanayi odalarında kömür kullanmak mecburidir. Kanun demiryolu üzerinde tren durağı veya deniz sahilinde posta vapuru durağı olan ve işletilen kömür ocakları veya kok briket fabrikalarının en çok 50 km uzaklıktaki şehir merkezleri ile nüfusu iki bini geçen kazalarda uygulanmasına karar verilmiştir.⁵⁵⁵

Ancak 1938’de Zonguldak Kömür Havzasında yapılan tetkike göre havzanın sorunlarının çözümünde yavaş davranıldığı yönünde olmuştur. Zonguldak’ta devam sorunlar 1930’lu yıllardan beri olan ve çözüm önerileri sunulan irtibat hattı, liman, nakliye ücreti üzerinedir. Kömür havzasından kış mevsiminde de yükleme yapılabilmesi için Kozlu-Zonguldak arasında bir irtibat hattının bulunması maliyet fiyatlarına yansımıştır. Örneğin yükleme imkânlarının kısıtlı olması dolayısıyla Hamburg’dan Mersin’e kömürün tonu 285 kuruşken 1937 kışında Zonguldak’tan İstanbul’a 300 kuruşa gelebilmiştir. Ayrıca 1938 yılı içinde Devlet Demiryolları 45 bin ton fazladan kömür istemesi de ek yük olmuştur. Bir diğer problemse Çatalağzı limanı inşasının henüz başlanmaması nedeniyle demir cevherinin fabrikaya ulaştırılmasında yaşanmıştır. Eğer Derince’den demir getirilecekse 350.000 ton cevherin boşaltılabilmesi için; ince kömüre mahsus “Transportörü” uzatıp kepçeli bir vinçe tahvil ederek boşaltılabilir olduğundan bu da demir cevherinin naklinin ancak

⁵⁵⁴ Raşit, “Kömür Havzamız İçin Ne Yapmalıyız?”, **Cumhuriyet**, 2 Kanunusani 1834, s.3.

⁵⁵⁵“Mahrukat Kanunu: Maden Kömürü Yakacak Yerler Tespit Edildi”, **Cumhuriyet**,5 İkcinceşrin, 1937, s.3. Ayrıca bkz. “Mahrukat Kanunu Projesi”, **Son Posta**, 3 Mart 1938, s.4.

yaz aylarında yapılması anlamına gelmiştir. Eğer bu tedbirler alınabilirse Zonguldak'tan başka Türk limanlarına giden kömürün nakliye masraflarını ucuzlatmak mümkün olabileceği düşünülmüştür. Üçüncü olarak Zonguldak'tan başka Türk limanlarına kömür nakliye masraflarının ucuzlaması gerekmektedir. İstanbul'daki tahliye işlerinin düzenlenmesi zorunludur. Liman idaresinin açıkta olan gemilere kömür verilmesi için talep ettiği kömür vincinin alınması gerekli görülmüştür. Çünkü Türk kömürünün Pire Limanından İstanbul Limanına göre daha ucuza alınabilmesinin sebebi Pire'de yirmi dört saatte 3500 ton yükleme yapılırken İstanbul'da el işçiliğiyle ancak 350 ton olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁵⁶ Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde 1938 kışında kömür kıtlığı ve Karabük fabrikası için gerekli kömürün bulunamayacağı belirtilmiştir. Bu durumla karşılaşılması için alınacak tedbirler bir rapor halinde sunulmuştur.⁵⁵⁷

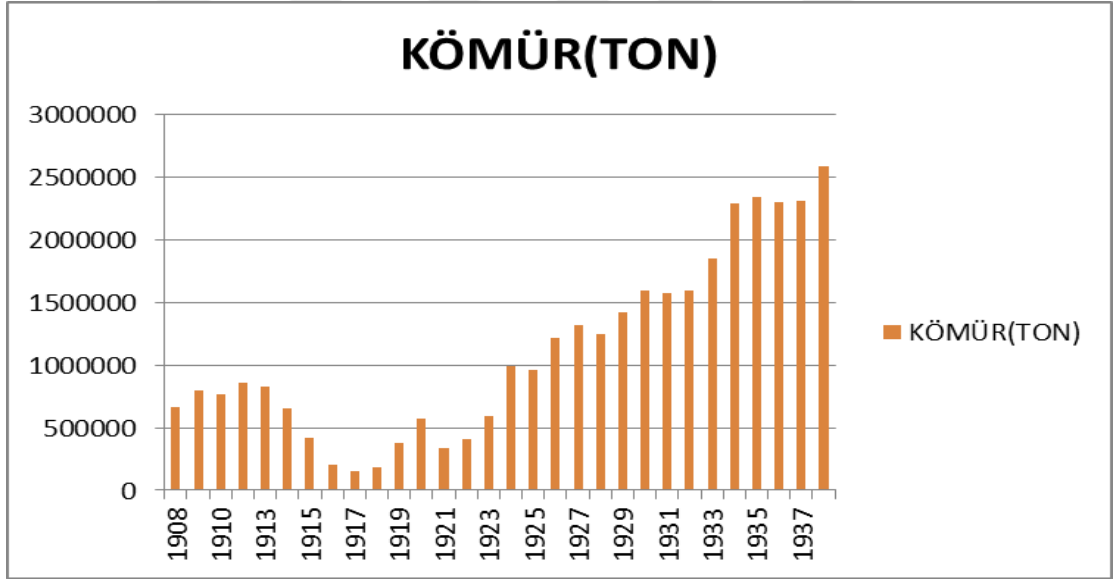
İlk olarak kömür üretiminin senede 4.600.000 tona yani 3 milyon ton satılık kömür miktarına çıkarmak için maden işçisi yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Senede 3 milyon ton satılık kömür çıkartılabilmesi için 22 bin maden işçisinin çalışmasıyla mümkün görülmüştür. En az 4400 işçi, 70 mühendis ve 220 çavuş ile bir miktar memur için evler yapılması lazım gelmiştir. Maden işçilerinin kendilerine ait evlerinin olmaları ocağa bağlanmalarına ve havzada daimi bir işçi zümresinin oluşmasını sağlaması bakımından önemlidir. İkinci olarak 3 milyon ton satılık kömür üretimi için 180 bin metre küp maden ocağı kerestesi gerekmiştir. Ancak 1938'e kadar senede 85 bin metre küp maden ocağı kerestesinden fazlası tedarik edilememiştir. Bunun için ya Ziraat Vekili 185 bin metre küp maden ocağı kerestesini ülke içinden tedarik etmeli ya da 100 bin metre küp dışarıdan tercihen iyi ve ucuz olarak Litvanya, Estonya ve Finlandiya'dan ithal etmesi tavsiye edilmiştir. Son olaraksa hiçbir şirket 800 metre derinliğe kadar inerek ne miktarda kömür servetimizin mevcut olduğunun tespitini yapmamıştır. Şirketler yönelik bir kanun veya kararla bu gibi keşifler yaptırılmalıdır.

23 Haziran 1938 tarihinde Havza-i Fahmiye Müdürü tarafından İktisat Vekâletine yazılan rapor verilen diğer havza raporlarından farklı bir özellik taşımaktadır. Çünkü Müdür, havzadaki işlerin istenilen şekilde yürümemesinin

⁵⁵⁶BCA, FK: 030.10 YN: 174.206.02 s.1.-12.

⁵⁵⁷Aynı belge, s.13-15.

sebeplerini Zonguldak Valilik makamı ile Mahalli Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğünün tutumlarına bağlamıştır. Havza-i Fahmiye uzun zaman müdür tayin olunamaması, giden müdürlerin kısa sürede işlerinden olmalarının sebebi olarak, Valinin müdürlerin işlerine karışmasını göstermiştir. Vali, doğrudan memurların tayin ve nakillerine karışmak istemiştir. Zonguldak'taki merkez ocaklarında direk harmanı olarak kullanılan Zonguldak kumsalının Belediye emrine verilmesinde sakınca olmadığı yolunda rapor verilmesini Havza-i Fahmiye Müdüründen istemiştir. Vali ayrıca Ereğli'de bulunan ve harap bir durumda bulunan dispanserın başka bir binaya taşınmasını engellemek istediği gibi Havza-i Fahmiyenin tüm memurlarına iş için Zonguldak'tan ayrılmaları durumunda valilikten izin zorunluluğu getirmiştir. Havza Müdürü, Valilikten izin almadan havzayı teftişe çıktığı için Vali, müdürü Vekâlete şikayet etmiştir. Maden mevki memurlarını müdürlüğe karşı himaye eden Zonguldak Valisi, müdürlük otoritesini sarsmaya çalışmıştır. Bu durumun önüne geçilebilmesi için Hava-i Fahmiye Müdiriyeti'nin durumunun kesin olarak belirlenmesini istenmiştir.⁵⁵⁸

Grafik 3: 1908-1938 yılları arasında kömür üretimi⁵⁵⁹

⁵⁵⁸BCA, YN:030.10, FK: 174.206.1, s. 1-8.

⁵⁵⁹Sadretin Enver, **Zonguldak Kömür Havzamız**, Etibank Yayınları, Ankara, s.27 ve39'ki cetvellerden kömür üretimi oranları alınarak tarafımdan tablolaştırılmıştır. Görüldüğü üzere alınan tüm önlemler sayesinde 1938 yılına gelindiğinde kömür üretiminde artış sağlanmıştır.

3.7.4.1 Kömür Havzasının Devletleştirilmesi

1935 yılına gelindiğinde VII. İnönü Hükümeti, kömür havzasının durumuyla ilgili önemli kararlar almıştır. Bu kararlar arasında havzanın bir elden idare edilmesi ve Taş kömürü fiyatlarını Ekim ayının 15'inden itibaren ton başına 130 kuruş indirmesi konuları vardır. Yapılacak ilk indirimin ardından kömür maliyetiyle alakalı hazırlanan ve Meclis'e sunulan bir kanun layihasının onaylanması halinde kömür fiyatlarında tekrar indirim yapılması düşünülmüştür. 15 Kasım 1935 tarihinden itibaren Ereğli Kömür Havzası liman ve ağızlarında fob teslim fiyatı şu şekilde olmuştur:⁵⁶⁰

- a) Krible kömürleri ton fiyatı 880 kuruş
- b) 18/50 kömürlerin tonu 818 kuruş
- c) 10/18 kömürlerin ton fiyatı 818 kuruş
- d) 0/10 kömürleri ton fiyatı 690 kuruş.

İstanbul'da yabancı gemilere yakacak olarak verilen kömürlerin havzadan diğer ülkelere ihraç edilmiş gibi işlem görmesi gerekmiştir. Havza'daki kayık ücretlerinden ton başına 10 kuruş indirim yapılması zaruri görülmüştür. Kömür fiyatı üzerinden 130 kuruş indirilmesi birçok kurumun bütçesini olumlu etkilemiştir. Örneğin Denizyolları İdaresi senede yaklaşık olarak 100.000 ton kömür kullanmıştır ve bu indirimle 130 bin lira; Elektrik Şirketi 60-70 bin tonluk kömür tüketmiştir. Böylece yaklaşık 70 bin liralık kâra geçeceği hesaplanmıştır. Demiryollarının yeni tarifeye, en kârlı çıkan kuruluş olacağı düşünülmüştür. Bu indirimlerin adı geçen kuruluşların verdikleri hizmetlerin fiyatlarına yansıtılması istenmiştir.⁵⁶¹

Hükümet, Etibank Kanunuyla aynı tarihte 2818 sayılı kanunu çıkartarak Ereğli Kömür Havzasının millileştirilmesini kolaylaştırmak istemiştir. Kanuna göre, Ereğli'de bulunan kömür ocakları ruhsat tezkeresi sahipleri arasında Maadin Nizamnamesine uymayanların kömür ocakları üzerindeki hakları kesilerek ruhsat tezkereleri Devlet'e geçecektir. Karşılığında para alacak olan bu kişilerin kömür işletenlerle yapmış oldukları mukavelelerden doğan hakları da devlete intikal

⁵⁶⁰“Maden Kömürü Fiyatları Ayın Onbeşinden İtibaren İniyor”, **Son Posta**, 10 İkinciteşrin 1935, s.1 ve 9. Yazının devamında Havzanın tek elden yönetilmesiyle ocak sahiplerinin, kömür fiyatlarındaki indirimden dolayı küçük damarları terkederek yalnız büyük damarlardan üretim yapamayacakları gibi ileride olabilecek üretim için gereken stoklamayı da geri bırakamayacaklardır. **Bkz** “Taşkömür Fiyatları Ton Başına 130 Kuruş Tenzil Ediyor”, **Cumhuriyet**, 10 İkinciteşrin 1935, s. 1 ve 5.

⁵⁶¹“Maden Kömürü Ucuzluğunun Açtığı Hayırlı Yol”, **Cumhuriyet**, 12 İkinciteşrin 1934, s.1 ve 8.

edecektir.⁵⁶² Böylece 27 Kasım 1936 tarihinde Zonguldak havzasındaki maden servetinin %7'sine sahip olan Ereğli Kömür Şirketi, kendi bölgesindeki şimendifer hattı, Zonguldak limanı ve şirketin bütün mevduatı üç buçuk milyon liraya satın alınarak Etibank'a dolayısıyla hükümete devredilmiştir.⁵⁶³ Hükümetin Ereğli Şirketini satın alma sebeplerinden biri havzanın standartlaştırılmasıdır. İş Bankasına ait işletmelerde belli bir ortalama tutturulabilmişken Ereğli Şirketinde işçilerin yemek yiyeceği bir yer yoktur. Türk işçiler köylerinden getirdikleri unu kaynatarak yaptıkları bir bulamaçla günlerini yemeksiz tamamlamaktadırlar. 1928 yılında Kozlu-İncirharmanı ocağında Türk mühendislere 110 TL aylıkla başlarken Fransız ustaların aylıkları 300-400 TL olarak ödenmiştir. Ayrıca Fransızlar, işçileri ocak başlarında açtıkları ekonomalardan alışveriş yapmaya zorlayarak onların parasız köylerine dönmelerine neden olmuştur.⁵⁶⁴ Bir diğer sebepten kömür havzasının idaresinin tek elden yönetilmesini sağlamaktadır. Nitekim bir önceki bölümden Prof Granigg'in verdiği Havza raporunda da üretimin arttırılması için kömür havzasının millileştirilmesini önermiştir.

Şirketin satın alınması hakkında İktisat Vekili Celal Bayar'la şirket heyetinin başkanı M. Gustav Boissiere arasında yapılan anlaşmaya göre 3.500.000 milyon lira, faizsiz olarak eşit on taksitte ve Türkiye ihracat fiyatları üzerinden kömür olarak ödenmiştir. Bu kömür, Suriye hariç olmak üzere Fransa himayesinde olan memleketlerin limanlarında ihrakiye (taşıtlara ücret karşılığı sağlanan yakıt) olarak satılmak suretiyle kullanılmıştır.⁵⁶⁵ Bu şirketin alınmasıyla birlikte Etibank, kömür nakliyesini kolaylaştırmak için şilipçilik şirketine de dâhil olmuş, havzada daimi maden amelesi yetiştirmek için faaliyete başlamıştır.⁵⁶⁶ Taş kömür madenciliğine ait

⁵⁶²Hamide Topçuoğlu, "Etibank ve Sosyal Politikası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 1956, s. 301.

⁵⁶³ "Hükümetimiz Ereğli Kömür Şirketini Satın Aldı", **Trakya Dergisi**, Sayı:4, 2. Teşrin 1936, s.26.

⁵⁶⁴Ulutan, **age**, s.125.

⁵⁶⁵"Ereğli Şirketinin Alınması", **Maden Tetkik Arama Enstitüsü**, Sene:2, Sayı:1, İkinci Kanun 1937, s.48. Bu ücret bazı kaynaklarda 3.900.000 olarak gösterilmiştir. **Bkz.** Ahmet A. Özeken, "Türkiye Kömür Ekonomisinin Bir Harp Sonrası Problemi Sifatıyla İhracat Politikası", **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, s.82. 1937-1939 seneleri içerisinde Fransa'ya yılda yaklaşık 100.000 tonluk kömür ödeme olarak ihraç edilmiştir. Ancak 1940 yılından itibaren Fransız grupla yapılan anlaşmaya göre Türkiye millileştirmeden kaynaklı borcunu savaş boyunca Türk parası olarak ödemiştir.

⁵⁶⁶BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.20. Ayrıca **bkz. Madenciliğimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası**, s.69. 31.03.1937 tarih ve 3146 sayılı Hükümet ve Ereğli Şirketi Arasında Aktedilen 28 Teşrinisani 1936 Tarihli Satın Alma Mukavelesinin Tasdikine Ait Kanunla, şirketin alındığı onaylanmıştır. 11.06.1937 tarih ve 3241 sayılı kanunla da Ereğli Şirketinden alınan

olan işletmelerin Etibank'la birleştirilmesi üretimin teşkilatlandırılması açısından hükümete imkân vermiştir. Örneğin hükümet çalışma sürelerini gerekli olduğu durumlarda sekiz saatten on iki saate çıkartabilmiştir.⁵⁶⁷

Kömür havzasının millileştirilmesi ile ilgili olarak Milletlerarası İş Bürosu'nun yazdığı raporda havzadaki yeraltı ve yerüstü tesislerinin teknik bakımdan geri olduğu, millileştirme tarihine kadar dağınık teşebbüsler tarafından yapıldığı yazılmıştır. Bundan başka kömürün nakliye edilmesinin güç olduğu, maden işçilerinin iki ay madende bir ay tarlada çalışan köylülerden oluştuğunu belirtmiştir.⁵⁶⁸ Bunlara ek olarak Ereğli Şirketi, büyük damarların arasında bulunan ve her zaman işlenmesi mümkün olan 70-80 santimlik damarları işlemekten kaçınarak en yüksek kâr getiren büyük ve kalın damarları çıkarmıştır. Böylece kömürün yeraltında kalarak heba olmasına sebebiyet vermiştir. Maden aletlerini yenilememesi, işletmenin modern ve teknik ilerlemeye ayak uyduramaması yüzünden kömürün nakliyesinde kullanılan Zonguldak vagonlarının yarısından fazlası kullanılamaz hale gelmiştir.⁵⁶⁹ Bu yüzden millileştirmeyi takip eden yıllarda Hükümet, bu sorunları çözmek için uğraşmak zorunda kaldığından üretim için yapılan masraf ve malzeme sağlamak gibi güçlükler nedeniyle beklenen ilerlemeyi kaydedememiştir.

Raporda belirtildiği gibi Şirket, Türk idaresine geçtikten sonra yenileştirme çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Eski kömür arabalarının yerine yenileri alınmış, Gelik Ocakları içindeki nakliyat tamamen makineleştirilmiştir. Gelik santralının buhar kazanlarına verilen suyu tasfiye edecek cihazlar sipariş edilmiştir. Buhar kazanları tamir edilerek kömür kullanımı 5.500 tondan 3.000-3.500 tona indirilmiştir. İki lavuar etüt ettirilerek daha ekonomik tarzda çalışmalarını sağlayacak projeler hazırlanmıştır (Bu projeleri gerçekleştirmek için Fransız firması 200.000 TL isterken kendilerine müracaat edilen iki Alman firması mektuba yanıt bile vermemiştir).

tüm varlıklar, liman, demiryolu ve madenlerle, Kozlu ve Kilimli demiryollarının işletilmesi Etibank'a devredilmiştir.

⁵⁶⁷Nemschak, "Türkiye'de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri", **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947, Çeviren Hayri Tayfur Sonkur, s.89. **bkz.** "Bütün Maden Kömürü Şirketlerinin Devlete İntikali Mevzusu", **Cumhuriyet**, 19 Birincikanun 1935, s.1 ve 7.

⁵⁶⁸ Hamide Topçuoğlu, "Etibank ve Sosyal Politikası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 1956, s. 307.

⁵⁶⁹Sadretin Enver, **Zonguldak Kömür Havzamız**, s.16-17.

Zonguldak'ın otomobil yollarıyla Gelik ve Asma ocaklarına bağlanması için proje hazırlanmıştır.⁵⁷⁰

Ereğli Kömürleri İşletme Müdürü tarafından şirket sahip olduğu ocaklarla ilgili bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. 1938 yılı için Şirket 600.000 ton kömür üretimini hedeflemiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Kozlu Kömür İşleri Şirketinden elektrik enerjisi almak için başvuru yapılmıştır. Ama elektrik alımının zor olası sebebiyle Şirket kömür üretim hedefini 483.000 tona çekmek zorunda kalmıştır. Şirketin en önemli problemi kuvvet sağlayan aletlerin eski olmasıdır. Örneğin Asma ocağında 28-30 yıl önce kurulan buhar kazanlarının sağladığı buhar enerjisiyle işleyen ikisi 27-28 yıl önce kurulmuş üçüncüsü ise 16 yıl evvel kurulmuş üç adet kompresör vardır. Bunların kullanım süreleri uzun zaman önce dolmuş olmasına rağmen Şirketin elinde başka kuvvet sağlayan makineler olmadığı için bunlarla idare etmek zorunda kalmıştır. Fakat sürekli arıza veren bu makineler yüzünden onlar tamir edilinceye kadar ocağın üretimi sekteye uğramıştır. Gelik ocağında 530 kw kudretinde bir elektrik santrali bulunsa da santrali çalıştıran buharı sağlayan kazanlara verilen suyu önceden tasfiye edecek cihaz takılmadığından kazanlar harap olmuş, sık sık değiştirilen su borularının bağlantı yerleri zedelenmiştir. Bu yüzden kazanlarda uzun süren tamirat çalışmaları yapılmış böylece santral zorunlu olarak ya hiç işletilememiş ya da yarı kuvvetle işletilmiştir.⁵⁷¹

Şirket müdürü havzadaki üretimin istenilen seviyeye çıkartılabilmesi için burada aileleriyle birlikte yaşayan bir işçi kitlesi oluşturmanın ve ailesiz gelenler içinde yaşama koşullarının düzeltilmesini zaruri gördüğünü belirtmiştir. Bu amaçla işçiler için yapılan evler tamir ettirilmiş ve yeni evlerin, yemekhane ile yıkanma dairelerinin inşası için ihale yaptırmıştır.⁵⁷² Havzada daimi işçi istihdamını sağlamak için ayrıca maden işçisi yetiştirmek için faaliyette bulunmuştur. Alınan bir diğer

⁵⁷⁰ BCA, FK: 030.10, YN: 174.206.2, s. 10-11.

⁵⁷¹ BCA, FK: 030.10, YN: 174.206.2, s.3-5. Bu problemi çözmek için Asma ocağına elektrik kompresörü alınması için Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'deki uzman firmalardan teklif alınmıştır. Fransa serbest dövizle ödeme yapılmasını istediği için, Almanya lazım olan makineleri ancak iki yılda teslim edebileceğini beyan ettiğinden ve İngilizler ise makineler için 125.000 TL bedel ile 15 ay süre istediğinden elenmiştir. ABD ise 70.000 dolar karşılığında makinelerin Ağustos ayı içinde verme taahhüdünde bulunmuştur.

⁵⁷² BCA, FK: 030.10, YN: 174.206.2, s. 8-9.

önlemse işçi ücretleri arasındaki farklılıkların giderilmesi olmuştur.⁵⁷³ Bu önlemlerle Zonguldak'ın müzmin sorunlarının çözümü sağlanmaya çalışılmıştır.

Kömür üretiminin artması, demiryolu ve liman yapımına başlanmasıyla birlikte Zonguldak şehri göç alan bir yer haline gelmiştir. Gelenler yalnızca işçiler değildir. Mühendis ve memurların gelmesiyle birlikte Zonguldak'ta ahşap evlerin yerini sekiz on katlı beton binalar almıştır. Daracık sokaklar cadde haline getirilmiştir. İslî petrol lambalarının yerini elektrik ampullere bırakmıştır. İki yanını isli kötü barakalar kaplayan, bataklıktan farksız olan ana caddesi ise iki yanı büyük ve zarif binalarla çevrili geniş bir caddeye dönüşmüştür. Ayrıca köylerle şehir arasında otomobil geçen yollar yapılmıştır.⁵⁷⁴ Zonguldak şehrinde 1934 yılında “mesken buhranı” ortaya çıkmıştır. Kömür üretimi için yeni kurulan fabrikaların artması, elektrikli tren, sömük fabrikası için gelen uzman ve memurlar için apartmanlar ardı ardına inşa edilse de işçilerin de gelmesiyle birlikte sorun büyümeye başlamıştır. Şehrin kalabalıklaşmasıyla beraber onların ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir esnaf sınıfı ortaya çıkmıştır. Bartın ve civar yerlerde yumurta ticaretiyle uğraşanlar, Zonguldak'a göç ederek esnaflık yapmaya başlamıştır.⁵⁷⁵

İş Bankası tarafından kurulan Kömür-İş ve Türk-İş şirketleri programları içinde “amele refahı” yer almıştır. Havzada yerleşimin kalıcı olması ve madenciligi kalıcı iş haline getirmek maksatlarıyla sermaye ve eleman bakımından millileşmiş olan işletmelerde amele evleri yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Kömür-İş, bekar işçiler için her katı kırk sekizer kişilik, karyolalı ve dolaplı yatakhaneler, etüvü çamaşırhaneler, günde 15 kuruşa –sabah çorba, öğle ve akşam ikişer kap- yemek veren lokantalar, sıcak ve suyu hazır duş yerleri yapılmıştır. Evli olan işçiler içinse önünde çiçek arkasında sebze bahçeleri olan sekiz elik bloklar halinde evler yapılması kararlaştırılmıştır. Her evde mutfak, banyo, bir yatak odası ve çocuklar için ayrı bir yatma odası şeklinde planlanmıştır.⁵⁷⁶ Sağlık işleri için 10 Mart 1930 yılında Zonguldak Maden Kömürü Amele Birliği, Kilimli maden mevkiinde bulunan

⁵⁷³CA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02, s.20.

⁵⁷⁴“Karadeniz Sahillerinin En Yeni Şehri”, **Son Posta**, 19 İkinci Teşrin 1936, s.5.

⁵⁷⁵“Zonguldak Şehri Büyüyor”, **Akşam**, 14 Ağustos 1934, s.5.

⁵⁷⁶“Zonguldak tetkikleri: Randıman ve Metot”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:2, Sayı:1, II. Kanun 1937, s.39.

revirine azami 150 lira ücretle kısmen eczacılık görevini de üstlenebilecek doktor aradığına dair gazeteye ilan vermiştir.⁵⁷⁷

1937'de İş Bankası tarafından 63 numaralı ocakta 1200 kişilik, Kilimli'de 300 kişilik; Kozlu Kömür İş Şirketi İhsaniye'de 100 yataklı 8 adet yatakhane, duş binaları ve kahvehaneler inşa ettirmiştir. Üzülmez'de memur ve ustalar için iki yatakhane, işçi ve memur çocukları için okul, sinema; Kılıç'ta 60 evlik bir mahalle ile ilkokul, sinema, işçilere yiyecek içecek giyecek ve yakacak gibi ihtiyaç maddeleri satmayı amaçlayan ekonomia, hükümet konağının etrafına meydan, çocuk parkı, çay bahçeleri yapılmış, tenis kortlarına yer verilmiştir. Mühendisler ve işçiler için Kozlu'nun Kılıç Mahallesiinde konutlar, tenis kortları, ekonomalar, sinema, ilkokul planlanmış, çevre yolu ile yeşil alanlar düzenlemiştir. İhsaniye'de ise inşa edilen yatakhanelerin bahçeleri, açık amfisi ve sineması ile kültür ve eğlence ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.⁵⁷⁸ Ancak şirketlerin açtığı ekonomalar perakendeci tüccarların satışını etkilemiştir. Zonguldak'taki perakendeci tüccarlar işçi ve memurların şirketin açtığı mağazalardan alış-veriş yaptıkları için kendi dükkânlarını kapatmak zorunda kalacaklarını beyan etmişlerdir. Şirketler ise perakendecilerin yani bakkalların memur ve işçilere, bozuk, çürük, kalitesi düşük malları en pahalı fiyatlardan sattıklarını bu sebeple satış mağazaları açtıklarını savunmasını yapmıştır⁵⁷⁹. Bir anlamda aslında ekonomaların olması şehirdeki esnafın kendisine çeki düzen vermesi bakımından önemli bir sonuç doğurmuştur.

Kömür havzasında 1938 yılı içinde yaklaşık olarak 15.000 işçi çalışmıştır. İşçilerin kaldığı yatakhaneler kışla nizamıyla düzenlenmiştir. Ranzaların olduğu yatakhanelerde Sümerbank'ın yünlü mensucat fabrikasında işe yaramayan yün kırıntılarından yapılan çarşaf, yastık kılıfları kullanılmıştır. Herkesin kendine özel

⁵⁷⁷ "Zonguldak Maden Kömürü Amele Birliğinden", **Akşam**, 10 Mart 1930, s. 7.

⁵⁷⁸ Özge Yüksel, Hüseyin Cengiz, "Cumhuriyet Kenti Zonguldak'ın Dönemler Açısından Kentsel Gelişimi", **Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı**, 16-17 Mayıs 2011, Zonguldak, s.22-23. **Bkz.** "Ereğli Kömür İşletmeleri", **Türk Ekonomisi**, Y:5, S.5, Mart/Mayıs 1947, s. 126. Ereğli Kömür İşletmesi teşkilatlı olarak 1943'te sistemleşmiştir. Ereğli Kömür İşletmesine, bağlı olarak kurulan Sosyal Teşkilat içinde Bakım Teşkilatı, Sağlık Teşkilatı ve Spor ve İzicilik Teşkilatları bulunmaktaydı. Bakım teşkilatı işçilerin beslenme, giyim, yıkanma, yatırılma işiyle; Sağlık teşkilatı işçilerin hastalıklardan korunma ve tedavisiyle; Spor ve İzicilik teşkilatı ise ilköğretim kanununa göre genç işçilerin spor faaliyetleriyle ilgilenmiştir.

⁵⁷⁹ "Zonguldak'ın Bir Türü Halledilemeyen Derdi", **Son Posta**, 10 Mart 1938, s.5. Satış mağazalarında çarşıdaki dükkanlardan daha ucuza mal satılmadığını ve gelen kazançla amele lokantaları, amele sineması ve işçi çocukları gibi faaliyetlere harcandığını eklemiştir.

yatağı vardır. Yemekhanede kırılmaları engellemek için cam bardak yerine kalaylı bakırdan mamul eşyalar kullanılmıştır. İşçiye bir öğünde yedi buçuk kuruşa, üç kap yemek verilmiştir. Modern bir çamaşırhanede işçilerin kıyafetleri yıkanmıştır. Ocaktan gelen kirli işçilerin yıkanmadan yemekhaneye gelmeleri yasaklanmıştır. Bekar memur ve mühendisler için odalar, evli memur ve mühendisler içinse evler yapılmıştır. İlkokul faaliyete geçmiştir. Kömür-İş madenlerinde köylüyü daimi ve uzman maden işçisi haline getirebilmek için küçük köylü evleri yapılmıştır.⁵⁸⁰

Burada yaşayan işçilerin genel alışkanlıkları ve durumuyla ilgili yazılmış olan bir eserde işçilerin ikamet ettikleri yerlerde bulunan kıraathanelerde alkolün bulunmadığını, bu sebeple Zonguldak'ta işçiler arasında adli vaka olayının az olduğu yazılmıştır. İşçilerin oturma odalarında radyo ile sinema ve tiyatro oynatmak için büyük bir sahne de bulunmaktadır. İşletmeler işçilerinin boş vakitlerini değerlendirmelerini sağlamak için her bölgede haftada üç defa sinema ve tiyatro temsilleri düzenlenmiştir.⁵⁸¹

3.7.4.2 Sömikok Endüstrisi/Türk Antrasit Fabrikası

Demirin üretim aşamasında en önemli hammadde kok olduğu için demir çelik tesisinin verimli olarak işletilebilmesi için koka sahip olmak gerekmektedir. Ancak Türkiye'de kok üretimi yapılmadığından sömikok fabrikası açılmasına karar verilmiştir. Bu fabrikada havasız ortamda dışardan ısıtılarak tepkimeye sokulan kömürün uçucu bileşenleri buharlaşarak saf karbon ve külden kok adı verilen hammadde üretilmesi planlanmıştır. Ancak fabrikada üretilen kokun içinde %10 nispetinde gaz bulunacağından çıkan ürüne sömikok/antrasit adı verilmiştir.⁵⁸² Türk kömürlerinin kok yapımına uygun olup olmadığı ile ilgili çalışmalar neticelenmese de kömür cinslerinin birbirleriyle karıştırılmalarıyla demir koku oluşturmanın

⁵⁸⁰ Abidin Daver, "Amelenin Hayat Şartları Çok Düzelmıştır", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1938, s.2. Türk şirketlerin işçiye sağladığı kolaylığı İtalyan sermayeli olan Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi göstermemiş, bir yatakta nöbetleşe olarak işçiler uyuması uygulamasına devam etmiştir.

⁵⁸¹ Gerhard Kessler, "Zonguldak ve Karabük'teki Çalışma Şartları", s.13-17. www.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/925/10471, (erişim tarihi 13.07.2017). Tiyatro oyunlarından bıçak ve tabanca gibi sahneler çıkartılarak sahnelenmiştir.

⁵⁸² Mehmet Asım, "Zonguldak Kömür Havzasında Yeni Tesisat", **Vakit**, 23 Ağustos 1934, s.4. Türk antrasiti "kok"un kullanıldığı tüm alanlarda kullanılabilir. Ülkedeki ormanların korunması da bu kömür türünün yakacak olarak kullanılmasyla sağlanmış olacaktır. Dışarıdan ithal edilen kok yerine bu fabrikadan çıkan ürün kullanılacaktır. Böylece Türkiye'de üretilen kömürün kullanılacağı yeni bir saha daha ortaya çıkmıştır.

mümkün olduğu görülmüştür.⁵⁸³ Kok ve katran Türkiye iç piyasasında kullanılan malzemelerin başında gelmektedir. Sadece şehir dışı için değil içinde de katranlı yol ideal Türk yolu olarak kabul edilmiştir. Ancak bu maddelerin ülkede üretimi olmadığı için yurt dışından ithal edilmiştir.⁵⁸⁴ I. Beş Yıllık Plan dahilinde sun'i antrasit (sömikok) üretimi yapılması planlanmıştır. Fazla miktarda gaz içeren kömürlerimiz ile kükürtlü olan linyit kömürlerinin duman, is ve kurum yaptığı için evlerde yakacak olarak kullanılamayacağını anlaşılmaya üzerine sun'i antrasit üretimine karar verilmiştir. Kömür havzasında yapılacak olan fabrikanın 60 bin ton üretim kapasiteli yapılması önerilmiştir.⁵⁸⁵ Türkiye'de doğal antrasit bulunmadığı için evlerde yakacak olarak kullanılmak üzere Zonguldak'tan üretilecek olan sömikoka ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü 1933 yılında 70.000 ton sömikok ithalatı yapılmıştır. Sömikoklarda, kok kömüründen daha fazla uçucu maddeler bulunduğu için yakılması hem daha kolay hem de külü daha azdır. Ayrıca 1 ton kokun sağladığı ısıyı üç ton odun ancak sağladığından ormanların korunması için de bu fabrikanın yapılması gerekli görülmüştür.⁵⁸⁶

Zonguldak'ın Üzülmeler mevkiinde 15 Ağustos 1934 yılında temeli atılan fabrika Türkiye İş Bankasının kolu olan Maden İşleri Türk Anonim Şirketi tarafından maden kömürünün sömikok haline getirilmesi amacıyla Ereğli'de inşa edilmiştir.⁵⁸⁷ İş Bankası 1.000.000 lira yatırdığı⁵⁸⁸ bu fabrika, Türkiye'de bir ilk olup senede 72.000 ton maden kömürünü işleyerek 52.000 ton sun'i antrasit, 500 ton uçak benzini ve 3.000 ton yol katranı üretecek şekilde planlanmıştır. Sun'i antrasit evlerde ve diğer odun kullanan işletmelerde yakacak olarak kullanılacaktır. Dumansız ve kokusuz olma özelliğiyle yakacak olarak kullanılan odun, maden kömürü gibi diğer maddelerden daha temiz ve ucuz olma özelliği taşımaktadır. Fabrikada 500 işçinin

⁵⁸³M. Şevki, "Bizde Kok ve Demir Sanayii", **Kadro**, S:30, Haziran 1934, s.35-36.

⁵⁸⁴Falih Rıfki, "Türk Kömürü Nedir, Ne Olabilir?", **Hakimiyet-i Milliye**, 23 İkinciteşrin 1933, s.1 ve 5.

⁵⁸⁵Ali Süreyya, "Maden Siyasetimize Yeni Bir Yön Veriliyor", **Cumhuriyet**, 25 Kanunusani 1934, s.3.

⁵⁸⁶"Ekonomik Sahada Bir Yıllık Çalışmamız", **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Birinci Teşrin 1934, s.5. Fabrikada beş yüz işçinin çalışması takdir edilmiştir.

⁵⁸⁷BCA, FK:30.10.0.0, YN:135.970.3, s.3.

⁵⁸⁸"On Birinci Yılda Türkiye İş Bankası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 İkinci Teşrin 1934, s.6. Ayrıca bkz. "İsmet Paşa Hazretleri", **Akşam**, 1 Ağustos 1934, s.2. Bu haberde fabrikanın temel atma töreni için gelecek olan heyeti karşılamak amacıyla limanda bir tak hazırlığı yapıldığı yazmaktadır.

çalışması öngörülmüştür. Böylece yeni iş sahası açıldığı gibi ithal edilen kok, yol katranı ve antrasit kömürlerin yerine kullanılarak ekonomik canlılık getirecektir.⁵⁸⁹

Fabrikada günde 28 bin metreküp havagazı üretilerek bunun 24 bini fabrika içinde kalanı ise diğer sahalarda kullanılacaktır. Fabrika da ayrıca kimyevi maddeler üreten bir bölüm olacaktır.⁵⁹⁰

Fabrikanın inşaatı yapan firma, dünyadaki başlıca sömük fabrikalarını kuran Alman gruptur. Fabrikanın en önemli kısmı 75 m yükseklikteki bacasıdır. Kokun üreteceği gazların korunması için ufak depolar yapılmıştır. Fabrikada üretilen havagazı birkaç şehri aydınlatacak kadar olmasına rağmen çevrede büyük şehirler olmadığından bu gazın denize verilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁹¹

Fabrikada bulunan teneke atölyesinde 75 bin adet teneke yapılmakta, 30 bin adet briket yapmaktadır. Fabrikada 11 ecnebi olmak üzere 91 işçi çalışıyor. Fabrika 22.500 metrekarelik bir alana kurulmuştur.⁵⁹² Burada çalışan uzman ve işçiler için Sömük Fabrikasının civarında büyük bir işçi ve mühendis mahallesi ağaçlar içinde, planlı bir biçimde yapılmıştır.⁵⁹³ Zonguldak Sömük Fabrikasından sürekli mal gelmesine rağmen yerli antrasit ülkede çok tüketildiği için İstanbul'da yalnızca 300 tonluk stok kalmıştır. Sömük Fabrikası, 1936 yılında ülkede kok kömürü sıkıntısı çekilmemesi için Almanya'dan 5000 ton Vestefalya kok kömürü getirterek İstanbul piyasasına sürülmüştür. Perakendecilerin spekülasyon yapmaması için hem fabrika hem de Alman koku satan işletmeler toptan satış gerçekleştirmişlerdir.⁵⁹⁴

3.7.5 Linyit Kömürü Alanında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'de Batı Anadolu'da, Kızılırmak havzasında ve Samsun civarında linyit yatakları tespit edilmiştir. I. Dünya Savaşında, Zonguldak'tan kömür temin etmek güçleştiği zamanlarda linyit üretiminde artış yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşından önce 10.000-40.000 ton arasında yapılan üretim, 1917'de 320.000 tona

⁵⁸⁹“Başvekil Hazretleri Zonguldak'ta Büyük Merasimle Karşılandı”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1934, s.1 ve 2. Ayrıca bkz. “Beş Yıllık Sanayi Planı Sanayi Hızlanmasındaki Adım Bugün Atılıyor”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1934, s.1.

⁵⁹⁰“Zonguldak Semük Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1935, s.10.

⁵⁹¹“Semük Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1935, s.2.

⁵⁹²İhsan Arif, “Semük Fabrikasının Açılma Töreni Dün Yapılmadı Bugüne Kaldı”, **Cumhuriyet**, 10 Birincikanun 1935, s.3.

⁵⁹³Ökten, **a.g.t.**, s. 76.

⁵⁹⁴“İstanbul'da Kok Bollandı”, **Akşam**, 10 Kanunusani 1936, s.5.

çıkarken 1932’de 13.000 tona inmiştir.⁵⁹⁵ Amasya civarındaki Çeltik madeninin işletilmesi demiryolları idaresine; Soma madeni Türk sermayedarlara ait işletmelere; İzmir, Edirne ve Erzurum civarındaki linyit madenleri de işletecek gruplar talip oldukça verilmesi siyaseti takip edilmiştir.⁵⁹⁶

26 Aralık 1928 tarihinde imtiyazı Nuri Aziz ve Faik Sabri Beylerde olan Soma linyit madeninin işletmesi tüm haklarıyla Muğla mebusu Yunus Nadi Beye devredilmiştir.⁵⁹⁷ Ancak 16 Ocak 1929 tarihindeki başka bir kararnamede Manisa Soma linyit imtiyazı Nuri Aziz ve Faik Sabri Beylere verilmesine, üç sene boyunca beşer bin tonilato üzerinden resmi nisbi alınmasına karar verilmiştir.⁵⁹⁸ Linyit çıkartılan sahalardan biri olan Değirmisaz Linyitleridir. Orta Anadolu'nun sanayileşme programının başında gelen yakılacak madde/mahrukat meselesinin çözümü için yüksek vasıflı linyit maden yataklarına sahip olan Kütahya'nın Emet kazasının Kızılbük Köyü civarındaki maden yatakları Eskişehir, Kütahya gibi büyük Anadolu şehirlerinin kömür ihtiyacını karşılamıştır.⁵⁹⁹ Ayrıca Sovyet uzmanlar, Tavşanlı, Körağaç ve Değirmisaz kömürlerinin bu bölgede yapılacak olan fabrikalara günde asgari 100 ton kömür verebilecek düzeyde olduğunu raporlarında yazmışlardır.⁶⁰⁰

1935 yılında Kars valisi tarafından hazırlanan bir raporda Oltu kazasında iyi cins Linyit madeninin bulunduğu, Rusların bu madeni işleterek orduları için gerekli olan ihtiyaçlarda kullandıklarını belirttikten sonra iklimin çok soğuk olması nedeniyle burada Türk şirket kurulamadığını beyan etmiştir. Çözüm olarak ise Oltu Linyit Madenin, İş Bankasına verilmesini teklif etmiştir. İş Bankasının, Zonguldak'ta kömür işletme teşkilatının bulunması nedeniyle oradan mühendis, işçi göndererek on beş gün içerisinde madenin çıkartılabılıp piyasaya sevk edilebileceğini belirtilmiştir.⁶⁰¹ 1936 yılında Sümerbank'ın Beş Senelik Sanayi Programı içinde yer

⁵⁹⁵ **Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara, 1936, s.390.

⁵⁹⁶ BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.10.

⁵⁹⁷ BCA, FK:030.18.01.02 YN: 1.10.30, s.1

⁵⁹⁸ BCA, FK:030.18.01.02 YN: 1.13.25., s.1

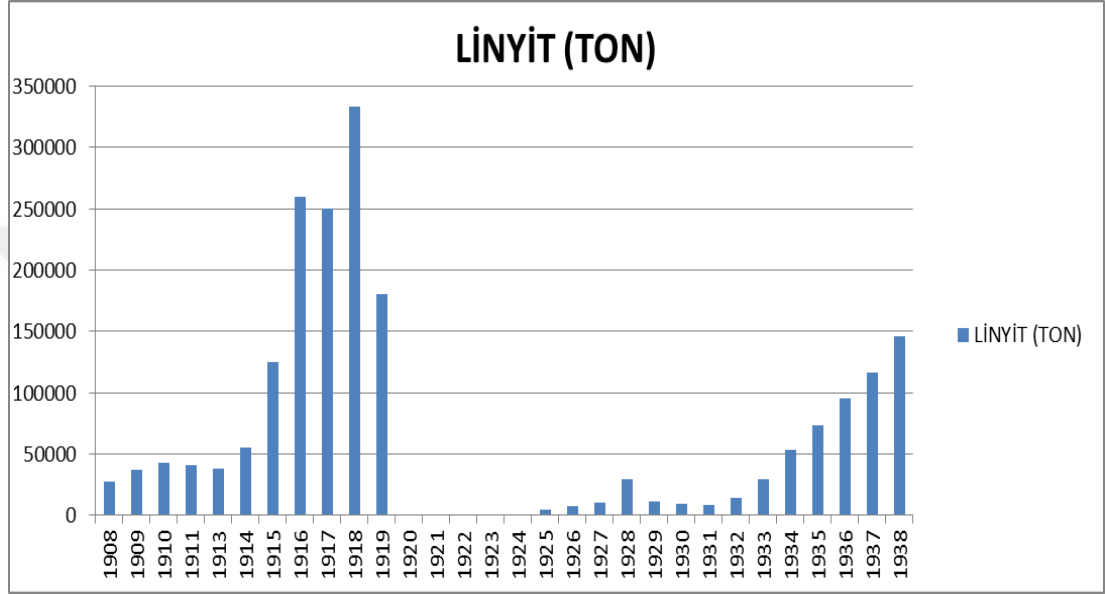
⁵⁹⁹ BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.20. Kütahya'nın Emet kazasının Kızılbük köyü civarındaki maden yatakları I. Kanun 1937 senesinde Etibank tarafından işletilmeye başlanmıştır.

⁶⁰⁰ “Bugünkü Kütahya Sovyet Uzmanlar Burada Fabrika Kurulabileceğini Söylüyorlar”, **Son Posta**, 14 Eylül 1932, s.4.

⁶⁰¹ BCA. FK: 030.10 YN:65.433.3, s.4-5.

alan Nazilli Mensucat Kobinesinin ihtiyacı olan enerji üretimi için Nazilli'nin Gerenez Köyündeki Linyit Kömür Madeninden faydalanmak için burada devlete ait olan hissenin Etibank'a devredilmesi talebinde bulunulmuştur.⁶⁰²

MTA, Kütahya civarındaki Seyitömer Linyit Havzasında 872 hektarlık bir sahada yapılan araştırmalar sonucunda asgari 84.000.000 milyon tonluk bir rezerv bulunmuş ve önemli bir endüstri merkezi olabileceği tespit edilmiştir.⁶⁰³

Grafik 4: 1908-1938 Linyit Üretimi⁶⁰⁴

Garp Linyit İşletmesine bağlı olan Tunçbilek ve Seyitömer'de açık ve yer altı üretimi yapılmıştır. Değirmisaz Linyit Yatağı, 11 Kasım 1937'de 28 bin lira ödenerek o dönemde imtiyaz sahibi olan Madenci Ahmet Acar'dan alınmıştır.⁶⁰⁵ Türkiye'de ilk linyit üretimi alanı olan Değirmisaz Linyit Madenleri 1937 yılında Etibank tarafından işletilmeye başlanmıştır.⁶⁰⁶ Bir yıl sonra Değirmisaz ve Tavşanlı'dan 86.186 ton linyit üretimi yapılmıştır.⁶⁰⁷ Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi devlet eliyle madenin işletilmesinin başlamasıyla üretimde artış yaşanmıştır.

⁶⁰²BCA, FK: 030.18.1.2, YN: 63.29.16, s.1.

⁶⁰³BCA, FK: 490.1, YN: 1455.38.02, s.17.

⁶⁰⁴Tamzok, **a.g.m**, s.193-194 verilen rakamlar tarafımdan tablolaştırılmıştır.

⁶⁰⁵Ulutan, **age**, s.119.

⁶⁰⁶Fikri Kahraman, **Madencilik Giriş**, Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1993, s. 60.

⁶⁰⁷Cemal Kıpçak, "*Garp Linyit İşletmeleri*", **Türkiye Ekonomi**, S: 45/47, Mart/Mayıs 1947, s.121.

3.7.5.1 Linyitin Ekonomik Değer Olarak Kullanımının Sağlanması

Türkiye’de elektrik 1914 yılında ilk olarak İstanbul’da kullanılmaya başlansa da ancak 1925 yılı itibarıyla kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkiye’de elektrik sanayisi imtiyazlı şirketler, özel şahıs ve şirketler ile belediyeler tarafından kurulmuştur.⁶⁰⁸ Anadolu’da yapılan elektrik tesisleri daha çok bazı belediyeler tarafından kişi ve şirketlere verilen imtiyazlar sayesinde yapılmıştır. Fakat bunların yaptığı birçok tesis ilmi usullere uygun olmayıp iktisadi olarak da beklenen faydaları sağlayamamıştır. Belediyelerin elektrikle ilgilenmesinin temel sebebi ise sokakların aydınlatılmasını sağlamaktır. Yabancı sermaye ise Ankara, İstanbul, Edirne, İzmir gibi büyük şehirlerin elektrik ihtiyacını karşılayacak tesisler vücuda getirmiştir. Bu şirketler 21.5 milyon liralık sermaye yatırarak Türkiye elektrik sanayisinin gelişimine büyük katkıda bulunmuşlardır.⁶⁰⁹ 1925’ten 1930 yılına kadar yaklaşık 100.000 kilovatlık şehir ve sanayi santrali kurulabilmiştir. Fakat elektrik kullanımının şehirlere dağılımına bakıldığında üretilen elektriğin %69’u İstanbul’da, %5’i İzmir’de, %3.7’si Ankara’da, %1,3’ü Trabzon’da %0,5’i Samsun’da kalan %7,9’u ise diğer bütün Anadolu şehirlerinde kullanılmıştır.⁶¹⁰ Karadeniz bölgesinde Trabzon hariç olmak üzere Giresun, Samsun, Ordu ve Kastamonu şehirlerindeki elektrik fabrikalarında mazot yakılarak elektrik üretimi sağlanması, yurtdışından 45 milyon liralık petrol ve sair gazlar ile yakacak alınmasına neden olmuştur.⁶¹¹ Hatta öyle ki bir diğer kömür ülkesi olan Belçika’ya göre Türkiye, elektriği iki misline üreterek satın almıştır.⁶¹²

Elektrifikasyon işine yer verilmesinde tek neden elektriğin pahalı oluşu veya tüm ülkenin faydalanamaması değildir. Ayrıca I. Beş Yıllık Sanayi Kalkınma

⁶⁰⁸Elektrik Mühendisi Emin, “Türkiye’de Elektrikçiliğin İnkişafı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1933, s.4.

⁶⁰⁹Elektrik Mühendisi Emin, “Türkiye’de Elektrikçiliğin İnkişafı II”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 19 Temmuz 1933, s.4. Kişi ve şirketlere verilerek yapılan Anadolu’daki elektrik tesisatlarını gören bir Macar mühendis, Emin Bey’e: “Bazı kasabalarda gördüğüm tesisat o kadar fena o kadar fenne aykırı olarak yapılmışlardır ki bunlardan nasıl olup da her an bir yangın ya da bir ölüm kazası çıkmadığına hayret etmekteyim. Ve nihayet kendi kendime dedim ki eski Yunanilerde birçok alimler olduğu gibi buralarda da bir elektrik alimi var ki bu kasabaları yangınlardan ve bu halkı ölümden koruyor.” diyerek hayretini dile getirmiştir.

⁶¹⁰M. Şevki, “Türkiye’de Elektrik Sanayinin Seyri ve Bugünkü Vaziyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Nisan 1934, s.5.

⁶¹¹A. Fuat, “Zonguldak Maden Kömürleri Memleketimizde Kömür Varken Neden Mazot, Petrol, Odun Kullanıyoruz?” , **Cumhuriyet**, 15 Kanunisanı 1930, s.4. Türkiye’de hidroelektrik santraller Trabzon, Kayseri, Malatya, Konya, Antalya, Aksaray, Ödemiş gibi şehir ve kasabalarda tesis olmuştur.

⁶¹²M. Şevki, “Bol ve Ucuz Enerji”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Nisan 1934, s.5.

Planının başarıya ulaşması ülkemizde elektriğe duyulan ihtiyacı arttırmıştır. Bu sebepten II. Beş Yıllık Planda özellikle elektrifikasyon işleri üzerinde durulmuştur. Ne çeşit suretlerde elektrik edilebileceğine dair çalışmalar yapılırken Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın, Haziran 1935'te Rusya'ya giderek büyük santrallerini, Dinypr Nehri üzerindeki büyük tesisatı ve makine sanayisinde elektriğin nasıl kullanıldığını gözlemlemesine karar verilmiştir.⁶¹³ Ülkedeki su kuvvetleri ile diğer enerji kaynaklarını tetkik ederek elektrik üretimine elverişli olanların tespit edilmesi, şehir ve kasabalara, fabrikalara, madenlere, demiryolları ve çiftçiler için gerekli olan elektriği ekonomik olarak temin edecek etütler yapmak; sanayi programındaki elektrikleendirme kısımlarını hazırlamak amacıyla Elektrik İşleri Etüd İdaresi meydana getirilmiştir.⁶¹⁴ Elektrifikasyon işinin önemli olmasının nedenleri şunlardır:⁶¹⁵ Türkiye kendisine yeten ve sonra hiç olmazsa komşu olduğu memleketlere ihraç yapabilecek modern bir sanayi sistemi kurmak istemektedir. Türkiye geniş ölçüde madenlerini işletmek istemektedir. Örneğin Ergani Bakır Madeni tam faaliyetle çalıştığında Fırat'a kadar devam edecek olan bir demiryolu işletmesiyle bugün üretilen 83.000.000 kilovat enerjiden daha fazlasını üretebilecektir. Türkiye geniş ormanlarını işletip naklettirmek istemektedir. Türkiye'de yeni yapılacak sulama işleri ve inşaatı, yol inşaatı, liman inşaatı ve modern tahmil ve tahliye tesisatı, nakliye işleri için de elektrik kuvveti gereklidir. Beş altı şehirler, 150 kasaba ve bütün Anadolu köyleri ya dışarıdan getirilen petrole aydınlatılmaktadır. Elektrik tesisatı olan şehirlerde genel nüfusun ancak %2,7'si elektrikten yararlanmaktadır. Yani nüfusun %97,3'ü elektrikten mahrumdur.

Etibank'ın, kuracağı elektrik santrallerinin “şehir santralleri” olmayıp “merkezi santraller” olması planlanmıştır. Böylece çok ucuza üretilen elektrik uzun

⁶¹³“*Bütün Yurt Elektriğine Kavuşuyor*”, **Son Posta**, 13 Mayıs 1935, s. 1. Elektrik işinin yabancı sermayede olması nedeniyle çok pahalı olan elektrik ülke geneline yayılamamıştır.

⁶¹⁴Avni Zarakoğlu, “*Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı1, Ankara, 1958, s. 170-171. 24 Haziran 1935 tarihinden beri faaliyette bulunan Elektrik İşleri Etüd Dairesi, ülkenin enerji kaynaklarının, ehemmiyetlerine, yerlerine ve bu yerlerde enerjiye olan ihtiyaca göre program hazırlamıştır. Etüd dairesinin yapmış olduğu çalışmalara göre bazı bölgelerin elektrik ihtiyacı kömürden, bazılarınınkini de sudan temin etmek gerekmektedir. Bazı bölgelerde ise enerji ihtiyaçlarını hem kömürden hem sudan hem de linyitten temin etmek imkanı vardır. En verimli ve rasyonel şekli meydana çıkartmak için ve kat'i projeler için bu bölgelerde esaslı etütler yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra sadece İstanbul'la sınırlı kalan elektrik on sene içerisinde birçok şehre götürülmüş ve takati 80.000 kilowata yükseltilmiş; 1938 senesi içerisinde de 140.000 kilowata çıkmıştır. **Bkz** BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.22-24.

⁶¹⁵M. Şevki, “*Türkiye'de Elektrik Sanayisi Nasıl Olmalıdır?*”, **Kadro**, S:14, Şubat 1933, s.45-47.

mesafelere kadar götürülüp şehir ve kasabalarda evlere ve sanayi tesislerine ulaştırılması hedeflenmiştir.⁶¹⁶

Tüm bunlara ek olarak bol kömür madenine sahip olmamız, Anadolu'nun her yerinde linyit madenlerinin bulunması termik santrallerin maden sıkıntısı çekmeden kurulabileceğini göstermektedir.⁶¹⁷ Ayrıca ferrokrom (%50 demir %50 krom alaşımı) üretimi için hazırlanan projeye göre yüksek karbonlu ferrokrom üretimi için en önemli şartın ucuz elektrik olduğu ortaya konulmuştur. Fırat üzerinde düşünülen elektrik üretimi bazı güçlükler göz önüne alınarak vazgeçilmiş ve Kütahya linyitlerinin kullanılması amacıyla 375 milyon kwh kapasiteli termik santral yapımı öngörülmüştür. Buna bağlı olarak da ilk ferrokrom tesisinin o civarda bulunan Dağardı mevkiindeki cevherin kullanılacağı biçimde kurulmasına karar verilmiştir.⁶¹⁸

Aslında Türkiye'de elektrik üretimi için fikirlerin ortaya atılması sanayi kalkınma planının öncesine dayanır. İlk olarak 30 milyon sermayeli Sakarya Hidrolik Santrali yapımı ikinci olarak ise 10 milyon tesis sermayeli Ereğli Termik Santrali fikirleri ortaya atılmıştır. Ancak Sakarya Santralinin anlam kazanması için Devlet Demiryollarının elektrikle işletilmesi gerekmiştir. Ama bu hattın nakliyat sıklığı az olduğu için elektrikle işletilmesine gerek görülmemiştir. Ereğli Termik Santralinde yapılacak üretimin Ankara'ya gelebilmesi ancak 350 kilometrelik havai hatla mümkün olabileceğinden askıya alınmıştır.⁶¹⁹ Kömür havzasının elektrikleşmesinde esas tutulan hudut, maden kömürünün işletildiği iş sahalarıdır. Bu hudut Filyos'un altında "Çatalağzı"ndan başlayarak Ereğli'ye kadar uzanan kısımdır. Gerçek şudur ki 1934 yılı için Zonguldak havzasında ki üretim faaliyetlerinin bulunduğu alanda elektrikli hat döşenecektir.⁶²⁰ Elektrik İşleri Etüd İdaresi tarafından yapılan etütlerde ilk olarak Kütahya ve Zonguldak'ta elektrik santrallerinin kurulması kararlaştırılarak projelendirilmiştir.⁶²¹

⁶¹⁶ "Etibank", **Ulus**, 4 Nisan 1937, s.6.

⁶¹⁷ "Bütün Yurt Elektrikine Kavuşuyor", **Son Posta**, 13 Mayıs 1935, s.12. Gazetede su ile ilgili olarak ilginç bir tabir kullanılmıştır "beyaz kömür". Trabzon, Samsun, Giresun, Marmara Havzası, Gediz, Menderes nehirleri, Antalya civarındaki şelaleler, Tarsus Çayı, Seyhan, Ceyhan Nehirleri, Sakarya, Kızılırmak, Çoruh, Fırat Nehirleri, "beyazkömür" olarak nitelendirilmiş ve su kuvvetiyle de elektrik üretimi yapılabileceği yazılmıştır.

⁶¹⁸ Ulutan, **a.g.e.**, s.116.

⁶¹⁹ M. Şevki, "Türkiye'de Elektrik Sanayisi Nasıl Olmalıdır?", **Kadro**, S:14 (Şubat 1933), s.47-49.

⁶²⁰ "Memleket Haberleri Ereğli Limanında Tetkikat", **Son Posta**, 2 Birinciteşrin 1934, s.4.

⁶²¹ BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.22.

Bu plan II. Beş Yıllık Sanayi planına konulmuştur. Zonguldak'ın 12 km kadar doğusunda bulunan ve Çatalağzı'na kurulacak olan Zonguldak mıntıka elektrik santralının 45.000 kw. takatinde olacağı hesaplanmıştır. Bu santralde Zonguldak'ta biriken ve ekonomik hiçbir değeri olmayan kömür süprüntüleri yakılacaktır. Bu santralde üretilen elektrik, işletmeleri rasyonelleştirilecek olan hava kömür ocaklarına, Çatalağzı-Ereğli demiryoluna ve o bölgedeki şehir ve limanlarına verecek şekilde tasarlanmıştır.⁶²² Elektrik üretimi için gerekli olan su, kömür ve linyit Türkiye'de bolca bulunmaktadır. Çatalağzı-Ereğli demiryolu için bu geçerli değildir. çünkü maden havzasının ortasından geçen hattı elektrikleştirmek için "miext" denilen taşlı ve topraklı kömürlerin kullanılması düşünülmüştür. "Mixte" içinde Schiste denilen taş ve pislik bulunan ve istifade edilemediği için tamamı denize dökülen %60 oranında taş ve topraklı bir kömürdür. Bu "mixte" ile işleyecek santral Çatalağzı-Ereğli arasındaki yolu elektrikleyecek ve ticari kıymeti olmayan bu kömür yoluyla havzaya asgari dört yüz bin lira kazandırılacaktır. Sonuç olarak elektrikleme işinde su ve kömürden ziyade ilk incelenen mixtedir.⁶²³

Santralden çıkacak enerjinin merkezlere verilmesi için yüksek voltajlı hava hattı çekilmesi de planda yer almıştır. Kütahya'daki elektrik santralının takati ise 60.000 kilovat olarak hesaplanmış ve Seyit-Ömer'de bulunan linyit yataklarının kullanılması planlanmıştır. Bu santralin yıllık 350 milyon kilowatsaat üretim yapması öngörülerek 150.000 voltluk bir hava hattı vasıtasıyla Eskişehir, Bursa, İzmit, Gölcük ve İstanbul'un aydınlatılması düşünülmüştür.⁶²⁴ 1934 yılındaki etütlerin ardından 1938'de İktisat Vekaletinin Elektrifikasyon bürosu kanunen etütlerini Etibank'a devretmiştir. Nisan 1940'da İngiliz Metropolitan Vivkers şirketiyle yapılan mukavelenin ardından 10 Temmuz 1946 yılında Çatalağzı santralının temeli atılmış ve 1948 yılında işletmeye açılmıştır.⁶²⁵

1938 yılında Zonguldak ve Kütahya bölgelerinde yapılacak olan santrallere ait fenni şartnameler bitirilmiş ve firmalardan teklifler alınmaya başlamıştır. Zonguldak santralinden alınacak enerjinin Ereğli limanına 50 kmlik bir hava hattıyla

⁶²²Yurdu Elektrikleştirme Davası ve Elektrik İşleri Etüd Dairesinin Faaliyeti, **İktisat Vekaleti Türkofis Aylık Bülteni**, Yıl 1, Sayı:5(I. Teşrin 1937), s.31-37.

⁶²³"Memleket Haberleri Ereğli Limanında Tetkikat", **Son Posta**, 2 Birinciteşrin 1934, s.4.

⁶²⁴BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.22-23.

⁶²⁵Saim Fethi Gogen, "Elektrikleştirme Davamız: Çatalağzı Santrali", **Türkiye İktisat Mecmuası**, S. 17 (Haziran 1949), s.29.

götürülmesi planlanmıştır. Kütahya’da üretilecek elektriğin İstanbul’a nakledecek olan güzergâhın arazi üzerinde araştırmasına karar verilmiştir.⁶²⁶ Ayrıca 1938 bütçesine 36.448.234 liralık bir kredi sanayi ve maden işleri için devlet garantisi olarak milli ekonominin gelişmesi için tahsis edilmiştir.⁶²⁷

3.8.Demir Madeni Arama Çalışmaları

Demir-çelik fabrikasının kuruluş sebepleri arasında I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Döneminde demir-çeliğe duyulan ihtiyaç, demir ithalatının genel ithalat kalemleri arasında önemli bir yer tutması gösterilmiştir.⁶²⁸ Bu sebeple 1924 yılında Hasan Saka’nın İktisat Vekilliği ve Abdullah Hüsrev (Guleman)in Maadin Umum Müdürlüğü esnasında Ayvalık civarındaki Ayazmant Demir Madenin işletilmesi için tetkikler başlamıştır. 1925 yılında İş Bankası Fen Müşaviri Bekir Vehbi (Ergene) tarafından Avusturya “Leoben”den Profesör Granigg davet edilmiştir. Ancak Profesör Grangg’in 1925 ve 1926 yılında yaptığı araştırmalar yeni demir yataklarının keşfiyle ilgili müspet bir sonuç vermemiştir.⁶²⁹

17 Mart 1926 tarihinde 786 sayılı kanunla "Demir sanayi teşkili hakkında kanun" çıkartılmıştır.⁶³⁰ 29 Mart 1926 tarihinde dönemin Ticaret Vekili olan Ali Cenani Bey’in Meclis’te yaptığı konuşmada demir sanayisi meydana getirebilmek için getirtilen uzmanın yaptığı tetkikler sonucunda Türkiye’de yüksek fırınlar meydana getirerek demir madenlerinin işletilebileceği sonucuna ulaşıldığı, Kastamonu vilayetindeki Söğütözü, Daday ve Cide’de demir madeni için gerekli olan kok kömürünün bulunduğunu belirtmiştir.⁶³¹ Aynı yıl içinde III. İnönü Hükümeti, demir sanayisi için yapılacak araştırmalar bitinceye kadar demir madeni aramaları için yeni ruhsat verme işlemlerini durdurulması teklifinde bulunmuştur.⁶³²

1928 yılında Fevzi Paşa’ya Ticaret Vekâleti temsilcisi tarafından demir sanayisinin

⁶²⁶“*Bol ve Ucuz Elektrik*”, **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1938, s.1 ve 6. **Ayrıca bkz.** “*Zonguldak ve Kütahya’da Elektrik Santralleri Kuruluyor*”, **Son Posta**, 16 Nisan 1938, s.3.

⁶²⁷BCA, FK:490.01, YN: 1631.673.1, s.5.

⁶²⁸**50 Yılda Türk Sanayisi**, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973, s.301. Türkiye’nin 1924 senesinde demir ithalatı 131.000 tondur. Aynı sene ray olarak 74.000 ton ithal edilmiştir. Bu ithalatın büyük bir kısmı çelik olmakla beraber yalnızca yirmi tonu dökme demirdir. Ayrıntılı bilgi için **bkz İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, TBMM Matbaası, Ankara, 1930, s.144.

⁶²⁹Maden Teknik Arama Enstitüsü (MTA), 1663 numaralı rapor. Hazırlayan A. H. Guleman, **Türkiye’de Demir Yatakları**, 1945, s.11.

⁶³⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C.A), A. IV-8, D. 56, F.29-30., s. 7.

⁶³¹Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Dönem (D) 2, Cilt (C) 23, Birleşim (B) 71, s.171.

⁶³²BCA, YN: 30.18.1.1, FK: 19.33.13, s.1.

kurulması hakkında açıklama yapılmış, ülke içerisinde demir-çelik fabrikası yapımının mümkün olduğu anlatılmıştır. Erkan-ı Harbiye, demir-çelik fabrikası yapılmasını uygun bulsa da yabancı grupların ağır şartlar sunması ve demir madeninin durumu hakkında esaslı bilgilerin bulunmaması sebepleriyle demir sanayisinin kurulma işi askıya alınmıştır.⁶³³

Yapılan araştırmalar neticesinde İzmir'deki Ayazmant, Torbalı ve Ovacık'ta on milyon ton civarında demir rezervleri tespit edilerek bu madenlerin denize yakın oldukları tespitinden başka en büyük demir rezervinin on beş milyon tonla Kayseri'nin yüz kilometre güneyinde Toros ve Anti Toros dağlarında yer alan Faraşa'da bulunduğu anlaşılmıştır. Faraşa demirlerinin nakilleri Kayseri-Ulukışla hattı ile kolaylaştırılmıştır.⁶³⁴

Bir başka demir bakımından zengin yatak 1937 yılında Sivas Divriği'de bulunmuştur. Mareşal Fevzi Çakmak, okuduğu eski kitaplardan Divriği'de kuvvetli bir mıknatıs madeni bulunduğu dair bilgisi olduğundan demir yolunun Divriği'den geçirilmesi talebinde bulunarak MTA'yı bu konuda uyarmıştır. MTA, hem Fevzi Çakmak'ın bu uyarısı üzerine hem de demiryolu yapımı sırasında pusula sapmaları üzerine Jeolog Dr. Kovenko'yu Divriği'e göndermiştir. Dr. Kovenko dağınık halde tespit ettiği demirli manyetit taşlarının asıl yatağını ararken orada yaşayan köylülerden biri olan Hüseyin Ağa, "Burada onun dağı var." diyerek Dr. Kovenko'yu halk arasında "Demirdağ" olarak bilinen yere götürmüştür. Dr. Kovenko bölgeyi incelediğinde burada otuz milyon rezervli demir yatağını bulmuştur.⁶³⁵ Kovenko, bu cevherin Rusya'daki Visoka'ya ve Blagodat yataklarına benzeyen yapıda olduğu izlenimini edinmiştir. Alınan numunede gözle bakıldığında kükürt ve bakır eserlerinin görülmemesini cevherin magmatik olduğu şeklinde yorumlayan Kovenko, analiz için MTA'ya göndermiştir.⁶³⁶ Demirdağ'da çıkartılacak olan madenin, demir-çelik fabrikasına elli yıl yeteceği hesaplanmıştır.⁶³⁷ Demir-Çelik Fabrikası için gerekli olan demir yataklarını araştıran Maden Tetkik Arama Enstitüsü, 1936 yılında

⁶³³MTA, 1663 numaralı rapor.

⁶³⁴Hadi, **a.g.m.**,s.437.

⁶³⁵Burhan Ulutan, **a.g.e.**, s.74.

⁶³⁶MTA, 746 numaralı rapor, Müh. Jeolog V. Kovenko, Divrik Yatağının Keşfi Hakkında Kısa Rapor, s.4-5.

⁶³⁷"Divrik Demirdağ Demir Madenleri Yakında İşlemeye Başlayacak", **Son Posta**, 31 Mayıs 1938, s.5.

Sivas Divriği’de bulunan madeni etüt etmiştir.⁶³⁸ Buradaki arama sonucuna göre, demir ihracını sağlayacak kadar rezervin bulunması halinde diğer ülkelere cevher yollamak üzere gerekli çalışmaların yapılması düşünülmüştür.⁶³⁹ Divriği’nin Vazıldağ bucağında MTA’nın yaptığı araştırmalar neticesinde demir cevheri yatakları bulunmuştur. Bir yıl sonra Sivas-Erzurum demiryolu güzergâhı tespit edilirken kuvvetli bir manyetik alana girilmiştir.⁶⁴⁰ Bulunan bu yataklar 17 Mayıs 1938 tarihinde işletilmesi için Etibank’a devretmiştir ve aynı tarihte “Etibank Divriği Demir Madenleri İşletmesi” kurulmuştur. İşletme ilk olarak Cürek-Divriği şoseni geçilecek duruma getirmiş; 20 kilometrelik yol yaptırarak şoseyle maden sahasını birbirine bağlamış, Haziran 1938’de demir madeni kamyonla Divriği istasyonuna sevkiyat yapmayı başarmıştır.⁶⁴¹ Karabük için ilk demir cevherini taşıyan tren 20 Ekim 1938 tarihinde Divriği istasyonundan Karabük’e hareket etmiştir.⁶⁴² Sivas-Erzurum hattının en büyük özelliği yerli emek ve sermaye ile bitirilmiş ilk eserdir.⁶⁴³

3.8.1 Karabük Demir-Çelik Fabrikasının Kuruluşu

Demir sanayisinin kurulmasıyla ilgili ilk adım 1926 yılında çıkartılan “Demir Sanayisi Hakkında Kanun”dur. Bu kanunla hükümete 18 milyon liralık harcama yapma yetkisi verilmiştir. Hükümet adına demir sanayisi için 1925 yılında inceleme yapan Prof. Grafing, demir sanayisi kurmanın bir devlet için zorunlu olduğu, gerekirse ham demir cevheriyle kok kömürünü ithal ederek demir tesisleri kurulmasını tavsiye etmiştir. Demir sanayisini önemli kılan yalnızca milli savunma ihtiyacı değildir.⁶⁴⁴ Demir-çelik sanayisinin Türkiye’de kurulan ilk ağır sanayi dalı

⁶³⁸Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, s.337. Karabük Fabrikalarının demir ihtiyacını karşılamak için Etibank, Divriği’de ilkel olsa da hemen üretime başlamıştır.

⁶³⁹CA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02, s.21.

⁶⁴⁰ İlhan Çalapverdi, **Divriği Demir Madeni Müessesesi Kuruluş Bilgileri ve Faaliyet Raporları**, Divriği Defterleri yayıno:8, İstanbul, 2008, s.2.

⁶⁴¹Fahri Doruk, “*Divriği Demir Madenleri İşletmesi*”, **Maden**, S:1 (1945), s. 3. Ayrıca bu işletme üç yıl içerisinde 250 kişilik A.Kafası işçi yatakhane, 100 kişilik Cürek işçi yatakhane, Cürek memur sitesini inşa etmiştir. İşçi yatakhanelerinde yemek, banyo ve dinlenme yerleri de bulunup elektrikle aydınlatılmıştır.

⁶⁴²Yusuf Gürata, “*Divriği Demir İşletmesi*”, **Türk Ekonomisi**, Y:5, S:45/47 (Mart/Mayıs 1947), s.109.

⁶⁴³ Çalapverdi, **a.g.e.**,s.16. Hattın güzergahı ile ilgili olarak mühendisler Zara istikametinden geçmeyi uygun görmüşlerdir. Ancak Genel Kurmay Başkanlığı özellikle Mareşal Fevzi Çakmak, hattın daha güneyden ve Divriği istikametinden geçmesini istemiştir. Sonuç itibariyle ekonomik durumdan ziyade askeri düşünceler güzergahı belirlemiştir.

⁶⁴⁴Ali Süreyya, “*Demir Sanayii 10 Milyon Lira Sarfile Kurulacak*”, **Cumhuriyet**, 1 Kanunusani 1934 s.6.

olmasının sebeplerinden biri demir kullanımımızın yılda 200.000 tonu bulması, ithalat için yabancı piyasalara ödenen 18.500.000 lira tutarındaki paradır. Bir diğer sebep ise Almanya, Amerika, İngiltere gibi demir ihracatçısı ülkelerin stok yapması ve verilen demir siparişlerini 10-15 ay bekletmeleridir. Dolayısıyla demir veya demirden mamul eşyaya dayanan kurumlar iş görmekte zorluk çekmişlerdir.⁶⁴⁵ Ayrıca demir sanayisinin yapılmasıyla 200 bin ton kömür tüketen yeni bir kömür pazarı açılması, fabrikayla birlikte 1200 aileye iş kapısı açılacağı düşünülmüştür.⁶⁴⁶

Bu incelemeler sonucunda Torbalık, Faraşa ve Çağlayık demir sanayisinde kullanılmaya uygun olduğu; Cihanlıdağ, Zeytin ve Ayazmant madenlerinin ise tetkike değer olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Torbalık, Faraşa ve Çağlayık madenlerinin karıştırılıp 2/5 oranında da ithal demir madeninin kullanılması sayesinde madenlerin kullanım ömrünün arttırılması önerilmiştir.⁶⁴⁷ Yuskeviç, demir sanayisinin geliştirilmesi yönündeki en büyük sıkıntının bilinen demir cevherleri alanlarının sınırlı olması ve bunların kömür madenlerinden uzakta olması olarak göstermiştir. Demir fabrikasını kömürün yakın olduğu yere kurarak nakliye masraflarını azaltmaya çalışmak gerektiğini çözüm önerisi olarak sunmuştur.⁶⁴⁸

Bahsi geçen nedenlerle demir sanayisinin, Filyos-Irmak demiryolu üzerinde ve Zonguldak'a uzak olmayan bir yere kurmanın uygun olduğu kararına varılmıştır. Ancak düşünülen yer Karabük değil Tefen'dir. Zira demiryolu, Filyos'tan 36 km uzaklıkta bulunan Tefen istasyonuna kadar verimli bir vadiden geçmektedir. Demiryolunun bu mntıkadan geçmesi nakliyeyi kolaylaştırmasının yanında arazinin verimli olması işçilerin iâşe sorunlarını çözeceğinden Tefen'in demir sanayisi için en uygun yer olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda, Karabük'ün yer olarak uygun olduğu fakat bölgenin iktisadi şartlarının Tefen kadar uygun olmadığı, Karabük'te kurulacak bir fabrikaya cevherin, kömürün, fondan (sulandırıcı) maddelerin ve demirin

⁶⁴⁵ "Türk Demir Endüstrisi", **Ulus**, 2 Nisan 1937, s.1ve 5.

⁶⁴⁶ Ali Süreyya, "Büyük Demir Sanayinin Yeri", **Cumhuriyet**, 24 Teşrinievvel 1934, s.4.

⁶⁴⁷ Ali Süreyya, "Demir Sanayii 10 Milyon Lira Sarfîle Kurulacak", **Cumhuriyet** 1 Kanunusani 1934 s.6. Makalenin devamında demir sanayisinin tesis ve işletme masrafının 10 milyon olacağını tahmin edildiğini; bu paranın aslında Türkiye'nin altı yıllık külçe demir, levha, portel, ray, travers, saç ve tel gibi ihraç ürünlerinin ücret karşılığı olduğu belirtilmiştir.

⁶⁴⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Bilge Kültür sanat Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 168. Maden Teknik Arama Enstitüsünün 1663 numaralı raporuna göre ise Profesör Yuşkeviç Heyeti tarafından hazırlanmıştır.

nakliyesinin üç katı olacağı gerçeğinin göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁴⁹

Falih Rıfki'ya göre ise demir-çelik fabrikalarının Kırıkkale ve Karabük'te kurulmasının sebebi Fevzi Paşa'dır.

“...Demir ve çelik endüstrisini Karabük'e sürdüren, zekası yontulmuş mühendis ve ihtisas adamlarının maddi manevi ihtiyaçlarının nasıl bir çevre arayacağını düşünmeden Kırıkkale'deki bozkır gurbetlerinde fabrikalar kurduran odur. Hatta İktisat Bakanlığı'nın Karabük'te kurulmaktansa demir çelik endüstrisine başlamamak daha doğrudur.” diye söylenmesi üzerine Fevzi Paşa, Atatürk'e: “Demir ve çelik yapmak için benim ölümümü bekliyorlar”, diye haber yollamıştı. Atatürk önce Bakan Celal Beye: “Rica ederim, telefona gidiniz ve kendisine demir ve çelik endüstrisinin Karabük'te kurulacağına haber veriniz,” der.”⁶⁵⁰

Aslında Genelkurmay'ın demir çelik fabrikasını Karabük'te kurma isteğinin ana sebebi 1936'da Zonguldak ve Ereğli sahillerinde görülen başıboş torpillerdir. Bu sebeple fabrikaların denizden ateş altına alınamayacak kadar içeride olması gerektiği savunulmuştur.⁶⁵¹

Falih Rıfki'nın gösterdiği gerekçeyi A. Hüsrev (Guleman) desteklemiştir. Kurmay Albay Nazmi, Profesör Granigg, Vehbi (Ergene), Esat (Kerimol), A. Hüsrev (Guleman)den oluşan bir heyet demir cevherinin dışarıdan, kömürün ise Zonguldak'tan getirileceğini göz önünde bulundurularak demir çelik sanayisinin tesis yerinin kati olarak belirlemek üzere Ereğli ve Karabük'te incelemeler yapmışlardır.

⁶⁴⁹Orloff, **a.g.e.**, s.25-27.Karabük'te Tefen'e göre nakliye fazlalıkları şunlardır:

2 ton maden filizi	60*2*2=240 kuruş
0,5 ton fondan	60*0,5*2= 60 kuruş
2 ton kömür	60*2*2= 240 kuruş
0,7 ton Demir	60*0,7*2= 84 kuruş
Toplam	624 kuruş

Bu masraflara ek olarak elektriğin pahalılaşmasının sebep olacağı masraflar ki beher tonu için 50 kuruş olacağı hesaplanırsa ton başına 674 kuruş pahalılaşacaktır ki bu da demir piyasa fiyatının %11'ini oluşturur. Özetle senevi 100.000 tonluk bir üretim için yaklaşık 700.000 liralık büyük bir masraf teşkil eder.

⁶⁵⁰Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s.242.

⁶⁵¹Mehmet Kütükçüoğlu, “*Türkiye’de Tek Parti Döneminde Karabük Demir-Çelik Fabrikaları’nın Kurulması*”, **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir-Çelik Sempozyumu 2-3 Nisan 2010**, Karabük Valiliği Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 2010, s. 120-121.

Gezi sonucunda demir sanayisinin tüketim yerlerine ucuz ve kolay nakli için Dünya piyasalarınca tanınan bir limana yakın olması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Demir sanayisinin önemine göre saatte bir iki bin metre küp gibi bir su kullanımına ihtiyacı olduğundan suyun bol ve düzlük arazide ve binlerce işçiyi barındırabilecek müsait bir iklim olması gerekçeleriyle Ereğli’de kurulmasını uygun görmüşlerdir. Ancak Genelkurmay’ın ısrarı üzerine yer olarak Karabük kabul edilmiştir.⁶⁵²

Fabrikanın kurulması için 21 Kasım 1935 tarihinde H. A. Brassert and Co. Ltd. şirketi adına Direktör M. Mackenzie, inşa için gerekli olan iki buçuk milyon sterlin kredinin ödeme şartlarını dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar'a sunmuştur. Buna göre bankayla mutabık kalınan ödeme süresi sekiz sene olmakla beraber on seneye kadar uzatılması mümkün görülmüştür. Kredi sterlin üzerinden ödenecektir. Sterlin üzerinden çekilecek poliçeler Türkiye'deki inşaat ve fabrikada yapılan işler ilerledikçe verilecek vesikalar vasıtasıyla tedavüle çıkarılacak olup vesikalar işlerin denetimini yapan mühendisler tarafından verilecektir. Kredi altı aylık taksitler halinde ödenmesi planlanmıştır. Poliçelere teminat karşılığı olmak üzere lazım gelen sterlin miktarını Londra'da temin edebilmek için bir teşekkül oluşturulacaktır. İngiltere'de senelik 400.000 ile 500.000 sterlin deperinde Türk madenleri satılacaktır. İngiltere'de senelik 400.000 ile 500.000 sterlin değerinde Türk madenleri satılacaktır. Manganez, krom, molibdenum, wolfram, kurşun, antimuvan, zımpara ve kükürt madenlerinin etütleri yapılarak satışlarının muhtemel gelirlerinin tespitinin yapılması gerekmektedir. Bu araştırma neticesine göre de demir çelik fabrikası tesisi için gerekli olan kredi temin edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁵³

Karabük'te kurulacak olan demir çelik fabrikaları için 23 Haziran 1936'da Ankara'da imzalanmış olan mali aranjman mucibince, talip şirketle esaslarını tespit eden mukavele 1 Ekim 1936'da H. A. Barassert and Cold ile İktisat Müsteşeri Kurtoğlu tarafından imzalanmıştır.⁶⁵⁴ Ayrıca 29 Eylül 1936'da da İngiltere'de bir

⁶⁵²MTA, 1663 numaralı rapor, s.14.

⁶⁵³BCA, FK: 030.10 YN:207.413.20, s.7-9. Celal Bayar, "Arttırma ve Yerli Haftası Münasebetiyle 18 İkinci Teşrin 1936 tarihli söylevinde İngiliz grupla imzalanan anlaşma sonucunda iki buçuk sene sonra Türk piyasasının ihtiyacı olan demir ve çeliğin tamamen ülke içerisinden tedarik edileceğinin müjdesini vermiştir. **Bkz** Trakya Dergisi, "Ekonomi Bakanımızın Nutku", Sayı:4, 2. Teşrin 1936, s.10.

⁶⁵⁴"Demir-Çelik Fabrikaları", **Son Posta** 1 Birinci Teşrin 1936, s. 8. **Bkz** "Türkiye'nin Sanayi Tarihinde Yeni ve Büyük Bir Devir", **Son Posta**, s.10.Bu mukaveleye göre Brassert demir fabrikasını yapacak ve bu fabrika mamullerinin Türkiye için fazla olan kısmı Londra piyasasında satılacak ve

mukavele imzalanmıştır. Yapılacak olan demir-çelik sanayisinin neden İngilizlere verildiğiyle ilgili olarak Son Posta gazetesinde yapılan yoruma göre dünyadaki en büyük demir- çelik üreticilerinden bir İngiltere'dir. Bu tarz fabrikaları Almanya ve ABD de kurabilecek teknolojiye sahiptir. Fakat İngiltere dışarıya sermaye yatırabilecek ekonomik güce sahipken Almanya'nın böyle bir serveti yoktur.⁶⁵⁵ Aslında Karabük'te demir-çelik fabrikasının yapımı ile ilgili olarak teklif veren firmalar arasında Alman Krupp firması daha düşük teklif vermesine rağmen İngiliz Brassert firmasına iş ihale edilmiştir. Çünkü 1936'da İngiliz Kralı VII. Edward'ın Türkiye'ye ziyareti, yine aynı yıl imzalanan Montreux Boğazlar Sözleşmesinde İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi belirleyici rol oynamıştır.⁶⁵⁶

Bir diğer önemli sebepten Türk-Alman ticaretinin gittikçe artması sonucunda Almanya'nın bazı ürünlerden neredeyse tek alıcı konumunda olmasıdır. Almanya 1934 yılında 20.000.000 kredi açmıştır. İlk başta bu Türkiye açısından olumlu olmuştur. Çünkü Türkiye, 1930 yılından sonra devlet eliyle önemli sanayi yatırımlarına başlamış, fabrikalar için önemli miktarda sermaye ve teknolojik yardım gerekmiştir. Almanya, Türkiye'nin kumuş olduğu Kayseri Uçak Fabrikası, İzmit'teki Seka Kağıt Fabrikasının makinelerini sağlarken karşılığında Türkiye'den tarımsal ürün ve hammadde almıştır. Ancak bir süre sonra Almanya, Türkiye'nin dışsatımının %50'ni, dışalımının %45'ini sağlar hale gelmiştir. Bazı ürünlerde Almanya tek alıcı konumuna gelerek ürünün fiyatını belirlemeye çalışmıştır. Türkiye, bu yakınlığı azaltmak amacıyla 1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikasının yapımını Alman Krupp firması yerine İngiliz Bassert Firmasına vermeyi tercih etmiştir.⁶⁵⁷ Ancak yapılan anlaşmada krom madeninin İngiltere'ye ihraç edilecek olması Almanya'yı endişelenmiştir. Çünkü Almanya'nın Türkiye'den tedarik ettiği en önemli hammaddelerden biri kromdur. Alman İktisat Bakanı ve Rayşbank Müdürü Doktor Şaht, Türk-Alman Klering anlaşmasının teknik detaylarını halletmek bahanesiyle

karşılığında İngiliz piyasasından mal alınacaktır. İngiltere böylece fabrikanın iktisadi ve mali geleceğini de korumuştur.

⁶⁵⁵ "Türkiye Sanayi Tarihinde Yeni ve Büyük Bir Devir Karabük Fabrikasının Temeli Bugün Atılıyor", **Son Posta**, 3 Nisan 1937, s. 1 ve 10.

⁶⁵⁶ Nazım Yılmaz, "Arşiv Belgeleri Işığında Karabük Şehri ve Karabük Demir Çelik Fabrikası Tarihi Süreci", **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir Çelik Sempozyumu**, 2-3 Nisan 2010, Karabük Valiliği Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s.4-5.

⁶⁵⁷ Editör Baskın Oran, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.304-305.

Türkiye'ye gelmiştir.⁶⁵⁸ Dr Şaht, Alman mühendisler tarafından düzenlenen ve Türkiye madenlerinin işletilmesi ile ilgili bir projeyi beraberinde getirmiştir. Bu projenin içinde Karadeniz kömür havzasının en önemli limanı olan Ereğli ile Akdeniz'de Mersin limanlarının ve denizyolları idaresince satın alınacak olan vapurlar inşaatlarının Alman firmalar tarafından yapılması da vardır.⁶⁵⁹

Demir-çelik fabrikası için Londra'daki Brassert et Co. Ltd. Şirketi tarafından gönderilen uzmanlar ile İktisat Bakanlığı'nın konuyla alakalı mühendislerinin birlikte yaptıkları toplantıda Karabük ve kömür havzası ile bir Karadeniz limanı arasında ulaşımı sağlayacak demiryolu hattı; bu hattın sonu ile ham ve mamul maddelerinde kullanılacak liman ekipmanları hakkında alınacak tedbirler kararlaştırılmıştır. Zira demiryolu hattı ve nakliye vasıtaları hakkında birkaç problem göze çarpmıştır: Karabük-Filyos-Ereğli hattı olarak tasarlanan demiryolu, fabrikaların taşımaya yönelik olan trafiğini karşılamaya yeterli değildir; Hattın Filyos-Zonguldak-Ereğli kısmı sahil boyunca olduğundan bir harp durumunda Zonguldak-Filyos hattının tahrip edilmesi durumunda Karabük sanayisinin kömürsüz kalması tehlikesi vardır. Ek olarak yolun uzunluğu ton-kilometre nakliye ücretini yani kurulacak fabrikaların işletme masraflarını yükseltecektir. İkinci olarak Ereğli, Zonguldak ve Filyos'ta yapılan tetkikat neticesinde Filyos'un ağız açık ve sığ olduğu için liman inşasının güç olduğu kadar pahalıya mallolacağı; liman için en müsait yerin Ereğli olacağı belirtilmiştir. Bu sebeplerden ötürü demir sanayisinin normal işlemesi ve nakliyenin kolaylaştırılması için lazım gelen tedbirler olarak: Tefen'i doğrudan doğruya ve çift hatla Zonguldak'a bağlamak; Ereğli limanını müsait bir liman haline getirerek 2 milyon tonluk bir trafiği karşılayabilecek vesaitle teçhiz edilmesi gerekli görülmüştür.⁶⁶⁰

04 Ocak 1937 tarihinde 12.000 lira sermayeyle Türk-İngiliz Ticaret ve Finansman Limited Şirketi kurulmuştur. Bu şirket İngiltere'den H. A. Brassert and Co.Ltd aracılığıyla sağlanan makine, alet ve malzeme bedellerine karşılık olarak bu şirket havalesine verilen Hazine bonolarına yetecek döviz ve ödemeleri temin

⁶⁵⁸“Dr. Şaht'ın Şark Seyahati: Times'e Göre Takip Edilen Gayeler”, **Cumhuriyet**, 25 İkiciteşrin 1936, s.2.

⁶⁵⁹“Dr. Şaht Yakında Ankara'ya Geliyor”, **Yeni Asır**, 8 Teşrinisani 1936, s.1 ve 3.

⁶⁶⁰BCA, FK: 030.10 YN:171.187.27 s. 2-4.

etmektedir.⁶⁶¹ Haziran 1938’de Türkiye Denizcilik İşletmeleri tarafından yeni alınan Bakır ve Demir şilipleri ilk seferlerini İngiltere’ye yapmışlar ve bu ülkeye krom ve bakır madenlerimizi taşımışlardır. İngiltere ile yapılan anlaşmaya göre İngiliz maden endüstrisi işletmeleri aralarında birleşerek Türk madenlerinin işletmek konusunda işbirliği yapmıştır. Şilipler dönüşte Hükümet tarafından demir-çelik fabrikası için Avrupa’ya sipariş verilmiş olan malzemeleri getirmiştir.⁶⁶²

Hükümet demir-çelik sanayisinin yaşayıp gelişebilmesi için önemli bir kanun projesi hazırlamıştır. Projenin ismi “Devlet Tarafından Kurulacak Demir ve Çelik Fabrikalarının Haiz Olacakları Muafiyet Hakkında Kanun”dur. Bu projeye göre ülkede bu fabrikaların ihtiyacını karşılamak için yapılacak her türlü bina, iskele, rıhtım ve tesisat için devlete ait olan araziden gerekli kadarı parasız olarak verilecektir. Sanayi işletmeleri için gerekli olup ülke dâhilinde bulunmayan veya yeterli derecede üretilmeyen “inşaat malzemeleri, iptidai maddeler, alet edevattan” gümrük vergisinden muaf tutulacaktır. Ayrıca demir-çelik fabrikalarının dışarıdan getireceği, ülke içinden tedarik edeceği makine ve kısımlarıyla işletme, inşaat ve tamirat için gerekli olan malzeme ile her türlü işletme için taşıma vasıtalarıyla ülke içine gönderilen maddeler; demiryolu nakliyatı hariç diğer devlet taşıma vasıtalarıyla liman, rıhtım vasıtalarından %50 indirimli tarife tabi olacaktır. Ek olarak demir-çelik fabrikalarının ihtiyacı için devlet ormanlarından ağaç kesimine izin verilerek %50 az ödeme yapması planlanmıştır⁶⁶³. Ayrıca Karabük Fabrikası, Türkiye’de kurulan ilk ağır sanayi şubesi olduğundan ülke içerisinde işletme için yeterli bilgi ve tecrübe yoktur. Dolayısıyla kuruluşundan itibaren işletme, mukavele ile bir buçuk sene için Brassert firmasına verilmiştir.⁶⁶⁴

Programa göre fabrika 1939 senesinde çalışmaya başlayacaktır. Fabrikanın yıllık 180-200 bin ton her türlü külçe halinde demir, çelik bloklar, her türlü profil demiri ve dökme demir boruları üretim yapması planlanmıştır.⁶⁶⁵ Fabrikanın

⁶⁶¹Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, s.82. Bu şirket 29.05.1938 tarihli Türk-İngiliz Kredi Anlaşması gereğince tasfiye edilmiştir.

⁶⁶²“(Bakır) ve (Demir) Şiliplerimiz İngiltere’ye Maden Götürüyorlar”, **Son Posta**, 12 Haziran 1938, s.4.

⁶⁶³“Demir ve Çelik Endüstrimiz Hükümet Demir Endüstrisi İçin Mühim Bir Proje Yaptı”, **Ulus**, 8 Mart 1937, s.1 ve 5. Hükümet bu kanunun 1 Haziran 1950’ye kadar uygulanmasını planlamıştır. **Ayrıca bkz.** “Demir ve Çelik Sanayisi Himaye Edilecek”, **Son Posta**, 13 Temmuz 1938,s.8.

⁶⁶⁴Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, s.116.

⁶⁶⁵“Demir ve Çelik Fabrikalarımız 1939’da İşleyecek”, **Ulus Gazetesi**, 16 Mart 1937, s.1.

temelleri 3 Nisan 1937 tarihinde İsmet İnönü tarafından atılmıştır. Temel atma törenleri sırasında İngiliz Büyükelçisi konuşmasında, “..Artık burada yıldızlar yalnız ve tek başına parıldamayacak... Demir işleyen ocakların bacalarından çıkan alevler yayla gecelerinin renkli ve zengin bir delili olacak..”⁶⁶⁶

1938 yılı içinde milli fabrikaların ihtiyacı olan metalürjik kok kömürünün artması üzerine Karabük’teki demir-çelik fabrikasına bazı ilaveler yapılarak kok üretilmesine karar verilmiştir. 1933’de 1.431 olan kok kömür sarfiyatı 1937’de 4.942 tona çıkmıştır. Özellikle Etibank’ın işlettiği Kuvarshan Bakır Madeninin yaklaşık 3.000 ton, Murgul Bakır Madeninin 600 ton, Ergani Bakır Madeninin 8.000 ton kok kömürüne ihtiyacı vardır. Ülkede Etibank hariç takriben 5.000 tonluk kok sarfiyatı yapılmıştır. 40-50 ton metalürjik kokun ithalatı devlete bir milyon liraya mal olmaktadır. Halbuki demir-çelik fabrikasına ek bina için harcanacak 1.250.000 lira ile bu ihtiyaç ülkede karşılanması mümkün olacaktır.⁶⁶⁷ Sonuç olarak kok kömürü imali için ek bina yapılmasına karar verilmiştir. Böylece ithalatçının aradan çıkarılması sağlanmıştır.

Karabük Demir Çelik Fabrikası inşa edildiği bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak çehresini değiştirmiştir. Köylülerin, ortaklama denilen bir yöntemle pirinç ekimi yaptıkları 482 hektarlık alan istimlak edilerek demir çelik fabrikasının yeri olarak saptanmıştır. Halka ait olan parçalara toplam olarak yüz dokuz bin küsur lira değer biçilerek mal sahiplerine ücret ödenmeye başlanmıştır. 160 bin liraya ihale edilerek kübik tarzda inşa edilen ve beş tanesi evli memurlara, bir tanesi fabrika müdürüne tahsis edilmek üzere yapılan altı apartmanla; 150 yataklı bekarlar pavyonu bitirilmiştir. Apartmanlarda sıhhi tesisat bulunup üçer katlıdır. Her katta ikişer daire, her dairede üçer oda, bir mutfak, bir banyo, bir hol, bir tuvalet ve iki balkon bulunmuştur. Bu yapılara dört mühendis evi ile bir memur apartmanı ilave edilmiştir. Özel inşaatı izin verilemeyen Karabük’te daha sonra hazırlanan şehir planına uygun olarak apartmanlar, pansiyonlar ve evler yapılmasına karar verilmiştir. Park, bahçe, spor sahası, çarşı, hal ve meydanlar şehir planının içerisinde yer almaktadır. Karabük,

⁶⁶⁶Cemal Kutay, “Karabük’ün Altında Bir Define Varmış! Bu Define Şimdi Köyün Üstünde”, **Ulus**, 4 Nisan 1937, s. 5. İnönü temel atma töreni için geldiğinde büyük ve heyecanlı bir kalabalıkla karşılaşmıştır. Elini sıktığı bir köylü, İnönü biraz uzaklaştıktan sonra yanındaki arkadaşına “Pamuk gibi eli var...” demiştir. Fabrikanın temel atma töreniyle ilgili ayrıca bakınız “Demir Fabrikalarının Temeli Yarın Atılıyor”, **Son Posta**, 2 Nisan 1937, s.4.

⁶⁶⁷BCA, FK: 030.10, YN: 174.205.20, s.1-4.

Türkiye'nin yeni baştan kurmaya başladığı ilk şehirdir. Şehirde yapılan binalarda ülke içerisinde üretimi olan malzemeler kullanılmış; yurttan üretimi olmayan malzemeler ise dışarıdan getirilmiştir. Keresteler, Safranbolu, Arıç ve Bartın ormanlarından temin edilse de "Orman Kanununun" uygulanmasından dolayı iş biraz yavaş ilerlemiştir. Bu yüzden bazı binaların çatı yerleri kalmıştır. Ayrıca müteahhit tuğla ocağına koyduğu maden kömürünü yakacak odun bulamamıştır. İnşaatta çalışan işçiler Zonguldak ve çevresindedir. Duvarcı ve marangozların yevmiyeleri 1 lira ile 1.5 lira arasındadır. İşçilerin yevmiyeleri 50-75 kuruş arasında değişmiştir. Ancak işçilerin işine yarayacak yerlerin henüz yapılmaması nedeniyle buraya gelen işçiler genelde yirmi gün çalışarak işi bırakmışlardır.⁶⁶⁸

Sümerbank tarafından kurulacak olan demir-çelik fabrikası ağır endüstri olarak kabul edildiğinden Karabük şehrinin planlanması yabancı mimara verilmiştir⁶⁶⁹. Fabrikanın daimi iki bin işçisi olacağından otuz haneli olan Karabük'ün nüfusunun 10.000 bulacağı hesaplanmıştır. İşçilerin ikameti için evler yapılması, evli işçi mahallesi, bekar işçi mahallesi ayrı olması, müdürler için Karabük'ün sırtlarında özel evler inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Kasabanın yedi parçaya ayrılacağı düşünülmüştür. 17.500.000 metre murabbaı arazisi istimlak edilmiştir. Bu arazinin saha itibariyle beşte üçü sahipli, beşte ikisi sahipsizdir. Fabrika için 60 milyon lira harcanacağı tahmin edilmiştir. Yapılacak fabrika ve şehir için ihtiyaç duyulan içecek suyunun tahlili yapılmış, kaynak suları belirlenmiştir.⁶⁷⁰ İstimlak işlemleri biten kısımlarda ilk olarak bir müdür evi ve fabrikada çalışacak olan işçiler için altı apartman yapımına başlanmıştır.⁶⁷¹ Karabük'te otel ve memurların kalacağı binalar henüz yapılmadığı için İngiliz mühendisler, Zafranbolu'da ikamet etmişlerdir. Kıran adlı köyde yaşayan B. Osman adındaki kişi bir otel yaptırmış, Safranbolu'da yer bulamayanlar orada kalmaya başlamıştır.⁶⁷²

⁶⁶⁸ "Karabük'te Modern Bir Şehir Yükseliyor", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1937, s.7.

⁶⁶⁹ Zeki Sayar, "Yabancı Mimara Verdiğimiz Servet", **Arkitekt**, 1938, s.89. Planlanan şehirlerde yabancı mimarlara yaklaşık olarak 1.200.000 liralık ücret ödendiğini beyan eden yazar otuz milyonluk inşa işlerinde yerli ve yabancı mimarların ayrılmasını istemiştir.

⁶⁷⁰ "Büyük Demir Fabrikasının Hazırlıkları Başladı", **Son Posta**, 12 Eylül 1936, s.5. Karabük, Safranbolu'nun 10 km yakınındadır. Çankırı-Filyos demiryolu hattı üzerindedir. Bu istasyonun etrafında Karabük, Arıcak ve Kapullu köyleri vardır. Karabük 30, Arıcak 40, Kapullu 100 hanelidir. Demiryolu hattı bu üç köyün ortasındadır.

⁶⁷¹ "Demir Fabrikası", **Son Posta**, 17 Eylül 1936, s. 5.

⁶⁷² Cemal Kutay, "Karabük'ün Altında Bir Define Varmış! Bu Define Şimdi Köyün Üstünde", **Ulus**, 6 Nisan 1937, s. 5. Cemal Kutay'ı Karabük'te gezdiren muhtar, "Bu eski evlerin yerine büyük şehir

1938 yılında Mimar Proust'un şehir imarını yapmasından sonra, ilk defa 1939 yılında Sümerbank'ın önerdiği konutların yapımına başlanılmıştır. Şehirdeki evlerin görünümü İngiltere, Almanya gibi ülkelerdeki bahçe şehirlerini andıran bir görüntü çizmiştir. Evler, ayrıca çekirdek aileye hitap edecek, modern hayatın getirdiği kaliteli yaşamı çalışanlara sunacak şekilde hazırlanmıştır. Yani tüm evlerde elektrik, su ve banyoya mutlaka yer verildiği gibi ön ve arka tarafında bahçe işlerine elverişli olarak inşa edilmiştir. Aileler için yapılmış evler kuzey-güney doğrultusuna yerleştirilerek, sabah ve akşam güneşinden maksimum derecede yararlanmaları amaçlanmıştır. Fabrika yerleşimleri sayesinde yerli halkta yeni mimariden etkilenerek daha güzel binalar inşa etmeye başlamıştır.⁶⁷³

Karabük'e 12 yataklı büyük bir revir, on yataklı hastane; 120 yataklı ve eczanesi olan büyük hastane yapıncaya kadar ihtiyacı karşılayacağı düşünülmüştür. En önemli sorunlardan biri suların lezzetli olmayıp yüksek kireç içermesidir. Banka memurları için Safranbolu'dan on kilometre mesafede Bartın yolu üzerindeki Ahmet Ağa suyu getirilmiştir. Şehre temiz su kaynaklarının getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.⁶⁷⁴

Karabük'te sayısı 70'i bulan İngiliz mühendis vardır. İnşaat ilerledikçe Karabük'e gelen İngiliz mühendis sayısının 130-140 bulacağı düşünülmüştür. Karabük'te çalışan İngilizlerin konforları sağlanırken futbol sahası yaparak vatan özlemi duymalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İngilizlerin at sporlarıyla vakit geçirmeleri de sağlanmıştır.⁶⁷⁵ İngilizlerin gelişiyle kiralalar yazlığı 30-40 liradan 100-200 liraya çıkmıştır. Şehrin büyümesiyle Karabük'e ilk kez dış hekimi ve eczacı yerleşmiştir.⁶⁷⁶

Karabük şehrinde okul, hastane, Halkevi, umumi hamamlar, spor yerleri, kütüphane, dans daireleri, sinema, otel, memur ve işçiler için evler, apartmanlar, su,

evleri yaptıracağız. Artık bizim köye bu kerpiç evler yaraşmıyor. Gelenlerden utanıyoruz..." demiştir. Ayrıca başka bir köylü "Köyümüz yeniden yapıldıktan sonra gelseydiniz." diyerek aslındaki Karabük'teki dönüşümün nasıl olduğunun ipuçlarını vermektedirler. Gazetenin 7 Nisan 1937 tarihli nüshasında Cemal Kutay izlenimlerini yazmaya devam etmiştir. Karabük köylü çocuklarının İngiliz mühendislerin radyolarını dinlemeye alıştıklarını ve günün belli bölümlerinde mühendislerin yanına giderek müzik dinlediklerini kaydetmiştir.

⁶⁷³ Kaya, g.g.t. s.80-82.

⁶⁷⁴ "Karabük'teki Çelik Şehri Her gün Biraz Daha Büyüyor", **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1938, s.5.

⁶⁷⁵ "Memleket Sanayisinin İnkişafına Doğru", **Cumhuriyet**, 20 İkcinciteşrin 1938, s.1 ve 7.

⁶⁷⁶ "Karabük Süratle İnkişaf Ediyor", **Son Posta**, 15 Haziran 1938, s.5.

havagazı, elektrik tesisatı, kanalizasyonlar yapılarak şehrin yedi bin kişilik bir sanayi şehri haline getirilmesi planlanmıştır.⁶⁷⁷

Yapılan demir çelik fabrikası yalnız Karabük'ü değil çevresindeki köyleri bile etkilemiştir. Örneğin altmışaltı hanelik Kapullu Köyünde bütün evler tamir edilmiş, kiraya verilmek üzere yeni evler inşa edilmiştir. Köyde yeni dükkânlar ve kahvehaneler açılmıştır.⁶⁷⁸ Nakliye olanakları artmaya başlamıştır. Fabrikanın yapımına başlanmadan önce Safranbolu-Karabük arasında yolcu ve ürün nakliyesi birkaç otomobil ve kamyonla yapılırken artık yirmiyi aşkın yeni kamyon seferi eklenmiştir. Ancak seferlerin belirli zamanlarda olmayıp 25 kuruş ücret alınması halkın şikâyetine yol açmıştır.⁶⁷⁹

Fabrikaya ait büyük sinema, içinde yüzme havuzu ve çay bahçesi bulunan havuzlu bahçe tüm fabrika işçilerinin ortak kullanım alanıdır. Fabrikanın işçilerine sunduğu hizmetler arasında su, elektrik ve yakacağın ücretsiz temini, evlerin her yıl boyanması ve bahçelerinin düzenlenmesi vardır. Modern Türk insanını yetiştirmek için okul ve sportif faaliyetlere önem verilmiştir. Ayrıca beş bin kişilik bir çadır kamp yeri olan Amasya'daki Erkan Kampıyla yazın işçilerine tatil yapma imkânı sağlamıştır.⁶⁸⁰

3.9. Petrol Arama Faaliyetleri

1925 yılında Ali Cenani'nin İktisat Vekilliği ve Esat Kerimol'un Maadin Umum Müdürlüğü zamanında petrol madenlerinin araştırılması için Lüksemburglu Dr. Lucius davet edilmiştir.⁶⁸¹ Petrol kanununun görüşüldüğü oturumda Ali Cenani Bey, yapılan tetkikler neticesinde Erzurum civarında, Boyabat, Trakya'nın bazı kazalarında, Antalya, Mardin civarında Dicle üzerinde petrol izleri bulunduğunu

⁶⁷⁷Abidin Daver, "İktisat Vekili Zonguldak ve Karabük Tetkiklerini Bitirdi", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1938, s.7.

⁶⁷⁸"Karabük'ün Yanbaşında Büyümeye Başlayan Bir Köy Var", **Son Posta**, 1 Mart 1938, s.5.

⁶⁷⁹"Karabük İnşaatı Zafranbolu'nun İnkişafına Hizmet Ediyor", **Son Posta**, 2 Mart 1938, s.5.

⁶⁸⁰Sezen Ökten, **Türkiye Cumhuriyetinde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), 2004, s. 92-94.

⁶⁸¹MTA, 1663 numaralı rapor.

ancak Boyabat'takinin yeterli olmamakla beraber adı geçen diğer yerlerin ümitvar olduğunu belirtmiştir.⁶⁸²

1927'de Sorbon üniversitesi profesörlerinden L. Beriran, İstanbul Darülfünun müderrislerinden Nafiz ve Malik Beyler, Emil Mayen hesabına Kürzot (Van) petrol madenini tetkik etmişlerdir.⁶⁸³ Emil Mayen, 1924 tarihinde Van'ın Beşparmak ve Gürgün köylerinde petrol arama imtiyazı talebinde bulunmuştur.⁶⁸⁴ Müşir Fuat Paşa'ya ait olan Beşparmak ve Kürzot köylerindeki petrol imtiyazı Emil Mayen'e 27 Ağustos 1924 tarihinde devredilmiştir.⁶⁸⁵ Türkiye'ye davet edilen, ülkemizde umumi geziler yaparak raporlar hazırlayan Lucius, Mason, Taşman ve Paige Türkiye'nin maden/petrol durumuyla alakalı gözlemlerine yer vermişlerdir. Lucius, Şırnak-Cizre arası ve Mürefte haricinde Türkiye'de petrol bulunmadığını belirtmiştir. Mason ve Paige, Lucius'a katılmış, hatta Şırnak-Cizre ile Mürefte'de petrol bulunmadığını iddia etmiştir. Taşman, Nusaybin'in kuzeyinde sondaj çalışmalarının yapılmasını önermiştir. Petrol jeoloğu Cunningham Craig, Mardin-Siirt bölgesinde yapılan sondaj çalışmalarını onaylayarak özellikle Raman Dağında sondaj yapılmasını tavsiye etmiştir. Demiryolu, Hasankale'ye ulaştığında burada ayrıntılı arama yapılabileceğini, Mürefte'deyse derin bir sondaj yapılabileceğinin düşünülmesini istemiştir.⁶⁸⁶

Bu raporlara rağmen petrol arama çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Hacı Memet Beyzade'nin 12 Ocak 1931 tarihinde gönderdiği yazıda Tercan Kazasının Pulk Köyünde bir gazyağı madeni bulunduğu, Rusya'nın Bakü'deki gazyağlarının bir damarı olduğu ve Rusya'nın Bakü'deki madenlere zarar verdiği gerekçesiyle Pulk madenlerinin işletilmesine son verildiğini yazmıştır. Memet Beyzadenin ifadesine göre 328-329 senelerinde 9. Kolorduya iltica eden Bakü eşrafından Aziz Beyin emrine 30-40 asker verilerek Tercan'daki bu madenin incelenmesi için gönderildiği ve Aziz Bey'in bulduğu gazyağını varillere doldurarak Erzurum'a incelenmek üzere gönderilmiştir. Hacı Memet Bey, Aziz Bey'le o zamanlar yaptığı görüşmede Aziz

⁶⁸² TBMM Tutanak Dergisi, D. 2, C. 23, B. 76, s.322.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=322:325&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=23&v_birlesim=076, erişim tarihi 13.07.2018.

⁶⁸³ Lokman Kemal, **Türkiye Petrol Madenleri**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s.12-13.

⁶⁸⁴ BCA, YN: 30.18.1.1, FK: 8.47.18, s.1.

⁶⁸⁵ BCA, YN: 30.18.1.1, FK: 10.41.17, s.1.

⁶⁸⁶ C. Eyup Taşman, "*Petrol Aramaları 1923'den evvel ve sonra*", **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Y:3, S:4, (I. Teşrin 1938), s.70-71.

Bey'in Pulk'taki madenin Bakü'deki yatakların bir damarı olduğu ve bu maden işletilirse Bakü'deki gazyağından daha kuvvetli olduğunu söylediğini yazısına eklemiştir. Bu madenin işletilmesi durumunda ülkedeki gazyağı ihtiyacının karşılanacağı, Şark şimendiferlerinin bu bölgeye yakın geçecek olması sebebiyle nakliyesinin de ucuza geleceğini belirtmiştir.⁶⁸⁷ Bu iddiayı araştırmak için 1932'de Erzincan'a petrol madenini tetkik için bir heyet gönderilmiştir.⁶⁸⁸ Mühendislerin değerlendirmelerine göre Pulk'taki petrol umumi harp zamanında bölgenin işgal edilmesiyle birlikte Ruslar tarafından ve öncesinde Evkaf İdaresi tarafından işletilmiş, bir iki kuyu ve bir galeri kazılarak bir miktar petrol bulunmuştur. Fakat şiddetli yer hareketlerine maruz kalan bölgede tabakat bükümlerinin açık olması, tabakaların dik olması ve petrol çıkan yerdeki tabakaların şekilleri gibi nedenlerle petrol toplu halde bir yerde kalamamıştır. İkinci olarak burası için gerekli olan alet ve edavatın götürülmesi, petrolün taşıma masraflı ticari ve iktisadi olarak uygun gelmemiştir. Ancak Sivas- Erzurum demiryolu, Pulk'un 25 km güneyinden geçeceği için hat yapıldıktan sonra mıntıkada ciddi bir araştırma yapılabileceği belirtilmiştir. Pulk Petrol Madeninin, Bakü petrollerine zarar verebileceği iddiasının gerçeği yansıtmadığı beyan edilerek normalde iki petrol madeni kuyusu arasında, 60 metreden az olmayan, açılan sondaj kuyularının bile birbirlerinin üretimine herhangi bir zarar vermediği yazılmıştır. Doğal olarak binlerce kilometre uzakta olan Bakü petrollerine, Pulk işletmesinin zarar verebilmesinin fenni olarak mümkün olmadığı verilen örnekle açıklanmıştır.⁶⁸⁹

Başka bir petrol madeni ihbarı ise Eskişehir'den gelmiştir. Con Ahmet Bey, tarafından keşfedilen madenin numuneleri incelendiğinde killi petrol olduğu anlaşılmıştır. %14.5 petrol ihtiva eden bu numunelerin Uşak-Gediz arasında olduğu belirlenmiş ancak bu madenden petrol çıkarılması masraflı olacağından madenden yararlanılamamıştır.⁶⁹⁰

Petrol araştırmalarının belli bir elden yapılmasını sağlamak amacıyla 2189 numaralı kanunla 1933 yılında "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" kurularak petrol aramalarına başlanılmıştır. Bu idare daha sonra 20 Haziran 1935 tarih 2804 sayılı

⁶⁸⁷BCA. FK: 310.10.0.25 YN:1024.1453.1 s. 8.

⁶⁸⁸"Petrol: Erzincan'da Tahkikat Yapılacak", **Son Posta**, 6 Temmuz 1932, s. 2.

⁶⁸⁹BCA. FK: 310.10.0.25 YN:1024.1453.1 s. 7.

⁶⁹⁰"Killi Petrol", **Akşam**, 13 Kanunuevvel 1929, s.3.

kanunla kurulmuş olan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne bağlanarak "Petrol Kolu" adını almıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'deki petrol aramalarını 1954 yılı ortalarına kadar düzenli olarak devam ettirmiştir.⁶⁹¹

Fransız kadın yazar Nöelle Roger, çıkarttığı bir kitapta Musul petrollerinin kaynağının Türkiye topraklarında, Van şehri çevresinde olduğunu iddia etmiştir. Aslında Cumhuriyet Hükümeti, Musul'a coğrafi olarak yakın olan bölgelerde petrol damarları bulabilme umuduyla özellikle Mardin civarında birçok arama yaptırmıştır⁶⁹². Aslında Türkiye'de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Erzurum, Gümüşhane, Siirt (Raman Dağı) şehirlerinde, Van, Mardin, Urfa ve Hatay'da tespit edilen petrol izleri uzmanlarca Irak petrol sahalarının uzantısı olarak kabul edilmiştir.⁶⁹³

Mardin Midyat'ta, İktisat Vekili Celal Bey, sondaj çalışmalarına refakat etmiştir. Celal Bey, petrol için çıkartılan hususi kanunla İktisat Vekâletine bağlı bir Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulduğunu, ülkede petrol olması muhtemel her mıntıkada arama ve sondaj çalışmalarının yapılacağını beyan etmiştir.⁶⁹⁴ Mardin'in İdil İlçesinin Haberal Köyünde 1934 yılında ilk petrol kuyusu açılmıştır. Ancak 1327 metreye inildiği halde petrol bulunamamıştır. 1935 yılındaysa Maden Tetkik Arama tarafından Batman ilinin güneydoğusundaki Raman Dağında sondaj çalışmaları başlamıştır.⁶⁹⁵

Bir diğer petrol aramasının yapıldığı yerse Mürefte'dir. Bir tüccarın bahçesinden çıkan siyah mayiye yapılan tahlil neticesinde bunun ham petrol olduğu anlaşılmıştır. Bu petrol damarının zengin olup olmadığı, büyük bir tesisat yapılması

⁶⁹¹Fahrettin Çetintarakçı, "Türkiye'de Petrol Aramaları", **Demiryol**, S: 665 (Haziran 1981), s.6. Türkiye'nin komşuları kadar zengin petrole sahip olmamasının nedeni arazinin volkanik yeraltı tabakalarının çok fazla kırılmış olmasıdır.

⁶⁹²"Musul Petrollerinin Membaları Topraklarımızda Mı?", **Son Posta**, 22 Mart 1937, s.1 ve 6.

⁶⁹³Nemschak, "Türkiye'de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri", **Türk Ekonomisi**, Y:5, S:45/47, (Mart/Mayıs 1947), s.91-92. Ramandağı'nda çıkartılan miktar istenilen düzeyde olmamakla beraber hükümet sondaj çalışmalarına devam etmektedir. Türkiye hükümetlerinin petrol aramalarına önem vermesinin sebebi maden ihracat ve ithalat bilançosunda 1936-1939 senelerinde yapılan ithalatın %67.1'inin petrol olmasıdır. Yani madencilik alanında yapılan ithalatın üçte ikisine madencilik ihracından elde edilen servetin yarısı harcanmıştır.

⁶⁹⁴"Beş Senelik Plan", **Aynı Tarihi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, N:11 (İkinci Teşrin 1934), s.44. Celal Bey'e bu gezide Prof. Granik ile Petrol Arama İdaresi Reisi Cevat Eyyup Bey refakat etmiştir.

⁶⁹⁵Tülay Duran, "Osmanlı İmparatorluğunda İmtiyazlar "Zımpara-Kükürt-Petrol (Neft) ve Mobilden" (X)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 57 (Ekim 2001), s.63.

halinde petrolün kaç ay idare edeceğinin incelenmesine karar verilmiştir.⁶⁹⁶ Mister Paige, Wudson, Cevat Eyüp ve Kemal Lokman Beylerden oluşan bir heyet Mürefte’de araştırma yapmak için gitmişlerdir. Bu heyet Mürefte’de önceden petrol arayan şirketin araç gereçlerinden yararlanmışlardır. Sondaj işlemi için ise 250.000 liralık bir masrafın olacağı tahmin edilmiştir.⁶⁹⁷ Mürefte’deki hukuki durum hakkında 8 Nisan 1926 tarihinde Türk Ticaret ve Sanayi Bankasına iki ruhsatname verilmişse de banka sondaj yapmadığı için ruhsatname iptal edilmiştir.⁶⁹⁸ Türk Amerikan Petrolyum Şirketi, Mürefte’deki petroleri çıkarmak için binlerce lira harcayarak işletme meydana getirmiş olmasına rağmen Hükümet’le anlaşamadıkları için şirket faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmıştır. Buradaki petrolün işletilmesi için çağrı yapan Son Havadis Gazetesi, tesis hazır olduğu için işletme masrafının olmayacağını özellikle belirtmiştir.⁶⁹⁹

Mürefte’de tekrar arama yapılmasına karar verilmiş, petrol arama çalışmaları sırasında sondaj yapılacak olan yerler belirlenmiştir.⁷⁰⁰ 12 Mayıs 1936’da yapılan sondaj çalışmasında 27 metre yüksekliği bulunan Burgu Kulesinden gazlı çamurlar çıkmıştır. Sonrasında akan benzin çok saf ve temiz olmakla beraber uzmanlar bu benzinin uçaklarda kullanılan benzin olduğunu belirtmiştir. Petrol 120 metre derinliğe kadar vardır. Bölgede petrol araştırması yapan Amerikalı Mr. Russel ve Mr. Kış’tır. Uzmanlardan Mr. Russel, Mürefte’deki petrol kaynaklarıyla ilgili henüz karar verilemeyeceğini iki haftadan sonra ancak kesin neticenin alınabileceğini söylemiştir⁷⁰¹. Petrol çıkan borunun bulunduğu yere Petrol Arama Şefi Cevat Eyüp ve Amerikalı mütehasıslar, kuyunun etrafı ile demir boruları, betonla sağlamlaştırmışlardır. Civarda on kuyunun daha açılmasına, bu kuyuların yedisinde veya sekizinde ilk kuyuda olduğu gibi kuvvetli petrole karşılaşırsa tesisat

⁶⁹⁶“*Petrol aranyor: Bir Heyet Mürefte’de Tetkikata Başlıyor*”, **Akşam**, 22 Mart 1930, s.3. Haberin devamında gazete, Mürefte’deki petrol ile ilgili birkaç şayiaya yer vermiştir. Buna göre –gazetenin ismini belirtmediği- bir petrol kumpanyasının petrol haritası Mürefte’de bir petrol yatağı olduğunu ve 130 yıllık bir rezerve sahip bulunduğunu söylerken bir diğer söyleneceye göre ise Mürefte’de meydana gelen bir deprem neticesinde petrolün denize aktığı yönündedir.

⁶⁹⁷“*Mütehasıs Heyet Geldi ve Mürefte’ye Hareket Etti*”, **Cumhuriyet**, 4 Kanunisanı 1934, s.1 ve 3. Bu heyet Türkiye’nin çeşitli yerlerinde yüzeye yakın petrolün bulunduğunu fakat bunun Türkiye’nin zengin bir petrol bölgesi olduğu anlamına gelmediğini ancak sondaj faaliyetleriyle durumun netleşeceğini belirtmiştir. Ek olarak petrol çıkarmak oldukça pahalı olduğundan bulunan yatağın masrafı çıkartacak kadar petrole sahip olmasını zorunludur.

⁶⁹⁸“*Mürefte’de Petrol Aranyor*”, **Cumhuriyet**, 27 Kanunuevvel 1933, s.5.

⁶⁹⁹“*Mürefte’deki Sondaj Tesisatından İstifade Edilemez Mi?*”, **Son Posta**, 26 Birincikanun 1934, s.4.

⁷⁰⁰“*Mürefte’de Petrol Aranyor*”, **Son Posta**, 10 Mayıs 1936, s.5.

⁷⁰¹“*Mürefte’de Petrol Bulundu*”, **Son Posta**, 11 Mayıs 1936, s.1 ve 8.

yapılmasına karar verilmiştir. Bütün kuyuların tahminen bir yıl içerisinde açılacağı hesaplanmıştır. Kuyu civarında önlemler alınmış, sigara içmek ve ateş yakmak yasaklanmıştır.⁷⁰² 10 Ekim 1936'da Tekirdağ Valiliğinden İç Bakanlığı ve İktisat Bakanlığına, Mürefte'de yapılan petrol sondajları hakkında bilgi verilmiştir. Yapılan üçüncü sondaj çalışmasında 80.000 metreküp gaz çıktığını, bu gazla birlikte 30 metre yükseğe ulaşan çamurlu maddelerin kuvvetle sıçraması üzerine herhangi bir patlama olmaması için çalışma tatil edilmiştir. Çıkan gazın kokusunda kuvvetli bir benzin kokusu olup içerisinde mayi maddelere tesadüf edilmiştir. Uzmanlar, gazla çıkan mayilerin petrol olduğunu, derinliklerde petrol olma ihtimalinin kuvvetli olduğunu beyan etmişlerdir. Sondajın devamı için gerekli olan diğer aletlerin gelmesi beklendikten sonra sondajın yeniden başlanacağı yazılmıştır.⁷⁰³

Ayrıca 1937 yılında imtiyazı Emil Mayen'in elinde olan fakat işletilmeyen Van'ın Kürzot mevki maden kanunu gereğince feshedilmiştir. 25 Haziran 1937 itibariyle devlete geçen imtiyazı MTA galeri usulü ile daha modern bir tarzda çalıştırmak için iş programı hazırlamıştır. Rusların hazırlamış oldukları galerilerden daha geniş bir galeri açılarak petrol sızıntısının geldiği taraflar tespit edilmeye çalışılmıştır. Buradan 1937 yazında sulu 3000 kilo; 1938 yazında ise susuz 45 teneke petrol üretilmiştir. Bu petrolerin hepsi Van Gölünde çalışan küçük vapurlarda kullanılmak üzere Tuğda Göl İşletmesine teslim edilmiştir.⁷⁰⁴

Tüm bu arama çalışmalarına rağmen 1938 yılına kadar yapılan sondajlar Türkiye'de önemli petrol kaynakları bulunmadığı yönündedir. İzmit civarında petrol olduğu yönünde raporlar veren Alman jeolog Prof. Wilhelm Salomon Calvi'nin verdiği raporlara rağmen bu bölgelerde sondaj çalışması yapılmamıştır⁷⁰⁵. Nihayetle ise ülkenin hiçbir yerinde petrol bulunamaması durumunda Ulukışla-Bolu-Bahçecik civarındaki bitümlü şistlerin işletilmesi düşünülmüştür.⁷⁰⁶

⁷⁰² "Mürefte'de Bulunan Petrol Menbai", **Son Posta**, 17 Mayıs 1936, s.1 ve 11.

⁷⁰³ BCA, FK:030.10, YN:182.255.5, s.8-10.

⁷⁰⁴ Kemal Lokman, **Kürzot Petrol Madeni ve Havalisi**, MTA Mecmuasından, Ankara,1946,s. 95-96.

⁷⁰⁵ BCA, FK: 490.1.0.0 YN:1455.37.5 s. 23.

⁷⁰⁶ BCA, FK: 490.1.0, YN: 1462.63.02, s.2.

3.10. Altın Arama Faaliyetleri

Dr. M. Von der Porten, Türkiye’de önemli altın madenlerinin bulunamayacağını raporunda beyan etmiştir. Bu iddiasını ise Siberya’da çıkartılan altının nehirlerde yıkandığını belirterek Türkiye’nin bir geçiş ülkesi olduğu, eğer altın geçmiş çağlarda çıkartılıyorsa bununla ilgili belgelerin günümüze kadar gelmesi gerektiği söylemiyle kanıtlamaya çalışmıştır.⁷⁰⁷ Rapora rağmen eskiden altın işletmelerinin yapıldığı yerde maden aranmasına karar verilmiştir. Bu yerlerden biri olan Elazığ Keban’da, Maden Mühendisi M. Zimmer ve Altın Arama İşleri Müdürü Hadi Beyler, maden araması yapılmıştır. Keban’da yaşayan yaşlılar altın madenin işletildiğini hâlâ zengin bir madenin varolduğu yönünde malumat vermişlerdir. Mühendisler açılan kuyuların zaman içerisinde çöktüğünü, damarlara giden yollarınsa kapandığını tespit etmişlerdir. Bu yolların ve kuyuların yeniden açılması için gece gündüz işçi çalıştırılmıştır. Madenden alınan parçaların tahlillerinde altın, bakır, gümüş, kalay, kurşun ve çinko gibi karışık yapı gösterse de Maden Mühendisi M. Zimmer, altın madeninin binde 100 nisbetinde olduğunu yani aslında bu oranın Keban madeninde yüksek oranda altın bulunduğunun göstergesi olduğunu bildirmiştir. Madendeki çalışmaların aksamaması için sondaj ve su makinesi Elazığ’dan getirtilmiştir.⁷⁰⁸

1936 yılında Elazığ’a 50 km mesafede olan Keban madeninde işletme hazırlıkları başlamıştır. Kazaya bir belediye binası, bir okul yapımına karar verilmiştir. Halkın su ihtiyacı için muhtelif yerlerde çeşmeler yapılarak, su kaynaklarından temiz su getirilmesi için arama yapılmıştır. Elazığ-Keban arasında şose yapımına karar verilmiş, yol üzerindeki köprülerin tamirine başlanmıştır. Kazanın çok dar olan sokaklarının genişletilmesi, iki park yapılması, Atatürk heykeli önünde havuz ve bahçe yapılması karara bağlanmıştır. Bu faaliyetler sayesinde birçok köylü iş bulmuştur. Kemah-Erzincan yolunda üç yüzden fazla işçiyle çalışmalar devam etmiştir. “Keban Altın Arama Şirketi”nin yaptığı çalışmalar neticesinde sair madenlerle karışık olarak 20 bin tondan fazla altın ve gümüş

⁷⁰⁷BCA.FK: 490.1.0.0 YN:1455.37.5 s. 31.

⁷⁰⁸“Keban’daki Altın Damarı Oldukça Zengindir”, **Son Posta**, 11 İkcinciteşrin 1934, s.1 ve 9.

cevherinin varlığı keşfedilmiştir. Bulunan maden damarlarından yapılan ilk eritme tecrübeleri iyi sonuç vermiştir.⁷⁰⁹

Maden sahasında 1936 yılı için, tünel işçileri duracak kadar yer açılmış, tünelin içinde zehirli gazlar olması şüphesiyle iki yüz elli metre mesafeye kadar kuvvet verici, hava makinesi konulmuştur. Madende çalışan yüzden fazla işçi vardır. Madenin tam çalışmaya başlamasıyla beraber bu rakamın beş yüze çıkacağı tahmin edilmiştir. Maden arama şirketi ray ve vagon getirtmeye başlamıştır. Malzemeler Elazığ'dan kamyonla madene nakledilmiştir. Madendeki çalışma Keban'da değişiklikler yapılması yoluyla etkilemiştir. Bu yerleşkenin dar sokakları genişletilmeye, suyolları tamir edilmeye ve sıhhi tesisat yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca köyle maden bölgesi telefonla birbirine bağlanmıştır. Keban madenine yapılan köprü sayesinde Elazığ ile Kemah ve Erzincan arasında kamyonlar rahatça işleyebilmesi sağlanmıştır.⁷¹⁰

3.11. Dış Ticaret Ödemelerinde Önemli Bir Takas Aracı Olan Krom

Krom, top, tüfek, cerrahi aletler, sofrta takımları imalinde kullanılan paslanmaya ve asitlenmeye karşı dayanıklılığı arttıran bir madendir.⁷¹¹ I. Dünya Savaşı sebebiyle dünya piyasasındaki üstünlüğünü kaybeden Türkiye'nin 1924 yılı itibariyle krom ihracatı artmaya başlamıştır.⁷¹² Türkiye'de krom yatakları güneyde Fethiye, Dalaman ve Marmaris, kuzeyde Bursa'da başlayarak Kütahya ve Balıkesir taraflarında yoğun olarak bulunmaktadır. Fethiye civarındaki krom madenleri Fethiye Maden Şirketi; Göcek-Dalaman çayı çevresindeki krom madenleri Paterson ve Şürekası Şirketi; Kütahya ve Balıkesir demiryolu boyunca mevcut olan krom madenlerinin bir kısmı ise Paluka firması tarafından işletilmiştir. Bursa, Kütahya ve Balıkesir şehirlerindeki madenlerde krom oranı güneydekilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.⁷¹³

⁷⁰⁹ "Altın Arayıcıları", **Son Posta**, 6 Mayıs 1936, s.5.

⁷¹⁰ "Keban Madeninde Aramalar İyi ve Müsbet Bir Sonuç Verdi", **Son Posta**, 24 Birinci Teşrin 1936, s.5.

⁷¹¹ Muhittin Kulin, "Türkiye'de Elektrometalürji Sanayi (İmkanlar ve Faydalar)", **Türk Ekonomisi**, Y:5, S: 45/47 (Mart/Mayıs 1947), s.71.

⁷¹² BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.7.

⁷¹³ Zeki Doğanoğlu, "Kaybettiğimiz Bir Servet Menbaı: Madencilik", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1933, s.4.

Ticaret Umum Müdürlüğü tarafından 1929 yılında hazırlanan raporda; Eskişehir’de bir İsveç grubu tarafından Başören madenin işletildiği, verilen işletme ruhsatlarıyla Taştepe ve Kavak madenlerinin işletmeye açıldığı yazılmıştır.⁷¹⁴ Eskişehir’in Mihaliççık kazasının Sazak karyesinde krom ve demir madenleri aramak için Mehmet Celal ve Mustafa Efendilere verilen ruhsatnamenin bilcümle hukukunun İsveçli Sigurt Malmberg ve Radelf efendiye satılmasında ise mahzur görülmemiştir.⁷¹⁵ 26 Nisan 1930’da Eskişehir’in Küplü Köyünde bulunan krom madeninin işletme ruhsatını Mehmet Efendi ve Ali Çavuş, Alman uyruklu Alfred Palika’ya verme istekleri İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir.⁷¹⁶ Nasuh ve Kadir Efendiler Küplü Köyündeki antinom, çinko ve krom aramak için aldıkları ruhsatnameyi yine aynı kişiye yani Alfred Palika’ya satılması için başvuru yapmışlardır. Yapılan incelemede müsaade verilmesinde sakınca görülmemiştir.⁷¹⁷ Aynı zamanda Alman mühendisler tarafından yapılan maden aramasında Eskişehir civarında demir ve krom madenleri tespit edilmiştir. Alman grubu, hükümete, demiryolu güzergâhına yakın olan krom işletmelerinin imtiyazı için başvuruda bulunsalar da talepleri kabul görmemiştir.⁷¹⁸

1930 yılında yapılan bir değerlendirmede krom madenine talebin harpten sonra artmaya başladığını, ülkemizin siyasi durumu düzeler düzelmez de krom piyasasına hâkim olan yabancı işletmelerin Türkiye kromlarına ilgisinin arttığı belirtilmiştir. Faal madenler içinde ise Dağardı başta olmak üzere 8200 metro tulünde yeni bir hava varagelesi tesis edilerek Kütahya-Tavşanlı hattına bağlanmıştır. Taştepe ve Kavak’ta maden ruhsatnameleriyle bu bölgedeki yataklar da faaliyete geçirilmiştir.⁷¹⁹

1931 senesinde Türkiye, krom üretiminde dünyada dördüncü sırada bulunmaktadır. Hükümet demiryolu ücretini %20 oranında azaltarak krom üreticilerine ithal edecekleri malların kontenjana dâhil olup olmamasına bakmaksızın yaptıkları ihracat kıymetinin %50’sine muadil bir kıymet dâhilinde ithalata izin

⁷¹⁴BCA, A.IV-8, D:56,F:29-31, s. 4. Raporun 38.sayfasında Türkiye’de çıkartılan kromun toplam üretimini 1925 yılında 7.506 kantar, 1926 yılında 6.670.150 kantar, 1927 yılında 18.318 kantar, 1928 yılında 11.849 kantar ve 1929 yılında ise 16.178.261 kantar olarak verilmiştir.

⁷¹⁵BCA, FK:030.018.01.02 YN:24.74.002, s.1.

⁷¹⁶BCA, FK:030.018.01.02 YN:10.22.18, s.1.

⁷¹⁷BCA, FK:030.018.01.02 YN:11.39.17, s.1.

⁷¹⁸“Yeni Madenler”, **Akşam**, 25 Teşrinisani 1930, s.3.

⁷¹⁹CA, A. IV-8, D. 56, F.29-30., s. 4-5.

vermiştir ki bu takas vesikalarının satışı madencilere %8'lik bir kar sağlamıştır.⁷²⁰ Ancak Hükümete ait olmayan demiryolu kumpanyaları ücrette indirim yapmadıklarından Türk kromu pahalıya mallolmaya devam etmiştir. Kromu, tekrar dünya piyasasında rekabet edebilir hale getirmek için maden vergilerinin düşürülmesine ve nakliye masraflarının azaltılmasının gerekli olduğu düşünülmüştür. Zira İzmir'de Liman İnhisar İdaresi ton başına 35 kuruş; Rıhtım Şirketi 6 kuruş; Bandırma iskelesinde ton başı 40kuruş kordon resmi alınırken Derince'de vagondan vapura kadar 250 kuruş masraf yapılması krom ücretlerine yansımıştır.⁷²¹

Tavşanlı-Balıkesir demiryolu hattının yapılması bölgede zengin yatakları olan krom madeninin işletilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu hat hem askeri hem de ekonomik anlamda Türkiye'nin ihtiyacını karşılayacağı düşünülmüştür. Buradan Almanya'ya ihraç edilen krom madeni, Derince Limanından sevk edilmiştir. Fakat bu bölgede faaliyet gösteren maden ve demiryolu inşaat şirketlerinin verdikleri nakliye ücreti; çıkartılan madenin değeriyle orantısız olduğundan hükümetin müdahalesine ihtiyaç duyulmuştur. Bir diğer olumsuz durum ise Türk işçi çalıştırılması gerekirken⁷²² şirketler, yabancı çalışanlar lehinde faaliyette bulunmuşlar Türk işçi sayısını azaltma yoluna gitmişlerdir. Ek olarak Alman tesviye ustasına haftada 10 lira verilirken Türk ustaya ise 5 lira verilmiştir. Ayrıca şehirlerde 15-20 kuruşa alınan ekmeğin fiyatı burada 30 kuruş; Bursa'da 20 kuruşa satılan zeytin ise 80 kuruştur.⁷²³

Türk kromlarıyla özellikle Almanya ilgilenmiştir. Kuzey Anadolu'da Dağardı madenleriyle ilgili olan ve Almanya'daki Röcklig-Korzern firmasının şubesi olan Deutsche Rient Berguvek Sıgesellschaft 37.000 ton çıkarmıştır.⁷²⁴ Berlin Ticaret Mümessili, Berlin'de faaliyet gösteren "S. Smilovich Y Carranza" adlı şirket müdürü

⁷²⁰Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Köy Öğretmeni Basımevi, Ankara, 1936, s.393-395.

⁷²¹Zeki Doğanoglu, "Kaybettiğimiz Bir Servet Menbaı: Madencilik", Cumhuriyet, 16 Nisan 1933, s.4.

⁷²²14.06.1935 tarih ve 2818 sayılı kanuna göre maden işletenlerle madenlerde çalışan tün teknisyen ve işçilerin Türk vatandaşı olma şartı konulmuştur. Bkz. Ete, a.g.m.,s.65.

⁷²³Musa, "Bursa Mektubu Maden Amelesinin Vaziyeti Tetkik Edilmelidir", Cumhuriyet, 22 Mayıs 1935, s.3.

⁷²⁴"Krom İstihsalatımız Alman Çelik Sanayisine Faydalı Oluyor", Ayın Tarihi, Birinci Teşrin 1934, s.92-93. Türkiye'nin krom üretimi 1929'da 16.200 ton; 1930'da 28.300 ton; 1931'de 29.500 ton; 1932'de 55.200 ton ve 1933'te 89.000 tondur. Bu yükselişte Almanya'nın silahlanma amacının yattığını söyleyebiliriz.

temsilcisinin dünya piyasası içinde ve Almanlar nazarında, Türk kromlarını değerlendirdiği konuşması İktisat Vekâletine göndermiştir. Buna göre 1932 senesi için krom madeni piyasasına Londra'daki "Chrom Limited" İngiliz şirketi ile "American Smelting u. Refining Co." Adlı Amerikan şirketi hâkimdir. Bu iki şirket krom piyasasını ellerinde tutabilmek için Türk kromlarının işletilmesine engel olmaktadır. Krom oranı yüksek olmayan, %43 ila %48, ellerindeki hammaddeleri beher tonu 76 şilinden sattıkları halde Almanya çelik sanayisi kroma muhtaç olduğu ve Türk kromları da işletilmediğinden için bu yüksek fiyatı ödeyerek almaktadır. Türkiye'deki krom işletmecileriyle Alman çelik sanayii müşterek olarak Türkiye'deki madenleri işletmek istese de cihan buhranı bunu engellemektedir. Balıkesir ve Kütahya kromlarının tonunu 70 şilinden –krom oranı %48-52- satmak mümkündür.⁷²⁵ Krom madeni vasıtasıyla pas tutmayan ve daima parlaklığını muhafaza eden "Chrom Nickelstahl" icat edildiğinden sanayide kromun önemi artmıştır. Alman çelik sanayisi Türkiye kromlarının daimi müşterisi olacaktır. Almanya'nın en büyük çelik şirketi "Krupp Vereinigte Stahlwerke, Gute Hoffnungshütte" Türk kromlarını satın almaya hazırdır. Ayrıca Stokholm Metallgraphischen Institut'ta İsveçli E. Haerden, krom ve alüminyumdan "Chromal" denilen yeni bir maddeyi icat etmesi krom madenlerinin önemini arttırmıştır. Bundan dolayı memleketimizdeki kromu, uzmanlar yoluyla derhal faaliyete geçirilmesi lazımdır.⁷²⁶ Ayrıca 1 Temmuz 1933 senesinde Türkiye-İsveç arasında yapılan bir ticaret anlaşmasına göre Türkiye'den İsveç'e 1.600.000 ve İsveç'ten Türkiye'ye 1.200.000 TL alışveriş yapılacaktır. İsveç Türkiye'den tütün ve krom ihraç edecektir. Böylece Türkiye, krom ihracatı için yeni pazar edinmiştir.⁷²⁷

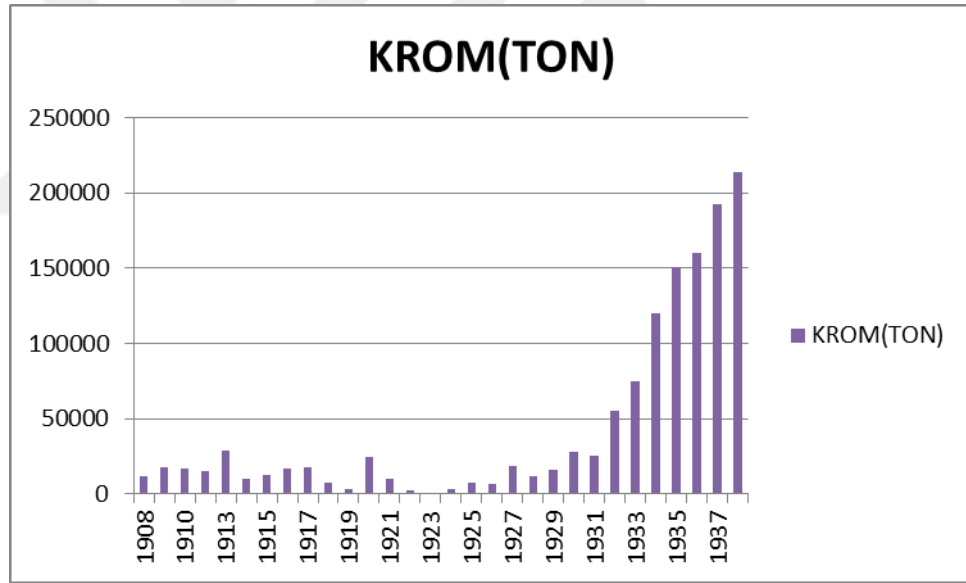
1936'ya gelindiğinde Türkiye'de krom çıkartılan başlıca altı mıntıka bulunmaktadır. Bu bölgelerden ilki 1848 yılında keşfedilen Bursa kromlarıdır. Bursa-Kütahya çevresi krom yataklarının işlenmesi için gerekli olan su -cevherlerin yıkanarak zenginleştirilmesi- ve orman -galeriler için direk- bakımından da zengindir. "Dağardı" madeni bu mıntıkadadır. Senelik üretimi 30-35 bin ton

⁷²⁵%43-48 oranındaki krom ihtiva eden hammaddeye ton başına 76 şilin ödeyen Almanya, %48-53 oranında krom içeren Türk kromunun tonunu 70 şilinden satmayı önermektedir. Bu durumda Türkiye'den ucuza hammadde temin etme amacıyla olduğunu söyleyebiliriz.

⁷²⁶TC. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, C:48, No:2,Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, Şubat 1932, s. 84-85.

⁷²⁷"Krom İhracatçılarımız İçin Yeni Bir Pazar", Cumhuriyet, 4 Temmuz 1923, s.2.

civarındadır ve Almanlar tarafından işletilir. Bu bölgenin en önemli sorunu sahilden 400 km içeride olmasıdır ki ton başına nakliye ücreti olarak 760 kuruş ödenerek Derince limanına mallar sevk edilebilir. İkincisi Eskişehir kromlarıdır. Maden bakımından zengin olmadığı gibi su temini de zordur. Ayrıca yollarının bozuk olması nedeniyle nakliye de pahalıya mal olur. Üçüncüsü Denizli-Tefenni'dir. Krom derecesi yüksek, orman ve su bakımından da zengin olmasına rağmen nakliyesi zordur. Dördüncüsü Mersin'dir. Cevher oranı %40-47 oranında olup yıkanma ihtiyacı göstermektedir. I. Dünya Savaşı öncesinde Schneider fabrikasına yıkanmış olarak senede 4500 ton cevher sevk etmiştir. Sahile 25 km mesafede olup suyu boldur. Beşincisi Fethiye'dir. Krom bakımından zengindir. Madenler sahile 5-10 km uzakta olup su bakımından zengindir. Köyceğiz ve Marmaris'te de zengin yataklar keşfedildiği halde işletmeye açılmamıştır. Türkiye krom ihracatının yarısından daha fazlası Fethiye'de çikartılmaktadır.⁷²⁸

Grafik 5: 1908-1938 Krom üretimi⁷²⁹

Krom üretiminin tablosu incelendiğinde 1935 yılı itibariyle artış olduğu gözlenmektedir. Bu artışın sebepleri arasında hem Etibank'a işletilmek üzere Guleman krom yatağı verilmiş olması hem de Guleman'da kurulan Şark Kromları

⁷²⁸ Aydın Halit Kut, "Dünya Kromunda Türkiye'nin Önemi", **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, Yıl: 3, S. 27, Temmuz 1936, s. 11-12. 1934 yılında 135.000 tonluk krom üretimiyle Türkiye dünya krom üreticileri arasında önemli bir yer bulmuştur. Bu şirketin hisse senetlerinin bir kısmı «Minerais et Metaux» adlı Fransız şirketinin elindedir. **Bkz.** "Enerjik Bir İdare-Bir Alman Gazetesi Ekonomi Siyamızı Değerleyen Bir Yazı Yazdı", **Yeni Asır**, 1 Teşrinievvel 1935, s.5.

⁷²⁹ Tamzok, **a.g.m.**, s.193-194 verilen rakamlar tarafımdan tabloleştirilmiştir.

Türk Anonim Şirketi, ürettiği kromlardan Alman Krupp Firmasına yıllık 30 bin tonluk satış taahhüdünde bulunmuş olması vardır. Krom madeni için kurulan iki önemi şirkete aşağıda yer verilmiştir.

3.11.1. Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi

Fransızlar tarafından tamamı ödenmiş olarak 1.5 milyon sermaye ile Temmuz 1928 yılında kurulan Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi'nin merkezi idaresi İstanbul'da, işletme merkezi Fethiye'de ve satış merkezi ise Paris'tedir. Senelik 25.000-30.000 ton maden yıkama tesisatı yapan şirket Susambeli ve Çayıçi bölgelerinde cevher çıkarmıştır.⁷³⁰ Fethiye'de çıkartılan madenler şirketin sahip olduğu 20 km uzunluğundaki dekovil hattıyla Fethiye limanına indirilerek yabancı bandralı vapurlarla Marsilya, Hamburg, Stokholm gibi başlıca limanlara ihraç edilmiştir. Şirket amelelerin sağlığı için 20 yataklı bir hastane ve bir ameliyathane kurmuş ayrıca ameleler için barakalar inşa ettirmiştir. Yaz aylarında sıtma hastalığına karşı amelelerine bedava kinin dağıtmıştır. Çalışma saatleri sekiz saat olarak günde iki posta şeklindedir. Gündelikleri 100-110 kuruş arasındadır. Ocaklarda, fabrikada ve nakliyede toplam 1500 işçi çalıştırmıştır. Ocaklarda 18 yaş altı ve 60 yaş üstü işçi çalıştırılmamıştır. Yaşı ilerlemiş olan amele ocaklar haricinde maden ayıklama işinde kullanılırken çocuk ve kadın işçiye yer vermemiştir. Şirketin işletme merkezi, tathirhanesi ve fabrikası Fethiye Limanına 3.5 kilometrelik bir hatla bağlı olan Karagedik mıntıkasıdır. Burada çalışan sanatkârların, işçilerin ve memurların yaşaması için birçok ev yapılmış ve böylece Karagedik küçük ve modern bir endüstri şehri havasına kavuşmuştur.⁷³¹

Şirket tarafından Fethiye Kargı Çayı civarında bulunan Çengel Köyünün Demir Kazık mevkiinden Fethiye Çavuşburnu iskelesine 20 km uzunluğunda krom nakli yapan dekovil hattı inşa edilmiştir. Karagedik mevkiine ise krom madenlerinin

⁷³⁰ Enver Sadreddin, **Türkiye ve Krom**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931, s.45.

⁷³¹ Aydın Halit Kut, "*Dünya Kromunda Türkiye'nin Önemi*", **İktisat ve Ticaret**, Y: 3, S. 27 (Temmuz 1936), s. 12-13.

temizlenmesi için büyük bir temizleme fabrikası kurulmuştur. Bu maden ocaklarından senelik 135.000 ton maden üretilmiştir.⁷³²

Fethiye Şirketi, Fethiye civarında büyük ve modern yıkayıcı tesisatı sayesinde madenlerden %40'a karşılık %53 Oxide de Chrome elde etmiştir.⁷³³ 1929 yılında şirket Avrupa'ya ihracata başlamış ve haziran ayı içerisinde 2000 ton krom yüklemiştir.⁷³⁴ Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim şirketinin 22 Nisan 1933 tarihli raporuna göre 1933 senesi içerisinde Tathirhane 38.438 ton fakir cevher yıkayarak 1931 senesindeki 9074 tona karşılık %52 zenginliğinde 23.978 ton üretmiştir. 1931 senesinde 3.000 ton üretilmişken 1933 senesinde 12.000 ton ihraç edilmiştir. 1932 senesinde şirketin zararı 61.154 liradır.⁷³⁵

Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi tarafından verilen bir arzuhalde; Muğla'nın Fethiye kazasının Çenger ve Üzümlü karyeleriyle Kargı ve Foça çiftlikleri dâhilindekain üç kıta krom madeninin imtiyaz süresince idare ve işletilmesine dair imtiyaz sahibi olan İngiltere tebasından İstanley Paterson Efendi ile müvekkili şirket arasında sorun olmuştur.⁷³⁶

1931 senesi için Fethiye madenlerinden 35.000 ton krom üretimi yapılması beklenmiştir. Tüm krom madenlerinden toplam 60-70 bin tonluk üretimin gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.⁷³⁷

3.11.2. Şark Kromları Türk Anonim Şirketi

Etibank'ın işletmek için ilk ele aldığı maden, Ergani istasyonundan 22 km mesafedeki Guleman krom yatağıdır. Demiryolu Maden'e geldikten sonra (29 Ağustos 1935) Maden Arama Enstitüsü ilk araştırmalarını yapmış, madenin işletilebileceğine karar vermiştir. Guleman'da Etibank tarafından işletilmeye

⁷³²Selahattin Sapmaz, **Atatürk'ün Muğla Valisi M. Recai Güreli**, Gülermat Matbaacılık, Muğla, 2006, s. 193. Bu maden üretiminden Hazine'ye 200 bin Türk Lirası; Etibank'a ise 150 bin Türk Lirası gelir kalmıştır.

⁷³³Zeki Doğanoglu, "Kaybettiğimiz Bir Servet Menbaı: Madencilik", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1933, s.4.

⁷³⁴"Krom Madeni İhracatı", **Ticaret Gazetesi**, 31 Temmuz 1929,s.1.

⁷³⁵, **22 Nisan 1933 Tarihinde Sureti-Adiyede İçtima Eden Hissedarlar Heyeti Umumiyesine Takdim Edilen Meclisi İdare ve Mürakıp Raporları**, Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi 1933. Fethiye şirketi madeniyesi tarafından yapılan lavuar sayesinde 1930 senesi için 35.000 ton üretimin yapılacağı öngörülmüştür. bkz. BCA, A.IV-8, D:56,F:29-31, s. 4.

⁷³⁶BCA, FK:030.018.01.02 YN: 25.2.010 s.1.

⁷³⁷CA, A. IV-8, D. 56, F.29-30., s. 4-5.

başlanan krom madeniyle MTA tarafından keşfedilmeye çalışılan yeni krom madeni yataklarının ticari bakımdan faydalı görüldüğünden 18 Mayıs 1936'da 350.000 lira sermaye ile anonim şirket kurulmasına karar verilmiştir.⁷³⁸ Bu şirketin kurulması sebepleri arasında Alman Krupp Firmasıyla yılda 30 bin tonluk krom satışı anlaşmasının yapılması vardır. 28 Mart 1936'da gelen Etibank memurları 14 Mayıs'ta krom madenine ilk kazmayı vurmuştur.⁷³⁹

Hükümet krom madenciliğinin gelişebilmesi için uygun fiyat politikası, resim ve vergilerde indirim, nakliye kolaylığı sağlayarak Dünya Ekonomik Bunalımı sırasında krom üretiminin arttırılmasını sağlamıştır. Şark Kromları Türk Anonim Şirketi'nin Etibank tarafından kurulmasıyla Devlet, krom üretimi işine bilfiil katılma imkânı bulmuştur.⁷⁴⁰

Krom şirketi, dağ başında yeni ve küçük bir şehir meydana getirmek için elektrik tesisatı, atölyeler, laboratuvarlar, amele ve memur evleri, hastane ve yemekhanelerinin tamamını yapmıştır. Ayrıca çalışan 350 işçinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek tesislere de yer verilmiştir.⁷⁴¹

Krom şirketinin 1936 yılı bilançosu 19.607 liralık sabit kıymetler varken yapılan inşaat faaliyetleriyle 525.564 liraya yükselmiştir. Şirket, havai hatta 317.780 lira; iltisak hattına 22.110 lira; binalara 94.667 lira; su ve elektrik tesislerine 27.394 lira; yollara 11.445 lira; muhtelif makine ve eşyalara ise 32.604 lira ödemiştir. Şirket 1937 yılını 453.081 liralık kârla kapatmıştır.⁷⁴² Çünkü 1936 senesinde 9.000 ton cevher ihraç edilmişken 1937 senesinde ihraç rakamı 50.000 tona yükselmiş, 1938 senesi içerisinde ise 100.000 tonu bulması hedeflenmiştir.⁷⁴³

Etibank tarafından 120 bin ton nakil kabiliyetinde 18 kilometre uzunluğunda havai hat inşa edilerek 4 Temmuz 1937'de Dördüncü Umum Müfettişi Korgeneral

⁷³⁸BCA. F.K: 030.018.01.02 YN:65.41.017. s.1.

⁷³⁹ Ulutan, **age**, s.117.

⁷⁴⁰Nemschak, "Türkiye'de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri", **Türk Ekonomisi**, Y:5, S:45/47, (Mart/Mayıs 1947), s.94.

⁷⁴¹ Ömer Kemal Açar, "Krom ve Türkiye Kromları", **Altan**, Elazığ Halkevi Yayını, Y:3, S: 39-40-41-42 (Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1938), s.42.

⁷⁴² Açar, **a.g.m.**,s.42-43.

⁷⁴³ BCA, FK: 490.01 YN: 1455.38.02 s.19.

Abdullah Alpdoğan tarafından açılmıştır.⁷⁴⁴ 1939 yılında şirketin adı Mesuliyetli Şark Kromları Müessesesi olarak değiştirilmiştir.⁷⁴⁵

3.12.Balye –Karaaydın Şirketi ve Simli Kurşun-Çinko Madenleri

Kömürden sonra en fazla çıkartılan maden simli kurşun çinko grubudur. Türkiye’de bulunan en önemli kurşun ve gümüş üretimi Balıkesir’de Balya Karaaydın şirketi tarafından yapılmıştır. 1923 yılında Edremit’teki Ilıca İskelesi’nden Palamutluk bölgesine kadar 0.75 santim genişliğinde demiryolu inşaatı intizamu Balya-Karaaydın Madenleri Müdürü J. Ralli’ye verilmiştir.⁷⁴⁶

Bulgar madeni, Keban madeni ve Keskin madenlerinde de mühim depozit mevcudu bulunmuştur⁷⁴⁷. Kurşun maden üretiminde kömürden sonra gelmektedir. Ancak kurşun piyasası 1929’dan itibaren fiyatları üçte bir nispetinde düştüğü için 1933 yılına gelindiğinde üretimde azalma meydana gelmiştir.⁷⁴⁸ 1929 yılı öncesinde Balya maden üretiminin iki misline çıkacağı düşünülürken fiyatların sürekli düşmesi bu madeni sarsmıştır. Öyle ki bu madende bir milyon sermayeyle yaptırılan Flatosyon müessesesi çinko fiyatının düşmesi sebebiyle kapanmak zorunda kalmıştır.⁷⁴⁹ Ulu Kışla civarında Bulgar Dağın madeni ile Gümüş Hacıköy Akdağ Denek madenlerinde önemli rezervler bulunsa da yalnızca Balye-Karaaydın madenleri üretim yapmaktadır.⁷⁵⁰

1927’de Balya, 25.000 kişi civarında nüfusu olan bir belde olup madende üç vardiya halinde her vardiyada 1.500 işçinin çalıştığı ve toplam işçi sayısı 5.000-7.000 olan bir maden şehridir. Yabancı mühendis, jeolog ve teknisyen sayısı elli olup Balya’ya yakın bağımsız bir sitede yaşamışlardır. 1926-1927’de işçi gündeliği 150-200 kuruştur. Her odada yedi kişinin yer yataklarında yattığı işçi otellerinde yatak

⁷⁴⁴“*Ekonomi Bakanımız Kamutayda Şimdiye Kadar Yapılan ve Yapılacak İşleri Anlattı*”, **Karınca**, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, S: 37 (Haziran 1937), s. 36.

⁷⁴⁵Kemal Özyurt, “*Şark Kromları İşletmesi*”, **Türk Ekonomisi**, Y:5, S: 45/47 (Mart/Mayıs 1947), s. 116.

⁷⁴⁶BCA, FK:30.18.1.1, YN:7.17.9, s.1.

⁷⁴⁷**Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, s.397.

⁷⁴⁸BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.8. 1928’de 2.221.719 lira kıymetinde olan simli kurşun üretimi fiyatların düşmesiyle birlikte karlı bir iş olmaktan çıkmıştır. 1925-1929 seneleri arasında bir ton kurşunun ortalama fiyatı 28 lirayken, 1933 senesinin başlangıcında bu fiyat 7.431 liraya düşmüştür. **Bkz. Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934**, s.397-398.

⁷⁴⁹CA, A.IV-8, D:56,F:29-31, s. 3. Nitekim hükümet Balya’daki bu durumu düzeltmek için proje hazırlığına başlamıştır.

⁷⁵⁰Hadi, **agm**, s.438.

bedeli aylık 60-100 kuruştur. Balya'da o dönemde dokuz bar olup Balıkesir'in zengin aileleri eğlenmek için burayı tercih etmişlerdir ki meşhur dansöz Esma da Balya'da sahne almıştır. Ayrıca iki okul, şehir kulübü ve hastanesi de vardır.⁷⁵¹

1927 yılında Arı Kuyu'da çıkan ocak yangını sonucunda şirket 500.000 lira zara edince devlet şirketin çalışmaya devam etmesi için 200.000 liralık yardımda bulunmuştur.⁷⁵² 1929 Bunalımıyla beraber fiyatlarda düşüş yaşanması şirketin faaliyetlerini durdurmak istemesine neden olmuştur. Hükümetle şirket arasında yapılan anlaşmaya göre madenlerin işlenmesinin devam ettirilmesi amacıyla hükümet tarafından şirkete prim verilmesine karar verilmiştir.⁷⁵³

1930 yılında yapılan değerlendirmede Balya madeninin üretiminin artması beklenirken çinko fiyatlarının düşmesi nedeniyle şirket sarsıntı geçirmiştir. Bir milyon sermaye harcamasıyla inşa edilen Flotasyon⁷⁵⁴ müessesesi çinko fiyatlarının düşmesi sebebiyle kapanma noktasına gelmiştir. Balya'daki durumun düzeltilmesi için hükümet bir program hazırlığına başlamıştır.⁷⁵⁵ Nitekim Hükümetle şirket arasında yapılan anlaşmaya göre madenlerin işlenmesinin devam ettirilmesi amacıyla hükümet tarafından şirkete prim verilmesine karar verilmiştir.⁷⁵⁶ 1931 yılında çıkan 10716 numaralı kararnameyle 1932 senesine kadar %1'e indirilen resmi nisbi 1934'e kadar uygulamada kalması kabul edilmiştir.⁷⁵⁷ Ancak 1931 yılında Balya madeni geçici olarak kapanmıştır. Buradaki işçiler Zonguldak'a giderek maden sahasında çalışmaya başlamıştır. Zaten Zonguldak'taki üretim arttığı için gerekli olan işçiler Balıkesir'den gelenlerle giderilmeye çalışılmıştır⁷⁵⁸. 1932'de şirketin faaliyetlerini durdurarak ayrılma tehdidi üzerine şirkete verilen devlet yardımıyla üretimin sürdürülmesi sağlanmıştır. Ayrıca 1935'te işletmeci şirketin yurtdışından getireceği akaryakıttan gümrük vergisi de alınmamıştır. Teşvikler sayesinde 1933-1934 yılında fabrikanın üretimi üç misli

⁷⁵¹Tahir Öngür, **Balya Çinko-Kurşun Madeni Çevre Sorunları ve Balya İlçesinde Toplumsal Yeniden Kalkınma**, Dev. Maden-Sen Yayın Kurulu, Ankara,2004, s.17-18.

⁷⁵²Tahir Öngür, **age**, s.14-15.

⁷⁵³BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.9.

⁷⁵⁴Üretilecek cevherin su sevmesi ve su sevmeme özelliklerini kullanarak sıvı içerisinde kabarcık oluşturarak suda yüzmesi veya batması ile diğer malzemelerden ayrılmasını sağlayan bir zenginleştirme yöntemidir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Flotasyon>, erişim tarihi 09.09.2016)

⁷⁵⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (C.A), A. IV-8, D. 56, F.29-30., s. 3.

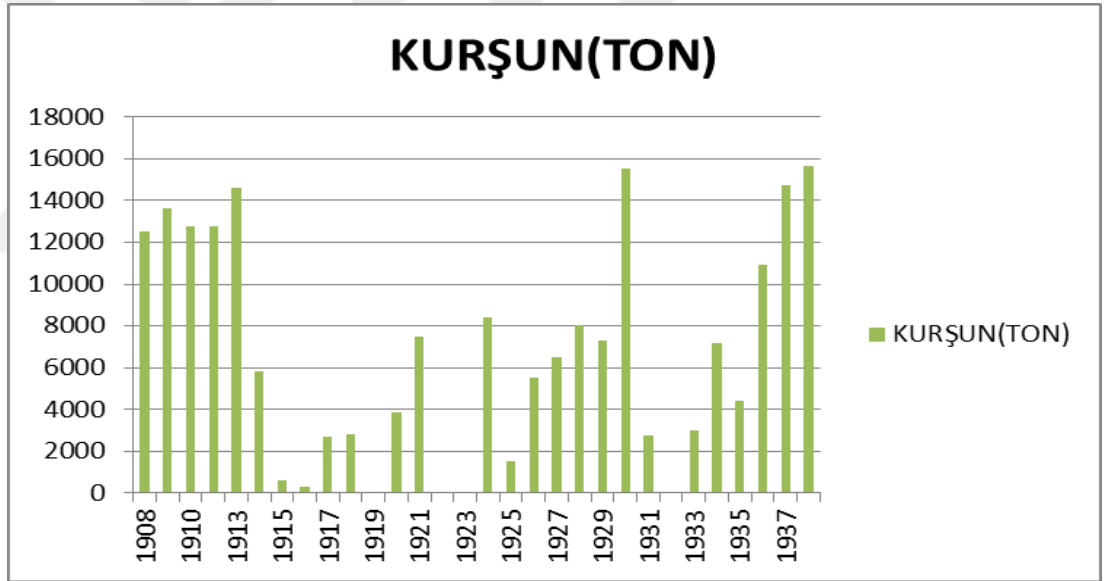
⁷⁵⁶BCA, FK: 030.10 YN:175.210.3 s.9.

⁷⁵⁷BCA, FK: 030.18.01.02, YN: 33.5.13, s.1.

⁷⁵⁸"İş Arayanlar: Balıkesir Havalisinden Zonguldak'a Gidenler", **Akşam**, 8 Kanunısani 1931, s.3.

artmış; 1935 yılında ise tam kapasite ile çalışılmıştır. Ancak 1935-1939 yılları arasında cevher yataklarının fakirleşmesini gerekçe gösteren şirket madeni tasfiye hazırlıklarına başlamış ve 1939'da üretimine son vermiştir.⁷⁵⁹

Burada işletilen madenler linyit, kurşun, çinko ve demirle karışık manganezdır. 1931'den önce 5.000 işçi ile yılda 35-40 bin ton saf kurşun elde edilmekteyken 1935'te 16.000 tona kadar üretim düşmüştür.⁷⁶⁰ 1935 senesinin ortalarına kadar maden cevheri fiyatları düştüğü için şirketin borcu 845.387 Türk lirasıyken bu yılın sonunda doğru maden fiyatlarındaki yükselişle birlikte yılı 30615 TL kârla kapatmıştır.⁷⁶¹ Ancak tüm çabalara rağmen 1939 yılında şirket faaliyetlerine son vermiştir. İlçe bir maden kasabası olarak faaliyet gösterdiği dönemde 6-7 bin nüfus barındırırken şirketin kapanmasıyla birlikte halk diğer il ve ilçelerdeki madenlerde çalışmak için göç etmek zorunda kalmıştır.⁷⁶²

Grafik 6: 1908-1938 Kurşun Üretimi⁷⁶³

⁷⁵⁹Tahir Öngür, **age**, s.15. Maden ocakları kapatılmış olmasına rağmen Fransız şirket 1950 yılına kadar sahadaki tasfiye çalışmalarını sürdürmüştür. Şirketin madeni çalıştırdığı süre boyunca sahadan 4.000.000 ton cevher ve bundan da 400.000 ton metal kurşun ürettiği düşünülmektedir.

⁷⁶⁰**Balıkesir İl Yıllığı**, Balıkesir, 1967, s.52. Burada çıkartılan cevherin %11 kurşun, % 12 çinko ve %9'u prittir. İşletmenin Edremit Körfezinden Ilica mevkinde kadar uzanan 62 kmlik dekovil hattı vardır.

⁷⁶¹, **20 Nisan 1936 Adi Surette Toplanan Ortaklar Genel Kurumunda Okunan İdare Meclisi Raporu ve Mürakıp Raporu**, Balye Karaydın Madenleri Türk Anonim Şirketi İstanbul,1936. Şirketin İdare Meclisini Başkanı Bay L. Pissasd, İkinci Başkan A. T. Mavrogortado ve İsmail Hakkı; Murahhas üye olarak M. Robin, Üye olarak ise Sezai Ömer, Me Salem, F. Urruty, P. Nevjean, A. Roudy, F. Bellet ve M. Canonge oluşturmuştur.

⁷⁶²**Balıkesir İl Yıllığı**, Balıkesir, 1967, s.52

⁷⁶³Tamzok, **a.g.m**, s.193-194 verilen rakamlar tarafımdan tabloleştirilmiştir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere kurşun üretimi 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı neticesinde düşüş yaşamıştır. Ancak hükümet tarafından şirketin yurtdışından getireceği akaryakıttan gümrük vergisi alınmaması ve teşvikler sayesinde 1933-1934 yılında fabrikanın üretimi üç misli artmış; 1935 yılında ise tam kapasite ile çalışmıştır.

SONUÇ

Osmanlı'nın son döneminde madencilik üzerinde yabancı sermaye işletmeleri egemen olmaya başlamıştır. Madencilik alanında yabancı sermaye payını arttıran en önemli etken Osmanlı devletinin madencilik üzerinde yaptığı düzenlemelerdir. 1870 yılında yapılan değişiklikle, "1867 protokolüne katılan devletlerin vatandaşlarının bizzat veya bil iştirak maden imal edebilecekleri" esasının kabul edilmesiyle Fransız Ereğli Şirketi ile diğer bazı yabancı sermaye sahipleri Zonguldak Kömür Havzası'na resmen girebilmesini sağlamıştır. Ayrıca II. Abdülhamit Döneminde, 1887 yılında yeni bir yönetmelikle damar halinde olmayan madenlerin Maadin İdaresinin takdirine bağlı olarak 40 yıldan az 99 yıldan çok olmamak üzere ihale edilebileceğine, arama izinlerinin bir yıl olmasına fakat gerekirse uzatılabileceğine dönük bir düzenleme yapılmıştır. Böylece yabancı sermayeye herhangi bir şarta bağlanmadan 99 yıllığına verilen imtiyazlar ülke madenlerinin işletmeciler tarafından sömürülmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu yasa değişiklikleri sayesinde Fransız sermayesi tarafından 1892'de Balya-Karaaydın'da simli kurşun, 1893'te Kesendere madenlerinde manganez, 1896'da Ereğli'de kömür ve 1900'de Karasu'da kurşun-çimento madenleri işletilmiştir. 1887'de İngiliz sermayesi olan Boraks Şirketi borasit, 1885'te Peterson ve Ortakları ise krom madenlerini işletmelerine hâkim olmuşlardır. İmtiyazı alan işletmelerin tercihi ise ulaştırma bakımından masraflı görülen İç Anadolu değil metal tenoru ve rezerv bakımından zengin olup sahillere en yakın olan maden bölgeleri olmuştur.

Milli Mücadele Döneminde madenciliğin sorunları tartışılmaya ve tespit edilmeye başlanmıştır. Özellikle Celal (Bayar) Beyin 1920 yılında Meclis'te yaptığı konuşmasında madenlerle ilgili vaziyetin dikkatle takip edildiği anlaşılmaktadır. Milli Mücadele'nin mali kaynağı olarak kullanılması düşüncesi oluşmuştur. Ayrıca trenlerde yakacak olarak kullanılan odunun milli servet olarak kabul edilen orman varlığını tehdit etmesi üzerine linyit kömürü kullanımına karar verilmesi dikkate değerdir.

Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'de özel teşebbüse ağırlık veren bir politika izlenmeye başlanmıştır. Türkiye'de özel teşebbüsün sanayi ve maden işletmeleri kurup geliştirmelerini kredi ve yardımlarla desteklemek amacıyla Sanayi ve Maadin Bankası, İş Bankası, Sümerbank ve Etibank kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası bir bankadan ziyade İşletme Ofisi olarak görev yapmıştır. Etibank kurulana kadar Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluş amacını İş Bankası gerçekleştirmiştir. 1923-1933 arasında İş Bankasının ve devletin madencilik alanındaki girişimi başarılı olmuştur.

Dönemin en önemli özelliklerinden biri ise "tasarruf" düşüncesidir. Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması, İş Bankası ve Ziraat Bankasının tasarrufu teşvik edici faaliyetlerde bulunması, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının etkilerini halk

nezdinde azaltmak olarak düşünülebilir. Örneğin Zonguldak'ta yapılan madenci yatakhanelerinde Sümerbank fabrikalarında ihraç değeri olmayan kırpık yün/pamuklardan üretilen nevresimlerin kullanılması dikkate değerdir. Ayrıca demiryolu yatırımlarının hem maden sahalarından hem de zirai ürünleri diğer bölgelere sevkini kolaylaştıracak şekilde planlanması önemlidir. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir diğer nokta tasarrufa önem verilirken demir-çelik fabrikasının yer seçiminde, bazı tren yolu güzergâhlarında maliyeti arttırma pahasına askeri kaygılar dikkate alınmıştır.

1930'larda Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Planlarında, enerji üretimi ve demir-çelik için gerekli olan linyit ve taşkömürü madenlerinin işletilmesine, ferrokrom tesisleri yapımına öncelik verilmiştir. Böylece bu ürünlerin sadece hammadde olarak ihraç edilmesi nedeniyle yaşanan ekonomik kayıplar giderilmeye çalışılmıştır. Etibank'ın kurulmasıyla birlikte kükürt, kömür ve bakır maden işletmelerinde "devletçilik" ilkesi uygulanma imkânı bulmuştur.

Madencilik ilk kez 14 Ağustos 1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin programında yer almıştır. Bu programda madencilige yer verilmesinde Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar etkili olmuştur. 22 Ekim 1924-03 Mart 1925 tarihleri arasındaki Fethi Okyar Hükümeti programında madencilikle alakalı olarak Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hatlarının inşasının yapılacağı; Ergani madeninden istifade edilebilmesi için Arada-Ergani hattı inşaatının takip edileceği belirtilmiştir. Madencilik konusundaki en ayrıntılı plan 1 Mart 1937'de kurulan Celal Bayar Hükümeti Programıdır. Kalkınma Planlarıyla doğru orantılı olarak kömür madenleri için ocakları ıslah ederek gerekli modern aletleri sağlamak; maliyet fiyatını indirmek; ocakların üretim kapasitesini arttırmak; Zonguldak demiryolunun Kozlu'ya uzatılması ve Zonguldak limanının ıslahı; Etibank'a ait Değirmisaz Linyit Madenleri ile Çoruh'ta bulunan Kuvarshan Bakır Madenlerinin işletmeye açılması; Ergani Bakır Madenin tesisatının 1938'de bitirilmesine çalışılması; Murgul Bakır Madeninde etütleri biten arama çalışmalarıyla büyük bir işleme fabrikası kurulması; Bulgardağ Altın ve Simli-Kurşun Madeni ile Keban madeninin işletilmesi onaylanması konularına yer verilmiştir. Yapılan faaliyetlere baktığımızda bu programın hedefleri içinde yalnızca Değirmisaz Linyit Madeninin işletmeye açılması gerçekleştirilebilmiştir. 1938'de Değirmisaz ve Tavşanlı'da 86.186 ton linyit üretimi yapılmıştır. Ergani tesisatı ancak 1938'de bitirilebilmiş ve beklenen üretimin yapılması 1939 yılını bulmuştur. Kuvarshan madenindeki tesisin yapımı ise II. Dünya Savaşı nedeniyle askıya alınmış, 1947'de tesis bitirilmiştir.

Atatürk Döneminde yerli ve yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar doğrultusunda madencilik alanında iyileştirme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 1927'de Darülfünun tarafından dikkat çekilen jeolojik araştırmaların önemi, Page ve Hines raporunda da yer almıştır. Türk maden mühendisleri ve jeologlarının yetiştirilmesiyle jeoloji servisinin kurulması doğrultusunda MTA'nın açılması Türk

madenciliği açısından oldukça önemlidir. Böylece Türkiye ekonomik kalkınmasında yararlanmak için kullanılacak olan Türkiye madenlerinin rezerv ve değer tespiti yapılmıştır. Ayrıca 1928’de Zonguldak’ta Sanayi Mühendis Mektebi açılarak uzman yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Hükümet tüm raporların ortak özelliği olan maliyet fiyatlarının düşürülmesi önerisine olumlu yaklaşmıştır. Kömür üzerindeki maliyet fiyatının düşürülebilmesi için Çatalağzı-Ereğli arasına bir günde 25 vagonlu 16 kantarın geçeceği elektrikle işleyen bir hat inşasına karar verilmiştir. 1935 yılına gelindiğinde VII. İnönü Hükümeti taş kömürü fiyatlarını ton başına devletin aldığı vergiyi düşürerek maliyet fiyatını azaltmaya çalışmıştır.

Hines raporunda yer alan her kumpanyanın kendi işçi evlerini yaptırması fikri ve işçi evlerine bahçe yapılması önerisinin İş Bankası tarafından kurulan Kömür-İş ve Türk-İş şirketleri programında “amele refahı” adıyla yer bulmuştur. Ayrıca Etibank ve Sümerbak’ın yaptırdığı işçi evleri bahçeli olarak yapılmış, çiftçilikten madencilığe geçen işçilerin arka bahçelerinde kendi sebzelerini yetiştirme imkânı verilerek madende süreklilik sağlamıştır.

Hines raporunda önerilen Irmak-Filyos hattından iç bölgelere demiryolu yapılması önerisinin gerçekleştirilmiştir. Öneriler doğrultusunda, 1936 yılında yapılan Samsun-Sivas ve Sivas-Çetinkaya hattı, 1939’da tamamlanan Erzincan-Erzurum hattı ile Divriği’den çıkartılan maden Karabük’e götürülebilmiştir. Balıkesir-Kütahya hattı ile Batı Anadolu’dan çıkartılan linyit madeninin nakli kolaylaşmıştır. Son olarak “Kömür Yolu” denilen ve 1934’te tamamlanan Çankırı-Filyos hattı, 1937’de tamamlanan Zonguldak hattı ve inşa halindeki Kozlu-Ereğli kollarıyla maden kömürü havzası Orta Anadolu ile birleşmiştir.

İthal edilen ürünler içerisinde demir-çelik ilk sırayı alması ve demir üreticisi devletlerin siparişleri bir yıl bekletmesi Türkiye’yi bir an önce demir madenlerini işletmeye zorlamıştır. Demir sanayisi kurulması gerektiğiyle ilgili olarak Granigg ve Orloff Heyetleri yer önerilerinde bulunmuştur. Granigg, demir sanayisi kurulurken yeni bir şehir kurulması gerektiğini yazarken Orloff Heyeti, nakliye, iâşe gibi durumları dikkate almıştır. Orloff Heyetinin demir-çelik sanayisi için düşündüğü yer Karabük değil Tefen’dir. Çünkü demiryolunun Filyos’tan 36 km uzaklıkta bulunan Tefen istasyonuna kadar verimli bir vadiden geçmesi hem nakliyeyi kolaylaştırmış hem de arazinin verimli olması işçilerin iâşe sorunlarını çözeceğinden Tefen’in demir sanayisi için en uygun yer olduğu belirtilmiştir. Ancak yine Orloff Heyetinin verdiği raporda ülke savunması için gerekli olan şartların da yer seçimi üzerinde etkili olması gerektiği belirtildiğinden askeriye tarafından Karabük, demir sanayisinin kurulacağı yer olarak belirlenmiştir. Demir sanayii için gerekli olan ve Şakir Kesbir raporunda yer alan kok, yarı kok üreten müesseseler kurma önerisi İş Bankasının Sömikok Fabrikasıyla hayata geçirilmiştir.

Granigg'in raporunda önerilen standardizasyon ve Şakir Kesebir'in raporunda yer alan satış bürosu kurma önerilerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. İş Bankasının havzada kurduğu modern lavuarlarda yıkanan kömürün kalitesi yükselmiş, Akdeniz havzasında ve Karadeniz'e komşu olan ülkelerde Türk kömürleri rağbet görmeye başlamıştır. Böylece Türk kömürleri kaliteli bir ihracat maddesi haline gelmiştir. 1935 yılında planlı bir ihracat politikası takip etmek için VII. İnönü Hükümeti tarafından "Kömür Satış Birliği" kurulmuştur. Ayrıca Ereğli Şirketi'nin 1936'da satın alınmasıyla eski kömür arabalarının yerine yenileri alınmış, Gelik Ocakları içindeki nakliyat tamamen makineleştirilmiştir. Gelik santralinin buhar kazanlarına verilen suyu tasfiye edecek cihazlar sipariş edilmiştir. Buhar kazanları tamir edilerek kömür kullanımı düşürülmüştür. Lavuarlar etüt ettirilerek daha ekonomik tarzda çalışmalarını sağlayacak projeler hazırlanmıştır.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 1930'da düzenlediği Sanayi Kongresinde ve Granigg'in raporunda yer alan kömür havzasının millileştirilmesi suretiyle tek elden idare edilmesi önerisi 27 Kasım 1936 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Zonguldak havzasındaki maden servetinin %7'sine sahip olan Ereğli Kömür Şirketi, kendi bölgesindeki şimendifer hattı, Zonguldak limanı ve şirketin bütün mevduatı üç buçuk milyon liraya satın alınarak Etibank'a devredilmiştir.

Verilen raporlar madencilikle ilgili faaliyetlerin temeli olmuştur. Ayrıca Atatürk Dönemi madencilik hareketinin altı amacı değerlendirildiğinde tüm aramalara rağmen ilk hedef olan ticari miktarda petrol bulmak amacı gerçekleştirilememiştir. İkinci hedef olan içeride kömür ve linyit üretimini teşvik ederek yabancı ülkelere kömür ihracat etmek amacı gerçekleştirilmiştir. Üçüncü amaç olan ülke içindeki inşaat malzemeleri, demiryolu traversleri, çelik telleri ve benzeri malzemeyi imal edebilecek demir-çelik sanayisi kurmak düşüncesi Karabük Demir Çelik Fabrikası aracılığıyla gerçekleştirilirken Türk kömürüne karşı talep uyandırmak hedefinin tam olarak yapılabildiğini söylemek güçtür. Dördüncü hedef olan Ergani Bakır Madenlerinde üretimi başlatmak fikri 1939 yılında başarılabilmıştır. Beşinci hedef olan kükürt üretimini yapabilmek düşüncesi Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Türk Anonim Şirketi ve Kükürt Fabrikasının kurulması yoluyla 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Son olarak Türk krom ihracatını senelik 100.000 tona yükseltme hedefi Avrupa devletleri arasındaki siyasi gerilimin silahlanma yarışına dönüşmesi nedeniyle gerçekleştirilebilmiştir.

Atatürk Döneminde bakır, kükürt ve kömür madenleri millileştirilirken krom ve kurşun madenlerinde herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır. Yalnız krom ve kurşun üretiminin artırılması için gerekli olan vergi indirimleri ve nakliye vasıtaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bazı alanlarda maden ürünlerinin ithalatına son verebilmek için imtiyazlar feshedilmiştir. En önemli örnek Keçiborlu Kükürt Madeni imtiyazının feshedilerek Etibank ve İş Bankası'na devredilmesidir. Böylece kükürt ithalatı son

bularak bağcılık alanında yerli üretim kullanılmıştır. Kömür  retim ve t kretiminde artış yaşanmıştır. Krom madeni takas aracı olarak dış piyasada kullanılmıştır. Petrol araması diğerlerinden farklı olarak yalnızca Türk h k metine verilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV

Almanya Federal Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Maden Tetkik Araştırma Enstitüsü Arşivi

KİTAPLAR

Ahmed Hamdi Harputlu, **Mahrukat ve Fenn-i İhrak**, Matbaa-i Amire, İstanbul,1340.

Ali İktisat Meclisi Raporları, “Madenlerimizden En İyi Surette İstifade Şekli Nedir?” Neşriyat Serisi A, No:14, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933.

Apak, Kemalettin, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, **Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952.

Aytekin, E. Atilla, **Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye, Zonguldak Ereğli Kömür Havzası İşçileri, 1848-1922**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

Babikyan, Lütfi Agop, **Ameli İlm-i Madeniyat ve Türkiye’nin Madeniyatı**, Müşterek Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul, 1911.

Balıkesir İl Yıllığı, Balıkesir, 1967.

Balya Karaaydın Madenleri Anonim Osmanlı Şirketi fi 9 Haziran 1320 Tarihinde Akd-i İçtima Eden Hissedarlar Heyet-i Umumiyesinde Kırat Olunan Meclis-i İdare Layihasıyla Müfettiş Efendinin Raporudur, Aristovolus ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1320.

20 Nisan 1936 Adı Surette Toplanan Ortaklar Genel Kurumunda Okunan İdare Meclisi Raporu ve Mürakıp Raporu, Balya Karaydın Madenleri Türk Anonim Şirketi, İstanbul,1936.

Çalapverdi, İlhan, **Divriği Demir Madeni Müessesesi Kuruluş Bilgileri ve Faaliyet Raporları**, Divriği Defterleri yayın no:8, İstanbul, 2008.

Enver, Sadretin, **Zonguldak Kömür Havzamız**, Etibank Yayınları, Ankara.

-----, **Türkiye ve Krom**, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1931.

Ergene, Lütfi, **Geçmişten Günümüze Bakır Maden**, Maden Yayınevi, İstanbul, 1995.

Ertan, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara,1994.

Geyikdağı, V. Necla, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul, 2008.

Gümüş, Altan, **Metalik Maden Yatakları**, KATÜ Genel Yayınları: 59, Çağlayan Baımevi, 1974.

Güneş, İhsan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Güven, Tamer, **Zonguldak Kozlu'da Kömür Madenciliği: İşletmecilik ve Çalışma Hayatı (1848-1921)**, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayını no:5, Zonguldak, 2015.

Gözcü, Alev, **1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrasında Türkiye'de Ekonomik Politika Arayışı**, Libra Yayınevi, İstanbul, 2014.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Kahraman, Fikri, **Madenciliğe Giriş**, Dicle Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Yayınları, Diyarbakır, 1993.

Kaliber, Alper, *“Türk Modernleşmesini Sorunsallaştıran Üç Ana Paradigma Üzerine”*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Karna, Veikko, **A Return the Past?An Institutional Analysis of Transitional Development in the Russian Mining Industry**, Tempere, 2007.

Kazgan, Haydar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme Osmanlı Sanayi Monografi ve Yorumları**, Creavite Yayınları, İstanbul, 1991.

Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi, Mahdud Mesuliyetli Keçiborlu Kükürtleri İşletme Müessesesi, Biricik Basımevi, Neşriyet 2, Ankara, 1949.

Kesebir, Şakir, **İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor**, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1930.

Keyder, Çağdaş, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1930)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993.

Kopar, Metin, **Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

Kurmuş, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977.

Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi Büyük Devletler ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: 362, İstanbul, (t.y).

....., **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.

Madencilüğimizin Tarihsel Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası, MTA Yayınları, Ankara, (t.y).

Lokman, Kemal, **Türkiye Petrol Madenleri**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933.

-----, **Kürzot Petrol Madeni ve Havalisi**, MTA Mecmuasından, Ankara, 1946.

-----, **Türkiye'de Petrol Arama Amacıyla Yapılan Jeolojik Etütler**, MTA Dergisi No:72 (Ayrı Baskı), Ankara, 1969.

Neziroğlu, İrfan ve Yılmaz, Tuncer, **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C: 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

Onur, Ahmet, **Demiryolları Tarihi (1860-1953)**, K.K.K. İstanbul Askeri Basımevi, İstanbul, 1953.

Orloff, **Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii: Hakkında Sovyet Mühendisleri Tarafından Verilen Raporlar**, Ankara Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1933.

Quartaerd, Donald, **Osmanlı İmparatorluğunda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

Ökçün, Gündüz, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları**, Ankara, 1971.

-----, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

Öngür, Tahir, **Balya Çinko-Kurşun Madeni Çevre Sorunları ve Balya İlçesinde Toplumsal Yeniden Kalkınma**, Dev. Maden-Sen Yayın Kurulu, Ankara, 2004.

Öztürk, Özhan, **Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus**, Genesis Yayınevi, Ankara, 2012.

Sapmaz Selahattin, **Atatürk'ün Muğla Valisi M. Recai Güreli**, Gülermat Matbaacılık, Muğla, 2006.

Rathmann, Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, **Cumhuriyetin Harcı İkinci Kitap Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009.

Tez, Zeki, **Madencilik, Metalürji ve Mineralojinin Çileli Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2011.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Tızlak, Fahrettin, **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)**, TTK, Ankara, 1997.

Turan, Orhan, **Türkiye'nin Maden Gerçeği ve Öneriler**, İstanbul,(yy yok).

Ulutan, Burhan, **Etibank 1935-1985**, Etibank Matbaası, Ankara, 1987.

Üzülmez, Müslüm, **Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş**, Ladin Maatbacılık, İstanbul, (t.y).

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Yücel Fikret, **Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938**, TMMOB Mühendisler Odası Yayınları, Ankara, 2014.

Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, 1982,

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara, 1930.

50 Yılda Türk Sanayisi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 1973.

Maden Kömürü İşleri Türk Anonim Şirketi, **27 Mart 1936'da Toplanan Hissedarlar Alelade Genel Heyeti Onuncu Mali Yılı**, Ankara, 1936.

Fethiye Şirketi Madeniyesi Türk Anonim Şirketi, **22 Nisan 1933 Tarihinde Sureti-Adiyede İctima Eden Hissedarlar Heyeti Umumiyesine Takdim Edilen Meclisi İdare ve Mürakıp Raporları**, 1933.

Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki 1933-1934, Köy Öğretmen Basımevi, Ankara, 1936.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Editör Baskın Oran C. I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

MAKALELER

Ağar, Ömer Kemal, *"Krom ve Türkiye Kromları"*, **Altan Mecmuası**, Elazığ Halkevi Yayını, Yıl:3, S: 39-40-41-42, Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1938.

Aksoy, Sıddık, *"Cumhuriyet Dönemi Madencilğinde Etibank"*, **Etibank Bülteni**, S. 79, Ekim 1985.

Amerikalı İktisatçı M. Thornburg'un Memleketimiz Ekonomisi Hakkında Görüşü", **Türkiye Ekonomisi Dergisi**, Yıl:5, Sayı:45/47, Mart/Mayıs 1947.

Altınöz, Meltem Özkan, "Sümerbank'ın Karabük Konut Politikasındaki Rolü", **Amme İdaresi Dergisi**, C:24, S:2, Nisan 2015.

Aytekin, Arif, "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S: 30, Aralık 2013.

Bayar, Celal, "Yeni Devletin Karşılaştığı Ekonomik Meseleler-Milli Ekonominin Kuruluşu ve Balkar Kemal, "Türkiye'de Maden Mevzuatı", **Türkiye Ekonomi Dergisi**, Sayı:45/47, Yıl: Mart/Mayıs 1947.

Bilkur, Şefik, "Madencilik Dünya Ekonomisindeki Mevkii ve Türkiye Maden Ekonomisi", **Türk Ekonomisi Dergisi**, S:5, Y:45/47, Mart/Mayıs 1947.

Geliştirilmesi Çabaları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, Sayı 52, İstanbul, Mayıs 2001.

"Cumhuriyetin İlk ve Saltanatın son 22 Yılı İçinde Türk Madencilik", **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Mecmuası**, Sene:10, Sayı:2/34, Ekim 1945

Ekonomi Bakanımız Kamutayda Şimdiye Kadar Yapılan ve Yapılacak İşleri Anlattı", **Karınca Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, S: 37, Haziran 1937 .

Çelebican Gürkan, "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

Çetintarakçı, Fahrettin, "Türkiye'de Petrol Aramaları", **Demiryol Dergisi**, S. 56,30 Haziran 1981.

Demirdal, Sait, "Keçiborlu Kükürt Madenleri ve Fabrikası", **Ün Isparta Halkevi Mecmuası**, C:3, S:35-36. (t.y)

Demirer, Mehmet Arif, "Bayar'ın 1936 Şark Raporu ve ATATÜRK'ün 1 Kasım 1937 TBMM Açış Nutku ile 1938 Kalkınma Planı Arasındaki Etkileşimler", **VI.**

Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 12-16 Kasım 2007.

Duran, Tülay, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda İmtiyazlar “Simli Kurşun Madeni İmtiyazları”*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 50, İstanbul, Mart 2001.

.....,“*Osmanlı İmparatorluğu’nda İmtiyazlar “Demir Madeni İmtiyazları”*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 51, İstanbul, Nisan 2001.

.....,“*Osmanlı İmparatorluğu’nda İmtiyazlar 1856-1922 Yılları Arasında Verilen Maden İmtiyazları”*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, Sayı 48, İstanbul, Ocak 2001.

....., “*Osmanlı İmparatorluğu’nda İmtiyazlar “Bor ve Borasit Madeni İmtiyazları (VI)”*”,**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 53, İstanbul, Mayıs 2001.

“*Ergani Demiryolu İstikrazı C Serisi ihracı münasebetiyle”*”, **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, Yıl:1, S.5, Eylül 1934.

“*Ereğli Kömür İşletmeleri”*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**,Y:5, S.5, Mart/Mayıs 1947.

Ertuna, Özer, “*Sümerbank’ın Anımsattıkları”*”, **İstanbul Sanayi Odasının Altmışıncı Yılda Türk Sanayisi**, İstanbul, 2015.

Ete, Muhlis, “*Türkiye Ekonomisinde Madenlerimizin Yeri ve Önemi”*”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947.

“*Etibank Keçiborlu Kükürtleri İşletmesi Müessesesi”*”, **Etibank Bülteni**, S. 47, Etibank Matbaası, Ankara, 1983.

Esirgen, Seda Örsten, “*II. Meşrutiyet Meclis Tutanaklarına Göre “Menafii Umumiyeye Müteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”un Kabulü”*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt (C): 65, Sayı (S): 4, Yıl (Y): 2011.

Eroğlu, Nadir, “*Atatürk Döneminde İktisat Politikaları (1923-1938)”*”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C: XXIII, S:2, 2007.

Falih Rıfki, “*Bizim Akdeniz*”, **Ün Isparta Halkevi Mecmuası**, C:1, S:1, Haziran 1934.

Gogen, Saim Fethi, “*Elektrikleşme Davamız: Çatalağzı Santrali*”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, S. 17, Haziran 1949.

Guleman, Hüsrev, “*Madencilik Hayatımdan Birkaç Hatıra*”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:4, I. Teşrin Nisan 1938.

İsmail, Hüsrev, “*Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi*”, **Kadro Dergisi**, S: 10, Birinci Teşrin 1932.

“*İktisat Sahasında Milli Kudretin Semeresi*”, **Ayın Tarihi Dergisi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, No:09, Ankara Eylül1934.

“*İş Bankasının Yıldönümü*”, **Karınca Dergisi**, S: 28, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, Eylül 1936.

Kartalkanat, Ahmet, “*Cumhuriyet Döneminde Madenciliğimizin Gelişimi ve Türkiye Madencilik Politikası*”, **Jeoloji Mühendisliği Dergisi**, S:38, Mayıs 1991.

Kıpçak, Cemal, “*Garp Linyit İşletmeleri*”, **Türkiye Ekonomi Dergisi**, S: 45/47, Mart/Mayıs 1947.

Korum, Uğur, “*1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

Kuruç, Bilsay, “*Doğru Sistemin Sonu*”, **İstanbul Sanayi Odasının Altmışıncı Yılda Türk Sanayisi**, İstanbul, 2015.

Kut, Aydın Halit, “*Dünya Kromunda Türkiye’nin Önemi*”, **İktisat ve Ticaret Mecmuası**, Yıl: 3, S. 27, Temmuz 1936.

Kütükçüoğlu, Mehmet, “*Türkiye’de Tek Parti Döneminde Karabük Demir-Çelik Fabrikaları’nın Kurulması*”, **Kuruluşundan Bugüne Karabük ve Demir-Çelik Sempozyumu 2-3 Nisan 2010**, Karabük Valiliği Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara 2010.

Maden Cemiyetleri Salnamesi, **Maden**, Zonguldak, 1932.

Mutaf, Abdülmecit, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü*”, **History Studies**, C.2,S.2, 2010.

M. Şevki, “Büyük Sanayi Kuruluşunun Devletleşmesindeki Teknik Zaruret”, **Kadro Dergisi**, S.24, Birincikanun 1933.

“*Maden İşlerinde Hususi Sermayeye Pay Verilmesi Meselesi*”, **İktisat Vekaleti Türkofis Aylık Bülteni**, Yıl: I, Sayı: I, Haziran 1937.

“*Murgul Bakır Madeni*”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:2, Nisan 1938.

Mutluçay, Hayri, “*Yakın Tarihimizde İlk Kalkınma Planı (Sosyal-İktisadi ve Teknik)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 49, İstanbul, Şubat 2001.

....., “*Anadolu’da Yabancı Çıkarlarına Bir Örnek “Borasit Madeni”*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın**, S. 47, İstanbul, Ekim 2001.

Nemschak, “Türkiye’de Maden Yatakları ve Maden İstihalleri”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, Çeviren Hayri Tayfur Sonkur, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947.

Neşet Halil, “*T.B.M. Meclisinde İktisadi Mevzuat*”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C:2, S:9, I. Teşrin 1933.

Nusret Kemal, “*Bizim Planımız*”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, Cilt: 3, Sayı:13, Mart 1934.

Özekerem, Ahmet Ali “*Kömür Ekonomimizin İstihlak ve İstihsal Cepheleri*”, **Türk Ekonomisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947.

Sarıca, İsmail, “*Atatürk’ün Ekonomi İle İlgili Görüşleri Türkiye İktisat Kongresi ve Sanayi Planları*”, **Türk İdare Dergisi**, Yıl: 60, Sayı: 381, Aralık 1988.

Sayar, Zeki, “*Yabancı Mimara Verdiğimiz Servet*”, **Arkitekt Dergisi**, S: 1938.

“*Son Yılın Bilançosu*”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:2, Sayı:4, I. Teşrin 1937.

Sümerbank İnşaat ve Fen Heyeti, “*Sümer Bank Amele Evleri ve Mahalleleri*”, **Arkitekt Dergisi**, Yıl: 1944, Sayı: 145-146.

Sükan, Bige, “*İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Arayışı*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, Bahar 2014.

-----, “*Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.24 1999.

Şark Ticaret Yıllığı, Milli Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1934.

Orman Maadin ve Ziraat Mecmuası, S: 5, 1 Teşrinisani 1300.

Özekan, Ahmet A., “*Türkiye Kömür Ekonomisinin Bir Harp Sonrası Problemi Sıfatıyla İhracat Politikası*”, **Türk Ekonomisi, Dergisi** Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947.

Tamzok, Nejat, "Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 63, Sayı 4, Ankara, 2008.

Taşman, C. Eyup, “*Petrol Aramaları 1923’den evvel ve sonra*”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:4, I. Teşrin 1938.

Tecer, Meral, “*Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme*”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:39, S.4, Aralık 2006.

Toklu, Hakkı, “*Madencilik Tarihimize Bir Bakış*”, **Türk Ekonomisi Dergisi**, Sene: 5, Sayı: 45/47, Mayıs 1947.

Topçuoğlu, Hamide, “*Etibank ve Sosyal Politikası*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, Yıl: 1956.

Topkaya, Mehmet, “*Türkiye’de Madencilik Tarihi*”, **Madenci**, Yıl: 1, S:1, Aralık 1970.

Türk, İsmail, “*Atatürk ve Türk Mali Sistemi*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 1982.

Umumi Maden Durumu”, **Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayını**, Sene:3, Sayı:2, Nisan 1938.

Uzun, Nazmiye, “*Kömüre Adanmış Şehir Zonguldak*”, **Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı**, 16-17 Mayıs 2011, Zonguldak.

Varlı, Arzu, Koraltürk Murat, “*II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi*”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C: IX, S:20-21, Bahar 2010.

Vedat Nedim, “*Millet İktisadiyatı: Sanayileşme Davası*”, **Kadro Dergisi**, S.24, Birincikanun 1933.

“*Yeni Türkiye'nin İktisadi Siyaseti*,” **Ayn Tarihi Dergisi**, Dahiliye Vekaleti Matbaası, No:11, Ankara İkinci Teşrin 1934.

“*Yurdu Elektriklendirme Davası ve Elektrik İşleri Etüd Dairesinin Faaliyeti*”, **İktisat Vekaleti Türkofis Aylık Bülteni**, Yıl 1, Sayı:5, I. Teşrin 1937.

Yaktı, Özlem, Soylu, Perihan Ünlü, “*İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Ali İktisat Meclisi*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 47, Bahar 2011.

Yüksel, Özge, Cengiz, Hüseyin, “*Cumhuriyet Kenti Zonguldak’ın Dönemler Açısından Kentsel Gelişimi*”, **Zonguldak Kent Sempozyumu 2011 Bildiriler Kitabı**, 16-17 Mayıs 2011, Zonguldak.

Zarakoğlu, Avni, “*Türkiye'nin Maden ve Enerji Ekonomisinde Etibank*”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı1, Ankara, 1958.

TEZLER

Genç, Hamdi, **Ereğli Kömürleri Madenleri (1840-1920)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

İleri, Turgut, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Maden Politikaları (1923-1960)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih anabilim Dalı Doktora Tezi, Samsun, 2009.

Kaya, Sinem, **İdeoloji, Gündelik Yaşam Pratikleri ve Mekan Etkileşiminde Karabük Demir Fabrikaları Yerleşiminden Öğrendiklerimiz**, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara2011.

Ökten, Sezen, **Türkiye Cumhuriyetinde Modernleşme Hareketi; Karabük Demir Çelik Fabrikaları Yerleşim Örneği**, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.

Semiz, Yaşar, **1929-1938 Döneminde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya, 1991.

Yorulmaz, Şerife, **Aydın Vilayeti'nde Madenler (1850-1908)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktor Tezi, İzmir, 1994.

SÜRELİ YAYINLAR

A.GAZETELER

Akşam

Aydın

Cumhuriyet

Ekekon

Hakimiyet-i Milliye

Milliyet

Tan

Tanin

Ticaret

Son Posta

Ulus

Takvim-i Vekayi

Vakit

Yeni Asır

Zonguldak

B. DERGİLER

Altan Mecmuası

Amme İdaresi Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın

Demiryol Dergisi

Etibank Bülteni

Kadro Dergisi

Karınca Dergisi

Maden Teknik ve Arama Enstitüsü Mecmuası

Madenci

Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Türk Ekonomisi Dergisi

Türkiye İktisat Mecmuası

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,

TBMM Tutanak Dergisi

Ün Isparta Halkevi Mecmuası

İnternet Kaynakları

http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/103709/Ae5_2007.pdf?sequence=2

(erişim tarihi 07.09.2017).

<http://www.madenler.info/krom-kullanım-alanları/>, erişim tarihi 14.07.2018.

http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/fe473396242072e_ek.pdf, erişim tarihi 14.07.2018.

<http://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/kursun>, erişim tarihi 14.07.2018.

<http://www.notbu.net/komur-olusumu/>, erişim tarihi 14.07.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=444:445&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=6&v_birlesim=117, erişim 13.07.2018.

<http://www.toplum.net/modules/wordbook/entry.php?enteryID=5777/Madencilik-nedir+Madencilik-net> ,erişim tarihi 10.04.2017

<http://turkefsaneler.blogspot.com/2012/09/efsane-uzun-mehmet.html>, erişim tarihi 11.07.2018.Karna, Veikko, **A Return the Past?An Institutional Analysis of Transitional Development in the Russian Minnig Industry**, Tempere, 2007, s.16.

Kessler, Gerhard, *“Zonguldak ve Karabük’teki Çalışma Şartları”*
www.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/925/10471, (erişim tarihi 13.07.2017).

Mutaf, Abdülmecid, “*Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü*”, **History Studies**, C: 2 (2010), s. 295. <http://www.historystudies.net/dergi/tar2015126fd5d.pdf>, erişim tarihi 11.07.2018.

Özer, Sevilay, “*Chester Projesi’nin Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Yansımaları*”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı (2010), s.289. <http://www.historystudies.net/dergi/tar20151206149.pdf>, erişim tarihi 11.07.2018.

EKLER

EK I Maden Kömürü İhracı ile ilgili tüzük (B. C A. 030.18.01.2.268)	22020
EK II Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın Kurulması ile ilgili görüşmeler (BCA). 221	
EK III İmtiyaz talebi hakkında belge (BCA)	222
EK IV Ereğli Kömür Madenlerinin Maliye'ye devri hakkında (BCA)	223
EK V Krom madeninin prim indiriminden yararlanması hakkında (BCA)	224
EK VI Sümerbank ve İş bankası tarafından açılacak olan fabrikaların hakkında (BCA)	225
EK VII Ergani Mdeni ile ilgili I. Dünya Savaşı sırasında Alman araştırmaları (R/8737, A:854, L:92008)	2266
EKVIII Ergani Bakır Madeninin 1917 senesi hasılatı hakkında (BCO)	229
EK IX Ergani Bakır Madeni İhracatı Hakkında (BCO)	230
EK X Krom madeni ihalesi hakkında	231
EK XI Ali Çetinkaya'nın Ankara'ya getirdiği ilk kömür yüklü tren	232
EK XII Zonguldak'tan Bir Görünüm (Zonguldak Kütüphanesi)	233
EK XIII Ergani İstikrazı Karikatürü (Hakimiyet-i Milliye)	234

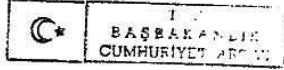
T. C.
İKTİSAT VEKÂLETİ

Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği

Genel Özel Ek

Sureset

Nafia Vekâletine

A n k a r a

Ön: Karabükte kurulacak ağır demir sanayi dolayısıyla Karabük-Ereğli demir yolunda ve Ereğli limanında alınacak tedbirler H.

Birinci beş yıllık sanayi plânına göre Karabükte kurulacak demir-çelik fabrikalarının ihalesi zamanı yaklaşmıştır.

Tesisat mahallini ve tesisatla alakalı nakliye, tahmil ve tahliye vasıta ve şartlarını görerek kat'î teknik projeleri hazırlamak üzere Ankaraya gelmiş bulunan Londra'daki Brassert et Co, Ltd. şirketi Mühassıs Mühendisleriyle Vekâleti Celilelerinden gönderilen Mühassıslar ve Vekâletimin alakalı Mühendislerinin birlikte yaptıkları toplantılarda görüldüğü üzere, bu fabrikaların maliyeti ve rasyonel işlemleri bakımlarından

- Karabükle kömür havzası ve bir Karadeniz limanı arasındaki muvasalayı temin edecek demir yolu hat ve vasıtaları ,
- Bu hattın sonu olup ham ve mamül maddelerin gelip gideceği liman ekipmanları ,

030 10 1171 187 22

2

İktisat Vekâleti ve Nafia Vekâletinin yazması.

EK II Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın Kurulması ile ilgili görüşmeler (BCA)

Kararname

Isparta Vilâyeti dahilinde Keçiborlu kükürt madeni ile fabrikasının x İtalya tebaasından Jan deskofi efendiye ihalesine dair Şurayi devlet = Maliye ve Nafia dairesile Heyeti umumiyyeden verilip Şurayi müğarünleyha Riyasetinin 14/10/929 tarih ve 8643 numaralı tezkeresile tevdi olunan merbut mazbatalarıveçhile ihalenin icrası , İcra Vekilleri Heyetinin 20/II/929 tarihli içtimainda tasvip ve kabul olunmuştur .

20/II/929

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemali

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

080 20 01 02 6 5612

EK III İmtiyaz talebi hakkında belge (BCA)

5017

Maden istihsalâtını artırmak üzere tatbik edilmek üzere olan prim usulünün 936 yılı için de tatbik edilmesi hakkındaki 30/5/936 tarih ve 2/4715 sayılı kararnameye bağlı kararın birinci maddesinin B bendinin değiştirilmesi ve imtiyazları 932 senesinden sonra ihale edilmiş olan krom madenlerinin de prim usulünden istifade ettirilmesi için bu kararnamenin 2 inci maddesine E bendi olarak bir fıkra eklenmesi ^{maddede} ~~hazır~~ hazırlanan ilişik kararın mer'iyete konulması; İktisad Vekillığının 25/6/936 tarih ve 2508 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekillığının 13/7/936 tarih ve 20653 sayılı muhtalenamesi İcra Vekilleri Heyetince 21/7/936 da onanmıştır.

21/7/936

REİSİCUMHUR

K. Altatürk

Bş. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Sancar

M. M. V.

K. Gafar

Da. V

S. Kayg

Ha. V. V.

S. Sancar

Ma. V.

S. Sancar

Mf. V.

S. Arıkan

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Zeynep

S. I. M. V.

S. P. Kayg

G. I. V.

Rana Karahan

Zr. V. V.

C. Zeynep

030 18 01 02 62 62 11

EK V Krom madeninin prim indiriminden yararlanması hakkında (BCA)

Sanayinin mahiyeti	Kurulacağı yer	Senelik ihtiyaç veya ithalat miktarı	Senelik imâlât miktarı	Tesis ve işletme sermayesi Lira	Oranablılığı
Senikok fabrikası	Zonguldak	60.000 ton ihtiyaç	60.000 ton	1.000.000	
Cam ve şişe "	İstanbul	11.200 $\frac{1}{2}$	Şişe ve bardak için 3000 ton, pencere camı için son- radan ilave suretile 2000 ton .	780.000 Sonradan ilave ve tevai için 470.000	% 15
Kükürt fabrikası	Keşiburlu	37.000	37.000	180.000	% 12
				Yekün 2.400.000 =====	

Rusyadan getirilecek fabrikaların kıymetleri .

Kayseri	2.970.000
Nazilli	2.320.000
Kombina III	2.755.000
Kendir	970.000
Santraller (tahminen)	1.500.000
Yekün	10.515.000 =====

Sümer Bankın üzerine verilen mäseseşelere sarfolunacak 41,5 milyon 10,5 milyonu Rus kredisiyle temin edilecek ki bunun indirilmesi ve ödemesi
icap eden 31 milyona ilâveten yukarıdaki kredi subyaasına mahsup edilmesi lâzıngelen senevi 500.000 liradan 3 yıllık taksiti olan 1,5 milyon
lira ki cam'ın 32,5 milyon eder .Beş senelik devreye ayırınca her sene için 6 milyon lira istenecek:

Sünger sanayii : Millî bir şirket kurulacaktır .

Gülyağı : Kooperatif teşkil edilecek ve gündelik İspartada 100.000 liralık modern bir taktirhane yapılacaktır . 933 istihşalâtı
350 kilo .

Elektrifikasyon meselesi : Büyük merkezlerin tesisi işinin tetkiki için Vekâletle bir büro tesisi ve Mafiyaya bağlı olan İmtiyazlı şirketler teşki-
kâtının İktisat Vekâletine devri .

Altın arama işi : Devam edilmekte, henüz müsbet bir netice verilmemiş .

Petrol arama işi : Rasbidin(Cizre) havalisinde ihtimal fazla olduğundan sondaja başlanacağından evvelce verilen 300.000 liraya ilâveten
300.000 lira daha isteniyor . Memleketin hiç bir yerinde petrol bulunmıssa Ulukışla- Bolu- Bahçeşek civarındaki bitümlü
gıstlerin işletilmesi de düşünülüyor .

Jeoloji enstitüsü : Memleketimiz madenlerini tetkik ettirmek için .

İhracat maddelerinin sürü-
mün ve ihracatının teş-
kilâtlandırılması : İhracat maddelerinin sürümü ve ihracatın teşkilâtlandırılması için kredi kooperatifleri teşkilâtının İktisat Vekâleti
İdaresine verilmesi .

EK VI Sümerbank ve İşbankası tarafından açılacak olan fabrikaların hakkında
(BCA)

Kupfer - Chromerzgebiet
 von Arghana Maden und Umgebung
 Armenischer Taurus, Vilatjet
 Diarbkr, Sandschak Adana.

Besitzverhältnisse.

Besitzerin der Kupfergruben Arghana Maden und der Kupfer- und Chromerzvorkommen der Umgebung von Arghana Maden (s. Karte) ist die Türkische Regierung.

Eine Konzession zur Ausbeutung eines dieser Vorkommen war bisher von der Türkischen Regierung noch nicht erteilt, wie wohl schon im Herbst 1917 eine österreichische Finanzgruppe un mittelbar vor dem Abschlusse eines Vertrages mit der Türkischen Regierung stand. Nämlich findet sich Generalversammlungsbericht des Crédit National Ottoman vom 15. April 1918 (S. 4) die Bemerkung Le ministère Impérial du Commerce et de l' Agriculture a décidé de nous affermer l'exploitation après la guerre des gisements cuprifères d'Arghana. Nous nous proposons de créer pour cette affaire une Société spéciale." Es wird versucht werden festzustellen, ob das Kaiserliche Jradé über die Konzessionierung schon ergangen, und wie das konzessionierte Feld umgrenzt ist.

Sollte die Konzession dem Crédit National tatsächlich erteilt sein, so erscheint gleichwohl eine Beteiligung der deutschen Interessenten bzw. die Uebertragung der Konzession an die der Deutschen Regierung genehme Interessentengruppe noch erreichbar wenn der Crédit National und die mit ihm in Verbindung stehende Bankengruppe auch in die Interessengruppe von Balia- und Bulghar Maden aufgenommen und mithin, wie dies vorgeschlagen ist, eine alle drei Bergwerke umfassende Interessentengruppe gebildet wird. Für den Fall, dass die Crédit National erteilte

Konzession

EK VII Ergani Mdeni ile ilgili I. Dünya Savaşı sırasında Alman araştırmaları (R/8737, A:854, L:92008)

niederer Gewinn an 1 t erzielen lässt, kann vorausgesagt werden.

Der Mineralvorrat der alten Grube Arghana Maden beschränkt aber nicht auf das bisher nachgewiesene Erz; ein deutsches Kommando führt zur Zeit in planmäßige bergmännische Untersuchungsarbeiten und Bohrungen aus und wird aller Voraussicht nach zum Teil noch im selben Niveau, hauptsächlich aber unterhalb der 65 m Sohle weitere Erzvorräte feststellen.

Der Wert einer Konzession liesse sich noch dadurch erhöhen, dass ausser der alten Grube Arghana Maden noch die obengenannten, im Umkreis von 20-30 km auftretenden Kupfer- und vielleicht Chromerzvorkommen in die Gesamtkonzession mit einbezogen werden. Während die Kupfervorkommen, auf denen früher schon Bergbau umgegangen ist, nach dem Bericht der vom türkischen Waffenamt entsandten deutschen Sachverständigen für die Beurteilung ihres Wertes zunächst noch Aufschlussarbeiten erfordern, konnten die deutschen Sachverständigen in der Nähe von Guleman zu Tage liegenden Chromerzmassen von mindestens 60 000 t feststellen, die ohne eigentlich bergmännische Arbeiten gewinnbar sind.

Mit einer wirtschaftlichen Ausbeutung des Bergwerkes Arghana Maden kann nach Ausbau der jetzt schon verarbeiteten bergmännischen Anlagen erst begonnen werden, nachdem eine Hüttenanlage errichtet und das Werk an die bis Mardin reichende Stichbahn der Bagdadbahn angeschlossen ist. Solange die von Mardin über Diarbekir- Arghana nach Charput-Sivas geplante Hauptbahn noch nicht ausgeführt ist, müsste man sich mit einer Feldbahn behelfen, die von Arghana bis Mardin 150 km lang wird. Von Mardin über Aleppo nach Alexandrette sind noch 500 km Bahn

weg

Sch.

A b s c h r i f t !

00008

Kupferbergwerk und -Hütte
von Dzsansul bei Artwin
Bezirk Batum.

Anlage VI, Ziff. 4.

Besitzerin.

Eine englische Gesellschaft.

Interessenten.

Die für Balia-, Bulghar- und Arghana-Meden zu bilden-
de Interessengemeinschaft (siehe Balia Meden) oder Georg
v. Siemens'sche Erben.

Bewertung.

Das Werk liegt im Tal eines linken Nebenflusses des
Tschoruk, hoch im Gebirge (siehe Karte). Im Tschoruktal
führt ein Automobilfahrweg über Bortscha nach Batum (40 km).

Hierher sind bisher nur spärliche Angaben über das
Werk gelangt. Die Georg v. Siemens'sche Bergverwaltung in
Berlin ist vielleicht besser unterrichtet.

Das Werk soll doppelt so leistungsfähig sein wie das
Siemens'sche Werk von Kwarzchane, wiewohl die Arbeiterschl
nur zu 3 000 - 4 000 Mann angegeben wird.

S. Anlage VI, Ziff. 12.

Die Aufbereitung des Erzes, die ursprünglich für Ver-
suche viel Geld verschlang, soll jetzt gut gehen.

Hütte und Bergwerk, die etwa 9 Werst entfernt sind,
sind durch eine Drahtseilbahn verbunden.

Das Werk war während des Krieges noch in Betrieb,
liegt aber jetzt still.

Forderungen.

Enteignung des Werks zu Gunsten der noch näher zu
bezeichnenden Interessenten, die die Forderungen genauer
angeben müssten.

EK VII-B

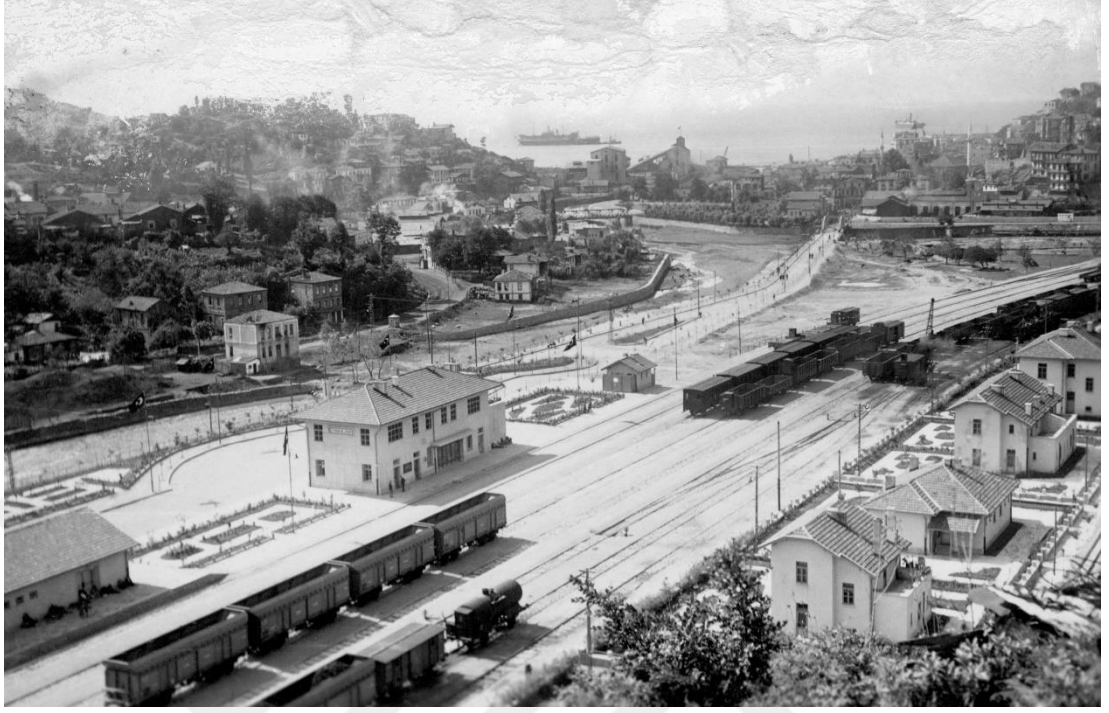
مردود جاکیزه کرد
 ایشیق معدنک کیمه بیک اوجون کیمه وچ سنی حاصلونه ما ووب دواک امیر ایشیا جازه بجزون تقویم اولفا بد اکیون اولدی بیک کیمه دماها بیسود بوزیکه
 بسدی بیک اکیون اولوز اکیون بیک باقک سوا بقی وجمه باقک تقد ایزه بیک ایزه تقد اید اسکندرون تقد اولما دوتنه سویدا اولوز اولما ده
 عیالما تقدی مقصد ما تریکله و نغها تار ما ذونیت اعصی عقده مقصیح جاکیزه تقد اولما ده ee مانج تاغیل ویزه اولما وچ نوزک نکره اولریت
 هدر بیکله اولما و فرعیولسه اولریننده واکرم بوندنکره جاکیزه ایزه بیک ساقه تک معلول بوندنقد - موسی سا معلوم ایزه بیک جیمه بوندنکره
 باقک اسکندرون اولما ده بوندنکره تقد تقد اولما ده قائله بوندنکره باقک اسکندرون تقد تقد اولما ده قائله بوندنکره
 اولقه و بوندنکره خانی جلید - علی اولر اولر ایشیا بیک لیرا نفعیت دهان یاد اید ایشیا بیک لیرا نفعیت دهان یاد اید ایشیا بیک لیرا نفعیت
 جناب صدائیشیا صیدی تا باسری بونیزه دهاده اولر اولر ایشیا بیک لیرا نفعیت دهان یاد اید ایشیا بیک لیرا نفعیت دهان یاد اید ایشیا بیک لیرا نفعیت

OSMANLI ARŞİVİ
 BEO
 3017 256269 2

EK VIII Ergani Bakır Madeninin 1917 senesi hasılatı hakkında (BCO)

EK XI: Ali Çetinkaya'nın Ankara'ya getirdiği ilk kömür yüklü tren (Zonguldak Kütüphanesi)

EK XII Zonguldak'tan Bir Görünüm (Zonguldak Kütüphanesi)

EK XIII Ergani İstikrazı Karikatürü (Hakimiyet-i Milliye)

ÖZGEÇMİŞ

18.01.1982 İzmit doğumluyum. 1999-2003 yıllarında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde; 2003-2006 yıllarında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde Cumhuriyet Tarihi Yüksek Lisans programlarını tamamladım. 2009-2010 Eğitim yılından beri Akdeniz Üniversitesi Manavgat Meslek Yüksekokulunda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersi vermekteyim.

Yüksek lisans tez konum olan "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası" aynı adla 2007 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından yayınlanmıştır. Ayrıca 2011 yılında Adnan Menderes Üniversite'sinin düzenlemiş olduğu "Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi" konulu makale yarışmasında "Adnan Menderes'in Siyasi Hayatında Önemli Bir Kırılma Noktası: Çiftçiye Topraklandırma Kanunu" adlı makalem mansiyon üçüncülük ödülü almıştır.